ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

“ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ” КАФЕДРАСИ

«ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ» ФАНИДАН
МАЪРУЗАЛАР МАТНИ

Термиз – 2019

Тузувчилар:

Алламуратов Ш. – "Фуқаролик жамияти" кафедраси катта ўқитувчиси

Назаров О. – "Фуқаролик жамияти" кафедраси катта ўқитувчиси

Тақризчи:

Расулов Ҳ. – "Фуқаролик жамияти" кафедраси доценти, с.ф.н.

МУНДАРИЖА

СЎЗ БОШИ.....4
I.ЎҚУВ МАТЕРИАЛЛАРИ.....5
Маъруза мавзулари.....6
1. Фуқаролик жамияти фанининг предмети, объекти, мақсад ва вазифалари.....6
2. Фуқаролик жамияти ғоялари эволюцияси.....16
3. Жаҳон тажрибасида фуқаролик жамияти институтлари фаолияти.....25
4. Фуқаро, фуқаровийлик ва фаол фуқаролик позицияси.....33
5. Қонун устуворлиги - фуқаролик жамиятининг муҳим омили.....37
6. Сайлов ҳуқуқи эркинлиги – фуқаролик жамиятининг шарти.....52
7. Коррупцияга қарши кураш – фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг устувор шарти.....69
8. Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини барпо этишнинг илмий-методологик, назарий асослари.....78
9. Ўзбекистонда фуқаролик жамияти институтларининг шаклланиши ва ривожланиши.....89
10. Ахборот соҳасини ислоҳ қилиш, ахборот ва сўз эркинлигини таъминлаш.....106
11. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари.....119
12. Жамоатчилик назорати ва давлат органлари фаолиятининг очиқлиги.....130
13. Ижтимоий шериклик.....148
14. Фаол фуқаролик позициясига эга бўлган ёш авлодни тарбиялашнинг асосий йўналишлари.....159

СЎЗ БОШИ

Мустақилликнинг илк давридаёқ мамлакатимизда халқимизнинг тарихий ривожланиш анъаналари, умумэътироф этилган демократик принциплар, қолаверса мамлакат миллий манфаатларини ўзида ифода этган фуқаролик жамияти, ҳуқуқий давлат ва бозор муносабатларига ўтиш даврининг назарий асослари ишлаб чиқилди. Фуқаролик жамияти асосларини шакллантириш жараёни билан боғлиқ умуминсоний демократик қадриятлар фақат халқаро тажрибаларда синовлардан ўтганлиги учунгина эмас, балки ўзбек халқининг миллий манфаатларига мос келганлиги учун ҳам мамлакатимиздаги ислоҳотлар жараёнларига босқичма-босқич татбиқ этила бошланди.

Дарҳақиқат, мустақиллик йилларида мамлакатда ҳуқуқий демократик давлат, кучли фуқаролик жамияти қуришга, эркин бозор муносабатларига ва хусусий мулк устуворлигига асосланган иқтисодиётни ривожлантиришга, халқ осойишта ва фаровон ҳаёт кечириши учун шарт-шароитлар яратишга, халқаро майдонда Ўзбекистоннинг муносиб ўрин эгаллашига қаратилган комплекс чора-тадбирлар амалга оширилди. «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги фармонининг қабул қилиниши фикримизнинг исботидир. Мазкур дастурнинг мақсади олиб борилаётган ислоҳотлар самарадорлигини тубдан оширишдан, давлат ва жамиятнинг ҳар томонлама ва жадал ривожланишини таъминлаш учун шарт-шароитлар яратишдан, мамлакатни модернизациялаш ва ҳаётнинг барча соҳаларини эркинлаштиришдан иборатдир.

Мазкур ўқув услубий мажмуани тайёрлашда Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирининг 2017 йил 1 мартдаги 107-сонли буйруғи асосида қабул қилинган янги ўқув услубий мажмуаларни тайёрлаш бўйича услубий кўрсатма талабларига алоҳида эътибор қаратилди. «Фуқаролик жамияти» фани бўйича мазкур ўқув услубий мажмуа Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2017-йил 24-августдаги 603-сонли буйруғи билан тасдиқланган, БД -1.06 рақами билан 2017-йил 18-августда рўйхатга олинган “Фуқаролик жамияти” фан дастурига мувофиқ ишлаб чиқилди. Шунингдек, фуқаролик жамият таҳлилига алоқадор турли манбалар ва адабиётлардан фойлаланилди.

«Фуқаролик жамияти» фани бакалаврият таълим босқичида ўқитилади. Фуқаролик жамияти фани ҳозирги ислоҳотлар даври янада ривожланишга доир изланишларни чуқурлаштириш жараёни кун тартибига қўйган вазифалардан келиб чиқиб «Ўзбек модели» асосида фуқаролик жамияти қуриш ва унинг истиқболлари тўғрисида билимлар беради. Шунингдек, бу фанни ўқитиш жараёнида ривожланган мамлакатларда фуқаролик жамияти қуриш тажрибаси ҳам ўрганилади, улар мамлакатдаги ислоҳотлар натижасига ўзгаришлар қиёсланади.

Мазкур фанни ўқитишда асосий эътибор талабаларнинг эркин фикрлаши, уларнинг жамиятда рўй бераётган ўзгаришларга нисбатан мустақил ўз муносабатларини шакллантиришга қаратилди. Фаннинг яна бир асосий мақсадларидан бири – бу ёшларда ватанпарварлик ҳис-туйғуларини юксалтириш, уларнинг мамлакатга садоқатини ошириш, янги жамият қуришга бефарқ бўлмайдиган инсон сифатида тарбиялаш вазифаларни амалга оширишдир.

Ушбу ўқув услубий қўлланма бешта қисмдан иборат. бўлиб, улар ишчи ўқув режа, намунавий ва ишчи ўқув дастур, модулни ўқитишда фойдаланиладиган интерфаол таълим методлари, маъруза материаллари (маъруза матни, адабиётлар рўйхати, мустақил таълим мавзулари, глоссарий, кейслар банки, назорат саволлари ва тест саволлари) ва семинар машғулотлари материаллари (амалий топшириқлар, намуна, адабиётлар рўйхати, тарқатма материаллар, кейслар банки, тест саволлари)дан ташкил топган.

I.ЎҚУВ МАТЕРИАЛЛАРИ

МАЪРУЗА МАТЕРИАЛЛАРИ

1-Маъруза: ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ ФАНИНИНГ ПРЕДМЕТИ, ОБЪЕКТИ, МАҚСАД ВА ВАЗИФАЛАРИ

Режа:

1. Фуқаролик жамияти инсоният тараққиётининг - юқори босқичи.
2. Фуқаролик жамияти қуриш мамлакатимизнинг асосий стратегик пировард мақсади.
3. Фуқаролик жамияти тушунчасининг келиб чиқиши ва унинг шаклланишининг асослари.
4. Фуқаролик жамияти фанининг предмети, объекти, мақсади, вазифалари ва бошқа ижтимоий фанлар билан ўзаро боғлиқлиги.

Таянч конспект: Фуқаролик жамияти ижтимоий хаётнинг феномени. Фуқаролик жамияти инсоният тараққиётининг - юқори босқичи. Фуқаролик жамияти қуриш мамлакатимизнинг асосий стратегик пировард мақсади. Фуқаролик жамияти тушунчасининг келиб чиқиши ва унинг шаклланишининг асослари. Фуқаролик жамияти фанининг предмети ва объекти. Фуқаролик жамияти фанининг мақсади, ўқув, илмий, амалий ва тарбиявий вазифалари, функциялари. Фуқаролик жамияти фанининг бошқа ижтимоий фанлар билан ўзаро боғлиқлиги ва ўзига хос хусусиятлари.

Мамлакатимизда демократии ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепциясини амалга оширишда биз, илгаригидек, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари - маҳаллалар, шунингдек, нодавлат, нотижорат ташкилотлар, эркин ва холис оммавий ахборот воситалари фаол ўрин эгаллайди, деб ишонамиз.

«Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамияти сари» деган муҳим тамойилни амалга оширишда биз, аввало, ана шу ижтимоий институтларнинг куч ва имкониятларига таянамиз.

Шу муносабат билан халқ ҳокимиятининг энг муҳим пойдевори сифатида жамоатчилик назорати институтини кучайтириш бўйича мамлакатимиз Конституциясининг 32-моддасида, шунингдек, «Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлиги тўғрисида», «Ижтимоий шериклик тўғрисида»ги қонунлар ва бошка хужжатларда мухрлаб кўйилган талабларнинг ижросини таъминлашга алоҳида эътибор қаратамиз[1].

Шавкат Мирзиёев

Инсон шахсининг камоли учун фуқаролик жамияти зарур. Фақат шундай жамиятдагина шахс ўзининг барча қобилиятларини тўла амалга оширади. Лекин бундай жамиятни юзага келтиришда, уни барпо этишда, аввало, давлат бошқаруви тизимини янада такомиллаштириш даркор. Айтиш мумкинки, 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси ўтган йиллар давомида мамлакатимиз эришган улкан ютуқлар, тарихий тажрибаларни умумлаштириб, ҳозирги кунда даврнинг ўзи олдимизга қўяётган долзарб масалаларни ҳисобга олиб, кейинги беш йилга ва ундан кейинги даврга мўлжалланган тарихий тараққиётнинг янги уфқларини очиб беришга қаратилган бўлиб, у ўзининг моҳият эътибори билан Ўзбекистонни янги ривожланиш босқичига кўтаришни таъминлайдиган стратегик дастурдир.

Кейинги икки йил давомида мамлакатимизда муҳтарам Президентимиз Ш.Мирзиёев раҳбарлигида Ўзбекистон тараққиётини янги босқичга кўтариш бўйича амалга оширилаётган кенг кўламли ислоҳотлар туфайли барча жабҳада туб ўзгаришлар рўй бермоқда, халқимизнинг дунёқараши, онгу тафаккури юксалмоқда. Жамиятимизда янгича қадрият ва анъаналар шаклланмоқда. Ана шундай муҳим янгилик ва анъаналардан бири – Ўзбекистон Республикаси Президентининг ҳар йили янги йил арафасида мамлакатимиз парламенти – олий Мажлисга

[1] Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқ . - Тошкент: “Ўзбекистон”, 2016. Б.11.

Мурожаатномаси тақдим этилишидир. Мамлакатимиз сиёсий ҳаётидаги ана шу улкан янгилик жамиятимиздаги ижтимоий муносабатларни сифат жиҳатидан ўзгартирмоқда. Халқимиз янги йил билан бирга келгуси йил юртимиз ҳаётида қандай маъно-мазмунга эга бўлиши Президентимиз Мурожаатномасида бу борада қандай мақсад ва вазифалар белгилаб берилишини ҳам кутмоқда.

1.1. «Фуқаролик жамияти» ва «ҳуқуқий давлат» тушунчаси биргаликда XVIII асрда пайдо бўлган. Одамлар ҳаёти ва фаолиятининг икки томони: уларнинг шахсий манфаатлари, ташаббуси, ихтиёрий фаолияти жабҳаси ва одамлар хулқ-атвори давлатнинг хоҳиш-иродасига бўйсунувчи халқ ҳокимияти жабҳаси шу тушунчалар билан ифодаланди.

Фуқаролик жамияти ҳокимиятнинг оқилоналиги ва одилоналиги, шахс эркинлиги ва фаровонлиги ҳақидаги ғояларнинг ҳуқуқий устунлиги, ҳуқуқ ва қонуннинг бирлиги, давлат ҳокимиятининг турли тармоқлари фаолиятини ҳуқуқий чегаралаш ғоялари билан муштаракдир.

Ҳуқуқий давлатни фуқаролик жамияти ривожланишининг натижаси ва унинг ўзини ўзи янада такомиллаштириши омили деб ҳисоблаш мумкин. Ҳуқуқий давлатчиликнинг шаклланиш жараёни, ҳеч шубҳасиз, анча узоқ вақт давом этади. У фуқаролик жамияти шаклланиши билан бирга такомиллашиб боради. Ҳар бир давлатда бўлганидек, ҳуқуқий давлат ҳокимиятининг суверенлиги ҳам мамлакат ичида унинг барча фуқароларга ва улар ташкил этувчи нодавлат ташкилотларига нисбатан устунлигида ва ундан ташқарида давлатнинг ташқи сиёсатни юритиш, бошқа давлатлар билан муносабатлар ўрнатишда ва мустақиллигида намоён бўлади.

Етук фуқаролик жамиятисиз ҳуқуқий демократик давлат қуриш мумкин эмас, чунки онгли эркин фуқароларгина кишилик жамиятининг энг оқилона шаклларини яратишга қодирдирлар. Шундай қилиб, фуқаролик жамияти эркин индивид ва марказлашган давлат хоҳиш-иродаси ўртасида боғловчи бўғин ҳисобланса, давлатнинг вазифаси парчаланиш, тартибсизлик, танглик, таназзулга қарши иш кўриш, эркин шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини рўёбга чиқариш учун шарт-шароитлар яратишдан иборат.

Ҳуқуқий давлат – бу шундай бир давлат ҳокимиятдирки, у ҳуқуқ нормаларига биноан, ва уларнинг доирасида иш кўради, бу нормаларни бузиш, бекор қилиш ёки чеклашга журъат этмайди, фуқаролар ва уларнинг бирлашмаларининг узвий табиий-тарихий ҳуқуқларини эътироф этади.

Тоталитар давлатда хавфсизликни таъминлаш ҳуқуқий тартиботни муҳофаза қилиш, одамлар хулқ-атвори давлат белгилаган ҳуқуқий қоидаларга мувофиқлигини таъминлаш фаолиятидан иборат бўлади, давлат ҳокимиятига татбиқан хавфсизликни давлат хавфсизлиги ва фуқаролик жамияти хавфсизлигига ажратиш муаммоси юзага келмайди.

Фуқаролик жамиятининг хавфсизлиги (жамоат хавфсизлиги) қуйидаги кўрсаткичлар билан тавсифланиши мумкин:

-ижтимоий адолат;

-давлат билан ўзаро муносабатларда фуқароларнинг ва умуман жамиятнинг ҳуқуқлари;

- қонунийлик тартиби;
- фуқароларнинг иқтисодий фаровонлиги;
- демократик плюрализм;
- жамиятнинг очиқлиги;
- фуқаролик жамиятининг миллий жиҳатдан муайянлиги.

Фуқаролик жамиятининг асосий қадриятларини оила, мулк, шахс, эркинлик, ҳуқуқ, маънавият, тартиб, давлатчилик ташкил этади. Бунда ҳаммани ва мажбурий тартибда мулкдорларга айлантириш назарда тутилмайди – уларнинг кўпчилиги буни хоҳламайди, бироқ бундай имконият ҳар ким учун сақланиши лозим. Мулк ҳар доим шахс ва бутун жамият эркинлигининг бош омили сифатида амал қилади. Мулкка нисбатан ҳурмат мавжуд бўлмаган жойда шахсга нисбатан ҳурмат ҳам мавжуд бўлмайди.

Фуқаролик жамияти тузилмалари «юқоридан» туриб эмас, балки «қуйидан», фуқароларнинг ташаббуси билан, ихтиёрий асосда, табиийки, муассисларнинг манфаатлари, қизиқишлари ва мойилликларига мувофиқ тузилади. Уларнинг эркинлиги давлат тузилмаларига қарам эмасликда, ички қоидалар билан назарда тутилган вазифаларни ҳал қилишга қаратилган ўзини ўзи бошқариш фаолиятида намоён бўлади.

Фуқаролик жамиятининг асосий белгилари мавжуд бўлиб улар қуйидагилардир:

- эркин индивидлар уюшмаси;
- ўзаро ҳамкорликка асосланган ижтимоий тузилма;
- мураккаб тузилишга эга бўлган плюратилстик тизим;

- ўзини ўзи ривожлантирадиган ва ўзини ўзи бошқарадиган тизим.

Фуқаролик жамиятининг энг муҳим омиллари:

1) иқтисодий эркинлик, мулк шаклларининг ранг-баранглиги, бозор муносабатлари;

2) инсон ва фуқаронинг табиий ҳуқуқларини сўзсиз эътироф этиш ва ҳимоя қилиш;

3) ҳокимиятнинг қонунийлиги ва демократик хусусияти;

4) қонун ва одил суд олдида ҳамманинг тенглиги, ҳар бир шахснинг юридик жиҳатдан ишончли ҳимояланганлиги;

5) ҳокимиятнинг учга бўлиниши ва ҳокимиятларнинг ўзаро алоқаси принципига асосланган ҳуқуқий давлат;

6) сиёсий ва мафкуравий плюрализм, конструктив мухолифатнинг мавжудлиги;

7) сўз ва матбуот эркинлиги, оммавий ахборот воситаларининг мустақиллиги;

8) фуқароларнинг шахсий ҳаётига давлатнинг аралашмаслиги, уларнинг ўзаро мажбуриятлари ва бурчлари;

9) синфий ва миллий тотувлик, ижтимоий шерикчилик;

10) одамларнинг муносиб турмуш даражасини таъминловчи самарали ижтимоий сиёсат.

Фуқаролик жамияти қатор тамойилларга таяниб фаолият кўрсатади. Жумладан:

- сиёсий соҳада ҳамма одамларнинг ҳуқуқ ва эркинликларининг тенглиги;
- бутун жаҳон ҳамжамиятида юридик кучга эга бўлган қонунлар асосида фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларини кафолатланган ҳуқуқий ҳимояси;
- индивидларни мулкка эга бўлиш ва ҳалол меҳнати учун адолатли ҳақ олиш ҳуқуқига асосланган иқтисодий мустақиллиги;
- қонун билан кафолатланган фуқароларни манфаатлари, касбий белгилари бўйича давлатдан ва партиядан мустақил ижтимоий бирлашмаларга бирлашиш имкониятлари;
- партия ва фуқаролик ҳаракатларини ташкил этишда фуқароларнинг эркинлиги;
- фуқароларни эркин, маданиятли, маънавий ва ижтимоий фаол, жамият аъзоларини қонун олдида маъсулиятли қилиб шакллантирадиган фан, маданият, таълим ва тарбия учун зарурий моддий ва бошқа шароитларни яратиш;
- фақат қонун билан чекланган давлат цензурасидан ташқари ОАВ яратиш ва фаолият юргизиш эркинлиги;
- давлат ва фуқаролик жамияти ўртасидаги муносабатни барқарорлаштирадиган механизмни (консенсус механизми) мавжудлиги, ҳамда фуқаролик жамиятини ишлашини давлат органлари томонидан хавфсизлигини таъминланиши. Бу механизм, расмий бўладими, норасмий бўладими, у ўз ичига қонуний актларни, халқ вакилларини демократик сайлов билан ҳокимиятнинг, ўз-ўзини бошқариштурли органлари ва ҳ.к. тайинлаш кабиларни олади.

Иқтисодий соҳада фуқаролик жамият асосини кўп укладли иқтисод, мулкнинг турли шакллари бошқариладиган бозор муносабатлари ташкил этади; Ҳуқуқий соҳада эса – ҳокимият бошқаруви ваколатларини марказда йиғилиб қолмаслиги, ҳокимиятлар бўлиниши, сиёсий плюрализм, фуқароларнинг давлат ва жамоат ишларида иштирок этишлари, қонун устиворлиги ҳамманинг улар олдида тенглиги; маънавий соҳада-ягона мафкура ва дунёқарашнинг якка ҳокимлигини йўқлиги, виждон эркинлиги маданийлик, юқори маъанавият ва ахлоқ ташкил этади.

Фуқаролик жамияти шахс эркинлигисиз бўлмайди. Эркинлик меъёрий кўринишга эга бўлгани учун, бундай шундай хулоса келиб чиқадики, бир томондан инсон эркинликка унинг норматив талабларига бўйсуниш қобиляти натижасида эга бўлади, бошқа томондан, шахс эркинлиги борлиғининг ташқи шакли бу эркинликнинг чегараларини белгиловчи ижтимоий меъёрлар ҳисобланишини англатади. Ва фақатгина, жамият учун ёки инсоннинг ўзи учун энг муҳим аҳамиятга эга, энг асосий ҳисобланган соҳалардагина давлатнинг ўзи эркинликнинг ўлчовини, меъёрини белгилаб беради. Бу эса ҳуқуқий меъёрлар, қонунлар, конституция ёрдамида амалга оширилади.

Бунда ҳуқуқий ва эркинликларнинг ўзи, жумладан конституционлари бир томондан фуқаролик жамиятининг ривожланганлик даражаси билан унинг иқтисодий, ижтимоий, ижтимоий-сиёсий ташкилланганлигининг етуклиги даражаси билан белгиланади. Бошқа томондан инсон ва фуқаронинг ҳуқуқ ва эркинлигининг тўлиқлиги билан, уларнинг кафолатланганлиги даражасиамалга ошириш кетма-кетлиги фуқаролик жамиятининг ҳуқуқий демократик жамият сифатидаги, ҳақиқий эркинлик ва ижтимоий адолатли жамият сифатида муҳим ҳарактеристкаларининг чуқурлашуви,

ривожланишга кўп томондан боғлиқ бўлади. бу ўринда инсон ва фуқаро ҳуқуқлари фуқаролик жамиятининг ўз воситаси намоён бўлади.

Ушбу муҳим функцияларни бажариш даражасида фуқаролик жамияти қатор муҳим функцияларни бажаради:

1. Қонунчилик асосида у инсоннинг ва фуқароларнинг шахсий хаёт соҳасини давлат ва бошқа сиёсий структураларнинг асосланмаган қатъий мувофиқлаштиришидан ҳимоя қилишни таъминлайди.
2. Фуқаролик жамияти уюшмалари асосида ижтимоий (жамоатчилик) ўзини – ўзи бошқариш механизмлари яратилади ва ривожлантирилади.
3. Фуқаролик жамияти давлатнинг демократик органларини, унинг барча сиёсий тизимини шаклланиши ва содда кўринишга келтиришга кўмак беради; бунинг учун у турли воситалардан фойдаланади: сайлов кампанияларидан ва референдумларда, норозилик ёки бу ёки у талабларини қўллаб-қувватлаш акцияларида, у ёки бу масаладар бўйича жамиятни шакллантиришдафаол иштирок этиш.
4. Фуқаролик жамиятининг институтлари ва ташкилотлари инсонларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини реал кафолатлашларини давлат ва жамоат ишларида тенг иштирокини таъминлашга қаратилади.
5. Фуқаролик жамияти ўз аъзоларига нисбатан ижтимоий назорат функцияларини бажаради: у давлатдан мустақил равишда восита ва санкциялар беришга эга бўлиши мумкинки, уларнинг ёрдамида у индивидларнинг жамоа талабларига риоя қилишларига мажбурлаши, фуқароларнинг ижтимоийлашувини ва тарбияланишини таъминланиши мумкин.
6. Фуқаролик жамияти коммуникациявий вазифани бажаради. Бу жамият давлат органларига фуқароларнинг конкрет манфаатлари ҳақида хабардор қилиб туради,бу манфаатларни амалга ошириш эса фақат давлат органларига тегишли бўлади.
7. Фуқаролик жамияти ўз институтлари ва ташкилотлари билан барқарорлаштирувчи вазифасини бажаради. У давлат олдида танг ҳолатлар юз бергапнида унга ёрдам беради, жамият ҳаётини яшашини таъминлайдиган мустаҳкам структураларини яратади.

1.2. Маълумки, Ватанимиз мустақилликка эришганидан сўнг, бозор иқтисодиётига асосланган эркин демократик давлат барпо этиш, фуқаролик жамиятининг мустаҳкам пойдеворини шакллантириш бош стратегик мақсад сифатида белгиланди. Шу каби жамиятгина Ўзбекистон халқининг муносиб турмушини, ҳуқуқ ва эркинликларини кафолатлаши, миллий анъаналар ва маънавиятимизни қайта тиклаши, шахс сифатида инсоннинг маънавийахлоқий камол топишини таъминлай олиши эътироф этилди.

Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти Ислом Каримов ўзининг «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка тахдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» китобида шундай деб таъкидлайди: «*Биз учун фуқаролик жамияти - ижтимоий макон. Бу маконда қонун устувор бўлиб, у инсоннинг ўз-ўзини камол топтиришига монелик қилмайди, аксинча, ёрдам беради. Шахс манфаатлари, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари тўла даражада рўёбга чиқишига кўмаклашади. Айни вақтда бошқа одамларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари камситилишига йўл қўйилмайди. Яъни эркинлик ва қонунга бўйсуниш бир вақтнинг ўзида амал қилади, бир-бирини тўлдиради ва бир-бирини тақозо этади*». [2]

Фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг асосий мезонларидан бири бу унинг ҳуқуқий негизини яратишдан иборат бўлганлиги боис, биринчи навбатда Ўзбекистон Республикаси Конституциясида фуқаролик жамиятининг ҳуқуқий пойдеворини ўрнатишга, унинг асосий қоида ва талабларини ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамловчи ҳуқуқий нормаларининг ўз ифодасини топишига алоҳида эътибор берилди.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясида фуқаролик жамиятининг асосий қоида ва талабларини акс эттирувчи принципиал аҳамиятга эга бўлган нормалар сифатида давлат халқ иродасини ифода этиб, унинг манфаатларига хизмат қилиши, давлат органлари ва мансабдор шахслар жамият ва фуқаролар олдида масъул эканлиги (2-модда), халқ давлат ҳокимиятининг бирдан бир манбаи ҳисобланиши (7-модда), Ўзбекистон Республикаси давлат ҳокимиятининг тизими - ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятига бўлиниши принципига асосланиши (11-модда), Ўзбекистон Республикасида ижтимоий ҳаёт сиёсий институтлар, мафкуралар ва фикрларнинг хилма-хиллиги асосида ривожланиши, ҳеч қайси мафкура давлат мафкураси сифатида

[2] Каримов И.А. «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка тахдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» Т.: Ўзбекистон, 1997.

ўрнатилиши мумкин эмаслиги (12-модда) кабиларда фуқаролик жамиятининг асосий принципиал масалалари юридик жиҳатдан мустаҳкамланганлигини кўришимиз мумкин.

Мустақиллик йилларида фуқаролик жамиятини ривожлантириш бўйича Конституциямизда қайд этилган асосий принциплар ва нормалар асосида давлат ҳокимияти ва бошқарувини демократлаштириш, суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ этиш,ахборот соҳасини ислоҳ қилиш, ахборот ва сўз эркинлигини таъминлаш, сайлов ҳуқуқи эркинлигини таъминлаш, фуқаролик жамияти институтларини шакллантириш ва ривожлантириш, демократик бозор ислоҳотларини ва иқтисодиётни либераллаштиришни янада чуқурлаштириш бўйича тадрижий ислоҳотлар амалга оширилди.

Ўзбекистонда фуқаролик жамияти асосларини яратиш ва ривожлантириш бўйияа амалга оширилган ишларни Фуқаролик жамияти шаклланишини мониторинг қилиш мустақил институтти томонидан уч босқичга бўлиб таҳлил қилиш тавсия этилади.[3]

Биринчи босқич ўз ичига 1991-2000 йилларни қамраб олади. Бу даврда, биринчи навбатлдафуқаролик жамиятининг шаклланишининг асослари яратилди

Иккинчи босқич (2000-2010 йиллар) дамамлакатни демоератлаштириш ва модернизациялаш бўйича фаол жараёнлар давом эттирилди.

2010 йил 12 ноябрда Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Мамлакатда демократик ислоҳатларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш Концепцияси»эълон қилинди. Бу Концепция мамлакатимизда фуқаролик жамиятини ривожлантириш бўйича олиб борилаётган ишларнинг иккинчи босқичига якун ясади ва яни – учинчи босқични бошлаб берди.

Истиқлол йилларида мамлакатимизда демократик жамият барпо қилишнинг устувор йўналишлари изчиллик билан амалга оширилмоқда. Буни биз қонунчиликнинг демократик тамойиллари, фуқаролик институтларининг ҳуқуқий кафолати ривожланиши, миллий ғоя мафкурасининг шаклланиши ҳаётимиз ва яшаш тарзимизда муҳим аҳамият касб этишида кўрамиз. Биринчи Президентимиз Ислом Каримов Олий Мажлиснинг Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисида (2010 йил 12 ноябрь) устувор йўналишлардан бири сифатида фуқаролик жамиятининг шаклланиши ҳамда равнақ топишига алоҳида эътибор қаратиб, **«Кучли давлатдан – кучли фуқаролик жамияти сари»** тамойилни амалда тўлиқ татбиқ этишнинг аниқ ва равшан қирраларини белгилаб берди.

Биринчи Президентимиз Ислом Каримов таъкидлаганидек, «*Фақатгина биз танлагаи босқичма-босқич, тадрижий ривожланиш йўли халқимиз кўзлаган эзгу ниятларга эришишга, замонавий демократик талабларга жавоб берадиган давлат, инсон манфаатлари, ҳуқуқ ва эркинликлари энг олий қадрият бўлган, қонун устуворлигини таъминлайдиган жамият барпо этишга олиб келиши муқаррар*»[4].

Фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва ривожланиши бўйича қўйидаги хулосалар чиқариш мумкин:

- фуқаролик жамиятининг шакилланиши узоқ давом этиб келаётган мураккаб тарихий жараёндир.Фуқаролик жамиятининг баъзи бир унсурлари қадимги Юнонистон ва Римда намоён бўлган вақтдан бошлаб Янги даврда шаклланиш элементлари ва хозирги кунда бир бутун тизим сифатида пайдо бўлиши.

- фуқаролик жамияти ғояси инсониятнинг антик даврдан бери давом этиб келаётган тафаккури махсулидир. Авесто манбаларида, Қадимги юнон файласуфлари фикрларида, Ўрта аср мутафаккирларининг қарашларида, Уйғониш ва Реформация даври ғоялари ва бугун XXI аср жаҳон хамжамияти томонидан умуминсоний ижтимоий маданий қадриятлар сифатида эътироф этилиши. Ҳар қандай фан,ўз моҳиятига кўра умумбашарийдир.Дунёнинг барча халқлари катта-кичиклигидан қатъий назар унинг ривожига турли хил даражада ҳиссаларни қўшган.Шу нуқтаи назардан фуқаролик жамиятининг шакилланиши ва ривожланиши тўғрисидаги ғоялар қарашларни бир ёқлама бўрттириш ёки камситиш хато ёндашувдир.

- фуқаролик жамиятининг хусусиятлари, белгилари,тамойиллари ҳар қандай ижтимоий тизимда мавжуд, бироқ уларнинг ривожланиш даражаси турли хил бўлиши мумкин.

- фуқаролик жамиятининг шаклланиш жараёнлари холати ижтимоий ҳаётнинг ва давлат ҳокимияти бошқарувининг демократлашиб бориши билан биргаликда кечади.

---

[3] Фуқаролик жамияти шаклланишини мониторинг қилиш институти жорий архиви. 2013 й. якунлари бўйича маъруза.-Б.3-5.

[4] Каримов И.А. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш — энг олий саодатдир. Т.: Ўзбекистон. 2015. -Б.126.

- фуқаролик жамиятининг шакилланиши ҳуқуқий давлатчиликнинг шакилланиш жараёни билан такомиллашиб боради.

- ҳар бир давлатда фуқаролик жамиятининг ривожланиши ва шакилланиши ўзига хос ментал хусусиятларга боғлиқ ҳолда тадрижий ривожланиш моделлари асосида амалга оширилади.

- ҳозирги дунёда бирон бир мамлакат фуқаролик жамият қуришнинг етуклик босқичига эришмаган ва бу узулуксиз давом этадиган жараёндир.

Ўзбекистон ўз мустақиллигини қўлга киритгандан кейинги даврда республикамизда янги ҳуқуқий демократик давлат ва эркин фуқаролик жамияти қуриш борасида юқорида санаб ўтилган умумий ғоя ва принципларнинг назарий асосларини яратиш ҳамда ҳаётга татбиқ этиш борасида улкан ишлар амалга оширилмоқда. Ўзбекистонда ўтказилаётган туб иқтисодий ислоҳотларда ўз аксини топаётган иқтисодий сиёсат пировард натижада демократик ислоҳотлар қилиш, кучли суверен ҳуқуқий давлат барпо этиш учун мустаҳкам моддий негиз яратишга йўналтирилган. Мақсадимиз – демократик, адолатли фуқаролик жамиятини барпо этиш. Бу бизнинг эзгу орзуимиз, стратегиямиздир[5].

Бугунги тез ўзгарувчан замонда одамларимизнинг руҳияти ва дунёқараши, ҳаётга, жамиятга, жаҳонда ва ён-атрофда содир бўлаётган воқеа-ҳодисаларга дахлдорлик туйғуси ҳам тубдан ўзгармоқда. Уларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллиги, ўз фуқаролик бурчи ва масъулиятини англаш туйғуси уларнинг давлат ва хўжалик бошқаруви органларига қилаётган мурожаатларида ўз ифодасини топмоқда.

Шу боис, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мизиёевнинг 2016 йил 28 декабрдаги «Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари билан ишлаш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони ва 2017 йил 6 январдаги «Ўзбекистон Республикаси Президенти девонининг Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари билан ишлашни назорат қилиш ва мувофиқлаштириш хизмати фаолиятини ташкил этиш тўғрсида»ги Қарорларига асосан ўхшаши бўлмаган янги тизим – Ўзбекистон Республикаси Президентининг Халқ қабулхонаси, Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳрида, шунингдек, ҳар бир туман ва шаҳарда Ўзбекистон Республикаси Президентининг Халқ қабулхоналари ташкил этилди. Уларнинг барчаси бир хил ҳуқуқий мақомга эга ва ягона электрон тизимга бирлаштирилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 4 июлдаги ПҚ-3837 сонли «Давлат органлари ҳузурида Жамоатчилик кенгашлари фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарорига асосан мамлакатимизда мустақил фуқаролик институтларини ривожлантириш ва мустаҳкамлаш, уларнинг эркин фаолияти кафолатларини таъминлаш, давлат органларининг фуқаролар билан яқин ҳамкорлигини йўлга қўйиш, уларнинг очиқ, шаффоф ва ошкора фаолият кўрсатишини таъминлаш, давлат органлари фаолияти устидан таъсирчан жамоатчилик назоратини ўрнатиш юзасидан комплекс ва изчил ишлар амалга оширилди.

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг Виртуал қабулхонаси ва Халқ қабулхоналари фаолияти ташкил этилди, давлат органлари ва муассасалари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини ташкил этиш ва амалга ошириш соҳасидаги муносабатларни тартибга солувчи «Жамоатчилик назорати тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонуни қабул қилинди. Бунда давлат органларининг нодавлат нотижорат ташкилотлар ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан ижтимоий шериклигини амалга оширишнинг ҳуқуқий механизмлари яратилди, давлат органлари фаолияти очиқлигини таъминлашнинг ҳуқуқий асослари шакллантирилди, жисмоний ва юридик шахслар мурожаатларини кўриб чиқиш тизими тубдан ислоҳ қилинди, коррупцияга қарши курашиш механизмларининг қонунчилик асослари яратилди, шунингдек, «Электрон ҳукумат» тизими босқичма-босқич жорий этилмоқда.

Зеро, Президентимиз Ш.Мирзиёев ***«Халқ давлат идораларига эмас, балки давлат идоралари халқимизга хизмат қилиши керак»*** деган ғоя ва ***«Ҳар бир давлат хизматчиси ҳар куни ўзининг меҳнати билан эгаллаб турган лавозимига лойиқлигини исботлаши шарт»***[6] деб бежиз таъкидламаган. Бошқарув фаолиятини амалга оширишда раҳбарнинг ижтимоий мулоқотлар тизими бевосита шахс, жамият ва давлат ўртасидаги ўзаро алоқалар жараёни бўлиб, ушбу жараёнда фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиши ва таъминлаши лозим бўлган давлат органлари мансабдор шахсларининг масъулияти муҳим ўрин тутади.

---

[5] Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида. – Т., 1995. – Б.246–247.

[6] Ш.Мирзиёев. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Т.: «Ўзбекистон», 2016. - Б.20

1.3. Фуқаролик жамияти ҳақидаги таълимотларнинг ривожланиш тарихи жуда узоқларга бориб тақалади, моҳияти эса мураккаб ва серқиррадир. «Фуқаролик жамияти» тушунчаси ва унинг моҳияти ҳақидаги таълимотларни кўриб чиқишда эътиборни, аввало, уларнинг турлича талқин этилганига қаратамиз. Фуқаролик жамияти моҳияти ҳақидаги таълимотларнинг бир-биридан фарқ қилиши, биринчидан, уни ўрганишда турлича методологик ёндашувлар бўлганлиги, иккинчидан, бу таълимот инсоният ривожланишининг қайси даврида амалга оширилганлиги, яъни фуқаролик жамиятининг мазмуни ва моҳиятини талқин қилиш ўша вақтда ҳукмрон бўлган ғояларга асосланган ҳолда амалга оширилганлиги билан боғлиқдир.

«Жамият» ва «фуқаролик жамияти» тушунчаларини айнан бир хил талқин қилмаслик лозим. Фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва ривожи инсоният, давлат, ҳуқуқ тарихининг муайян цивилизациялашган даври билан бевосита боғлиқ. Давлатдан фарқли ўлароқ, жамият ҳамиша мавжуд бўлган. Лекин ҳар доим ҳам у фуқаролик жамияти мақомига эга бўлмаган[7]. Ҳуқуқий адабиётларда таъкидланганидек, фуқаролар мустақил шахс, жамиятнинг мустақил аъзоси сифатида муайян ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлган, ўз хатти-ҳаракати учун масъулиятни ҳис қила олганларидагина фуқаролик жамияти ҳақида сўз юритиш мумкин. Фуқаролик жамияти ҳақида яратилган адабиётларда кўрсатилишича, инсоният, хусусан Ғарб цивилизациясининг фуқаролик жамият сари ривожланиши маълум ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар, жумладан инқилоблар орқали кечган. Албатта, бу жараён жамият ҳаётининг иқтисодий, ижтимоий, сиёсий ва бошқа соҳаларида ўзгаришлар юз беришига олиб келган.

Фуқаролик жамиятида хусусий мулкчилик ғоят катта аҳамиятга эга, чунки шахс мулкдор бўлсагина давлат ҳокимиятига нисбатан ўзини мустақил сезади, қонунда кўрсатилган асосларда ўз манфаатларини ҳисобга олиб, хоҳлаган иши билан шуғулланиши, исталган касбни эгаллаши, ўзи танлаган жойда яшаши мумкин. Маълумки, фуқаролик жамиятида давлат инсонни муносиб ҳаёт кечириш учун зарур бўлган шахсий, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маданий ҳуқуқ ва эркинликлар билан таъминлайди. Фуқаролик жамиятида инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг олий қадрият эканлиги амалда таъминланади. Шу боис ҳам фуқаролик жамиятида унинг аъзолари − «инсон», уларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари эса «инсон ҳуқуқлари» деб аталади.

Фуқаролик жамиятида ижтимоий ҳаётга ва унинг доимо тараққий этиб боришига жуда катта аҳамият берилади. Унинг асосий мақсади инсоннинг муносиб ҳаёт кечиришини, барча ҳаётий орзу-мақсадлари шу жамиятдаги сиёсий ташкилотлар, ижтимоий институт, гуруҳ, оила ва бошқа жамоат бирлашмалари орқали амалга оширилишини таъминлашдир. Бу сиёсий ташкилотлар, ижтимоий институтлар ва гуруҳлар ҳар бир инсонга унинг ўзи яшаётган жамиятда ҳокимиятнинг манбаи эканлигини, ҳуқуқ ва эркинликлари, қобилияти ва ҳаракати, обрўси юксак қадрият эканлигини тушунтиришга ёрдам берадилар. Инсонлар ушбу ташкилот ва бирлашмалар орқали ўзларининг сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маънавий, маданий ва бошқа мақсадларини амалга оширадилар[8].

Фуқаролик жамияти давлатнинг фуқаролари, уларнинг ихтиёрий равишда бирлашган гуруҳ, жамоа ва ташкилотлари, яъни ўзаро ҳуқуқ ва мажбуриятлари билан боғлиқ, юксак сиёсий ва ҳуқуқий маданиятга эга бўлган кишилардан иборат жамиятдир. Фуқаролик жамияти нафақат давлатнинг мажбурлов кучи билан, балки унинг аъзолари бўлмиш фуқароларнинг бевосита ўзлари, уларнинг жамоалари орқали онгли равишда бошқариб туриладиган ва қатъий тартиб интизом қарор топган жамиятдир. Бундай жамият бошқа жамиятлардан ўзини ўзи юксак даражада ташкил этиши ва бошқариб туриши билан ажралиб туради. Фуқаролик жамиятига давлатнинг кучли таъсири талаб этилмайди. Унда давлат, унинг органлари ва мансабдор шахслари кенг жамоатчилик назоратида бўлади, чунки давлат фуқаролар жамиятининг «ёлланма хизматкори»га айланади.

Фуқаролик жамияти, аввало, юксак даражадаги сиёсий, ижтимоий, иқтисодий, маънавий ва маданий ривожланиш кўрсаткичларига эга бўлган жамиятдир. Фуқаролик жамияти – инсоният жамиятининг олий кўриниши, олий шакли[9].

Ҳуқуқий адабиётлар таҳлили шуни кўрсатадики, собиқ Иттифоқ давлати, шу жумладан ўша вақтда унинг таркибида бўлган Ўзбекистонда ҳам XX асрнинг 70-йилларидан бошлаб «фуқаролик жамияти» тушунчаси ҳақида фикрлар кенг тарқала бошлади. Ўзбекистон ўз мустақиллигини қўлга киритиб, инсонпарвар демократик ҳуқуқий давлат барпо этиш йўлидан бораётган бугунги кунда фуқаролик жамиятининг мазмуни ва моҳияти, уни ривожлантириш билан боғлиқ масалалар кўплаб мунозараларга мавзу бўлмоқда.

---

[7] Шарифхўжаев М. Ўзбекистонда очиқ фуқаролик жамиятининг шаклланиши. – Т., 2003. – Б.9.
[8] Саидов А., Тожихонов У. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. – Т., 2001. – Б.236–238.
[9] Шарифхўжаев М. Ўзбекистонда очиқ фуқаролик жамиятининг шаклланиши. – Т., 2003. – Б.9.

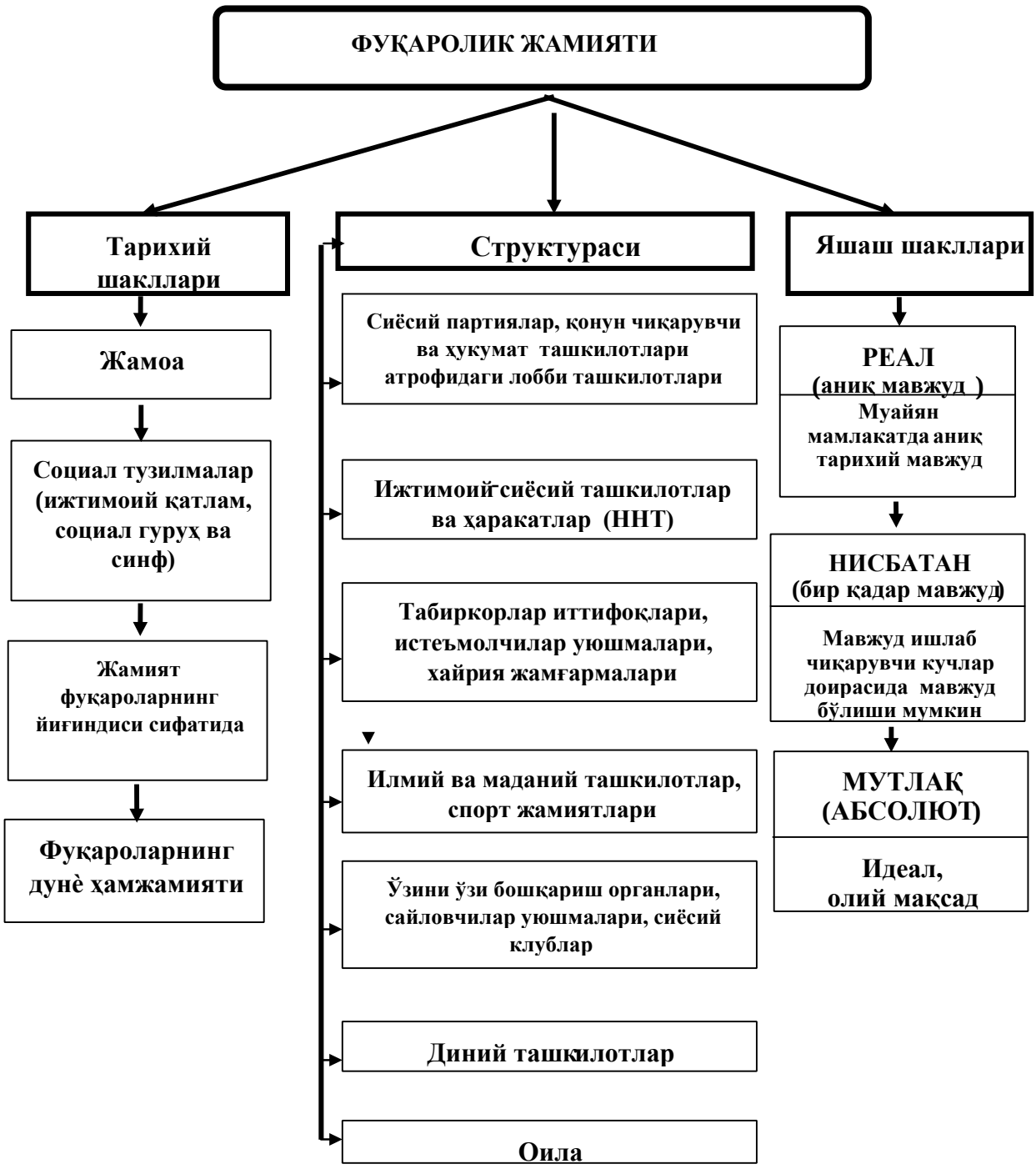

1.1.-расм. Фуқаролик жамиятининг ижтимоий структураси

Инсоният тарихига назар ташлайдиган бўлсак, «жамият» тушунчаси фуқаролар уюшмаси сифатида фуқаро ҳақидаги тасаввурлар пайдо бўлган даврларда − Қадимги Шарқда, хусусан Бобилда «Ҳаммурапи қонунлари», Турон заминида «Авесто» каби манбаларда, кейинчалик эса қадимги Римда − шакллана бошлаганига гувоҳ бўламиз.

Ҳуқуқий ва тарихий адабиётлар таҳлили шуни кўрсатадики, қадимда давлат билан фуқаролик жамияти бир маънони англатган, улар ўртасида фарқ бўлмаган. Буюк юнон файласуфи Арастунинг фикрича, давлат фуқароларнинг, фуқаролар жамиятининг уюшмасидан бошқа нарса эмас. У «давлат» билан «фуқаролик жамияти» тушунчаларини бир маънода ишлатади[10]. Бундай талқин XVIII асргача, яъни фуқаролик жамиятининг мазмуни ва моҳиятини тўлиқ акс эттирувчи бугунги тушунча шакллангунича давом этган.

[10] Аристотель. Политика. Ч. III. – М., 1965. – С.5.

Фуқаролик жамияти ҳақидаги фикрлар Уйғониш даврида Г. Гроций, Т. Гоббс, Ж. Локк, Ш. Монтескьё, Ж. Ж. Руссо асрларида ҳам ривожлантирилган. Лекин «фуқаролик жамияти» атамаси фақат XVII асрнинг охирларига келиб мунтазам ва кенг қўлланила бошланди. Фуқаролик жамиятининг назарий асосларини мукаммал илмий таълимот сифатида илк бор Гегель ўзининг «Ҳуқуқ фалсафаси» номли машҳур асарида яратди. Гегель фуқаролик жамияти икки асосий принципга асосланишини исботлаб беради. Унинг фикрича, фуқаролик жамиятида, биринчидан, индивидлар, яъни одамлар фақат ва фақат ўз хусусий манфаатларини кўзлаб фаолият юритадилар; иккинчидан, жамият аъзолари ҳисобланган одамлар ўртасида ижтимоий алоқалар юзага келади ва улар табиий равишда бир-бирларига муҳтожлик ҳис этишади. Фуқаролик жамияти ҳақидаги Гегель таълимотига асосан, инсон, яъни фуқаро ўз ижтимоий мавқеи, шахсий манфаатлари ва эҳтиёжлари билан бундай жамиятнинг асосини ташкил қилади.

Академик М. Шарифхўжаев таъкидлаганидек, Гегелнинг фуқаролик жамияти ҳақидаги қарашлари «фуқаролик жамияти» атамаси ҳамда бу сўз бирикмасининг этимологиясидан келиб чиққан. Немисча «*Burqerliske besellshaft» (Бургерлеске беселлшафт) икки маъноga эга, яъни бургер (буржуа) – ҳам фуқаро, ҳам буржуа* демакдир[11].

Инсон, унинг жамиятдаги роли, функциялари, мақоми Гегель таълимотининг асосий унсури сифатида майдонга чиқади. Гегель қарашларига мувофиқ, алоҳида шахс ўзи учун ўзи мақсад бўлиб, унинг фаолияти энг аввало ўзининг (табиий ва ижтимоий) эҳтиёжларини қондиришга қаратилган бўлади. Айни пайтда, у ўз эҳтиёжларини фақат бошқа одамлар билан муайян муносабатларда бўлган ҳолатдагина қондира олади. «Фуқаролар жамиятида ҳар кимнинг ўз муносабати ўзи учун мақсад бўлиб, қолганлар унинг учун ҳеч нарса эмас. Лекин инсон бошқалар билан муносабатда бўлмасдан ўз мақсадларига тўла эриша олмайди»[12].

«Фуқаро» сўзининг ўзи шахснинг мустақиллиги, тенг ҳуқуқлилиги, шаъни ва ўз-ўзини ҳурматлашининг синоними сифатида янграйди. Бундай жамият ҳамиша турли табақавий бўлинишлар, одамларнинг тенгсизлиги, ҳуқуқларининг чекланишига қарши қўйилган.

Фуқаролик жамиятининг асоси бўлган инсоннинг «фуқаро» мақомига эга бўлиши унга шу жамиятнинг барқарор ривожланишини таъминлашга қаратилган бурч, масъулият юклайди. Бу эса аввало халққа, Ватанга хизмат қилиш билан боғлиқдир. Шунинг учун жамиятни ислоҳ қилиш ва янгилаш бўйича кўп қиррали фаолиятимиз марказида инсон, суверен Ўзбекистон фуқароси туради. Ислоҳотларнинг мазмуни ҳар бир фуқаро ўз қобилияти ва истеъдодини намоён этишига, шахс сифатида ўзини кўрсатиш имкониятига эга бўлишига қаратилган. Сиёсий ва ижтимоий ҳаётдаги барча ўзгаришлар айни мана шу олий мақсадга – ҳар бир кишининг ҳаётини яхшироқ, муносиброқ, маънавий жиҳатдан бойроқ қилишга бўйсундирилган[13].

Сектор Даража	**I сектор**	**II сектор**	**III сектор**
Фаолиятга оид	Давлат	Иқтисодиёт, хусусий бизнес	ННТлар фаолияти
Фуқаролик жамияти	Сиёсий уюшмалар (партиялар, ҳаракатлар)	Иқтисодий уюшмалар (касаба уюшмалари, бизнес-уюшмалар)	Учинчи сектор уюшмалари (ННТ)
Нофуқаролик жамияти	Яширин гуруҳлар	Уюшган жиноятчилик	Тажовузкор сектлар

Тўғри, фуқаролик жамиятига таъриф бериш билан унинг моҳиятини тўлиқ очиб бериб бўлмайди. Шу боис бундай жамиятни барқарор ривожланиши ва аъзоларининг эркин яшаши ҳамда фаолият кўрсатишини, шу билан бирга, конституциявий мажбуриятларининг бажарилишини таъминлайдиган асосий принциплар ва умумий ғояларни аниқлаш орқали тушунтириш мақсадга мувофиқдир.

---

[11] Шарифхўжаев М. Ўзбекистонда очиқ фуқаролик жамиятининг шаклланиши. – Т., 2003. – Б.10.

[12] Қаранг: Гегель. Работы разных лет. – М., 1973. – С.50

[13] Қаранг: Қирғизбоев М. Демократик кўппартиявийлик ва парламентаризм тамойилларини ривожлантириш масалалари // Ўзбекистон: фуқаролик жамияти сари. – Т., 2003. – Б.204.

1.2.-расм Фуқаролик жамияти структурасини уч секторлик тизими

1.4. Фуқаролик жамияти фанининг предмети фуқаролик жамиятининг шаклланиши, ривожланиши, ҳар бир миллий давлатда фуқаролик жамияти қарор топишининг умумий, ўзига хос қонуниятларини ва тамойилларини ўрганишдан иборатдир.

Фуқаролик жамияти *фанининг объекти* – бу ривожланган мамлакатларда ва Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини шаклланиш ва ривожланиш жараёни ҳисобланади. Бу жараён ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва маънавий соҳалардаги туб ўзгаришларни ифодалайди ва бир неча ўн йилликларни ўз ичига олиб, унда фуқаролик жамиятининг ҳуқуқий давлат билан ўзар уйғунликда ривожланиш босқичлари назарий ва амалий нуқтаи назарлардан ўрганилади.

Фуқаролик жамияти *фанининг предмети* – бу узоқ ва босқичма-босқич тарздаги тарихий ривожланиш натижасидан иборат бўлиб, фуқаролик жамияти шаклланган ва ривожланган оралиқ давр – бир неча авлодларнинг янги жамият қуришдаги иштироки, жамиятшунос олимларнинг бу жамиятни ривожлантиришга доир назарий ишланмалари, Биринчи Президентимиз И.А.Каримов томонидан Ўзбекистонда фуқаролик жамияти қуришнинг «Ўзбек модели»га хос назарий қарашлар, мамлакатда фуқаролик жамиятининг ривожланиш жараёнидан иборатдир.

Фанни ўқитишдан мақсад - талаба ёшлар онгида фуқаролик жамиятига доир тасаввурларни сингдириш, уларда жамиятни ривожлантиришга доир мустақил фикрлаш кўникмаларини шакллантириш, Ватанга садоқат ҳис туйғуларини юксалтириш кабилардан иборатдир.

Фаннинг вазифалари қуйидагиларда намоён бўлади:

-жаҳон тажрибаси ва миллий воқеликларни ўрганиш асносида фуқаролик жамиятига доир концепциялар мазмун-моҳиятини очиб бериш;

-талабаларга фуқаролик жамиятига доир тушунчаларни таҳлил қилишда, унга доир назарияларни ўрганишда ҳар томонлама кўмаклашиш, уларнинг жамиятга доир қарашларини бойитиш;

-фуқаролик жамияти қуриш ислоҳотларида шахснинг ролини очиб бериш асносида талабаларда шахсий фуқаролик нуқтаи назарларни шакллантиришга ёрдамлашиш;

-талабалар онгига фуқаролик жамияти қуриш жараёнида пайдо бўладиган муаммолар ва уларнинг ечимларига доир билимларни сингдириш;

-талабаларга фуқаролик жамиятига доир назарий ишланмаларни таҳлил қилиш кўникмаларини шакллантиришларида уларга ҳар томонлама кўмклашиш;

-тараққиётнинг «ўзбек модели» ва фуқаролик жамиятини барпо этишнинг илмий-методологик асосларига доир билимларни ўзлаштиришларига кўмаклашиш;

-талабаларга ҳуқуқий давлат вафуқаролик жамиятининг асосий белгилари ва ўзаро таъсир этиш механизмларига доиртушунчаларга доир билимлар бериш;

-фуқаролик жамиятини барпо этишнинг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий, маънавий асосларини очиб бериш;

-фуқаролик жамиятининг иқтисодий таянчи – нодавлат ва шахсий мулкчилик, тадбиркорлик ва фермерликни ривожлантиришга доир билимлар бериш;

-талабалар онгини фуқаролик жамиятининг маърифий ва руҳий асоси – миллий маънавиятни тиклаш ва уни ривожлантиришга доир билимлар билан бойитиш;

-»Кучли давлатдан – кучли фуқаролик жамияти сари» тамойилининг мазмун-моҳиятини тушунтириш;

-»Адолат – қонун устуворлигида» тамойилининг моҳияти ва аҳамиятига доир билимлар бериш;

-сайлов ҳуқуқи эркинлиги - фуқаролик жамиятининг муҳим мезони эканлигини асослаш;

-фуқаролик жамияти институтлари ривожланишида жаҳон тажрибасининг ўрнини очиб бериш;

-ижтимоий инновацияларнинг фуқаролик жамияти шаклланиши ва ривожланишига таъсири тўғрисида билимлар бериш;

-сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва бошқа соҳаларни эркинлаштириш ислоҳотларини фуқаролик жамиятини ривожлантиришдаги аҳамиятини очиб бериш;

-жамиятда фуқаролар манфаатлари мувозанатини таъминлаш масаласи ҳақида тушунчалар бериш;

-фуқаролик жамиятини ривожлантиришда сиёсий партияларнинг ўрни ва аҳамиятини кўрсатиб бериш;

-нодавлат нотижорат ташкилотларининг фуқаролик жамияти институти сифатидаги ўрнини очиб бериш;

-оммавий ахборот воситаларини эркинлаштиришга доир билимлар бериш;

-фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини ёритиб бериш;

-жамоатчилик назорати ва давлат органлари фаолиятининг очиқлигини таъминланиш масалаларини ёритиш;

Фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва ривожланиши тўғрисидаги умумэътироф этилган *қонуниятларни 2 гуруҳга ажратиш мумкин***.**

1-гуруҳ. Фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва ривожланиши тўғрисидаги умумэътироф этилган қонуниятлар.

2-гуруҳ. Ҳар бир мамлакатларнинг миллий ва тарихий ривожланишидаги ўзига хос жиҳатларини хисобга оладиган қонуниятлар.

Фаннинг асосий тушунчалари: фуқаро, жамият, фуқаролик жамияти, давлат, ҳуқуқий давлат, сиёсий институтлар, фуқаролик жамияти институтлари, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинлиги, инсон ҳуқуқлари, жамиятининг ижтимоий тузилмаси, жамиятининг иқтисодий асослари, демократик институтлар, қонун устуворлиги, сайлов, сайлов ҳуқуқи, фуқаровийлик, фуқаро фаоллиги, юрт тинчлиги, ватан равнақи, халқ фаровонлиги, юксак маънавият, дахлдорлик ҳисси, оммавий ахборот воситаларини эркинлаштириш, ўзини ўзи бошқариш, Миллатлар ва конфессияларо тотувлик, жамоатчилик назорати, давлат органлари фаолиятининг очиқлиги, ижтимоий шериклик кабилардир.

Фуқаролик жамияти фанининг методологик функцияси ижтимоий фанларнинг ривожланиши ижтимоий жараёнларни ўрганишнинг умумий йўналишларини белгилашда, ишлаб чиқилган меъёрларнинг дастурил амал сифатида фойдаланишда яққол кўзга ташланади.

Фуқаролик жамияти фанининг прогностик функцияси жамиятнинг ривожланиш истиқболларини олдиндан кўришга инсон ҳуқуқлари ва эркинликларининг намоён бўлишида кўринади.Жамиятнинг ҳар бир фуқороси ўз касби-кори ва ихтисослигидан қатъий назар жамият ривожланиши тўғрисидаги билимлари чуқур эгаллаши орқалигина ён атрофида рўй бераётган воқеа ҳодисаларнинг келиб чиқиш сабаблари ва оқибатларини билиши, уларни бошқаришда бевосита ёки билвосита иштирок этиш, бунёдкор кучга айланиши мумкин.

Фуқаролик жамияти фани бакалавриат босқичи ўқув режасидаги Фуқаролик жамияти ва амалиёти, Ҳуқуқшунослик, Социология, Ўзбекистон тарихи, Фалсафа, Миллий ғоя: асосий тушунча ва тамойиллар, Иқтисодиёт назарияси, Маънавият асослари, Маданиятшунослик каби фанлар билан ўзаро боғлиқдир. Бу фанларда фуқаролик жамияти шаклланиши ва ривожланишининг турли йўналишларидаги ҳолати, қонуниятлари, тамойиллари ўрганилади. Фуқаролик жамияти фаннинг ўзига хослиги шундан иборатки, у жамиятни ривожланиб борувчи бир бутун яхлит тизим ва тизимнинг таркибий қисмлари сифатида ўрганади.

2-маъруза: ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ ҒОЯЛАРИ ЭВОЛЮЦИЯСИ

Режа:

1. Шарқ мамлакатларида фуқаролик жамияти ҳақидаги илк қарашлар.
2. Ғарб мамлакатларида фуқаролик жамияти парадигмасининг ривожланиш анъаналари. Антик ва Ўрта асрларда фуқаролик жамияти ғояларининг ривожланиши.
3. Янги даврда фуқаролик жамиятининг парадигмаларини яратилиши. Шарқ цивилизациясида Янги даврда фуқаролик жамияти парадигмасининг ўзига хослиги.
4. Фуқаролик жамиятининг замонавий концепциялар.

Таянч конспект: Фуқаролик жамияти тушунчасининг тарихий илдизлари ва уларнинг турли тавсифлари. Шарқ ва Ғарб цивилизацияларида фуқаролик жамияти тушунчасига оид ўзига хос ёндшувлар. Фуқаролик жамиятининг антик парадигмаси. Шарқ мамлакатларида фуқаролик жамияти ҳақидаги илк қарашлар. Ўрта асрларда фуқаролик жамияти ғояларининг ривожланиши. Янги даврда фуқаролик жамиятининг парадигмаларини яратилиши. Ғарб мамлакатларида фуқаролик жамияти парадигмасининг ривожланиш анъаналари. Шарқ цивилизациясида Янги даврда фуқаролик жамияти парадигмасининг ўзига хослиги. Фуқаролик жамиятининг замонавий концепциялар.

2.1. Инсоният тараққиётининг барча даврларида фуқаролик жамиятини қуриш энг эзгу ғоя сифатида амал қилган. Унга эришиш учун турли даражадаги назарий қарашлар илгари сурилган. Бир гуруҳ олимлар фуқаролик жамиятини қуриш ғояси Ғарб тамаддуни маҳсули сифатида амалиётга тадбиқ этилмокда деб ҳисобламокдалар, аслида Шарқ мамлакаталари мутафаккирлари ижодида бу масалага оқилона ёндашув уч минг йил илгари шаклланган. Ижтимоий тараққиётнинг маълум даврларида шарқ мамлакатлари етакчилик мавқеини эгаллаган.Ҳар қандай фан, ўз моҳиятига кўрат

умумбашарийдир. Дунё халқлари катта-кичиклигидан қатий назар унинг ривожига ҳиссаларини қўшган. Шу нуқтаи назардан фуқаролик жамиятини шакллантириш ва ривожлантириш тўғрисидаги ғоялар, билимларни бир ёқлама бўрттириш ёки камситиш нотўғри ёндошувдир.

Фуқаролик жамияти ва унинг тушунчалари Марказий Осиё ижтимоийсиёсий ва маънавий ҳаётининг ёрқин намунаси—Авесто муқаддас китобида келтирилган. 2001 йилда миллат маънавий маданиятининг энг қадимги манбаси —Авестонинг 2700 йиллигига бағишланган тантанали маросимда Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов: — ... бу ноёб асар бебаҳо тарихий хужжат бўлиб, у биз яшаган бу қадим юртда, бу заминда ўзининг маданияти ва бой маънавиятига эга бўлган буюк давлат бўлганлигидан, аждодларимизга, асрлар давомида битмас туганмас куч вақудрат ва таянч сифатида хизмат қилганлигидан далолат беради деб алоҳида эътироф этган. Дарҳақиқат, —Авестонинг бош ғояси —эзгу фикр, эзгу мақсад, эзгу амал ҳар қандай жамият ва инсонлараро муносабатларнинг маънавий асоси эканлигидан далолатдир.

Авестонинг —Яштлар, —Виспират, —Видидод қисмларида оила ва жамоада берилган сўздан ёки қасамдан воз кечиш, одамлар ўртасида тузилган аҳдномани бузиш катта гуноҳ эканлиги ўз ифодасини топган. Хусусан, —О Спитама, шартномани бузувчи киши бутун мамлакатни бузади, шу билан бирга Артага тегишли барча мулку молларга путур етказади.—О Спитама, аҳдингни бузма... ғоялари давлатлар сиёсий тизимининг ҳуқуқий асоси, адолат манбаи бўлиб, улар Рим ҳуқуқидан ҳам қадимийроқдир.

Авестодаги фуқаролик жамиятини қуришнинг бирламчи омили эркак ва аёлнинг тенг ҳуқуқлилиги, оиланинг барқарорлигини таъминлаш ғояси бугунги кунда ҳам муҳим аҳамиятга бўлиб,бугун Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва бошқа меъёрий ҳужжатларда аёлларнинг тенг имконияти ва кенг ҳуқуқлари таъминланган. XXI асрда баъзи мамлакатларда аёлларнинг сайлаш ва сайланиш ҳуқуқи умуман инкор қилинаётган бир даврда,Ўзбекистон Олий мажлис қонунчилик палатасига аёлларнинг сайланиши учун 30% квотанинг ажратилиши, 1995 йилда —Оила кодексининг қабул қилиниши, бир томондан юртимизда аёлларга муносабат ва оилавий қадриятлар қадимий илдизларга эгалигини ифодаласа, иккинчи томондан фуқаролик жамиятини қуриш йўлидаги оқилона сиёсатнинг ёрқин ифодасидир.

Фуқаролик жамиятини қуриш ғояси Марказий Осиё мутафаккирлари ижодида ўрганилганлиги И.А.Каримовнинг 2014 йилда Самарқандда ўтказилган —Ўрта аср Шарқ мутафаккирларининг илмий мероси замонавий цивилизацияда ўрни ва аҳамиятимавзусидаги халқаро конференцияда сўзлаган нутқида—Олим ва тадқиқотчилар фикрича, Шарқ хусусан Марказий Осиё, IX-XII ва XIV-XV асрларда бўлганилмий ҳамжамият томонидан Буюк Шарқ уйғониши дея ном олган йирик илмий маданий уйғониш учун асос сифатида хизмат қилди[3] деб алоҳида таъкидлаган. Дарҳақиқат, Марказий Осиё уйғониш даври IX-XV асрларда давлатни бошқариш ва адолатли жамият қуриш, давлат раҳбари ва хизматчиларининг фаолият даражалари таснифлари, ижтимоий масъулияти мезонларининг назарий жиҳатлари ҳақидаги ғоялар Абу Наср Форобий, Ибн Сино, Беруний, Юсуф Хос Ҳожиб, Низомулмулк, Амир Темур, Алишер Навоий ва бошқалар ижодида кенг таҳлил қилинган.

Хусусан, **Абу Наср ал-Фаробий** (870–950) нинг —Фозил одамлар шаҳри, —Давлат арбобининг афоризмлари асарларида шарқона сиёсий-ҳуқуқий ва ижтимоий фикр тарихида ижтимоий тизим, сиёсат, давлат ва ҳукумат ҳақидаги қарашлар назарий асосланган. Абу Наср Фаробий фикрича адолатли жамият қуриш учун уни мудофаа қилиш ва оқилона бошқариш усулини билиш, одамларгаёвузликдан сақланиш эзгуликка интилиш йўлларини кўрсатиш лозим. У давлат раҳбарининг бошқарув маҳорати умумий бахтга эришиш йўлидир деб ҳисоблайди. Адолатли давлатни маърифатли ҳукмдор бошқаради, у маънавият, адолатетакчиси бўлиши, ўз фазилатлари билан қатъий талабларга жавоб бериши лозим. Бу борада Абу Носир Форобий —Уларнинг ўзларидан сайланган раҳбар ёки бошлиқлар ҳокими мутлоқ бўлмайди. Улар одамлар ичидан кўтарилган, синалган энг олийжаноб, раҳбарликка лойиқ кишилар бўладилар. Шунинг учун бундай раҳбарлар ўз сайловчиларини тўла озодликка чиқарадилар, уларни ташқи душмандан муҳофаза қиладилар[14], деб давлат бошқарувида демократик тамойилларни таъминлаш билан боғлиқ ахлоқий ва маданий қадриятларни тизимлаштиради

Абу Райҳон Беруний —Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар, —Ҳиндистон асарларида адолатли жамият ва унинг амал қилиши асосларини шакллантириш ҳақидаги ғояларни илгари сурган. Унинг фикрича,жамиятнинг пайдо бўлишига одамларнинг ўзаро ҳамкорлиги, бирга

---

[14] Абу Носир Форобий.Фозил одамлар шаҳри.-Т.: А.Қодирий нашриёти. 1993, 190-б.
Юсуф Хос Хожиб Қутадғу билиг.-Т.: Фан, 1971, 329-б.

яшашга эҳтиёжи ва интилишлари сабаб бўлади. Адолатли жамиятни қуриш ахлоқий қадриятларга таяниши ва ривожлантирилиши лозим.. Давлат раҳбарининг асосий вазифаси аҳолининг турли қатламлари, кучлилар ва кучсизлар ўртасидаги сиёсий ва ҳуқуқий адолат мезонларини ўрнатишдадир. Бунгаунинг фикрича идеал ижтимоий тузилмани қуриш орқали эришилади.

Абу Али ибн Сино (980–1037) фикрича ижтимоий муносабатлар одамлар ўртасидаги тафовут ва тенгликсизлик натижасидир. Ҳусусан, Ибн Сино ―иқтисодий ва ижтимоий ҳамда шахсий хусусиятларга кўра тенгликсизлик – инсон ижтимоий фаоллиги сабаби ҳисобланади деб таъкидлайди. Идеал давлат қуриш эса жамият аҳолисининг маънавийахлоқий равнақи билан боғлиқ.. Унинг фикрича, маънавий ахлоқий қадриятларнинг юксак қадрланиши нафақат ҳар томонлама фаровонликни, балки жамиятда адолат ва барқарорликни ҳам таъминлайди.

Бу даврда Шарқда ижтимоий адолат, маърифат ва тенглик нафақат назарий меъёр, балки амалий ҳаёт меъёри, ижтимоий- сиёсий муаммолар ечимини топиш ва жамоа бўлиб яшашнинг асоси сифатида тушунилган, фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг маърифат йўли танланган бўлса, Европа ижтимоий-сиёсий тафаккурида эса насронийларнинг диний догматикаси ҳукмронлик қилиб, диний ва дунёвий манфаатлар ўртасида кураш ривож олган.

Юсуф Хос Ҳожиб ўзининг ―Қутадғу билиг достонида давлатни бошқариш амаллари, қоидалари ва сиёсий - ахлоқий муносабатларни жамиятда қарор топтиришгаэътибор қаратган[2]. У давлат бошқаруви ва хизматини ташкил этиш турларини ҳамда шу даражаларга мувофиқ сифатларини таснифлайди. Жумладан, «Шоҳликка даъвогарлар онадан ажиб бир истеъдод билан туғиладилар ва улар дарҳол яхши-ёмонни ажратиш фитратига эга бўладилар. Бундайларга Худо идрок, фаросат ва юмшоқ бир кўнгил ато этади, қолаверса яхши иш юритиш ўқуви билан ҳам сийлайди»[1] деб таъкидлаган.

Адолатли давлат бошқаруви, унинг мукаммал назарий асосларини яратиш борасида улкан илмий мерос қолдирган ўрта асрлар мутафаккири, давлат арбоби **Низомулмулк**нинг **―Сиёсатнома** асари муҳим манба ҳисобланади. У амалдорларни ахлоқий фазилатларигақараб танлаш, адолат ва инсофни оёқ ости қиладиганкишиларни давлат ишларига аралаштирмасликни, давлатни бошқаришда кенгаш билан олиб бориш, фаолиятларни мунтазам назоратқилиш, итоат, ижро ва сифатлари тўғрисидаги қарашлари билан аҳамиятлидир. Айниқса, Низомулмулкнинг«Кўпчилик бўлиб қабул қилинган тадбир энг савобли бўлади ва шундай йўл тутиш керак»[15] деган фикрлари аждодларимизнинг давлат қурилишининг адолатли тартиботларигакатта эътибор берганлигидан далолатдир.

Ижтимоий-сиёсий тараққиётнинг маънавий асосларини ўрганишда Ўрта Осиёда вужудга келган тасаввуфчилик оқимининг аҳамияти ҳам алоҳида муҳим ўрин тутади. Тасаввуф гарчи ислом бағрида ниш уриб, Қуръон ва ҳадислар ҳикматидан озиқланган, кўп ҳолларда шариат аҳкомига суянган бўлсада, лекин у расмий диний ақидапарастлик ва мутаассибликка ҳамда ҳоким табақаларнинг айшу-ишратларга ғарб турмуш тарзи, талончилик ва манфаатпарастликка зид ўлароқ, меҳнаткаш халқ норозилигини ифодалаб келди. Тасаввуф таълимоти асосида адолат, ҳақиқат, тўғрилик, меҳр-шафқат, инсоф, иймон, эътиқод, илм, меҳнатсеварлик, ватанпарварлик каби умуминсоний ғояларни тарғибот қилувчи футувватга асосланган бир қанча диний, сиёсий оқимлар пайдо бўлади. Улар жамиятнинг ахлоқсиз унсурларига ғоявий куч сифатида қарши қўйилади

Ижтимоий-сиёсий тафаккур ривожи ва ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятининг асосий шарти – қонун устуворлиги тамойилини амалиётда қўллаш тажрибасини Шарқнинг буюк давлат арбоби ва саркардаси **Амир Темур** (1336–1405) бой ижтимоий-сиёсий ва маънавий мероси асосида кўриш мумкин.Унинг тузукларида давлат тизими, уни идора қилиш услублари ва воситалари, ундаги турли лавозим-вазифалар даражаси, табақаларнинг тоифаланиши, ҳарбий қўшинларнинг ташкил этилиши, жанг олиб бориш маҳоратлари, давлат хизматчилари рағбатини ташкил этиш омиллари, адолатли солиқ турларининг жорий этилиши, мамлакатни ободонлаштириш тадбирлари миллий давлатчиликнинг юксак маданий ва ҳуқуқий даражада шакллантиришга эришганлигидан далолат беради. ―Ҳар мамлакатнинг яхши кишиларига мен ҳам яхшилик қилдим, нафси ёмонлар, бузуқлар ва ахлоқсиз одамларни мамлакатиимдан қувиб чиқардим. Пасткаш ва разил одамларга ўзларига лойиқ ишлар топширдим ҳамда ҳадларидан ошишларига йўл қўймадим. Улуғларини ва шараф-эътиборли кишиларни ҳурматлаб, мартабаларини оширдим. Ҳар мамлакатда адолат эшигини очдим, зулму ситам йўлини тўсдим».[16]

---

[15] Низомулмулк. Сиёсатнома. Т.: Адолат,1997. 98-бет.

[16] Амир Темур тузуклари.-Т .:Ғофур Ғулом нашриёти,1996, 24-бет.

Маълумки, фуқаролик жамиятини – ҳаётийлигини ва самарадорлигини таъминловчи – ҳуқуқий давлат доирасидан ташқарида тасаввур қилиб бўлмайди. Шу маънода, Соҳибқирон Амир Темурнинг қуйидаги сўзлари ҳозирги замон билан ҳамнафас жаранглайди: ―Тажриба, - деб ёзади у, менга шуни кўрсатдики, дин ва қонунга таянмаган ҳукумат, ўзининг буюк қудратини узоқ вақт сақлаб тура олмайди. Уни ҳар қандай ёвуз киши кириши мумкин бўлган на томи, на эшиги, на панжаралари бор уйга ўхшатиш мумкин. Шунинг учун мен ўз салтанатимни ислом арконлари ва бошқарувда ўзим қатъий амал қилувчи қонунлар асосида қурдим[17].

Шу нуқтаи назардан, мувафақиятли бошқарув қонуниятига кўра, амир Темур раҳбарнинг адолатга таянишини лозим топган. Унинг фикрига кўра: ―Раҳбар учун барча ишларда адолатга амал қилиши керак: у сотилмайдиган ва фазилат эгаси бўлган одамни вазирликка тайинлаши лозим, чунки адолатли вазир ўзи маҳдуд-раҳбар адаолатсизликларни тўғирлаши мумкин, аммо вазирнинг ўзи шундай бўлса, ҳалокат яқиндир[3]. Соҳибқирон фикрича, давлат бошқарувида яна бир муҳим қонуният – қонун устуворлиги. ―Қатъий тартиб ва қонунларга амал қилишим бахт-саодатим калити бўлди. Бош қонунлар сифатида диний аҳкомларни ва улар асосида ёзилган фикрларни билган. Бунинг барчаси буюк Темур адаолатли ва фозил бошқарувга алоҳида эътибор қаратганлигини кўрсатиб турибди.

Комил инсонлар жамияти ҳақидаги ғоялар **Алишер Навоий** (1441–1501) сиёсий ва адабий фаолияти асоси бўлиб хизмат қилди. А.Навоий идеал ижтимоий-иқтисодий тузум ҳақидаги қарашларини ўзининг ―Садди Искандарий, ―Маҳбуб ул қулуб, ―Пайғамбарлар ва донолар тарихи ва б. асарларида ёритган. Ижтимоий-иқтисодий тузум муаммоларини фақат адолатли ҳукмдор бошқараётган ва қонун устувор бўлган мамалкатда амалга ошиши мумкин. Шундай қилиб, А.Навоий учунадолат ва қонун ижтимоий тараққиётнинг асоси ҳисобланади.Унинг концепиясида ҳукумдор шахси алоҳида аҳамият касб этади. Фазилатли ва идеал шахс ҳақида мулоҳаза юритар экан Навоий ўзига хос инсонпарвар назарияни яратади. Ўз назариясида мутафаккир, бир томондан ҳукумдор ва боғбонни, бошқа томондан давлат ва боғни солиштиради. Унга кўра, агар боғбон ақлли ва меҳнатсевар бўлса, унинг боғи гуллаб-яшнайди. Ҳудди шундай агар мамлакатнинг ақлли, доно, адолатли, халқи учун қайғурадиган ва уни севадиган ҳукумдори бўлса, у ривожлниб фаровонлашади.

У назариётчи ва амалиётчи сифатида давлат сиёсатининг адолатли асослари ва унинг маънавий мезонларини ривожлантиришга катта ҳисса қўшади. Айниқса, адолатсизлик ва зулм давлатни таназзулга, жамиятни жаҳолатга олиб келиши тўғрисидаги қарашлари ўз ифодасини топади: «...давлат иши билан машғул бўлган амалдорлик чоғларимда кўнгил мулкини турли одамларнинг ҳужуми булғалади. Гоҳ амирлик ўрнида ўтирдим ва ҳукумат маҳкамасида халқнинг арз-додини сўрдим ва гоҳ подшоҳ ёнида вазирлик қилдим ва менга умидвор назар билан қараб турган элга мурувват кўрсатдим»[1819] дейди. Адолатли жамият шаклланишининг асосий омили сифатида Навоий инсоний фазилатлар: адолатлилик, раҳмдиллик, меҳнатсеварлик, ростгўйлик, ватанпарварлик, виждонлилик, инсонпарварлик ва жасоратни келтириб ўтади.

2.2. Фуқаролик жамияти концепциясининг Европача анъанаси антик илдизларга эга. Мазкур анъананинг мазмун-моҳияти нафақат сиёсий, балки шахсни ижтимоий-ахлоқий нуқтаи назардан баҳолаш билан боғлиқ эди. Бунга Афлотун, Арасту, Цицерон каби мутафаккирларнинг қарашларини мисол келтириш мумкин.

Фуқаролик жамиятининг антик концептуал таълимоитда жамият ва давлат феноменларининг узвийлиги қадимги юнон дунёқарашининг муҳим хусусиятларидан бири ҳисобланади. Хусусан, **Афлотун**нинг (мил. ав. 427– 347 й.) ―Давлат диалогида фуқароларнинг шахсий ва ижтимоий ҳаётини ажратишгина эмас, ижтимоий соҳани ҳозиргидек замонавий талқинда, сиёсий фаоллик сифатида тушунилган. Бунда жамият ҳаётининг сиёсий жиҳатлари, фуқаролик жамияти тизимининг умумий тавсифи сифатида намоён бўлади.

Фуқаролик жамияти ғоясининг кейинги ривожи Афлотуннинг шогирди **Арасту**(мил. ав. 384–322 й.) ижоди билан боғлиқ. Устози каби Арасту ҳам энг мукаммал жамият ғоясини ишлаб чиқишга диққат эътиборини қаратади, бироқ фуқаролик жамияти ғоялари таркибида бу масала ўзгача назарий жиҳатларни ташкил қилади. Уни кўпроқ ижтимоий трансформация эмас, балки давлат тузилмасидаги ўзгаришлар қизиқтиради. Бундан ташқари Арасту ўзининг назарий ишланмаларида давлат ҳақидаги мавҳум ғояга таянишни эмас, жумладан Афлотунга хос бўлган, балки воқеъликда

---

[17] Уша асар. 81-бет

[18] Амир Темур тузуклари.-Т .:Ғофур Ғулом нашриёти,1996, Б- 83.

[19] А. Навоий. Маҳбуб ул- Қулуб.–Т.: Ғофур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1983, Б-12.

мавжуд бўлган бошқарув шаклларини солиштириш, қиёсий таҳлил қилишга таянади, бу жиҳат эса унинг давлат ва жамият борасидаги позициясини конкретроқ бўлишини таъминлайди.

Платондан фарқли ўлароқ, Аристотель хусусий мулкни эътироф этади. Чунки у инсон табиатига хос бўлиб, одамлар ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг ўзагини ташкил этади. Аристотель мулк ҳуқуқининг фуқаролар фаровонлиги, давлат ва унинг бошқарув шакли хавфсизлиги, қонунчилик органи ишида фуқароларнинг иштироки механизми, лавозимларни эгаллаш ва вазифаларни бажариш, суд органлари ишидаги ролини атрофлича ўрганган. Ҳуқуқни Аристотель адолат мезони деб ҳисоблаган ва унга ижтимоий муносабатларни тартибга солувчи ва айни вақтда уларни муҳофаза қилувчи институт сифатида ёндашган. Аристотель фикрига кўра, сиёсий бошқарув – бу одамларнинг эмас, балки қонун бошқарувидир: ҳатто энг яхши ҳукмдорлар ҳам туйғулар ва ҳиссиётга берилувчан бўлади, қонун эса «оқилона тафаккур»дир.

Қадимги рим мутафаккири **Марк Тулий Цицерон** (мил. ав. 106-43 йиллар) ҳам жамият ва давлат (республика)ни тенглаштиради. Давлатни у умумий манфаатлар билан ўзаро боғланган одамлар мажмуи сифатида тасаввур қилади, давлат халқнинг умумий мулки ҳисобланади ва одамлар биргаликда яшашга табиий эҳтиёж сезади. Унинг фикрича, давлатнинг вазифаси мулкни муҳофаза қилишдан иборат. Давлат айни шу мақсадда ташкил этилади. Цицерон фикрига кўра, уч бошқарув шакли (монархия, аристократия ва демократия) унсурларини ўзида мужассамлаштирган аралаш давлат энг идеал давлатдир. Фақат шундай давлатда ҳар бир жамият аъзосининг манфаатларини қондириш ва у давлатни бошқаришда иштирок этиши таъминланади. «Давлатнинг мустаҳкамлиги ва фуқароларнинг ҳуқуқий тенглиги» бундай давлат тузумининг муҳим фазилати деб ҳисоблайди.Цицероннинг «Давлат ҳақида» ва «Қонунлар ҳақида» асарлари давлат ва ҳуқуқ муаммоларига бағишланган. Давлат Цицерон талқинида қадимги юнон мутафаккирларининг концепцияларидаги каби давлатнинг барча эркин аъзолари умумманфаат ифодаси сифатидагина эмас, балки бу аъзоларнинг ўзаро келишилган ҳуқуқий муносабатлари мажмуи, муайян ҳуқуқий тузилма, «умумий ҳуқуқий тартибот» сифатида ҳам намоён бўлади.

Цицерон давлат тушунчасига биринчилардан бўлиб ҳуқуқий тус беради, бу таълимот кейинчалик жуда кўп мутафаккирлар, шу жумладан **«ҳуқуқий давлат» ғоясининг** ҳозирги тарафдорлари томонидан ҳам эътироф этилади.

Цицерон концепциясига кўра, ―фуқаролик жамияти ғояси антик давр учун классик аҳамиятга эга бўлади, бу ўз навбатида янги даврда шаклланган назарий қарашларга асос бўлади. Кўпгина экспертлар фикрича, айнан Цицероннинг ижтимоий-сиёсий таълимотида ―фуқаролик жамияти ўзининг тушунчавий асосларига эга бўлади.

Фуқаролик жамиятининг тарихий кўринишлари ифодаси Европа-Ўрта ер денгизи анъанаси асосида фуқаролик жамиятининг дастлабки кўринишлари – Уйғониш давридаги итальян шаҳар-давлатларига бориб тақалади. Бунда фуқаролик жамияти шаҳар бошқаруви тизимига асосланган, муайян шаҳар доирасидаги, ижтимоий муносабатлар тизими сифатида характерланади.

Олимлар фуқаролик жамиятининг яна бир тарихий илдизини, олмон маданий доираси таъсиридаги континентал-европа анъанаси билан боғлашади. Эркин фуқаронинг пайдо бўлишига, биринчилардан бўлиб бирлашган ҳунармандлар ва савдогарлар гильдияси, феодаллардан ҳимояловчи ва шаҳарлар бошқарувига таъсир қилган биринчи ассоциация сабаб бўлган деб ҳисобланади.

Учинчи тарихий илдиз фуқаролик жамияти замонавий тушунчаси шаклланишида либерал англо-америка анъанаси муҳим аҳамият касб этган. Тадқиқотчилар бу борада турлича фикр билдиради. Масалан, фуқаролик жамияти табиий ҳуқуқ ва эркинлик асосида мулкка эгалик қилиши ҳақидаги ғояни Жон Локк, модернизация ва ўз-ўзини бошқаришни фуқаролик жамиятининг муҳим компонентлари сифатида Адам Смит, минимал давлат концепцияси, фуқаролик жамияти ва зарурий ёвузлик сифатидаги давлатнинг ўта чегараланган роли ҳақидаги ғояни Томас Пейн, америкача демократия таҳлили ҳоясини Алексис де Токвил, давлат ва фуқаролик жамияти ўртасидаги муносабатларни белгилаб берган ва фуқаролик жамияти мустақил бўлиши кераклигини таъкидалаган Жон Стюарт Милл каби олимларни кўрсатиш мумкин.

Фуқаролик жамияти ҳақида турлича тарихий ва методологик ёндашувлар ва интерпретацияларни инкор этмаган ҳолда, янги даврда фуқаролик жамияти концептуаллашуви жараёнида муҳим роль ўйнаган Уйғониш даври олимлардан бири **Николо Макиавелли** (1469–1527) бўлиб, у прагматик, тажрибавий ижтимоий фанга асос солди. Фуқаролик жамияти Макиавелли учун синфий, партиявий қарама-қарши қизиқишлар мажмуидир. Унга кўра фуқаролик жамияти халқдан ахлоқий асосни – эзгулик ва фазилатни, ижтимоий қизиқишлар ва республика тузилмаси қизиқишлари олдида бурчни ҳис қилиш ва жасоратни талаб қилади. Бошқача қилиб айтганда, у эркин

индивидлар учун муносиб бирлашма бўлади. Давлатни ҳимоя қилиш учун ҳукмдор қўлидаги барча воситаларни ишга солиши керак бўлади, ёлғон, шафқатсизлик ҳатто уруш ҳам бундан мустасно эмас. Давлат қизиқишлари унда бирламчи аҳамият касб этган. Макиавелли давлатнинг мутлақо мустақиллигини талаб қилган, черковдан ҳам, яъни давлат ва умуман сиёсат соҳасининг секуляризацияси тарафдори бўлган. У давлат бошқарувининг ўзига хос сиёсий маҳорат мактабини яратади, унда ҳеч қандай ахлоқий нормалар билан ҳисоблашмай, ―мақсад ҳар қандай воситани оқлайди деган тамойилни ишлаб чиққан.

2.3. Янги даврда бир қатор файласуфлар фуқаролик жамияти концепциясини янада бойитди. Хусусан, ―Сўз эркинлиги ҳақида Джон Мильтон, ―Левиафан Томас Гоббс, ―Давлат бошқаруви ҳақида икки трактат Жон Локк, ―Қонунлар руҳи ҳақида Монтескье, ―Ижтимоий келишув ҳақида Жан Жак Руссо, ―Илоҳий-сиёсий трактат Бенедикт Спиноза, ―Фуқаролик жамияти тарихи ҳақида хатлар Анри Фергюсон кабилардир. Мазкур ишларда у ёки бу даражада инсон ҳаётининг ўзига хос шакли сифатидаги фуқаролик жамияти муаммоллари ёритибгина қолмай шахс ва давлатга фуқаролик жамиятининг асосий субъекти бўлган фуқаронинг бутун потенциалини юзага чиқариш учун зарур бўлган принципиал янги сифатлари ишлаб чиқилган.

Томас Гоббс антик давр мутафаккирларига (Платон, Аристотелга) эргашиб, жамият ва давлат тушунчаларини тенглаштиради. У давлат, фуқаролик жамияти ва фуқаровий шахс тушунчалари ўртасига тенглик белгисини қўяди. Бироқ, айни вақтда, у агар давлат фуқаро бўлса, бу ҳар қандай фуқаро давлат ҳисобланишини англатмаслигини қайд этади. Муайян хўжалик, савдо ва тижорат ишларини олиб бориш учун аъзолари ўзини ҳамжамият (давлат) хоҳиш-иродасига тўла бўйсундирмаган бирлашмалар, компаниялар, яъни «фуқаровий шахслар» ташкил этилиши мумкин. Айни вақтда бундай фуқаровий шахслар (ширкатлар) охиригача бўйсунган бўлади. Мазкур мантиқни «фуқаролик жамияти» тушунчасига нисбатан ҳам татбиқ этиш мумкин.

Инглиз маърифатчи файласуфи ва сиёсий мутафаккири **Жон Локк** (1632-1704) ҳақли равишда ҳуқуқий давлатнинг атоқли мафкурачиларидан бири ҳисобланади. У ўз ғояларини «Давлатни бошқариш ҳақида икки рисола» асарида баён этган. Унинг таълимотида одамларнинг табиий ҳолати, фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва давлатнинг ташкил топиши муаммолари тушунтирилган. Локк ҳуқуқий давлатнинг бош элементи бўлган ҳокимиятнинг бўлиниши назариясининг асосчиси ҳисобланади.

Хусусий мулк назарияси Локкда меҳнат билан узвий боғлиқ. Одамлар асосан ўз мол-мулкидан тинч ва хавфсиз фойдаланиш мақсадида жамиятга қўшиладилар, бунда мазкур жамиятда қабул қилинган қонунлар бунинг асосий қуроли ва воситаси бўлиб хизмат қилади, деб ҳисоблайди Жон Локк.

Фуқаролик жамиятига бирлашиш – бу қулай, тинч ва фаровон ҳаёт кечириш, ўз мол-мулкидан хотиржам фойдаланиш ва ўзини мазкур жамият аъзоси бўлмаган одамларга қараганда хавфсизроқ ҳис қилиш учун бошқалар билан келишиш демакдир.

Фуқаролик жамияти тушунчасининг либерал талқини, юқорида айтиб ўтганимиздек, Томас Гоббс ва Жон Локк даврида яратилган. «Фуқаролик жамияти» тушунчасини улар кишилик жамиятининг тарихий ривожланишини, инсоннинг табиий мавжудликдан маърифатли ҳаёт тарзига ўтишини акс эттириш учун илмий муомалага киритган.

Томас Гоббс бундай ҳолатга давлат мавжуд бўлган ҳолда эришиш мумкин деб ҳисоблаган. У давлат бўлмаган жойда уруш, қўрқув, қашшоқлик, ёлғизлик, ёввойилик, жаҳолат, давлатда – оқилоналик, хавфсизлик, бойлик, тартиб, билим ва олижаноблик ҳукм суради, деб ёзган.

Либерализм асосчиси Жон Локк биринчи бўлиб шахсни жамият ва давлатдан, эркинликни – бошқа қадриятлардан устун қўйган. Эркинликни у давлатнинг аралашувидан холи ҳолат сифатида тушунган.

Фуқаролик жамиятини таҳлил қилишга нисбатан бошқа бир ёндашувни **Г.Гегель** (1770-1831) таклиф қилади. У фуқаролик жамиятига ўз кундалик эҳтиёжларини меҳнат ёрдамида қондирувчи индивидлар мажмуи деб қарайди. Унинг фикрига кўра, фуқаролик жамиятининг негизини хусусий мулк ташкил этади.

Г.Гегель фикри бўйича, тарихий жараённи ҳаракатлантирувчи куч сифатида фуқаролик жамияти эмас, балки давлат амал қилади, у барча фазилатларни ўзида мужассамлаштиради, инсон шахси, умумий сиёсий, моддий ва маънавий асосларнинг жамулжам ифодаси ҳисобланади. Давлат инсонни ҳар хил тасодифлардан ҳимоя қилади, адолатни таъминлайди, умумий манфаатларни рўёбга чиқаради.

Давлат, оила, қабила, миллат, диний ва бошқа бирликлардан фарқланувчи «фуқаролик жамияти» категорияси XVIII-XIX асрларда тадқиқот предметига айланди. Г.Гегель ўзининг «Ҳуқуқ

фалсафаси» асарида фуқаролик жамияти тушунчасини атрофлича ўрганди ва унга шахсларнинг эҳтиёжи ва меҳнат тақсимоти тизими, адлия (ҳуқуқий муассасалар ва ҳуқуқий тартибот), ташқи тартиб (полиция ва корпорациялар) орқали алоқаси (муносабатларга киришиши) сифатида таъриф берди[20].

Ўша давр жамияти ва давлатига нисбатан Г. Гегелнинг қарашлари эскирганлигига қарамай, унинг фуқаролик жамияти давлатга нисбатан мустақил бўлган шахсий манфаатлар жабҳаси, ижтимоий тузум, меҳнат тақсимоти ва мулк шаклларига боғлиқ эканлиги ҳақидаги фикрлари ижтимоий фанларнинг ривожланиш йўлида ташланган муҳим қадам бўлди.

Г.Гегель фикрига кўра, фуқаролик жамияти – бу, аввало, хусусий мулкка асосланган эҳтиёжлар тизими, шунингдек, дин, оила, табақалар, давлат қурилиши, ҳуқуқ, ахлоқ, бурч, маданият, маориф, қонунлар ва улардан келиб чиқувчи субъектларнинг ўзаро юридик алоқаларидир. Табиий, «номаданий» ҳолатдан «одамлар фуқаролик жамиятига киришлари лозим, чунки фақат шу жамиятда ҳуқуқий муносабатлар ҳақиқий хусусият касб этади».[21]Айни вақтда Гегель бундай жамият фақат «ҳозирги дунёда» мавжуд бўлиши мумкинлигини қайд этади. Бошқача айтганда, фуқаролик жамияти ёввойилик, қолоқлик, маърифатсизликка қарши қўйилади.

Юқорида айтилганлардан хулоса қилиш мумкинки, XVIII аср ўрталарига келиб фуқаролик жамияти – давлат анъанавий парадигмаси қайта кўриб чиқила бошланди. Бу жараён XVIII – XIX асрларга келиб тўхтади, бу даврга келиб янги тизим ўзининг – хусусий мулк, эркин бозор иқтисодиёти, парламентар демократия ва ҳуқуқий давлат, ижтимоий ва сиёсий соҳалар ўртасидаги бўлиниш.

Фуқаролик жамияти демократик нормалари ва қадриятлари замонавий ижтимоий-фалсафий тафаккурда ҳам тахлил қилинган. Замонавийроқ кўринишда демократия ғоялари Туркистонда маърифатпарвар жадидлар фаолиятида кузатилади. Европада бўлгани каби Туркистонда ҳам ўрта асрлар феодал муносабатлари, догма ва анъаналарга қарши бўлган маърифатпарвар ғоявий оқим сифатида характерланади. У прогрессив кучларнинг мамлакатни феодал турғунлик давридан олиб чиқишга ҳаракат қилган ва курашганларини акс эттиради. Жадидлар таълим тизимини ислоҳ этишни талаб қилиб, дунёвий фанлар фаолроқ ўқитиладиган янги усулдаги мактабларни очган, уларда аниқ, табиий-илмий, иқтисодий фанлар ўқитилган.

Замонавий тадқиқотчилар таъкидлашича, демократик қайта қуриш ғоялари ва фуқаролик жамияти шаклланиши ёш хиваликлар ва ёш бухороликлар уюшмалари дастурларида ўз аксини топган. Улар жадидлар либерал ҳаракати сифатида нафақат ижтимоий муносабатларни ислоҳ қилишда, балки 1920 йилда Хива ва Бухорода халқ намойишларида иштирок этганлар. Туркистон автономияси учун курашган жадидлар, мустақиллик учун ҳаракатга муносиб ҳиссасини қўшган.

Юртимизда ижтимоий-фалсафий фикр, хусусан жадидлар қиёфасида, фуқаролик жамияти ғоялари маърифат қадриятининг шаклланишига қаратилган эди. М.Беҳбудий, А.Авлоний, А.Фитрат ўз давридан илгарилаб ўтиб, фуқаролик жамияти фақат мустақил мамлакат доирасида амалга ошиши, ҳақидаги хулосасини айтадилар. Бундан ташқари, улар, анъана ва урф-одатлар демократлашувга тўсиқ бўлмаслигини, аксинча, мавжуд анъаналар доирасида амалга оширилган модернизация, фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва барқарор тараққиётининг муҳим омили эканлигини асослайди.

Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти И.А.Каримовнинг сўзлари билан айтганда, ―ўзбек халқи бой тарихи узоқ ўтмишга бориб тақалади, ва уч минг йиллик даврни ўз ичига олиб, бизга бой тажриба ва ибратли сабоқ беради, уни қабул қилишимиз ва ривожлантиришимиз керак бўлади[22].

Умуман олганда, фуқаролик жамияти фалсафий концепцияларининг инсоният тарихида ўрни ва ролини бахолар эканмиз, унинг нафақат илмийтехникавий ютуқлар билан, балки инсон борлиғининг экзистенциал ибтидосини қайта тушуниш билан кечган. Бу даврда инсон эркинлигини бошқача тушуниш усули юзага келиб, у фанга жиддий таъсир қилади. Бунда эркинлик ўз қизиқишлари йўлида бошқарилувчи эмас, балки ҳар бир инсоннинг ўз тақдири учун жавобгарлиги маъносида тушунилади.

2.4. ХХаср бошларидан фуқаролик жамияти соҳасида амалга оширилган тадқиқотлар ―фуқаролик жамияти категориясини функционал характеристикаларини тушуниш мураккаблашади. Бу фуқаролик жамияти тушунчасини тадқиқ этишда, фуқароларнинг ижтимоий ҳаётида долзарб талабларини акс эттирувчи, янги мезонларнинг киритилганлиги билан асосланади.

---

[20] Қаранг: Гегель Г.В.Ф. Философия права. - Москва, «Мысль», 1990. – С.227.

[21] Гегель Г. Работы разных лет. Том 2. – Москва, 1973. – С. 50.

[22] Каримов И.А. Ўз келажагимизни ўз қулимиз билан қурамиз Т. 7. – Т.: Ўзбекистон, 1999. 156-б.

Шундай қилиб фуқаролик жамияти ҳақидаги тасаввурлар ривожини тизимлаштириш: биринчидан, уларнинг ижтимоий-фалсафий асослари характеристикаси билан, иккинчидан, мафкуравий асосларнинг хусусиятларига кўра, учинчидан, фуқаролик жамиятининг соф илмий концепцияларини аниқлаш билан белгиланади.

Бироқ, фуқаролик жамияти модели ишлаб чиқилувчи дастлабки, базавий ижтимоий-фалсафий назарияларда тадқиқотчилар концепцияларини икки гуруҳга бўлади:

- формацион ва цивилизацион ёндашувлар;
- модернизация ва постмодернизм концепцияси.

Юқоридагиларни ҳисобга олган ҳолда фуқаролик жамиятининг қуйидаги ғоявий-фалсафий доктриналари кўрсатилади:

- «бюрократик давлат социализми доктринаси»;
- «авторитар давлат капитализми доктринаси»; - «демократик социализм доктринаси»;
- либерал-демократик (—бозор демократияси).

Бюрократик давлат социализми учун фуқаролик жамияти – бу буржуа, капиталистик жамият, у хусусий мулкка ва ёлланма меҳнатга асосланади. Бюрократик-давлат социализми тарафдорлари фуқаролик жамиятини ижтимоий нотенглик ва жамиятда кучайиб бораётган кескинлик сабаби деб билади.

Авторитар-давлат капитализми фуқаролик жамиятини хусусий бизнес, оилавий-қариндошлик ва бошқа нодавлат муносабатлар соҳаси бўлиб, ўзида капиталистик давлатнинг ижтимоий-иқтисодий базасини мужассам қилади, деб ҳисоблайди.

Демократик социализм концепцияси тарафдорларига кўра фуқаролик жамияти - ижтимоий-сиёсий ташкилотлар ва институтлар мажмуи, у демократик давлат билан бирга ижтимоий (иқтисодий, сиёсий ва ҳ.) демократия асосини ташкил қилади.

—Бозор демократияси назариётчилари фуқаролик жамиятини бозор демократияси жамияти аналоги деб билади. Улар фикрича, фуқаролик жамияти иқтисодий жамият бўлиб, иқтисодий ҳаётни бошқариш имкониятларида чекланган ва ижтимоий бирлашмалар ва ҳаракатлар томонидан назорат қилинади.

Фуқаролик жамиятининг замонавий концепцияларининг асосий ёндошувлари

Формацион ёндошув	Цивилизацион ёндошув	Модернизация ёндошуви
Фуқаролик жамияти тушунчаси капиталистик тизимга боғланади ва кенг (яъни жамиятнинг шакли сифатида) ва тор (яъни иқтисодий ва сиёсий муносабатлар ўратсидаги шаклланадиган муайян ижтимоий ташкилотлар мажмуаси сифатида) маъноларда тушунилади.	Фуқаролик жамиятини цивилизация тараққиёти контекстида кўриб чиқади. Унинг назарий асосларини О.Шпенглер, А.Тойнби ва П.Сорокин асрарларида яратилган. Уларга қараганда, фуқаролик жамияти бошқа ижтимоий шакллардан аввало юксак цивилизация даражаси билан ажралиб туради. Унинг асосий меъзони сифатида эса инсогн, унинг эркинлиги, ривожланиш ва ижодийлик имкониятлари, шунингдек бошқа инсонлар билан тинчлик ва тотувликда яшаш қобилиятлари тан олинади	Модернизация концепцияларида (А. Турен, Ю. Хабермас, Э. Гидденс, З. Бауман ва б.) фуқаролик жамияти аъанавий жамият урнини эгаллаган ёки замонавий жамиятга хос бўлган белгиларни шакллантирадиган жамияти тушунилади.

2.1.-расм

Шундай қилиб, фуқаролик жамияти ғоясининг қайта жонланишида жамиятни давлатлаштиришга, жамият ҳаётида давлат роли ва таъсирининг фавқулодда ўсишига қарши ҳаракатни кўриш мумкин. Ч.Тэйлор, Э.Арато, Р.Дворкин ва бошқа тадқиқотчилардан иборат бўлган ўзига хос норматив дискурс ҳам шаклланганлигини айтиш мумкин[23]. Шунингдек, нодавлат соҳанинг

[23] Гончаров Д. Нормативная дискуссия о гражданском обществе: основные направления. Москва. 2010. С. 86

ижтимоий-сиёсий фаоллиги ва ўз-ўзини ташкиллаштириш аҳамияти юзасидан, энг муҳим қуйидаги концепциялар ажратилади:

- либерал анъана концепцияси;
- американча коммунитариз концепцияси;
- европача неоконсерватизми концепцияси;

Фуқаролик жамиятининг либерал анъана ғояси умуман олганда янги нарса эмас. Фуқаролик жамияти ҳақидаги тасаввурлар мумтоз инглиз либерализмидаёқ ишлаб чиқилган.

Фуқаролик жамияти концепциясининг америкача маданий ва тарихий контекстида «республиканизм» идеали билан боғлиқ эди. У XX ўз-ўзини бошқариш ва ўз-ўзини ижтимоий ташкиллаштиришга асосланувчи, тенг ҳуқуқли фуқаролар томонидан тузилган америка коммуналари, яъни локал бирлашмаларнинг уйғун ва фаолликдаги ижтимоий-сиёсий ҳаёти ҳақидаги тасаввурларга асосланади.

Мазкур коммуналар ўз-ўзини ташкиллашуви ўзига хос фуқаролик жамияти типии билан қўллаб-қувватланган, бу ҳақда батафсил А. де Токвил ёзади. Демократик маданият бунда коммунал ўзароҳамкорлик ва шерикчилик қадриятларини, шунингдек христиан ахлоқи қадриятларининг юқори даражадаги амалиёти билан фарқланади. Шунинг билан бирга, коммунитаристик лойиҳа тарафдорлари кузатганидек, жамоавий қадриятлар индивидуал қадриятлардан устун бўлиб, индивидлар ўзаро ишонч ва ҳамкорлик муҳитида ўз қизиқишларини уюшма қизиқишларига бўйсундиришга тайёр бўлган[24].

Манбалар таҳлили шуни кўрсатадики, мумтоз марксизм замонавий дискурснинг алоҳида концептуал йўналиши сифатида фуқаролик жамиятини келиб чиқишини, жамиятнинг феодал-аристократик патерналистик тизими ўрнига коммерция капитализми давридаги иқтисодий партикуляризми билан боғлаган. Бироқ Маркс унда индивидуал эркинлик ва автономияни эмас, синфий жамиятда объектив мавжуд бўлган нотенгликни, эрксизлик ва ижтимоий-иқтисодий бегоналашувни беркитувчи, яъни, ташқи шаклни кўрган холос[25].

Кейинроқ эса постмарксистик лойиҳа доирасида амал қилувчи назариётчилар, фуқаролик жамияти ғоясини қайтадан кўриб чиқишга ҳаракат қилган. Шундай қилиб, постмарксистик тушунишда, у қуйидагича асосланади «охирги вақтларда пайдо бўлаётган, жамиятнинг, эркин эҳтиёрий ассоциациялари, шунингдек, ҳуқуқий ва оммавий институтлари доирасида амалга оширилувчи жамоавийликнинг номумтоз шакллари, нафақат давлат доирасидан, балки капиталистик бозор иқтисодиёти чегарасидан ҳам чиқиб кетмоқда»[26]. Бу ерда диққат марказида, биринчидан, давлат-бюрократик машинасининг, умумий манфаатлар давлати шароитида, таъсир доирасининг кенгайиши, иккинчидан, жамиятга трансмиллий корпорациялар ва глобаллашув даврининг марказлашган иқтисодиёти томонидан бўлган ҳавфи туради.

2.2.-расм

Фуқаролик жамиятининг замонавий концепцияларини кўриб чиқар эканмиз, уларда мазкур феноменнинг онтологик ва гносеологик жиҳатларига ижтимоий қарашлар хилма-хиллигини кўрамиз. Таъкидлаш ўринлики, фуқаролик жамиятининг замонавий концепциялари ижтимоий муаммолар таҳлилининг тизимли мезонларини ишлаб чиққанлиги ва илмий ҳамжамият олдига

[24] Walzer M. 1995. Concept of Civil Society – Walzer M., ed. Toward a Global Civil Society. Providence RI: Berghahn Books.
[25] Baker G. 2002. Civil Society and Democratic Theory: Alternative Voices.
[26] Arato A. 1981. Civil Society Against the State: Poland, 1980-81 – Telos, #47.

оригинал концептуал ва амалий ечимини талаб қилаётган янги масалаларни кўндаланг қилиб қўйганлиги. XX аср нафақат техник прогресс, балки тизимли фикрлаш шаклланиши ва ҳукмронлиги даври бўлганлигини олимлар билади. Айнан шундай вақтда, фуқаролик жамияти – ижтимоий борлиқнинг тизимли таҳлили контекстида ўрганила бошланади. Бу албатта, бугун олим-файласуфларга замонавий ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий жараёнларни нафақат моделлаштириш имкониятини, балки, уларнинг келажаги ҳақида аниқ тасаввурлар пайдо бўлишга олиб келади. Бугунги кунда ҳам фуқаролик жамиятини ўрганиш масалаларида бир қатор муаммолар мавжуд: фуқаролик жамиятининг давлат ва жамият дихотомияси ёки шериклиги чегараси, фуқаролик жамияти институтларининг индивид шахсий ҳаётига даҳл қилиши чегараси қаерда, фуқаролик жамиятини тушунишнинг базавий асослари, фуқаролик жамиятини тушунишнинг универсал ёндашувлари мавжудми каби масалалардир.

Шунинг билан бирга, фуқаролик жамияти ҳақидаги ғоялар ва тасаввурлар генезиси, мазкур феномен антик ва ўрта асрларда – давлат қизиқишлари жамият, ва албатта хусусий қизиқишлардан устуворлиги контекстида талқиқ этилганлигидан далолат беради. Антик ва ўрта асрлар олимлари ижодида давлат, жамиятдаги ижтимоий муносабатларни бошқариб турган бош институт саналган. Мазкур жиҳат инсоният ривожининг дастлабки босқичида, давлат ва жамият ўзаро ҳамкорлиги ва дихотомияси борасидаги концепциялар йўқлигининг асосий омили ҳисобланади.

Фуқаролик жамияти концептуал дискурсининг антик парадигмаси – фуқаронинг ижтимоий бошқарув соҳасидаги роли ва ўрнини аниқлашдан иборат бўлган. Агар улардан баъзилари, фуқаролар давлатдан муайян даражада автономдир (Арасту), бошқалар давлат бошлиқларини фуқаро ва жамият ҳаётини регламентация қилишга чақирган (Афлотун). Уларнинг ҳар бири имкони борича идеал давлат қурилмасини ишлаб чиқишга ҳаракат қилган. Айнан шу жиҳат фуқаролик жамияти кейинги концептуал ишланмалари турли талқини ва ёндашувларни келтириб чиқарди.

Ўрта аср мутафаккирларининг антик давр олимларидан фарқи, уларнинг ижтимоий муносабатларни, давлат ва жамият муносабатлари шу жумладан, теологик характерга эга, антик фалсафа эса ижтимоий муносабатларни турли рангларда кўриб чиқади, шу нуқтаи назардан фуқаролик жамияти диний парадигмаси ўрта асрларда шакллана бошлаган дейиш мумкин.

Шарқнинг фуқаролик жамиятини концептуал тушунишидаги ўзига хос жиҳат, уларнинг мазкур феноменга оид талқинлари фазилат, маърифат ва ўзаро масъулият тушунчалари призмаси орқали амалга оширилганлигидадир, бунда ижтимоий-фалсафий фикр ўз диққатини давлат бошқарувчилари ва жамият аъзолари ўртасидаги муносабатларнинг ахлоқий-эстетик жиҳатларига қаратган.

Янги даврда давлат роли масаласи янгича англай бошланади: агар антик давр ва ўрта асрларда ижтимоий-фалсафий фикр давлат устуворлигига қаратилган бўлса, бу даврга келиб, мазкур нисбатда инсон (фуқаро) феномени, ўз ҳуқуқлари, эҳтиёжи ва қизиқишлари билан биргаликдаустувор аҳамият касб эта бошлайди. Давлат фақат мана шу қизиқишларни мавжуд бўлган қонуний тизим доирасида амалга оширилишини таъминловчи институт сифатида гавдаланади.

Янги давр ижтимоий-фалсафий тафаккури фундаментал ютуғи, давлат ва жамият тушунчаларини ажратганлигида, бу фуқаролик жамиятини тушунишда классик парадигмасининг шаклланишига асос бўлган эди. Бу ўз навбатида, ―давлат – фуқаролик жамият дихотомияси кузатилувчи концепциялар шаклланишига олиб келади. Биринчи маротаба Янги давр мутафаккирлари давлат ва жамият қизиқишларининг турлича бўлишига ўз диққат эътиборини қаратади, бунда давлат қонун устуворлигига таянса, жамият эса хусусий мулкка. Фуқаролик жамияти ҳақидаги концептуал дискурснинг асосий муаммолари сифатида, давлатнинг роли ва давлат ва жамият ўзаро муносабатларининг мезонлари қандай (ахлоқий идеал ва реал сиёсат нисбати мезонлари) деган масала кўндаланг туради.

3-МАВЗУ. ЖАҲОН ТАЖРИБАСИДА ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ ИНСТИТУТЛАРИ ФАОЛИЯТИ

Режа:

1. Ғарб мамлакатларида фуқаролик жамияти институтлари шаклланишининг ўзига хос хусусиятлари.
2. Ҳозирги даврда Германия ва Буюк Британияда ННТнинг фаолияти ва уларни расмийлаштириш тартиблари.
3. Ҳозирги даврда АҚШ, Франция ННТнинг фаолияти ва Ғарб мамлакатлари фуқаролик жамияти институтлари ўртасидаги ҳамкорлик сиёсати.

4. Жанубий Шарқий Осиё мамлакатларида фуқаролик жамияти институтлари фаолиятининг ўзига хос жиҳатлари.

Таянч конспект: Ғарб мамлакатларида фуқаролик жамияти институтлари шаклланишининг ўзига хос хусусиятлари. XX аср охири – XXI аср бошида дунё миқёсида глобаллашув жараёнлари чуқурлашиши, маънавий-ахлоқий инқироз кучайиши шароитида Ғарб мамлакатлари фуқаролик жамияти институтлари ўртасидаги ҳамкорлик сиёсати. Ҳозирги даврда АҚШ, Франция ва Германияда ННТнинг фаолияти ва уларни расмийлаштириш тартиблари. Жанубий Шарқий Осиё мамлакатларида фуқаролик жамияти институтлари фаолиятининг ўзига хос жиҳатлари.

3.1. Фуқаролик жамияти бир вақтнинг ўзида муайян ғоя ва мафкура, аниқ асосга эга бўлган воқеликни қамраб олмасада унинг амалий характери билан боғлиқ ҳолда намоён бўлади. Чунки бундай ўз-ўзини институтционал бошқарув шакли бир томондан, шахсий эркинлик, ўзаро муносабатнинг тури ва предметини эркин танлашга имкон берувчи ижтимоий муносабатларнинг аниқ соҳаси ва қизқишларни субъектив қондириш усули сифатида талқин қилинса, бошқа томондан, юзага келган аниқ воқеа-ҳодисага ўзига хос — кучли ва мустақил шахс нуқтаи назаридан ёндошиш имконини берувчи ижтимоий тизим сифатида ривожланиб боради. Масалан, АҚШда фуқаролик жамиятининг дастлабки расмий институтлари диний уюшмалар, мактаблар ва турар жойи бўйича ҳавфсизлик ва тартибни таъминловчи ижтимоий гуруҳлар сифатида фаолият олиб борган. Ғарбий Европада эса бундан фарқли равишда фуқаролик жамияти институтлари иқтисодий соҳада ўз-ўзини намоён қилиб, бу янги ва эски типдаги, олдинги уюшмалар ва корпоратив бирлашмалар асосида ташкил топган мустақил бозор ташкилотлари сифатида фаолият юритган. Германияда фуқаролик жамияти институтларининг ўзига хос фаолияти гильдияда ўз аксини топиб, ўз вақтида ҳунарманд ва савдогарларнинг ўз-ўзини ҳимоя қилиш ва шаҳарларни бошқаришга ўзига хос таъсир ўтказишнинг дастлабки шакли сифатида қарор топган. Ўз навбатида Европанинг Флоренция, Падуя ва бошқа шаҳарлари ўзини гильдия шаҳар (townsmen) сифатида шакллантирган[27].

Ҳозирги даврда ривожланган Ғарб давлатларида фаолият олиб бораётган фуқаролик жамияти институтлари демократик сиёсий фаолликни назарда тутган ҳолда давлат устидан назоратни амалга оширади. Бунда сиёсий партиялар таъсири ва ўз-ўзини бошқариш институтлари фаоллиги тобора ортиб бораверади. Яъни шахс эркинлиги олий қадрият сифатида баҳоланади. Масалан, АҚШ, Буюкбритания, Австралияда мазкур принцип сабаб давлатнинг фуқаролик жамияти ҳаётига аралашувига йўл қўйилмайди.

3.2. Кучли давлат анъанаси Шарқ давлатлари каби кўпгина Ғарб мамлакатларига ҳам хос, айниқса Германия давлат бошқарув тизимида бу ҳолатга бевосита гувоҳ бўлишимиз мумкин. Яъни Германия ижтимоий-сиёсий ҳаётида давлатнинг роли жамият ҳаётини барқарорлаштиришдаги аҳамияти кучли ҳисобланади. Шу боисдан ҳам давлат тузилишига алоҳида эътибор қаратилади. Бунда миллий бирдамлик ғояси устувор аҳамият касб этади. Шунинг учун ҳам шахсий эркинлик давлат қудратига боғлаб талқин этилади. Унга кўра давлат кучли бўлсагина, шахс қизиқишлари ва эркинлигини ҳимоя қила олади. Яъни, давлат тартиби ғояси, миллий бирдамлик шахс эркинлигидан ҳам устун қўйилади. Бундай хокимият бошқарув тизими Германиядан ташқари Франция ва Японияга мамлакатларига хосдир. Шунингдек, Германияда фуқаролик жамияти соҳасида ва унинг фаоллигини оширишда фуқарога нодавлат секторни ривожлантиришнинг муҳим мақсадли объекти сифатида эътибор қаратилади. Германияда муҳим сиёсий-ҳуқуқий ва ижтимоий-иқтисодий вазифаларнинг ҳал этилишида ҳамда инсоннинг қонуний ҳуқуқ ва эркинликлари ҳимоя қилинишидафуқаролик жамияти институтлари муҳим рол ўйнайди. Бунда давлат фаолияти устидан жамоатчилик назоратининг таъминланиши фуқаролик жамияти институтларининг муҳим вазифаси деб қаралади. Давлат тизимлари фаолияти устидан жамоатчилик назоратининг амалга оширилишида ноҳукумат ташкилотларининг ролини кучайтириш давлатнинг жамият билан самарали ўзаро алоқада бўлиши механизмларини мустаҳкамлайди[28].

Германияда фуқароларнинг давлат органлари фаолияти тўғрисида эркин ахборот олишга бўлган конституциявий ҳуқуқларини амалга ошириш кўп қиррали ва мураккаб жараён сифатида баҳоланади. Шунинг учун ҳам мазкур жараёнлар ахборот эркинлигига оид ҳуқуқий механизмлар асосида тартибга солинади. Чунки бугунги кунда оммавий ахборот воситалари ходимларининг

---

[27] Ашин Г.К., Кравченко С.А., Лозаннский Э.Д. Социология политики. Сравнительный анализ российских и американских политических реалий: Учеб. пособие для высших учебных заведений. - М.: Экзамен, 2001. –С. 608.

[28] Курбатов В.И. Современная западная социология: Аналитический обзор концепций: Учеб.пособие. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2001. – 416с.

замонавий ахборот бозори шароитида жамият олдидаги масъулияти ҳамда жавобгарлигини янада чуқур англашига хизмат қилувчи зарур механизмларни ишлаб чиқиш муҳимдир. Шунинг учун ҳам 2003 йилнинг майида Германияда оила, кекса фуқаролар, аёллар ва ёшлар ишлари бўйича қўмитанинг кичик бўлими (Фуқаролик фаоллиги бўйича кичик қўмита)ташкил этилган. Унинг вазифасига Германиянинг фуқаролик жамиятини тадқиқ этиш тавсияларини бажаришга кўмаклашиш ҳамда ўз йўналишидаги қонун лойиҳалари ва ташаббусларини муҳокама қилиш киради.

Шунингдек бу мамлакатда аҳолининг давлат, тижорат ва жамоат ташкилотларига бўлган ишончи «учинчи сектор»ни ривожлантиришнинг муҳим мезонлари ҳисобланади. Фуқаролик жамиятини ривожлантириш жараёнидаги «биринчи» ва «учинчи» секторлар ўртасидаги ўзаро муносабатларни институционаллаштириш ҳар икки томон учун фойдали ҳисобланади. Бундай ҳамкорлик сиёсатини белгилаб берадиган ҳужжатлар давлат билан фуқаролик жамияти институтлари ўртасидаги ўзаро муносабатларни ривожлантиришнинг муайян босқичи учунгина фойдали бўлади. Уларда давлат ҳокимиятининг фуқаролик жамияти ролига нисбатан янгича нуқтаи-назари акс этади ва учинчи сектор ташкилотлари билан самарали ўзаро ҳамкорлик асослари яратилади[29].

Германияда «учинчи сектор» фуқаролик жамияти, фаол фуқаролик ва бирдамлик ҳисси – яқин яқингача фақат сиёсатшуносларни қизиқтирган тушунчалар эндиликда барча ижтимоий-гуманитар соҳа вакиллари томонидан муҳокама қилинмоқда. Бунинг сири нимада? Нима сабабдан бугун унинг аҳамияти бунчалик ошган? Биринчидан «учинчи сектор» – фуқаролик жамиятининг ташкилий инфратузилмаси – узоқ йиллар давомида ривожланувчи иқтисоднинг муҳим тармоғига айланди. Масалан, биргина Германиянинг ўзида 1990 йилдан 1995 йилгача у 30% ўсди. Бундан маълум бўладики, учинчи сектор меҳнат бозори учун алоҳида аҳамият касб этади. 90 йил ўрталарига келиб Германия аҳолисининг таҳминан 2,1 млн. (иш билан банларнинг 5%) нотижорат секторда бўлган. Бошқа мамлакатларга нисбатан Германиянинг «учинчи сектори» ўзининг иқтисодий аҳамиятига кўра ўртача ҳисобланади. Унчалик катта бўлмаган бошқа Ғарб мамлакатлари - Нидерландия, Ирландия, Бельгия – бу жиҳат бўйича 10% гача чиққан холос. Сабаби давлат ва ―учинчи сектор ўртасида бевосита ва узлуксиз ҳамкорлик бу мамлакатларда Германия даражасида ривожлантирилмаган. Германияда давлат ва «учинчи сектор» ўртасидаги субсидарлик тамойилининг қўлланилиши беғараз ёрдам билан чегараланади.

Иқтисодий жиҳатдан Германияда «учинчи сектор» давлат молиявий ресурсларига боғлиқ. Беғараз фондлар ва уларнинг давлат томонидан молиялаштирилиши ―учинчи секторнинг давлатга боғлиқлигини оширади. Ва бу жиҳат айниқса бошқа давлатлар билан солиштирилганда яққол намоён бўлади. Катта молиявий ёрдам олишда ифодаланувчи сиёсий партиялар ва давлатга яқинлик «учинчи сектор» элементларини фуқаролик жамиятидан ташқарида бўлишига ва квазидавлат секторига киришига олиб келади. Бироқ «учинчи сектор» эзгу ишлар ҳомийлигидан иборат эмас. Ташкилотларда ўтган вақт учун тўланмайдиган пул миқдори тўлиқ бандликдаги миллионлаб одамларга тўланадиган пулга тенг бўлган. Жамоатчилик асосидаги фаолиятнинг манбаи бўлган бирдамлик ҳисси фуқаролик жамияти мавжудлигининг муҳим асоси ҳисобланади. Охирги тадқиқотлар кўрсатишича, Германияда 14 ёшдан катта бўлганларнинг 34% жамоатчилик асосида («учинчи сектор» ташкилотларида - 80%) фаолият олиб бориб, бунга ҳафтасига ўртача 5 соат вақтини сарфлайди.

Охирги уч ўн йилликда Германияда фондлар сони тобора ошиб бормоқда. Уларнинг фаолияти қонуний асос билан мустаҳкамланади. Улар орасида янги турдаги фуқаролик ёки шаҳар фондлари бўлиб, бунда ташкилотлар ва алоҳида жисмоний шахслар ҳамкорлик асосида маҳаллий миқёсда у ёки бу муаммони бартараф қилиш йўлида бирлашади. Германиянинг янги ерларида ҳам ижобий ўзгаришлар кузатилмоқда. 1990 й. Шарқий Германияда ҳақиқий «портлаш» бўлган, бунда 80.000 то 100.000 гача жамиятлар ташкил топган. Германияда тузилган ташкилотлар ўзига хос жиҳати ижтимоий-сиёсий жиҳатдан марказий соҳалар – атроф-муҳитни сақлаш ва халқаро фаолият жабҳасидаги динамикаси билан боғлиқ. «Учинчи сектор» ташкилотлари аъзоларининг тобора ошиб бориши унинг одамлар ҳаётига кириб борганлигидан далолат беради. Қолаверса, «учинчи сектор» кўп жиҳатдан жамиятнинг ўз-ўзини ташкиллаштириш ва инновацияларга нисбий лаёқатидан далолат беради. Яъни бу фаолиятдаги янгилик асосан ҳукумат фаоллик кўрсатмаган соҳаларда юзага келади. Шу нуқтаи назардан бу ҳодисани ижобий баҳолаш мумкин. АҚШда кузатилаётган "Bowling alone" – ижтимоий фаоллик ҳалокати феномени Германия жамиятига хос эмас.

---

[29] Сморгунов Л.В. Современная сравнительная политология. Учебник. - М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2002. - 472с.

Қизиқишларни ифодалаш функцияси бунда қандай амал қилади? деган саволга қуйидагича жавоб бериш мумкин. Энг янги жараёнлар шуни кўрсатадики, «мавзу адвокатлари» деб номланувчи атроф-муҳитни сақлаш ва халқаро фаолият ташкилотларига пулни сарфлаш ва уларда жамоатчилик асосида иштирок этиш модага айланяпти. «Мавзу адвокатлари»га ўхшашларнинг мавжудлигини, «учинчи сектор»нинг давлат функцияларига таъсир қилиши ёки давлатнинг амал қилиш чегарасини кўрсатишга қодирми? Германия мисолида биз бунинг қарама-қарши, аммо умуман олганда ижобий натижаларини кўрамиз. Айнан янги ва ўзига мустаҳкам ишончи бўлган, давлат оталиғидан ташқарида вужудга келган ташкилотлар ўзига хос фуқаролик жамиятидан далолат беради.

Ғарб мамлакатларида ҳамкорлик сиёсати асосида нотижорат секторининг жамиятни ривожлантиришга ҳиссаси эътироф этилади ундан сўнг эса томонларнинг умумий режалари ҳамда давлат ва жамоат бирлашмалари томонидан ҳамкорлик принципларини амалий механизмлардан фойдаланган ҳолда амалга ошириш бўйича аниқ чора тадбирлар режаси ишлаб чиқилади. Шунинг учун ҳам бундай ҳамкорлик сиёсати одатда икки томоннинг биргаликдаги саъй-ҳаракатлари ва музокаралари натижаси мустаҳкамланиб борилади. Улар турли шаклларда намоён бўлади: икки томонлама расмий битимлар масалан, Буюк Британия давлати ва фуқаролик жамияти ўртасида тузилган шартномалар, ҳукумат томонидан давлат дастурлари сифатида қабул қилинадиган «де-факто» битимлари (Хорватия ҳамкорлик дастури) ёки Парламент (Эстония фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси) ёхуд томонларнинг мажбуриятлари ифода этилган бир томонлама баёнотлар (Венгриянинг фуқаролик жамиятига нисбатан давлат стратегияси) шаклида қабул қилиниши мумкин.

Буюк Британия давлати ва фуқаролик жамияти ўртасида тузилган шартномалар ва баёнотлар учинчи сектор учун ҳам, давлат секторининг ўзи учун ҳам жуда муҳим саналади. Чунки улар, биринчидан, фуқаролик жамияти ташкилотларига ўз фаолиятларининг жиддий қўллабқувватланишини, демак жамият манфаатлари йўлида фаолият соҳаларини кенгайтириш имконини берса, иккинчидан, давлат ўз сиёсатига фуқаролик жамияти билан мулоқот қилиш ва шерикликни қўшиб, бундай шериклик ёрдамида ўз вазифаларини муваффақиятли бажаришига имкон беради. Бундай муваффақиятли ҳамкорлик сиёсатининг асосий омили – ўзаро манфаатларга риоя этиш кафолатлари, «бошқа томоннинг мақсад ва вазифаларига» ҳурмат ва ишончга асосланади. Бироқ давлатнинг нодавлат ташкилотлари билан ҳамкорлик қилиш тўғрисида музокаралар олиб бориш ва сиёсий ҳужжат қабул қилишида машкур ташкилотларнинг ташаббускор бўлиши табиий ва эҳтимоллик даражаси ҳам юқори ҳисобланади, лекин Хорватия ва Венгрия мисоллари ушбу масалада давлат ҳокимияти ҳам манфаатдор бўлиб, ўзи мазкур жараён ташаббускори бўлиши ва уни муваффақиятли якунига етказиши ҳам кўзда тутилган.

Шу маънода ҳамкорлик тўғрисида сиёсий ҳужжат қабул қилинишининг ўзи етарли эмас. Шунинг учун мазкур шартноманинг 15-моддасида уни «якунлаш эмас, балки илк нуқта» деб аталади. Шартнома эса «жараён» деб номланади. Бу билан агар келишилган матн қабул қилишга муваффақ бўлинмаса ҳам музокаралар жараёнидан ҳар икки томон ютишига алоҳида эътибор қаратилади. Бундай соғлом муносабатлар тез-тез ўтказиладиган учрашувлар, конструктив мунозаралар, фаол ҳамкорлик, шунингдек ўзаро ён босишлар ва бир-бирини тушунишга интилишлар асосида шаклланади. Шундай бўлса-да, нотижорат сектор учун ҳам, ҳукумат учун қонун кучига эга деб ҳисобланган ва мажбуриятлар ижросининг аниқ муддатлари кўрсатилган ҳужжатнинг қабул қилиниши энг мақбул вариант бўларди. Бироқ ҳатто учрашувлар, муҳокамалар, музокаралар жараёнининг ўзи – агар унинг натижасида давлат тузилмалари билан ўзаро англашувни яхшилаш асосида бўлса ҳам – улардан кутилганидан кўпроқ манфаат келиши ҳам мумкин.

Шу ўринда таъкидлаш керакки, *Буюк Британияда муайян тоифага тааллуқли бўлган ҳамкорликнинг институционал шаклларидан ташқари таснифлаш осон бўлмаган алоҳида функцияларга эга институционал шакллар ҳам мавжуд. Бундай ихтисослаштирилган тузилмаларга мисол сифатида, Буюк Британиянинг Хайрия ишлари бўйича комиссиясини ҳам келтиришимиз мумкин. Бизга маълумки, мазкур хайрия ишлари бўйича комиссия қонун асосида Англия ва Уэльсдаги хайрия ташкилотларининг мувофиқлаштирувчи ва рўйхатга олувчи органи сифатида таъсис этилган. Ўз набатида бундай хайрия ташкилотлари Буюк Британия ижтимоий ҳаётининг ажралмас қисми ҳисобланади. Лекин уларга қўйиладиган қонуний талабларга риоя этилишини таъминлаш учун фаолиятларини тартибга солиш талаб этилади. Бу ташкилотлар сидқидилдан ва қонун доирасида иш кўриши, шахсий манфаатни эмас, балки ижтимоий фойдали мақсадларни кўзлашлари, мустақил бўлишлари, васийлик кенгашларининг аъзолари ташқаридан бирор ноқонуний таъсирсиз қарорлар қабул қилишлари, хайрия ташкилотларининг ўзлари томонидан бошқарувдаги ҳамма жиддий ҳолатлар ёки қасддан қилинадиган ҳуқуқбузарликларга нисбатан тегишли чоралар*

кўрилиши талаб этилади. Комиссия ўз фаолиятини хайрия ишлари тўғрисидаги қонунчилик ижро этилишини таъминлаган, хайрия ташкилотлари самарали ҳуқуқий, бухгалтерия ва бошқарув тизимлари доирасида яхшироқ фаолият кўрсатиш имкониятларини берган ҳолда амалга оширади. Бунда комиссия жамиятда, иқтисодиёт ва қонунчиликда рўй бераётган воқеаларни кузатиб боради, самарали бошқарувни ва жамиятга ҳисоб беришни таъминлашга кўмаклашади. У қонунчилик ва амалиёт масалалари бўйича ахборотни тарқатади ва маслаҳатлашувлар ўтказади, хайрия ташкилотларини рўйхатга олиш жараёнига кўмаклашади, қонун бузилиши ҳолатлари бўйича ўз текширишларини олиб боради, бошқа мувофиқлаштирувчилар (прокуратура, полиция) билан ҳамкорлик қилади, шунингдек хайрия ташкилоти мулки сақланиши учун унинг фаолиятига аралашиши ҳам мумкин. Хайрия ишлари бўйича комиссия ҳар йили Парламент ва Ички ишлар вазирига ҳисоб беради, ўзининг йиллик ҳисоботларини эълон қилади. Шу билан бирга, комиссия бутун жамият манфаатлари йўлида фаолият олиб борадиган мустақил орган ҳисобланади[30]**.**

Шу ўринда таъкидлаш лозимки, сиёсий ҳужжатни муҳокама қилишнинг марказлаштирилган тартиби уни қабул қилишга олиб келиши шарт эмас, лекин ушбу жараёндаги кўп сонли ошкора мунозаралар жамоатчиликнинг сиёсий қарорлар қабул қилишда иштирок этишига мисол бўла олади. Масалан, Буюк Британия амалиёти битимларни амалга ошириш ва унга риоя этиш йўлида икки томон учун ҳам тўсиқлардан бири – ижтимоий сектор томонидан битимлар тўғрисида етарлича хабардорликнинг йўқлиги ёки тушунмовчилик мавжудлигидан далолат беради. Шунинг учун ҳам ҳужжат матнини тайёрлашга экспертларни жалб этиш ҳамда уни муҳокама этиш ва келишишда жамоатчиликнинг кенг иштирок этишини кўзда тутади. Бундан ташқари, Ғарбий Европада «секторни англаш», яъни жуда кўп нотижорат ва ноҳукумат ташкилотларни ягона сектор сифатида (масалан, жамоатчилик ёки учинчи сектор каби) тасаввур этиш – янги ҳодиса бўлиб, кўпгина мамлакатларда ҳали қарор топмаган. Ҳамкорлик институтлари уларга эҳтиёж бўлган айрим соҳаларда (одатда, ижтимоий хизмат кўрсатиш, экология ёки халқаро ёрдам соҳаларида) ривожланган. Шунга қарамасдан айрим соҳаларда шаклланган баъзи принциплар ва амалиёт умумэътироф этилиш даражасигача кўтарилган ҳамда бутун нодавлат нотижорат ташкилотлари секторига ва умуман ҳатто фуқаролик жамиятига тарқалган. Ана шундай универсал принципларга, масалан субсидиарлик принципи, ахборотдан фойдаланиш ва манфаатдор гуруҳлар билан маслаҳатлашув (ижтимоий мулоқот) киради.

Франция ва Германияда жойларда ижтимоий шериклик лойиҳаларини режалаштириш, мувофиқлаштириш, амалга ошириш ва молиялаштириш учун масъулиятнинг катта қисми ҳудудий, округ ва муниципал таълим (ўзини ўзи бошқариш органлари) зиммасига юклатилган. Бироқ, Австрия, Бельгия, Буюк Британия, Германия, Франция, АҚШ ва қатор бошқа ривожланган мамлакатларда давлат органларининг ОАВ билан ўзаро ҳамкорлиги алоҳида базавий қонунларда тартибга солинмаган. Шу нуқтаи-назардан қараганда, аксарият Европа мамлакатларидаги ижтимоий шериклик институти ижтимоий-меҳнат соҳасида иқтисодий манфаатлар келишуви ва ижтимоймеҳнат низоларни тартибга солиш бўйича давлатнинг воситачилик роли билан ишга ёлланувчи ва иш берувчи ўртасида юзага келадиган ўзаро муносабатлар тизими сифатида шаклланган[31]**.**

3.3. XX аср охири – XXI аср бошида жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида Европанинг қатор мамлакатлари ноҳукумат сектори билан ҳамкорликка оид ягона давлат сиёсатини ишлаб чиқиш бўйича тегишли чора тадбирларни амалга оширди. Бу эса давлат ва ноҳукумат секторининг ижтимоий, ижтимоий-иқтисодий, гуманитар ривожланишга оид долзарб масалаларни ҳал этишдаги саъй-ҳаракатлари ва ресурсларини бирлаштиришга кенг имконият яратиб берди. Оқибатда эса фуқароларнинг сиёсий ҳаётдаги иштирокини фаоллаштириш, давлатни аҳолига айрим хизматларни кўрсатиш юкидан қисман озод қила оладиган ҳамкорликнинг механизмларини яратишга эришилди. Европада давлат институтларининг ННТлар билан ҳамкорликни йўлга қўйишнинг муҳимлиги бир қатор халқаро ҳужжатларда ўз ифодасини топган. Масалан, БМТнинг 1968 йилдаги Иқтисодий ва ижтимоий кенгаши резолюцияси (1297), «Европада давлат бошқаруви масалалари бўйича оқ китоб» (25 июль, 2001 йил), «Европада ноҳукумат ташкилотлар мавқеининг асосий принциплари» (16 апрель, 2003 йил) ва бошқа шу каби ҳалқаро хужжатларда ННТларнинг давлат ва жамият ишларини бошқаришдаги ролига алоҳида аҳамият қаратилади, мулоқот ва

---

[30] **Schmitter Ph. Civil society East and West// Consolidation the Third Wave Democracies: Themes and Perspectives/ Ed. by L.Diamond et al. Baltimore and London: The Johns Hopkins U.P., - 1997. – P.239-262.**

[31] **Helmut K. Anheier, Stefan Toepler, International Encyclopedia of Civil Society, Springer-Verlag New York Inc., New York 2010.**

маслаҳатлашув орқали ўзаро ҳамкорликни йўлга қўйилиши ҳамда муайян давлат кўмаги шаклларини тақдим этиш механизмларини жорий этилишига алоҳида эътибор қаратилади.

Ривожланган Ғарб давлатларида фаолият олиб бораётган фуқаролик жамияти институтлари замонавий фуқаролик жамияти моделини яратиш, унинг давлат бошқарувидаги самарали иштирокини таъминлаш масаласига алоҳида эътибор қаратмоқда. Бундай замонавий модел асосида жамият ва давлат бошқарувида фуқаролик институтларининг ўрни ҳамда аҳамиятини мустаҳкамлаш, жамоатчилик тузилмалари ва давлат органларининг ижтимоий шериклик асосидаги ҳамкорлигини янада ривожлантириш мумкин. Шу билан бирга, давлатнинг нодавлат нотижорат ташкилотлари билан ҳамкорлиги очиқлик ва шаффофлик тамойилларига ҳамда фуқаролик жабҳасида юз бераётган жараёнларнинг чуқур тизимли таҳлил қилиб боришга кенг имкон беради. Масалан, Францияда давлат ноҳукумат ташкилотларини ҳукумат сиёсатини шакллантиришга фаол жалб қилади, вазирлик ва идоралар ҳузурида ташкил этилган кенгашлар фаолиятнинг бошқа шакл ва усуллари орқали фуқаролик институтлари билан ҳамкорликни самарали йўлга қўяди. Шунинг билан бир қаторда Францияда фуқаролик жамияти институтлари тараққиётини мониторинг қилиш усулларини мунтазам равишда янгилаб борилиши, жамоат бирлашмаларининг мамлакат ҳаётида тобора ортиб бораётган ўрни масалаларини ўрганиш ҳамда уларнинг давлат бошқаруви органлари билан ҳамкорлигини таҳлил қилиш учун қулай имкониятни яратиб бермоқда. Бунда Европада истиқболни белгилаш ва хавфсизлик институти ҳамда Франция ва Европа Иттифоқининг фуқаролик жамияти тараққиёти масалалари билан шуғулланувчи бошқа таҳлилий марказларининг самарали фаолияти эътиборга моликдир[32].

АҚШда жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишидаги долзарб масалаларни ечишда давлат органлари ва ННТларнинг ўзаро ҳамкорлик фаолиятини такомиллаштириш шакл-тамойиллари ва йўналишларига жиддий эътибор қаратилади. Шу билан бирга бу мамлакатда давлат ҳокимияти органлари фаолияти, улар томонидан қонунчилик актларининг бажарилиши юзасидан жамоатчилик назоратини олиб бориш механизми ва тажрибаси ҳам ўзига хос равишда такомиллаштирилган[33]**.** Шунингдек, АҚШдаги давлат ва фуқаролик жамиятининг ўзаро ижтимоий ҳамкорлиги ташкилий-ҳуқуқий механизмларининг такомиллашуви давлат ривожланишининг долзарб масалалари ечимиданафақат аҳолининг ижтимоий-иқтисодий фаоллигини оширади, балки давлат органлари учун умумдавлат миқёсидаги долзарб масалаларни ечиш имкониятларига шароит яратади. Бундай жиддий стратегик масалаларни ишлаб чиқишда Халқаро муносабатлар Миллий демократик институти, Джон Хопкинс Университети қошидаги фуқаролик жамиятини ўрганиш Маркази, Нотижорат ҳуқуқлар Халқаро маркази ва бошқа шу каби илмий-тадқиқот муассасалари ҳамда нодавлат ташкилотларининг ўрни катта ҳисобланади. АҚШда ҳукумат фаолияти устидан парламент назоратини кучайтириш тизими анча ривожланган.

3.4. Японияда фуқаролик жамиятини аниқ белгиларини намоён этувчи қарашлар асосан XIX асрнинг охирларидан бошлаб илгари сурилган. Японияда фуқаролик жамияти институтлари фаолияти асосан 1960 йилдан бошлаб ривожланган бўлсада айнан 2006 йилдан бошлаб ривожланган Ғарб давлатларидан фарқ қиладиган ўзига хос фуқаролик жамияти моделини такомиллаштиришга алоҳида эътибор қаратилган.

Японияда ривожлантирилаётган фуқаролик жамияти «онгли ва масъулиятли фаолият юритиш тамойили»га асосланган. Шунингдек, «давлат иқтисод (бозор) – фуқаролик жамияти модели» устувор аҳамият касб этади. Японияда жойлардаги давлат ҳокимияти органлари ННТлар орасида ижтимоий аҳамиятга эга муаммоларни ҳал этишга қаратилган турли дастур ва лойиҳаларни эълон қилишни кўзда тутувчи танловларни ўтказиш ҳуқуқига эга.

Ҳозирги даврда Японияда фуқаролик жамияти институтлари асосан қуйидаги вазифаларни бажаради:

1. Ижтимоий сармояларни шакллантириш ва кўпайтириш;
2. Аҳолига нисбатан қўлланилаётган ижтимоий хизматларни кенгайтиришни қўллаб қувватлаш;
3. Жамиятдаги турли мақсадли фаолият билан шуғулланаётган муайян гуруҳларни қўллаб қувватлаш ва меҳнат уюшмалари фаолиятини кенгайтириш;

---

[32] Чилкот Рональд Х.Теории сравнительной политологии. В поисках парадигмы /Пер. с англ. - М.: ИНФРАМ, Издательство «Весь Мир», 2001.-560с.

[33] **O'Connell, Brian. Civil Society: The Underpinnings of American Democracy. Medford, Mass:Tufts University Press, 1999.**

4. Японияда ҳудудий ассоциациялар фаолиятини кучайтириш ва уларни давлат томонидан қўллаб-қувватлашга эришиш;

5. Японияда мавжуд сиёсий тизим ва партиялар фаолиятини такомиллаштириш;

6. Давлат ва бозор муносабатларидан мустақил бўлган истеъмолчилар жамиятини ривожлантиришга эришиш;

7. Атроф-муҳитни мухофаза қилиш, ахоли саломатлигини яхшилаш ва мавжуд демографик муаммоларни оқилона ҳал этиш;

8. Глобал молиявий-иқтисодий инқироз ва экологик муаммоларни тадқиқ этувчи муассасалар фаолиятини такомиллаштириш ва ҳ.к.

Япониядан фарқли равишда Хитойда фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг ретроспектив хусусиятлари ва сиёсий ислоҳотлар тадрижи бу ҳудуда яшовчи инсонларни фуқаролик маданиятини шакллантиришда муҳим ўрин тутади. Бу ерда энг муҳим нарса шуки Хитойда фуқаролик жамияти тизимида "бозор" ва "ижтимоий" соҳани ўзаро алоқадорликда босқичма-босқич ривожланиши алоҳида аҳамият касб этади. Хитойда давлат ва жамият ўртасидаги муносабатларни ривожлантириш асосан 1949 йилдан бошлаб асосий босқични босиб ўтган бўлсада, аввало фуқаролик жамияти институтларининг дастлабки тузилмалари фаолияти асосида Хитой маъмурий тизимини мустаҳкамлашга эътибор қаратилган. 1989 йилдан бошлаб Хитойда фуқаролик жамияти институтлари фаолияти кенг миқёсда ташкил этилган.

Хитойда фуқаролик жамиятининг ривожланишида бир қанча тўсиқлар мавжуд, улардан бири – хитой маданиятида фуқаролик жамияти анъаналарининг олдин мавжуд бўлмаганлиги. Бунинг ечими, калити Хитой «халқ жамиятини» – «фуқаролик жамиятига» – «халқни» – «фуқарога» алмаштириш керак. Хитойнинг сиёсий жиҳатдан ривожланиши фуқароларда фуқаровий онг ва фуқаролик маданиятини тарбиялаш, сиёсий тизимни ислоҳ қилиш ва демократияни ривожлантириш билан характерланади. Хитой социологларининг фуқаролик жамияти тушунчасига муносабати ҳам ўзига хосдир. Чунки бу мамлакатда фуқаролик жамияти нодавлат ва давлатдан ташқари ташкилотлар сифатида жамоавий ўз-ўзини бошқариш асосни ташкил қилади. Уларнинг фикрича, фуқаролик жамияти – аста-секин қудратли давлатнинг бозор ва ижтимоий муносабатлар соҳасидан четлаштирилиши, фуқаролик жамиятининг муҳим компонентларидан бири фуқаровий-ижтимоий ташкилотлар каби шаклланиши ва ривожланиши билан боғлиқдир. Хитойда фуқаролик жамияти шаклланиши тарихи – буюк ва қудратли давлатнинг иқтисод ва ижтимоий муносабатлар соҳасидан четлашиши, фуқаролик жамиятининг яна бир муҳим компоненти, фуқаровий-ижтимоий ташкилотларнинг пайдо бўлиши ва ривожи билан боғлиқ. Шу сабабли, бугунги хитой олимлари Хитойда сиёсат ва маъмурий бошқарувда янги тенденцияларни шаҳар ва қишлоқ жойларига тадбиқ қилиш орқали фуқаролик жамиятини ривожлантириш мумкинлигини алоҳида таъкидлаб ўтмоқдалар[34].

Хитойда мавжуд бўлган барча шаҳар ва микрорайонларни жамоат ташкилотлари сайи-ҳаракатлари билан ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Шунинг учун ҳам бу ташкилотларнинг демократик ўз-ўзини бошқариш асосларининг яратишдаги ўрни беқиёс ҳисобланади. Охириги ўн йилликларда Хитой сиёсий бошқарувида жиддий ўзгаришлар рўй бермоқда. Хусусий сектор ва нодавлат ташкилотларнинг хитойликлар ҳаётида тобора аҳамияти ошиб бораётганлиги сабабли давлат сиёсий бошқарув соҳасида жиддий ўзгаришлар содир бўлмоқда. Хусусан, партия ва ҳукумат раҳбарларининг демократик асосда сайланиши тартиби ХХР ҳудудларида самарали давлат бошқарувини амалга оширишга кўмаклашмоқда. Ўз навбатида Хитой давлати бошқарувида қайта алоқа тамойилини амалга оширишга ҳаракат қилинмоқда. Бунда алоҳида эътибор ҳар нима бўлган ҳам давлатнинг умумий сиёсий барқарорлигига эришишга қаратилмоқда[2].

Узоқ Шарқда конфуцичилик анаъаналарини сақлаб қолган ва миллий қадариятлар тизимига қатъий амал қиладиган давлат Жанубий Корея ҳисобланади. Бу давлатда фуқаролик жамияти жамоавийлик тамойилига асосланган ҳолда ривожлантириб борилмоқда. Фуқаролик жамияти институтлари ижтимоий-сиёсий барқаорликни таъминлашга хизмат қилиши билан бир қаторда давлат ва жамият муносабатларини модернизация қилишда муҳим ўринни эгаллайди. Жанубий Кореяда фуқаролик жамиятини ривожлантириш мақсадида либерал демократик тамойилларни анаънавий жамият бошқаруви меъёрлари билан уйғун ҳолда тадбиқ қилишга алоҳида эътибор

---

[34] Қаранг: Мавлонов Ж. Гражданское общество: от концепта к концепциям и парадигмам (социально философский анализ): монография / Ж.Мавлонов. – Т.; Истиқлол нури, 2014. – 224 с.

[2] Литвинов О.В. Китайский путь к демократии. - М.: Научная книга, 2004. – 369 с.

қаратилган. Шунинг билан бир қаторда бу мамлакатда ривожланаётган фуқаролик жамияти институтлари “хукумат-фуқаро-ҳуқуқ” моделидан келиб чиққан ҳолда фаолият юритади.

Инсоният тарихида катта ҳудудларни эгаллаган ривожланган мамлакатлар билан бир қаторда кичик давлатлар ҳам мавжуд. Сингапур айнан шундай шаҳар-давлат ҳисобланади. Сингапур қишлоқ хўжалиги ёки бирор табиий ресурсларига эга эмас, аммо сувни ҳам импорт қилишга мажбур бўлган Сингапур ўз маҳсулотларини Россиядан уч баробар кўп миқдорда экспорт қилади. Сиёсатшунос Н. Гарделе бу ҳақида шундай ёзади: «Эҳтимол бутун ер юзида Сингапурчалик тартиблилик, юқори технологиялар, бой ўртача синф, маданият ва толерантлик билан XXI асрга қадам қўйишга тайёр шаҳар-давлат бўлмаса керак. Ҳали 1965 йилда ҳам Сингапур иқтисодий кўрсаткичлари билан Чили, Аргентина ва Мексика билан бир даражада турган эди, эндиликда эса бу мамлакатда ишлаб чиқариши аҳоли жон бошига юқоридаги мамлакатлардан 5 баробар кўп. Ички ялпи маҳсулоти — 136 милярд долларни ташкил этади. Даромади бўйича аҳоли жон бошига 45 минг доллардан зиёдни ташкил қилаётган бу мамлакат жаҳонда етакчилик қилмоқда. Халқаро илмий тадқиқот марказлари томонидан ўтказилган сўровлар натижасида Сингапурда коррупция ва жиноятчилик кўрсаткичи жаҳонда энг қуйи даражада эканлиги аниқланган. Сингапур республикаси – қирқ йиллик миллий суверенитетидан кейин ривожланаётган эмас, ривожланган мамлакат мақомини олган Жанубий Шарқий Осиёдаги ягона мамлакатлардан бири ҳисобланади[35].

Ҳозирги даврда Сингапур – юқори фаровонликдаги ҳаёт тарзига эга йирик ишлаб чиқариш марказидир. Бу ерда сиёсий жараён уч кетма-кет босқич бўйича ривожланиб борган. Биринчи босқичда авторитар режим жорий этилган бўлса, иккинчи босқичда эса иқтисодий ривожланишга урғу берилган, шунингдек жиддий сиёсий масалалар айни шу босқичда ҳал этилган. Учинчи босқичда – ишлаб чиқариш модернизацияси амалга оширилган ва сиёсий тизим янада такомиллаштирилган.

Сиёсий жараёнинг асосий иштирокчиси сифатида давлат, фуқаролик жамияти, сиёсий партия ва жамоат ташкилотларининг самарали ҳамкорлиги бу давлатда яхши йўлга қўйилган. Сингапур давлатида ижро ҳокимияти қонун чиқарувчи ҳокимият устидан назорат ўрнатган. Чунки айнан давлат вазирликлар орқали муҳим стратегик қарорларни қабул қилиш ва бошқа ижтимоий-иқтисодий соҳалар устидан назоратни амалга ошириш ва монополия ҳуқуқларидан фойдаланади. Ҳукумат ва жамият билан воситачи сифатида айнан сиёсий партиялар фаолият олиб боради. Сингапурда Европа намунаси асосида кўп партиявийлик ва халқ ҳаракати устунлик қилади. Сингапурда барча партиялар конституцион-ҳуқуқий расмийлаштирилган ва қонуний мақомга эга бўлиб сиёсий жараён ва демократиянинг ажралмас атрибути ҳисобланади[36].

Сингапур давлатининг кейинги ривожи жамиятни демократлаштириш билан боғлиқ. Охирги йилларда бу ерда демократияни такомиллаштириш давлат стратегияси аниқлаб олинди. Булар қуйидаги ислоҳотларни амалга оширишда ўзига хос ўринни эгаллайди:

- *жамиятнинг ижтимоий яхлитлигини мустаҳкамлаш;*
- *ягона сингапур миллатини шакллантириш;*
- *иқтисодий тараққиёт, таълим тизимини модернизациялаш;*
- *коррупция билан кураш.*

Мазкур йўналишлар демократик жамият қуришнинг асосий шарти ҳисобланади. Давлат билан бирга сиёсий тузилма ташқарисида шаклланувчи фуқаролик жамияти бу давлатда катта ўрин тутади. Сингапур ҳукумати демократик, бироқ ўта марказлашган ва қатъий бошқарилувчи давлат доирасида халқ мандатини сайловлар орқали қўлга киритиб борган. Ижтимоий-иқтисодий тараққиёт эса демократик қадриятларнинг шаклланишига асос бўлган, ҳукумат тепасига янги сиёсий етакчилар авлодининг келиши бу давлатда ўзига хос фуқаролик жамиятини ривожлантиришга шароит яратиб бериши мумкин[37].

Сингапурда самарадор давлат бошқаруви ва фуқаролик жамиятини ривожлантиришда қуйидаги ислоҳотларга алоҳида эътибор қаратилган: **Биринчидан**, ҳукмрон партия ҳануз йирик сиёсий партиялигича қолмоқда. Чунки у турли соҳаларда давлат бошқарувидаги ноёб тажрибасига эга. **Иккинчидан**, иқтисодида бозор тамойиллар амал қилади, бироқ давлат асосий халқ хўжалиги тармоқларини бошқаради ва назорат қилади. **Учинчидан**, бошқарув органларининг, давлат муассасаларига энг муносиб кадрларни тўғри танлаши ва тақсимлаши самарали натижаларни

---

[35] Қаранг: Погадаев В.А. Малайский мир (Бруней, Индонезия, Малайзия, Сингапур). Лингвострановедческий словарь. – М.: Восточная книга, 2012. - 798с.

[36] Қаранг: Ли Куан Ю. Сингапурская история: из третьего мира в первый. М.: 2005.

[37] **Toponymics: A Study of Singapore's Street Names. — Singapore: Eastern Universities Press, 2004.**

бермоқда. **Тўртинчидан**, пухта ўйланган таълим тизими ижтимоий мобилликнинг муҳим омили сифатида хизмат қилиб қабул қилинан қарорларнинг юқори профессионаллик даражасини таъминланган. **Бешинчидан**, миллийлик масаласининг ҳал этилган ва этник дискриминация йўқ, этник тенг ҳуқуқлилик жамият барқарорлигининг муҳим шарти сифатида қарор топган. **Олтинчидан**, маънавий-ахлоқий асос сифатида, мамлакат сиёсатига ўз таъсирини ўтказувчи – инсоний муносабат, муомала, тартиб-интизом ва ўзарокелишувга катта эътибор қаратилган. **Еттинчидан**, Сингапурнинг иқтисодий ривожи ва бошқа ижтимоий муаммоларнинг ҳал этилиши омма сиёсий ҳаётини фаолаштирган ва маҳаллий ўз-ўзини бошқариш, замонавий парламентаризмни ривожланишига асос бўлган. Сиёсий барқарорлик ўз навбатида самарали иқтисодий тараққиётни таъминлашга алоҳида эътибор қаратилган[38].

Давлат иқтисодиёт соҳаларини кенг миқёсда қамраб олган бўлсада бу мамлакат жаҳон ҳамжамиятидан узиб қўйилмаган. У бошқа мамлакатлар ва умуман халқаро ташкилотлар билан самарали ҳамкорлик алоқаларини йўлга қўйган. Бу мамлакат мана бир неча ўн йиллардан бери ўз йўлидан бориш ва бу йўлдан қайтмаслик тамойилига қаттиқ амал қилади. Бу йўлнинг мазмун моҳияти – жамиятнинг конкрет-тарихий шароитини, миллий, диний, маданий хусусиятларини ҳисобга олиш; иқтисодий тараққиётга анъанавий ахлоқий ва маданий қадриятлар билан уйғунликда эришишдан иборат.

Сингапур ижтимоий-иқтисодий тараққиётидан келиб чиққан ҳолда айтиш мумкинки, яқин орада унингижтимоий-сиёсий ҳаётида бирор бир жиддий ўзгариш юз бериши амри маҳол. Чунки ҳукумат тузилмаларидаги ўзгаришлар аста-секин, шаклланиб бўлган ва бундай ўзгаришлар сиёсий тизимга даҳл қилмаган ҳолда амалга оширилган. Ҳукумат раҳбарларининг ҳукумат тузилмаларидаги ўзгаришларни кўпчилик аҳолининг ҳурмат ва эътирофига сазовор бўлган анъанавий сиёсий институларни сақлаб қолиш билан биргаликда амалга ошириши, мавжуд ҳукумат фаолиятига бўлган ишончни мустаҳкамланишига сабаб бўлмоқда.

4-МАВЗУ: ФУҚАРО, ФУҚАРОВИЙЛИК ВА ФАОЛ ФУҚАРОЛИК ПОЗИЦИЯСИ

Режа:

1. Фуқаровийлик, мазмун-моҳияти, асосий хусусиятлари, белгилари ва мезонлари.
2. Фуқаровий онг ва унинг намоён бўлиш омиллари. Фуқаронинг давлат ва жамият олдида ўз ҳуқуқий ва аҳлоқий масъулиятини англаши.
3. Фуқаровий фаоллик ва унинг фуқаролик жамиятидаги ўрни

Таянч конспект: Фуқаровийлик тушунчаси. Фуқаровийликнинг асосий белгилари ва мезонлари. Фуқаронинг ўз ҳақ-ҳуқуқларини тушунииш ва уни амалиётда қўллаш кўникмаси ва бошқа фуқароларнинг ҳақ-ҳуқуқларини ҳурмат қилиши. Фуқаронинг ўз ҳатти-ҳаракати учун шахсий жавобгарлиги. Фуқаронинг давлат ва жамият олдида ўз ҳуқуқий ва аҳлоқий масъулиятини англаши. Фуқаровийликни фаоллик нуқтаи назаридан шартли равишда даражаларга бўлиш ва унга таъсир кўрсатувчи омиллар. Фуқаролик онгининг жамият ҳаётида турли шаклларда намоён бўлиши ва ўзига хос хусусиятлари. Фуқаровий онг жамиятни бирлаштирувчи куч сифатида.

4.1. Фуқаролик – бу жисмоний шахснинг маълум бир давлатга мансублигини англатиб, ушбу фуқаронинг тегишли давлат билан доимий равишда ҳуқуқий алоқадорликда бўлиб туришини билдиради. Бунда фуқаро шу давлат томонидан белгиланган ҳуқуқ ва бурчларни амалга оширади, давлат эса фуқарони ҳар ерда ва ҳар вақт ҳимоя қилади. Мазкур ҳуқуқий алоқадорлик фуқаронинг туғилганида юзага келиб, унинг бутун умри давомида сақланиб қолади.

1992-йил 2-июлда “Ўзбекистон Республикасининг фуқаролиги тўғрисида”ги қонуни қабул қилинди. Қонунда ёзилишича, Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролиги шахс билан давлатнинг доимий сиёсий-ҳуқуқий алоқасини белгилайди, бу алоқа уларнинг ўзаро ҳуқуқлари ва бурчларида ифодаланади.

Ўзбекистон Конституциясининг 21-моддасига кўра Ўзбекистон Республикасининг бутун ҳудудида ягона фуқаролик ўрнатилади ва у барча учун тенгдир. Қорақалпоғистон Республикасининг фуқароси айни вақтда Ўзбекистон Республикасининг фуқароси ҳисобланади.

---

[38] **B. Desker and M. N. M. Osman. S Rajaratnam on Singapore: from ideas to reality. — Singapore: World Scientific Publishing, 2006.**

Ўзбекистон Республикасида ҳар бир шахс фуқаро бўлиш ҳуқуқига эгадир. Ҳеч ким фуқароликдан ёки фуқароликни ўзгартириш ҳуқуқидан маҳрум қилиниши мумкин эмас.
Фуқароликни олишни энг асосий кўриниши туғилиш орқали фуқароликка қабул қилиниш бўлиб, бу ўз навбатида иккига бўлинади:

"Қон ҳуқуқи" (жус сангуинус) асосида чақалоқнинг фуқаролиги ота-онасининг фуқаролиги билан белгиланиб, туғилган жойига боғланмайди.

"Тупроқ ҳуқуқи" (жус соли) асосига кўра, фуқаролик чақалоқнинг туғилган жойидан келиб чиқиб, унинг ота-онаси фуқаролиги билан боғлиқ бўлмайди.

Ўзбекистон Республикасида ҳам туғилиш орқали фуқароликни олишни "қон ҳуқуқи"га асосланади, яъни "Ўзбекистон Республикасининг фуқаролиги тўғрисида"ги қонунининг 14-моддасига биноан туғилган пайтида ота-онаси Ўзбекистон Республикаси фуқароси бўлган бола, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида ёхуд Ўзбекистон Республикасидан ташқарида туғилган бўлишидан қатъи назар, Ўзбекистон Республикаси фуқароси ҳисобланади. Ушбу қонунга кўра қуйидагилар Ўзбекистон Республикасининг фуқаролигига мансуб бўладилар.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 22-моддасига кўра "Ўзбекистон Республикаси ўз ҳудудида ҳам, унинг ташқарисида ҳам ўз фуқароларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш ва уларга ҳомийлик кўрсатишни кафолатлайди".

Фуқаролик жамиятини барпо этиш фуқароларнинг фаоллиги муҳим аҳамият касб этади. Фуқаровийлик мамлакатнинг ривожланиш босқичларида, бошқача айтганда ўтиш даврида яққол намоён бўлади. Бугунги кунда ҳам ижтимоий-сиёсий ўзгаришларни бошидан кечираётган, аниқроғи фуқаролик жамияти барпо этаётган турли мамлакатларда фуқаровийлик муҳим аҳамият касб этмоқда. Фуқаровий фаолликнинг негизини англаш учун аввало фуқаровийликнинг назарий моҳиятини тушуниш талаб этилади.

Фуқаровийликка дастлабки қарашда ҳуқуқшуносликка оид атама сифатида қараш мумкин. Аслини олганда бу ҳодисани фалсафий, ҳуқуқий, социологик ва сиёсий моҳияти ҳам мавжуд. Фуқаровийлик бир давлатга мансубликни англаш, давлатга содиқлик ҳамда ватанпарварлик ҳисси сифатида талқин этилиши мумкин. Бунда давлатни, конституцияни, давлат рамзларини ҳурмат қилиш, давлат тузумини ва қонун устуворлигини ҳимоя қилишга тайёрлик назарда тутилади. ***Фуқаровийликни инсонга ҳуқуқий, ижтимоий, маънавий ва сиёсий жиҳатдан лаёқатли эканлигини ҳис этишни таъминловчи жамловчи тушунча сифатида ҳам талқин этиш мумкин.***

Фуқаровийлик бир тарафдан жамиятда шахснинг олий даражада мустақиллигини, иккинчи тарафдан эса кишиларнинг жамият ҳаётидаги иштирокида намоён бўладиган юқори даражадаги бирдамликни назарда тутувчи қарашлар мажмуини ифода этади.

Қуйидагилар фуқаровийликни ифода этувчи муҳим жиҳатлар қаторига киради:

- фуқаронинг ўз ҳақ-ҳуқуқларини тушуниши ва уни амалиётда қўллаш кўникмаси;
- бошқа фуқароларнинг ҳақ-ҳуқуқларини ҳурмат қилиш;
- фуқаронинг ўз хатти-ҳаракати учун шахсий жавобгарлиги;
- давлат ва жамият олдида ўзининг ҳуқуқий ва ахлоқий масъулиятини англаш;
- фуқароларнинг тенглиги;
- юксак маънавий-ахлоқий мезонларга асосланган ҳолда ижтимоий воқеликка нисбатан объектив ва танқидий ёндашув;
- ҳокимият билан, бошқа фуқаролар ва жамоат бирлашмалари билан ижобий мулоқот юритиш қобилияти;
- бир мамлакат, жамият ва давлатга, шунингдек унга тегишли ҳуқуқий, маданий ва тил маконига мансубликда ифодаланган фуқаровий ўзликни англаш ва ҳоказолар.

Фуқаровийликни фаоллик нуқтаи назаридан шартли равишда даражаларга ҳам ажратиш мумкин:

-фуқаро масъулиятли, онгли ва виждонли бўлса у дастлабки поғонада, яъни фуқаровий хусусиятларга эга бўлган шахслар қаторига киритиш мумкин;

-агар фуқарода атрофда бўлаётган воқеа-ҳодисаларга нисбатан маълум бир муносабати шаклланган бўлса уни фуқаровий позициясига эга бўлган шахс сифатида эътироф этиш мумкин;

-агар фуқарода ўз ҳақ-ҳуқуқлари ҳамда бурчи учун амалий ҳаракатни бажариш кўникмаси мавжуд бўлса уни фаол фуқаро сирасига киритиш мумкин.

Фуқаровийликнинг тугал ёки тўкис эканлигини қуйидаги мезонлар воситасида талқин қилиш мумкин:

1. Агар фуқаровий позиция ҳали шаклланмаган, фуқаровий хусусиятлар, ўз ҳақ-ҳуқуқлари учункурашиш истаги тўлиқ намоён бўлмаса фуқаровийликнинг энг қуйи даражаси намоён бўлади.

2. Фуқаро ўз ҳақ-ҳуқуқлари учун курашишга мойил бўлса, у ҳақда ўз билим ва қобилиятини намоён қилишга тайёр бўлса, бунда фуқаровийликнинг ўрта даражаси намоён бўлади.

3. Агар фуқарода фуқаровий хусусиятлар ҳамда фаол фуқаролик позицияси тўлиқ шаклланган, ўз ҳақ-ҳуқуқлари учун амалий ҳаракатга кириш иштиёқи яққол намоён бўладиган бўлса уни юқори даражада фуқаровийлик сифатида талқин этиш мумкин.

Фуқаровийлик шахснинг сиёсий жиҳатдан комилликка эришиши билан боғлиқ бўлиб, бундай даражага етган киши сиёсий жараёнлар ва ҳодисаларга қизиқиш билан қарайди, рўй бераётган воқеликни таҳлил қилиш қобилиятига эга бўлади. Айнан ана шундай қобилиятга эга бўлган фуқаро кези келганда ўз ватани тақдири учун амалий ҳаракат қилиш учун зарур бўлган қарорга келиш қобилиятига эга бўлади. Ватанпарварлик руҳига, масъулият, сиёсий маданият ва тараққий топган сиёсий онгга эга бўлган жамият аъзосини фуқаровийликка эга бўлган шахс сифатида эътироф этиш мумкин.

4.2. Энди бевосита фуқаровий онгнинг мазмун моҳиятига эътибор қаратиш ўринлидир. **Фуқаролик онги демократик қадриятлар, идеаллар, ҳуқуқ ва эркинликлар нуқтаи назаридан шахс, жамият ва давлат ўртасидаги муносабатларни англашдан иборат**. Албатта ҳар бир давлат ва жамиятда демократик қадриятлар ўзига хос тамойиллир ва меъёрлар асосида қабул қилинади. Фуқаролик онги жамият тараққиётининг шундай босқичидаги руҳий ҳолатини англатадики, бу даврда демократик меъёрлар ва қадриятлар ҳаётнинг асосига айланади.

Фуқаролик онги иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий, маънавий соҳаларда меъёрий, шакллантирувчи, йўналтирувчи, мулоқотга етакловчи сингари ранг баранг вазифаларни бажаради. Бу вазифалар таъсирлашган ҳолда ўзаро кесишадилар ва бир-бирини тўлдиради. Уларнинг кўпчилиги давлат ва унинг институтларига хосдир. Аммо давлат органлари қонунлар, меъёрий ҳужжатлар, қоида ва талаблардан иборат ҳуқуқий доирада фаолият юритса, фуқаролик онги эркин шаклланади. Фуқаровий онг меъёрлари ижтимоий-сиёсий жараёнлар натижасида шаклланади, уни мувофиқлаштирадиган ёки уни амалга оширадиган махсус тузилмалар бўлмайди. Фуқаролик онгининг вазифалари алоҳида индивид эмас, балки бутун жамият фаолияти билан боғлиқ.

Фуқаролик онги жамият ҳаётида турли шаклларида намоён бўлади. Кишилар шахсий ва ижтимоий қадриятлар борасида ўз қарашлари, тасаввурлари, қадриятлари, интилишлари, меъёрларини турли кўринишларида намоён этишади. Жамият, гуруҳлар, шахснинг ижтимоий манфаатлари намоён бўладиган фуқаровий манфаатлар тизим ҳолига келади. Айнан тизим ҳолида бўлганлиги туфайли фуқаровий манфаатлар ҳар бир шахснинг қадриятларини ҳаётга татбиқ этади, унинг жамиятга, давлатга, бошқа фуқароларга нисбатан муносабатини шакллантиради. Фуқаронинг масъулияти, мақсадлари, вазифаларини белгилашга, ижтимоий аҳамиятга эга бўлган хусусиятларини шакллантиришга кўмаклашади. Айнан ана шу тарзда шаклланган фуқаровий онг фуқаролик жамиятининг шаклланишига хизмат қилувчи қадриятлар, меъёрлар, ғоя ҳамда тасаввурларни шакллантириш, жамиятни комиллик ва эркинликка етаклашга хизмат қилади.

Фуқаролик жамияти бир неча авлод алмашинувини талаб этадиган жараён бўлгани сингари фуқаровий онг ҳам тарихий давр мобайнида шаклланади. Ҳар бир мамлакатдаги фуқаровий онг шу мамлакатдаги ижтимоий-сиёсий тизимнинг табиатига мос равишда шаклланади. Шу мамлакатга хос бўлган ижтимоий тизим, алоқалар ва муносабатларни акс эттиради.

Фуқаролик онги табиий ва тадрижий тараққиёт маҳсули бўлиб, уни сунъий жиҳатдан тезлаштириш мумкин эмас. У ижтимоий, иқтисодий ҳамда сиёсий омиллар негизида тадрижий тарзда шаклланади. Ҳар бир авлод мавжуд демократик қадриятларни ўзлаштиради ва янгиларини яратади. Бу жараёнда фуқаролик онгини белгилаб берувчи меъёрлар ва қадриятларни сақлаш ҳамда узлуксиз такомиллаштириш энг муҳим фаолият ҳисобланади.

Тадрижий тараққиёт натижасида демократик тасаввурлар мустаҳкамланиб, аста секинлик билан фуқаролик тажрибаси тўпланиб боради.

Фуқаролик онги бир қатор ўзига хос хусусиятларга эга. Фуқаролик онги ижтимоий тизимнинг ўзгариши билан янгиланадиган қадриятларга мослашиб боради.

Фуқаролик онги янги ғояларни қабул қилиш даражасида очиқ характерга эга. Янги ғоялар шу тизимга мос эканлиги ўз исботини топган тақдирда аста секин жамиятнинг моҳиятига сингиб боради.

Фуқаролик онги умумий тамойилларгагина асосланмасдан, моҳияти жиҳатидан ўзгариб боради. Албатта жамиятда барқарор бўлган, ҳар қандай сиёсий тизимга хос бўлган тарихиий тажриба, анъаналар сингари ўзгармас хусусиятга эга қадриятлар мавжуд бўлиб, улар фуқаровий

онгда рўй бериши мумкин бўлган тезкор ўзгаришларни тийиб туради. Янги тарихий тажриба эса айнан ана шундай қадриятлар негизида вужудга келади ва фуқаролар онгига сингиб боради.

Тушунча сифатида «фуқаролик онги» ҳақида гап кетганда аввало фуқаронинг давлат билан сиёсий-ҳуқуқий муносабатлари назарда тутилиб, кишининг бирор-бир давлатга мансублиги ва шу давлатнинг қонунларига бўйсуниши тушунилади. Кишининг ҳуқуқий мақомида ифодаланган фуқаролик давлат билан фуқаро ўртасида амал қиладиган бир қатор ҳуқуқ ва бурчлар билан мустаҳкамланган.

Турли ижтимоий субъектларнинг ўзаро таъсирлашуви рўй берадиган ва манфаатлари амал қиладиган жамият муносабатларига фуқаровий онг кириб боради ва уларни акс эттиради. Шунингдек, у кишилараро муносабатларга таъсир кўрсатган ҳолда уларга аниқлик, мазмун ва шакл бағишлайди. Кишиларнинг ижтимоий ҳаёт ҳамда давлатга нисбатан, шахс билан давлат ўртасида ҳақиқий ва меъёрий муносабатлар тўғрисидаги тасаввурлари фуқаровий онгда мужассамлашган.

Ижтимоий-сиёсий, диний, ахлоқий, ҳуқуқий, иқтисодий ва бошқа меъёрлар, талаблар, тамойиллир, қоидалар умумий фуқаровий дунёқараш шаклида фуқаровий онгнинг таркибий элементлари сифатида намоён бўлади.

Демократик жамиятнинг барқарорлиги демократик қадриятлар билан бойишни тақозо этади. Бу жараён жамиятдаги фуқароларнинг ижтимоий эркин шароитда яшашга қанчалик тайёр эканликлари, яъни шахсларнинг фуқаровий етуклиги ва фаоллигига боғлиқ. Ўз навбатида фуқаровий етуклик ва фуқаровий мусъулият жамият аъзоларининг фуқаровий онги даражаси билан белгиланади. Айнан фуқаровий онг жамиятнинг маънавий, интеллектуал ҳамда ижтимоий-иқтисодий салоҳиятини шакллантиради.

Фуқаровий онг жамиятни бирлаштиришга хизмат қилади, умумий манфаатлар йўлида фуқаролар ўртасида келишув бўлишига хизмат қилади. Жамиятда рўй берадиган турли ижтимоий-маданий омиллар таъсирида фуқаровий онг ўзгариб боради ва фуқаровийлик тўғрисидаги ғоялар тараққиётида ўз аксини топади.

Давлат ва жамият, давлат ва шахс ўртасидаги муносабатларнинг табиати ҳақидаги билимларнинг кенгайиши «фуқаровийлик» тушунчасини қайта қайта тафаккур қилишни тақозо этади. Ижтимоий жараёнлар натижасида сайқалланган фуқаровий маданият ва фуқаровий онг кишиларни иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий, ахлоқий жиҳатдан шакллантиради.

4.3. Фуқаровийлик ва фуқаровий онгни ўрганишдан асосий мақсад фуқаролик жамиятини барпо этишда фуқаровий фаолликни ўрганишдан иборат. Зеро фуқаролик жамияти нафақат фуқаровийлик хусусиятларига эга онгли фуқаролар воситасида, балки фаол бўлган фуқаролар билан барпо этилади. Ана шу фаолликни келтириб чиқарувчи омилларни ўрганиш муҳим аҳамиятга эгадир. Зеро улар фуқаролик жамиятини барпо этишнинг умумий ва хусусий қонуниятларини англаш имконини беради.

Фуқаровий фаолликни ижтимоий-сиёсий ва меҳнат фаолиятига ижодий ёндашув сифатида баҳолаш мумкин. Айнан инсоннинг фуқаровий фаоллиги шахснинг тўлақонли ривожланишига, ундаги имкониятларнинг тўлиқ намоён бўлишига хизмат қилади. Фуқаролик позицияси ҳамда фуқаровий фаолликка эга бўлиш жамиятда рўй бераётган барча воқеа-ҳодисаларни, уларнинг оқибатлари ва мавжуд муаммоларнинг ечимини чуқур англашни тақозо этади.

Ижтимоий фаоллик тушунчаси фуқаролик жамияти тушунчаси билан чамбарчас боғлиқдир. Бу ерда жамиятнинг давлат фаолиятидан холи ҳолда жамоавий ташаббуслар билан ривожланиши назарда тутилмоқда. Бу партияларга аъзоликни назарда тутувчи сиёсий фаоллик, нодавлат нотижорат ташкилотлар фаолиятида иштирок этиш, турли ижтимоий ташаббуслар ва ижтимоий ҳаракатларни англатади. Шу маънода жамият учун фойдали бўлган турли дастурлар ва жамоат бирлашмаларида иштирок этиш ҳам фуқаровий фаолликка киради.

Аслини олганда жамият аъзоларининг асосий кўпчилиги жамиятда мавжуд қоидалар асосида фаолият юритган ҳолда ижтимоий фаоллик кўрсатишмайди. Бундай пассивликнинг жамоат тартибини сақлаш нуқтаи назаридан қайсидир даражада ижобий жиҳатлари ҳам мавжуд бўлса-да, фуқаролик жамиятини қуришда фуқаровий фаоллик жуда муҳим аҳамиятга эга эканлигини эсда тутиш лозим. Зеро пассив фуқаролар ҳеч қачон ўз ҳуқуқлари учун курашишмайди. Фуқаровий фаоллик ўз кучига ишониш, мавжуд вазиятни ўзгартиришга қодирлик ҳиссининг яққол намоён бўлиши билан вужудга келади. Кўпгина ҳолларда фуқаровий фаолликнинг бошланғич нуқтаси социологларни қизиқтирган масаладир. Зеро аксарият жамиятларда ижтимоий ўзгаришлар давлат етакчилигида амалга оширилади ва жамият аъзолари кейинчалик бу ўзгаришларга мослашишади.

Кўпинча фуқаровий фаоллик ёшларда кузатилади. Албатта фуқаровий фаолликка таъсир кўрсатувчи омил фақат ёш билан чегараланмайди. Билим даражаси, дунёқараш, тарбия ва ҳатто яшаш манзили ҳам бунга таъсир кўрсатади.

Кўпинча ёшлар фуқаровий фаоллик кўрсатишни исташса-да, сиёсий соҳада бундай фаолият кўрсата олмайдилар. Бошқача айтганда, ёшлар давлат сиёсати мураккаб бўлганлиги туфайли ўз истакларини сиёсатчилар олдида тўғри шакллантиришга қодир бўлмайдилар. Бошқа тарафдан сиёсий соҳа ёшлардан анча узоқ бўлганлиги туфайли ёшлар ўз манфаатларини давлат сиёсати билан мувофиқлаштиришда мураккабликларга дуч келишлари мумкин. Шу туфайли уларнинг баъзилари сиёсий партияларга аъзо бўлишади, аксарияти эса умуман сиёсатга қизиқмай қўядилар.

Айнан фуқаровий фаолликнинг ўзи бир неча жиҳатлар билан ажралиб туради:

- фаол фуқаро гуруҳига мансуб кишилар асосан сиёсий ва иқтисодий тизим тўғрисида билим олишга тайёр бўлган кишилардан иборат;

- фаол фуқароларда ўз ҳақ-ҳуқуқларини фаол амалга ошириш учун билим ва қобилият мавжуд;

- фаол фуқароларда ана шу билимларни жорий қилиш учун кўникмалар мавжуд бўлади.

Фуқаролик фаоллиги бугунги кунда давлат учун мисли кўрилмаган кўмакчига айланмоқда. Турли ижтимоий лойиҳаларга бирлашган фуқаролар рўй бераётган, туғилаётган ва мавжуд муаммоларни муҳокама қилиш, уларнинг ечимини топиш ва ҳукуматга таклиф этиш имкониятига эга. Турли нодавлат тузилмаларидаги етук мутахассислар бозор муносабатлари шароитида кутилмаганда рўй берадиган муаммолар, бозорнинг бетартартиб жараёнларида юзага келадиган муаммоларни бартараф этишга ҳукуматга кўмакчилик қилмоқдалар.

Маълумки бозор муносабатлари шароитида ранг-баранг ижтимоий муаммолар юзага келаверади, аммо уларнинг ечимини ҳукумат ҳамиша ҳам ўз вақтида ҳал этавермайди. Бошқача айтганда бундай муаммоларни ҳукумат ўз вақтида пайқаш имкониятига эга эмас. Шундай муаммолар мавжудки, уларнинг оқибати жамият учун қанчалик мудҳиш бўлмасин, уларнинг мавжудлигини тан олиш ёки уларни бартараф этиш учун аниқ белгиланган институтлар мавжуд бўлмайди. Агар ҳукумат фуқаровий фаолликни юзага чиқишига имконият яратмас экан, ёки турли нодавлат ва жамоат бирлашмаларига ана шундай муаммоларни аниқлаш ва бартараф этиш бўйича фаол бўлишга шарт-шароитлар яратмас экан фуқаролик жамиятини барпо этиш муаммолигича қолиб кетаверади.

Фуқаролик жамияти ривож топган мамлакатларда ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида фаолият юритувчи жамоат бирлашмалари мавжуд бўлиб, улар серқирра фаолият юритадилар. Масалан, жамиятдаги маълумотлилик даражасини ошириш ёки замонавий таълим технологияларини жорий этиш бўйича маълум тадқиқотлар олиб боришади ва натижада парламентга тегишли қонун ўзгартиришлари таклиф этишлари мумкин.

Табиатни асраш ёки экологик муаммоларни бартараф этиш бўйича, юқумли касалликларни олдини олиш, шаҳар ҳавосининг ифлосланиши, чиқиндилардан тозалаш бўйича жамоат бирлашмалари ҳукуматга қимматли фикрлар билан бир қаторда амалий лойиҳаларни таклиф этадилар.

Бир сўз билан айтганда, фуқаролик жамияти учун фуқаровийлик, фуқаровий онг ва фуқаровий фаоллик жуда муҳим аҳамиятга эгадир. Тараққиётни мақсад қилган ҳар қандай жамият учун инсон салоҳиятидан фойдаланиш, инсоннинг ўзлигида, унинг қалбида мавжуд бўлган бирдамлик, сахийлик, бағрикенглик каби фазилатларга мурожаат этишнинг ўзи кифоядир.

5-маъруза: ҚОНУН УСТУВОРЛИГИ – ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ

Режа:

1. Қонун устуворлиги тушунчаси.
2. Фуқаролик жамияти қуришда қонун устуворлиги тамойилининг мустаҳкамланиши. Қонун устуворлигини таъминлаш механизмларининг ишлаб чиқилиши.
3. Ҳокимиятларнинг бўлиниш тамойили ва концептуал асослари. Конституция ва қонунларда адолат ҳамда инсон манфаатларининг устуворлиги.
4. Фуқароларда қонунга итоаткорлик туйғусини шакллантириш.
5. Суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ қилиш. Демократик талабларга мутаносиб келадиган мустаҳкам қонунчилик базасининг яратилиши.

Таянч конспект: Қонун устуворлиги тушунчаси. Фуқаролик жамияти қуришда қонун устуворлиги тамойилининг мустаҳкамланиши. Ҳокимиятларнинг бўлиниш тамойили ва концептуал асослари. Конституция ва қонунларда адолат ҳамда инсон манфаатларининг устуворлиги. Қонун устуворлигини таъминлаш механизмларининг ишлаб чиқилиши. Фуқароларда қонунга итоаткорлик туйғусини шакллантириш. Суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ қилиш. Демократик талабларга мутаносиб келадиган мустаҳкам қонунчилик базасининг яратилиши.

Конституциямизда белгиланган қонун устуворлиги принципи жамиятимизда инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, барча ислоҳотларни самарали амалга оширишнинг муҳим кафолатидир[39].

Ш.М. Мирзиёев

5.1. Ўзбекистон мустақилликка эришгач, ўз олдига ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини барпо этишни мақсад қилиб қўйди. Чунончи, демократик давлатда инсон ҳуқуқлари, эрки, шаъни ва қадр-қиммати энг олий қадрият ҳисобланиб, қонун устуворлик қилади. Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти Ислом Каримов таъкидлаганидек, «қонуннинг устуворлиги – ҳуқуқий давлатнинг асосий принципидир. У ҳаётнинг барча соҳаларида қонуннинг қатъиян ҳукмронлигини назарда тутади. Ҳеч бир давлат органи, ҳеч бир хўжалик юритувчи ва ижтимоий-сиёсий ташкилот, ҳеч бир мансабдор шахс, ҳеч бир киши қонунга бўйсуниш мажбуриятидан халос бўлиши мумкин эмас. Қонун олдида ҳамма баробардир»[40].

Шу маънода, қонун устуворлиги принципи Ўзбекистон Республикаси Конституциясида мамлакатимиз конституциявий тузумининг асосий принципларидан бири сифатида белгилаб қўйилди. Асосий қонунимизнинг 15-моддасида ҳам «Ўзбекистон Республикасида Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунларининг устунлиги сўзсиз тан олинади. Давлат, унинг органлари, мансабдор шахслар, жамоат бирлашмалари, фуқаролар Конституция ва қонунларга мувофиқ иш кўрадилар» дейилган. Конституциямизда ўз аксини топган ушбу қоидани мамлакатимизда тўлақонли амалга ошиши муҳим аҳамият касб этади.

Президентимиз Ш. М. Мирзиёев Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузасида бу борада шундай деган эди: «Конституциямизда белгиланган қонун устуворлиги принципи жамиятимизда инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, барча ислоҳотларни самарали амалга оширишнинг муҳим кафолатидир»[41].

Қонун устуворлиги принципини ўрганиш демократик жамият қуриш жараёнида муҳим омил бўлиб хизмат қилади. Чунки, демократик жамиятда барча фуқаролар қонунга амал қилади, қонунга итоаткорлик бош мезон сифатида қабул қилинади. Демократик жамият қуриш жараёнида қонун устуворлиги, қонунга итоаткорлик масалалари барчани қизиқтириб келган. Қаерда қонунлар устувор аҳамият касб этса, фуқаролар қонунга итоаткор муносабатда бўлишса, ўша ерда шахс ҳуқуқ ва эркинликлари таъминланади, жамият тараққиётга юз тутади.

Буюк аждодимиз соҳибқирон Амир Темур «салтанатим мартабасини тўра ва тузуклар (қонунлар – муаллиф) асосида шундай сақладимки, унинг ишларига аралашишга ҳеч бир кимсанинг қурби етмасди»[42], дегани ҳам давлатни қонунларсиз бошқариб бўлмаслигидан далолат беради. Авестонинг иккинчи китоби «Ясна»нинг 7-бобида ёзилишича, Ахурамазда юборган қонун-қоида, тартибот, ахлоқий ўгитларга амал қилсалар эзгулик ёвузлик устидан ғалаба қилади[43]. Бундан кўринадики, аждодларимиз қадимдан турли нопок ишлардан, фирибгарлик, товламачилик, ўғирлик, порахўрлик каби жиноятлардан, бировнинг ҳақига хиёнат қилишдан ўзларини тийишган. Юнон мутафаккири Арасту жамиятда ҳуқуқнинг ўрнига алоҳида урғу берган. Унинг фикрича, қонунлар ҳуқуқлардан ташкил топиши зарур. Бу – давлатнинг демократлигини кўрсатадиган хусусият.

---

[39] Мирзиёев Ш. М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови // Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. Халқ сўзи. – 2016. – 8 дек.

[40] Каримов И. А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. – Т., 1996. – Б. 321.

[41] Мирзиёев Ш. М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови // Халқ сўзи. – 2016. – 8 дек.

[42] Темур тузуклари / Таҳрир ҳайъати: Б. Абдуҳалимов ва бошқ. – Т., 2012. – Б. 88.

[43] Нурматова М. Шарқ ахлоқий тафаккур тараққиёти босқичлари. – Т., 2008. – Б. 9.

Арастунинг мажбурий кучга эга қонунлар бўлмаса, жамиятда фуқароларнинг тенгсизлиги, адолатсизликлар келиб чиқиши тўғрисидаги фикрлари эътиборга молик[44].

Дарҳақиқат, жамиятда ижтимоий муносабатлар қонунлар орқали тартибга солинади., адолат қарор топиши учун қонунга мурожаат қилинади. Қонун орқали фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари таъминланади, юзага келиши мумкин бўлган адолатсизликлар барҳам топади. Қолаверса, турли жиноятчиликларнинг олдини олинади, қонунларни четлаб ўтиш, уни бузиш каби ҳуқуқбузарликларга чек қўйилади. Бу эса жамиятда қонунга итоаткорликнинг объектив зарурати ҳисобланади. Қонуннинг кучи, обрўси, таъсири, амалий аҳамияти ҳаётда унинг ҳалол, ҳақиқий, одилона татбиқ этилишидадир.

Бундан нафақат давлат ва жамият, балки халқ ҳам катта наф кўради. Абу Наср Форобий асарларида одил ва адолатли жамиятнинг назарий асослари муфассал ёритилган. Шунингдек, демократик жамият ҳақидаги ғоялар ўрта аср ижтимоий-фалсафий тарихида муҳим ўрин эгаллаган мутафаккир ва давлат арбоби Низомулмулкнинг «Сиёсатнома» (XI аср) асарида ҳам учрайди. Унда адолат, инсоф, ахлоқ ва қонун ижтимоий-сиёсий категориялар сифатида талқин қилинади. Низомулмулк «кўпчилик бўлиб қабул қилинган тадбир энг савобли бўлади ва шундай йўл тутиш керак. Бирор ишни маслаҳатсиз амалга ошириш фикрнинг заифлигидан далолат беради, бундайларни ўзбилармон дейдилар. Машварат ва кенгашсиз амалга оширилган ишнинг натижаси яхши бўлмайди»[45], деган фикрни илгари суради.

«Қонун устуворлиги деганда, барча давлат ҳокимияти органлари фаолиятида Конституция ва қонунларнинг бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлардан устун бўлиши ҳамда давлат органлари, мансабдор шахслар ва фуқароларнинг уларга қатъий риоя этиши тушунилади. Маълумки, жамиятда қонун устуворлигининг таъминланиши, аввало, шу юртда тинчлик ва хотиржамликни, жамият иқтисодий ва сиёсий ҳаётида доимий барқарорликни таъминлашга хизмат қилади»[46].

5.2. Президентимиз Ш. Мирзиёев таъкидлаб ўтганидек, «жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш, фуқароларда қонунга ҳурмат ҳиссини кучайтириш ва ҳуқуқбузарликларга қарши курашишда фаол қатнашаётган инсонларни рағбатлантиришга алоҳида эътибор қаратилиши лозим»[47]. Фуқаролик жамиятини шакллантириш ва ривожлантиришда вужудга келадиган муаммолар оддий инсонлардан тортиб, то мансабдор шахсларгача қонунни четлаб ўз иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ва маънавий-маърифий эҳтиёжларини қондиришга қаратилган ҳаракатлар қилиш жараёнини вужудга келтиради.

Ҳозирги пайтда қонун устуворлиги масалалари бўйича назарий тасаввурлар қуйидаги хулосаларга олиб келди:

1) қонун устуворлиги ва у билан боғлиқ назарий-амалий масалаларнинг моҳиятини тушунишда янада юқори натижаларга эришиш эҳтиёжининг мавжудлиги;

2) қонун устуворлиги муаммосини қонуннинг олий юридик кучи, ҳуқуқий ҳужжатларнинг қонунга мос келиши ва қонуннинг барча давлат органлари, мансабдор шахслар ҳамда фуқаролар учун мажбурийлиги нуқтаи назаридан ҳал этиш учун етарли даражада эмаслиги.

«Қонун чиқарувчи орган томонидан қабул қилинган қонуннинг роли ижро этувчи ҳокимиятнинг ўзбошимчалик билан қонунга асосланмаган қарорларини чиқаришга қарши унинг ҳуқуқ ва эркинликларини чеклаши билан белгиланади»[48]. Зеро, жамоатчилик назоратининг асосий вазифаси ҳам қонуннинг жамиятдаги ролини оширишга қаратилган. Маълумки, жамоатчилик назоратини олиб борувчи субъектлар ижроия ҳокимияти фаолияти устидан назоратни амалга оширадилар. Қонун устуворлигини амалга оширишнинг зарурий механизмларидан бири – бу «қонунларнинг мазмун-моҳиятини халқимизга ва масъул ижрочиларга ўз вақтида етказиш, уларнинг ижросини тўғри ташкил этиш ҳамда қонун талабларига қатъий амал қилишни таъминлашдан иборатдир»[49]. Чинакам демократия қонунларнинг устуворлиги, ҳуқуқ ва эркинликларнинг кенглиги, ижтимоий кафолатларнинг кучлилиги орқали таъминланади. Ҳар қандай давлат ўз халқи манфаатларини, фуқароларининг ор-номуси ва қадр-қимматини, ҳаёти ва эркинлигини ишончли ҳимоя қилишга қодир бўлмоғи даркор.

---

[44] Муҳамедов Ў. Ҳ. Конституция ва қонун устунлиги. – Т., 2003. – Б. 10.

[45] Низомулмулк. Сиёсатнома. – Т., 1997. – Б. 98.

[46] Қобилов Ш. Р. Қонунга ҳурмат ва итоаткорлик – тараққиёт ва хавфсизлик гарови. – Т., 2016. – Б. 122-123.

[47] Мирзиёев Ш. М. Демократик ислоҳотларни изчил давом эттириш, халқимиз учун тинч ва осойишта, муносиб ҳаёт даражасини яратиш – барқарор тараққиёт кафолатидир // URL – http://uzlidep.uz/uzc/news/demokratik-islokhot-larni-izchil-davom-ettirish-halkimiz-uchun-tinch-va-osoyishta-munosib-khayot

[48] Доктрины Правового Государства и Верховенства Права в современном мире. – М., 2013. – С. 270.

[49] Мирзиёев Ш. М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови // Халқ сўзи. – 2016. – 8 дек.

Шунингдек, қонун устуворлигининг қарор топиши қуйидаги омилларга боғлиқ:

– мамлакатда Конституция ва қонунлар ҳақиқий ҳукмрон бўлиб, уларни фақат давлатнинг олий вакиллик органи қабул қила олиши ва давлат раҳбари тасдиқлаши, ўзида халқ хоҳиш-иродасини ифода этиши;

– Конституция энг олий ўрин эгаллаши ва унинг устунлиги ҳеч қандай ҳуқуқ ёки ахлоқий қоидалар билан чекланмаслиги;

– қонунлар республика ҳаётининг муҳим масалалари юзасидангина қабул қилиниши;

– қонунларда инсон манфаатлари, халқаро ҳуқуқ нормалари устуворлигининг акс эттирилиши;

– Конституция ва қабул қилинажак ҳар қандай қонуннинг мазмун-моҳиятида ижтимоий адолат ғояларининг бўлиши;

– қонунлар тўғридан-тўғри, бевосита амалга ошириладиган ҳужжатлар бўлиши.

Демократик жамиятда қонун устуворлиги аввалambор демократияга хос бўлган хусусиятларни амалга оширишни таъминлайди, яъни бошқача қилиб айтганда, қонун белгилаган ҳар бир нарса мажбурий ёки таъқиқлов характерига эга ва ушбу қоида жамиятда истиқомат қилувчи барча шахсларга тааллуқлидир. Яъни, барча қонун олдида баробардир.

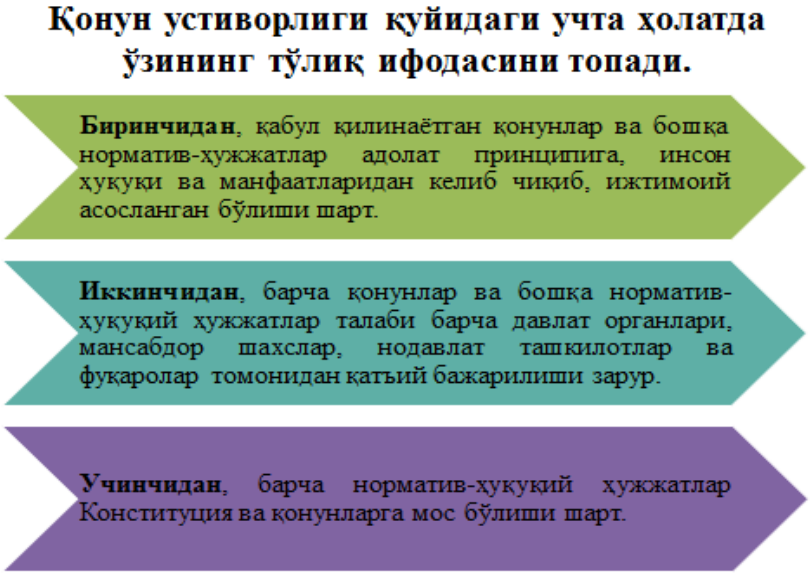

5.1-расм.

Қонун устуворлигига эришиш учун аввалambор уларни қабул қилиш жараёнида пухта ва мукаммал қилиб, жамиятда келажакда узоқ вақт ўз фойдасини бера оладиган даражада ишлаб чиқиш лозим.

Қонун устувор бўлган жамиятда норозиликлар ҳам бўлмайди, чунки барча соҳа вакиллари қонун асосида фаолият юритар экан норозилик ва тушунмовчиликнинг ўзи бўлмайди. Қонунларнинг устуворлиги жамиятдаги барча фуқаролар учун шу жумладан, давлат хизматида ишловчи шахслар учун, шунингдек жамиятдаги барча соҳаларга тааллуқли бўлганлиги унинг янада мукаммал тус олишиги олиб келади. Қонун устуворлиги ҳақида сўз юритганда унинг устуворлигини таъминловчи давлат органлари ҳақида ҳам унутмаслигимиз лозим. Чунки қонун қабул қилинишининг ўзи бу унинг жамиятда ўз-ўзидан устувор хусусиятга эга дегани эмас, бунинг учун давлат органларининг бу борада ҳизматлари ва меҳнатлари талаб этилади.

Ҳуқуқий демократик жамиятда қонун устуворлиги принципини таъминловчи асосий шартлар қуйидагилардан иборат.

Биринчидан, ҳокимиятлар бўлиниши принципининг жорий этилганлиги. Бунга кўра қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимияти бўғинлари Конституция ва қонунларда белгиланган ваколатлари доирасида фаолият юритишининг таъминланиши. Ҳокимиятларнинг оқилона тақсимланиши давлат тузилмаларининг самарали ишлаши, суистеъмолларнинг бартараф этилиши, инсон ҳуқуқ ва эркинликлари амалда таъминланиши, умуман, демократия ва қонун устуворлигининг муҳим гаровидир.

Иккинчидан, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 93-моддасининг биринчи бандига мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси Президенти фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларига, Ўзбекистон Республикасининг Конституция ва қонунларига риоя этилишининг кафилидир.

Президент ўз фармонлари ва ҳуқуқий қарорлари билан Конституциявий тамойилларнинг қонунларда мустаҳкамланган қоидаларининг ҳаётга тўла жорий этилиши учун йўл очади, тегишли ҳуқуқий механизмларни яратади. Президентнинг ўзи қонунларга қатъий амал қилиши билан давлат идоралари ва мутасадди шахслар учун ибрат, намуна кўрсатиб, уларни ҳам Конституция ва қонунларга оғишмай риоя этишга сафарбар этади.

Учинчидан, жорий қонунлар ва барча норматив ҳуқуқий актлар Конституцияга тамомила мос ва унга мувофиқ яратилиши лозим. Бу эса мамлакатда қонунийлик ва ҳуқуқий тартибот, тараққиёт ва барқарорлик ҳукм суришига олиб келади.

Асосий қонунимизнинг 16-моддаси иккинчи бандида «бирорта ҳам қонун ёки бошқа норматив ҳуқуқий ҳужжат Конституция нормалари ва қоидаларига зид келиши мумкин эмас» деб қатъий қилиб белгилаб қўйилган. Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди ана шу муҳим Конституциявий-ҳуқуқий принципига риоя этишни таъминлашга интилиб келмоқда.

Тўртинчидан, қонун устуворлигини таъминловчи ва мустаҳкамловчи воситалардан бири кодекслаштиришдир. Кодекслар ҳуқуқ тармоғининг бош қонуни сифатида Конституция принципларини ривожлантириш йўлида яратилади ва улар конституция, конституциявий қонунлардан кейинги мақени эгаллайди. Кодекслар ўзининг мантиқий мукаммаллиги, пишиқлиги, ички барқарорлиги ҳуқуқий қоидаларга амал қилганлиги туфайли ҳам ижтимоий-ҳуқуқий ҳаётимизда муҳим ўрин тутади.

Бешинчидан, қонун устуворлигини таъминлашнинг асосий омилларини қуйидагича эътироф этиш мумкин:

- қонун чиқарувчи жараённи муттасил демократлаштириб бориш – инсонпарвар, адолатли халқчил қонунлар яратилишининг гаровидир;

- қонуннинг сифатини мукаммаллаштириш, унинг ички механизми пухта, юридик техника нуқтаи назаридан бенуқсон бўлишига эришиш;

- қонунчиликни ислоҳ қилиш ва такомиллаштиришда «қонунда таъқиқланмаган» ҳамма нарсага рухсат берилади (фуқаролар учун). «Фақат қонунда мустаҳкамланган» нарсаларгагина рухсат берилади (мансабдор шахслар ва давлат идоралари учун) деган принципга қатъий амал қилинишига эришиш;

- қонунчилик фаолиятининг яқин йиллар ва истиқболга мўлжалланган стратегиясини ҳамда қонун устуворлигини таъминлаш концепциясини яратиш;

- қонунлар амал қилишининг ижтимоий механизмига эътибор қаратиш. Бу соҳадаги ижтимоий омиллар (таъсир этувчи кучлар, воситалар) ни синчиклаб ўрганиш;

- аҳолининг ҳуқуқий маданияти ва саводхонлигини ошириш.

Олтинчидан, қонун ости, идоравий норматив ҳужжатларга ҳаволалар, яъни иловалар (шиор ва декларациялар тарзидаги нормалар) кўп бўлишининг олдини олиш зарур. Бундай иловалар ҳаддан зиёд кўп бўлиши кейинчалик амалиётда қонун четда қолиб, унинг ўрнини идоравий ҳужжат эгаллаб олиши билан қонун устуворлигига зиён етиши хавфини келтириб чиқаради.

Еттинчидан, қонунларнинг барқарор ва устувор бўлишига эришиш. Уларга тез-тез қўшимча ва ўзгартиришлар киритиш, пировард натижада қонуннинг аҳамияти ва нуфузи тушиб кетишига олиб келади.

Саккизинчидан, жиноий жазоларни либераллаштириш қонун устуворлигини таъминлашнинг муҳим шарти бўлиб ҳисобланадики, биз мавзуни баён қилиш жараёнида бунга алоҳида тўхталамиз.

Тўққизинчидан, Конституция ва қонунларнинг устуворлигини таъминлашда прокурор назоратининг роли катта. Прокурорлик назорати фаолиятида қўлланиладиган тақдимнома, амрнома, огоҳнома, қарор ва аризаларнинг сифати ва таъсирчанлигининг янада юқори бўлишида 2001 йил 29 августда қабул қилинган янги таҳрирдаги «Прокуратура тўғрисида»ги қонунда кўзда тутилган қонунийлик, одиллик, мустақиллик ва ошкоралик принциплари ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилади. Бундан мақсад, халқимиз ҳам, прокуратура ходимлари ҳам ушбу тамойилларни аниқ тасаввур этишлари керак. Ҳолбуки, фуқаролар ҳар бир прокуратура ходимидан ушбу тамойилларни рўёбга чиқаришни талаб қилиш ҳуқуқига эга. Прокурорлик назорати олиб бораётган прокурорлар эса ўз фаолиятида шу принципларга оғишмай риоя этиши шарт.

5.3. Давлатда ҳокимиятнинг мавжуд бўлиши давлатнинг асосий белгиларидан бири саналади. Давлатдаги мавжуд ҳокимият (давлат ҳокимияти) эса маълум принцип асосида тақсимланади, бўлинади. Бу «давлат ҳокимиятининг бўлиниш принципи» деб аталади. Мазкур принципга кўра, давлат ҳокимияти бир-бири билан чамбарчас боғланган ва айни вақтда, давлат ҳокимияти маълум

мустақилликка эга бўлган қуйидаги уч шохобчага бўлинади: қонун чиқарувчи ҳокимият, ижро этувчи ҳокимият ва суд ҳокимияти (ЎРК 11-модда). Давлат ҳокимиятининг бўлиниш принципининг жамиятда амалда рўёбга чиқарилиши, яъни, ҳокимиятлар бўлинишининг амалга оширилиши ҳар қандай давлатнинг демократик хусусиятини белгилайдиган омиллардан биридир. Давлат ҳокимиятида ваколатларнинг бўлиниши ғояси инсониятнинг буюк даҳолари томонидан илгари сурилган илғор тарихий ғоялардан биридир. Масалан, қадимги юнон файласуфи Аристотель бу ғояни дастлаб илгари сурганлардан бири бўлган[50]. XVIII асрнинг биринчи ярмига келиб мазкур ғоя илмий-назарий жиҳатдан асосланди. Бунда машҳур француз мутафаккири, ҳуқуқшунос ва файласуф Шарль Луи Монтескье (1689—1755)нинг хизматлари каттадир. Унинг «Қонунлар руҳи ҳақида» номли асарида ҳокимиятнинг бўлиниш принципи асослаб берилган.

5.2-расм.

Давлат ҳокимиятининг бўлиниш принципи давлат ҳокимияти органларининг мувозанати ва тенглигини таъминлайди. Лекин бунинг учун у мақсадга мувофиқ жорий этилиши лозим. Мазкур принципнинг оқилона рўёбга чиқарилиши орқали давлатда бирор орган ёки шахс томонидан диктатура ўрнатилишининг олди олинади, давлат бошқаруви амалга оширилишининг идеал мувозанати таъминланади, давлат органларининг самарали фаолият юритиши учун замин тайёрланади.

Давлат ҳокимиятининг бўлиниш принципи давлат ҳокимияти органларининг келишиб, бир-бирини назорат қилиб ва ўзаро уйғунликда ишлашига имкон яратади. Шунинг учун ҳокимиятнинг бўлиниш принципининг карор топиши демократик давлатга хос жиҳатдир. Ривожланган ва демократия қарор топган давлатларда бўлгани сингари Узбекистон Республикасида ҳам давлат ҳокимияти учга бўлинган.

Конституция ва қонун устуворлиги ҳақида гап кетганда, бу масалага алоҳида тўхталишимизнинг сабаби бор, чунки Конституция қонун ҳукмрон бўлган давлатнинг ажралмас қисмидир. Бу ўринда Конституция ва қонунларнинг демократик жамият ҳаётидаги аҳамиятини кўрсатиш, ҳокимиятларнинг тақсимланиши ва уларнинг қонун устуворлигини таъминлашдаги ўзаро ҳамкорлиги қирраларини ёритиб бериш, шунингдек аҳоли ҳуқуқий маданиятини қонун устуворлигини таъминлашнинг асосий омили сифатидаги ўрнини таҳлил қилиш мақсадга мувофиқ.

Қонун устуворлигининг моҳияти Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг III боб, 15- ва 16-моддаларида белгилаб қўйилган. 15-моддага мувофиқ, Ўзбекистон Республикасида Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунларнинг устунлиги сўзсиз тан олинади. Давлат, унинг органлари, мансабдор шахслар, жамоат бирлашмалари, фуқаролар Конституция ва қонунларга мувофиқ иш кўрадилар дейилган.

Асосий қонунимизнинг 92-моддасида Ўзбекистон Президенти Олий Мажлис йиғилишида қабул

[50] *Қиргизбоев М.* Фуқаролик жамияти: назария ва хорижий тажриба (Монография). - Т.: «Янги аср авлоди», 2006. 21-24-бетлар.

қилган қасамёдга биноан, Конституция ва қонунларга қатъий риоя этиши белгиланган. Унинг 48-моддасида эса барча фуқаролар Конституция ва қонунларга риоя этишга мажбур эканликлари мустаҳкамлаб қўйилган. Бинобарин, Президентнинг давлат бошлиғи сифатида чиқарган фармон ва фармойишлари қонунга асосан ҳамда унинг ижросини таъминлаш мақсадида қабул қилинади (89-, 94-, 98-м.). Маҳаллий ҳокимият органлари қонунларни, Президент фармонларини, давлат ҳокимияти юқори органларининг қарорларини амалга оширадилар (101-м.). Судьялар мустақилдирлар, фақат қонунга бўйсунадилар (112-м.). Қонунларнинг аниқ ва бир хилда бажарилиши устидан эса прокурор назорати амалга оширилади (118-м.). Ўзбекистон Конституцияси мамлакатда тўла қонун устуворлигини таъминлаш руҳи билан суғорилган бўлиб, демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини қурилишида муҳим аҳамият касб этади.

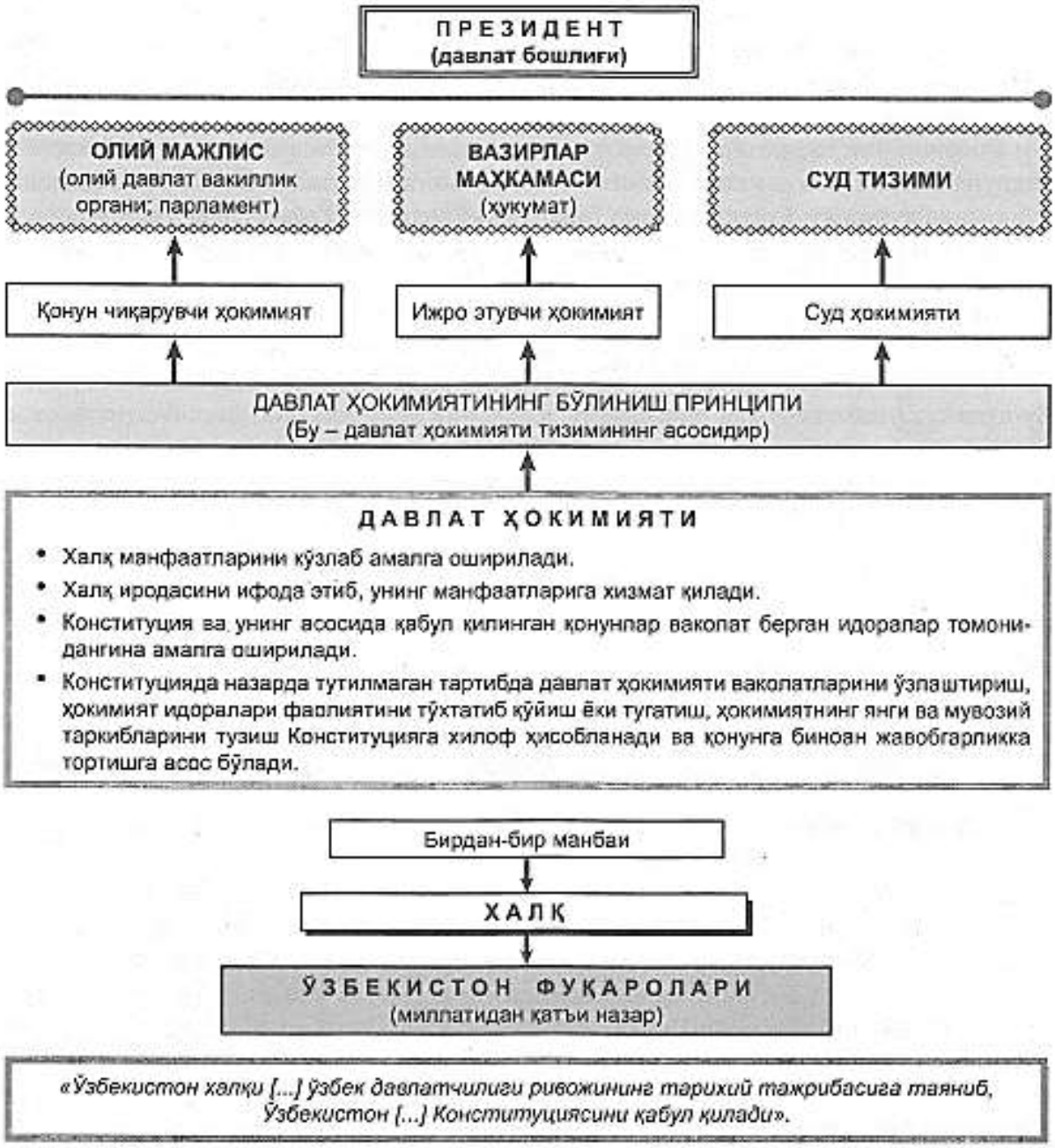

5.3-расм.

5.4. Фуқаролик жамиятини қуриш жараёнида қонун устуворлигининг таркибий қисмлари бўлмиш жамият ва ҳуқуқ ўртасидаги муносабат, инсоннинг ҳуқуққа муносабати, ҳуқуқий онг даражаси, ҳуқуқий ҳимояланиш ва ҳуқуқдан фойдаланиш даражаларига ижобий таъсир кўрсатадиган омилларни ажратиб кўрсатиш лозим бўлади. Инсоният узоқ тарихий тараққиёт йўлини босиб ўтар экан, бу йўлда оламшумул муваффақиятлар билан бирга, ижтимоий ҳаётда муаммолар, хатоликлар учраб турди. Кўпгина ҳолатларда ана шундай муаммоларнинг асосий сабаби жамият томонидан ҳуқуқ талаблари тўла инкор этилганлигидир. Бу эса қонунларнинг

«ишламаслиги»га, қоғозда қолиб кетишига сабаб бўлган. Биламизки, қонунлар ўз-ўзидан ишлаб кетавермайди ва уни ҳаракатлантирувчи механизмлар мавжуд.

Мамлакат фуқаролари қабул қилинган қонунларни онгли равишда тушунишлари, яъни уларнинг ҳам ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданияти ривожланган бўлиши лозим. Бунинг учун ҳуқуқ талаблари жамият ва давлатда ўз ечимини топган бўлиши зарур. Бу Конституция ва қонун устуворлигини таъминлашда долзарб аҳамият касб этади.

Бу ҳақда Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. М. Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузасида шундай деган эди: «асосий масала – қонунларнинг мазмун-моҳиятини халқимизга ва масъул ижрочиларга ўз вақтида етказиш, уларнинг ижросини тўғри ташкил этиш ҳамда қонун талабларига қатъий амал қилишни таъминлашдан иборатдир. Афсуски, мазкур йўналишдаги ишлар талаб даражасида эмас. Бунинг оқибатида охирги уч йилда давлат органларининг 157 та қарори ўз кучини йўқотган қонунлар асосида чиқарилган. Энди ўйлаб кўрайлик, қонунчиликка киритилаётган янгиликлар ўз вақтида жойларга, айниқса, ижрочиларга етказилмайдиган бўлса, уларнинг бажарилиши ҳақида нима дейиш мумкин? Бу муаммони самарали ҳал қилишнинг бирдан-бир йўли – қонунлар ижросини ташкил этиш бўйича соатдек аниқ ишлайдиган механизм яратишдир»[51].

Дарҳақиқат, қонунларнинг қабул қилиниши Ватан равнақи, юрт тинчлиги ва халқ фаровонлигига хизмат қилиши лозим. Шу билан бирга, «қонунни бузишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ. Чунки қонун – халқнинг хоҳиш-иродаси! Уни бузган, менсимаган одам халқнинг юзига оёқ қўйган кишидир. Биз қонунни ҳурмат қилиш, унга бўйсуниш, риоя қилиш йўлидан борсак, истиқболимиз порлоқ бўлади»[52].

Қабул қилинган қонунлар жамият аъзолари томонидан хайрихоҳлик билан кутиб олинса ва улар томонидан қонунларга сўзсиз риоя этилса, ҳуқуқий давлат қарор топади. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганидек, «...аввалambor, қонун лойиҳаларини пухта ва ижтимоий муносабатларни тўғридан-тўғри тартибга соладиган даражада ишлаб чиқиш»[53] лозим.

Таъкидлаш зарурки, «ўзбек модели»нинг муҳим принципи қонунларнинг устуворлиги жамиятда ижтимоий адолат, тенгликни таъминлашга хизмат қилади. Қонунлар устуворлиги орқали мамлакатда ижтимоий адолат ўрнатилар экан, бу жамиятда ижтимоий-сиёсий барқарорликни таъминлайди, юзага келиши мумкин бўлган турли низо ва келишмовчиликларнинг олдини олади, барчанинг қонун олдида тенглигини таъминлайди. Қонун устуворлигига эришмасдан туриб, ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини қура олмаймиз.

Бунинг учун эса фуқароларнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш муҳим аҳамиятга эга. Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти Ислом Каримов «ҳуқуқий маданият даражаси фақатгина қонунларни билиш, ҳуқуқий маълумотлардан хабардор бўлишдангина иборат эмас. У – қонунларга амал қилиш ва уларга бўйсуниш маданияти демакдир»[54], деган эди. Ҳуқуқий маданият юксалган жамиятда ҳеч ким қонунларни бузмайди ёхуд уни «четлаб ўтиш»га ҳаракат қилмайди. Чунки, қонунлар халқ хоҳиш-иродасини ифодалаб, жамият тинчлиги, осойишталиги ҳамда ижобий хатти-ҳаракатларга хизмат қилади. Шу билан бирга, жамиятда ҳуқуқий маданият даражаси қанчалик юқори бўлса, инсон ҳуқуқлари ҳам шунчалик юқори таъминланади. Профессор У. Таджиханов таъкидлаганидек, «ҳуқуқий маданият деганда, жамиятда қарор топган ҳуқуқий тизимнинг даражасини, халқнинг бу тизимдан хабардорлик даражасини, фуқароларнинг қонунга бўлган ҳурмати, ҳуқуқий нормаларнинг ижро этилиши даражаси, ҳуқуққа риоя қилмаганларга муросасиз бўлиш, қонунга итоаткорлик даражасини тушунамиз»[55].

Бугунги кунда жамиятда қонун устуворлиги ва қонунийлик принциплари самарадорлигига бир қанча омиллар салбий таъсир кўрсатмоқда. Шулардан бири қабул қилинган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ижроси ва аҳолига уларнинг мазмун-моҳиятини тушунтирмаслик ҳолатидир. Шу сабабли ҳам аҳоли орасида қабул қилинган қонунларни тарғиб-ташвиқ қилиш, уларнинг мазмун-моҳиятини батафсил етказиш ўзининг ижобий натижасини беради. Ўзбекистон Республикаси

---

[51] Мирзиёев Ш. М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови // Халқ сўзи. – 2016. – 8 дек.

[52] Каримов И. А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. – Т., 2011. – Б. 435.

[53] Мирзиёев Ш. М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови // Халқ сўзи. – 2016. – 8 дек.

[54] Каримов И. А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т. 3. – Т., 1996. – Б. 22.

[55] Таджиханов У., Саидов А. Ҳуқуқий маданият назарияси. Т.1. – Т., 1998. – Б. 11

Президентининг 2017 йил 8 февраль куни имзолаган «Қонун ҳужжатларини тарқатиш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори ҳам айнан шу масалага бағишланган.

Ҳар бир фуқаро ёки мансабдор шахс ҳуқуқий маданиятли бўлса, қонунларга амал қилса, жамиятда инсон ҳуқуқлари бузилмайди. Қонуннинг энг асосий вазифаси ҳам инсон ҳуқуқини ҳимоя қилиш, уни таъминлашдан иборат. Қонунларнинг ҳар томонлама мукаммаллиги, ҳаётга тўғри татбиқ этилиши фуқаролар томонидан уларнинг бекаму-кўст бажарилишига олиб келади. Қонунни турли йўллар билан «четлаб ўтиш»га хизмат қилувчи турли салбий омилларга барҳам берилади. Бунинг самараси ўлароқ, жамиятда ҳуқуқ-тартибот ўрнатилади, ҳуқуқбузарлик содир бўлмайди, яъни жамият маънавий-руҳий тозаланади, покланади. Энг муҳими, инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ҳамда манфаатларининг таъминланишида муҳим омил бўлади.

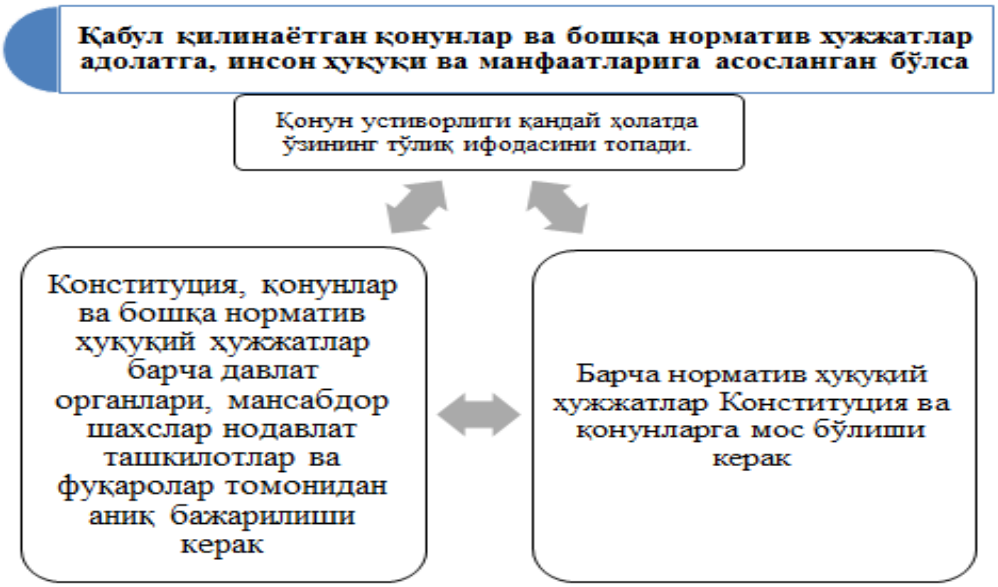

5.4-расм.

Фуқароларнинг давлат тузилмалари билан муносабатлари жараёнида қонунларга риоя этилиши ёки этилмаслиги «фуқаро – давлат» муносабатларининг бутун бир тизимдаги ижтимоий адолат қоидаларининг ҳолатини белгилаб беради. Давлатимиз раҳбари Ш. М. Мирзиёев таъкидлаб ўтганидек, «қонун талабларини бажармаётган раҳбар ва мансабдор шахсларни нафақат маъмурий, балки жиноий жавобгарликка тортиш зарур»[56]. Бу эса, ўз навбатида, раҳбар ва мансабдор шахслар томонидан содир этилиши мумкин бўлган қонунга зид хатти-ҳаракатларнинг олдини олишга хизмат қилади.

Бу борада Ўзбекистон Республикасининг «Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида»ги қонуни (2017 йил 3 январь) ҳам муҳим аҳамият касб этади. Зеро, «қонун устуворлигини таъминлаш ҳар бир мутасадди раҳбар ва айниқса, ҳуқуқ-тартибот идораларининг долзарб вазифаси бўлиб қолиши керак»[57].

Бу ўринда фуқароларнинг ҳуқуқий маданиятини ошириш давр талабига айланади. Шу маънода, «жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш бўйича янги Миллий дастурни яратиш»[58] бугунги кунда кечиктириб бўлмайдиган вазифаларимиздан бири эди. «Мамлакат тараққиётида фуқароларнинг фаол иштирокини таъминлаш, давлат сиёсатини халқ иродаси асосида юритиш амалиётини ўрнатиш, қабул қилинаётган қонунларда аҳолининг манфаатлари кенгроқ ифодаланишига эришиш, жамиятдаги ижтимоий қатлам ва гуруҳларнинг манфаатларини мутаносиблаштириш ва келиштириш, ҳокимият органларига янги ва соғлом кучларнинг кириб келиши учун зарур шарт-шароитлар яратиш, аҳолининг сиёсий онги ва маданиятини юксалтириш ва ниҳоят, фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий давлат асосларини шакллантириш»[59] долзарб

[56] Мирзиёев Ш. М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови // Халқ сўзи. – 2016. – 8 дек.
[57] Каримов И. А. Бунёдкорлик йўлидан. Т. 4. – Т., 1996. – Б. 285.
[58] Мирзиёев Ш. М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови // Халқ сўзи. – 2016. – 8 дек.
[59] Холов А. Давлат бошқарувини демократлаштириш ва модернизациялаш жараёнида сиёсий партияларнинг роли // Вопросы модернизации системы государственного управления: сб.ст. / Ш.Науумов, Ш.Тошматов, Х.Вайнуддинов. –

масалалардан ҳисобланади. Агар фуқароларда ҳуқуқий маданият юксалмаган бўлса, жамиятнинг ривожланиши ортга сурилиши муқаррар.

Чунки, «юксак ҳуқуқий маданият – демократик жамият пойдевори ва ҳуқуқий тизимнинг етуклик кўрсаткичидир. Шу муносабат билан, бугунги сиёсий-ҳуқуқий воқеликни ҳисобга олган ҳолда, мамлакатимизда ҳуқуқий таълим ва маърифатни, жамиятда ҳуқуқий билимлар тарғиботини тубдан яхшилашга йўналтирилган мақсадли, кенг кўламли чора-тадбирлар, дастурлар ишлаб чиқиш зарур. Ушбу дастурнинг амалга оширилиши аҳолининг инсон ҳуқуқ ва эркинликларига нисбатан ҳурмат билан муносабатда бўлишини, фуқароларда қонунга итоаткорлик туйғусининг янада ортишини таъминлайди»[60]. Шундай экан, жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш жараёнида ҳуқуқий тарғибот-ташвиқотни амалга ошириш ўзининг ижобий натижасини беради.

Ҳуқуқий маданият – бу қонунни тушуниш, билиш, ҳаётга татбиқ этиш, ижросини таъминлаш, ҳар бир шахснинг, фуқаронинг ижтимоий ҳаётда фаол иштироки ва бундай фаолликни бошқалардан ҳам талаб қилиш жараёнидир. Ҳуқуқий маданиятни, аввало, инсоннинг ички дунёси, ички маданияти, умуминсоний анъаналарга ва ҳуқуқий билимларга бўлган муносабати белгилайди. Шу ўринда таъкидлаш жоизки, ҳуқуқий саводхонликни юқори даражага кўтариш ғоявий тарбия борасидаги фаолиятимизнинг асосийларидан бири ҳисобланади.

5.5. “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар Стратегияси тўғрисида”ги ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-4947-сонли фармони асосида қабул қилинган 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар Статегиясининг иккинчи устувор йўналиши бевосита “қонун устуворлиги ва суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ қилишнинг устувор йўналишлари”га бағишланаган.

Бундан минг йил муқаддам улуғ бобомиз Абу Наср Форобий: “Қонунлари кучли давлат қудратли бўлади. Қонунлари мукаммал шаҳар мукаммал шаҳардир”, - деган эди. Дарҳақиқат, ҳақиқий эркинлик, эркин ва озод фаолият амалдаги қонунлар доирасидаги фаолиятдир. Бошқача қилиб айтганда, ҳақиқий демократия - қонунлар диктатураси. Ана шундагина қонун устуворлигига эришилади ва барчанинг қонун олдида тенглиги таъминланади. Ҳар қандай давлатнинг мустаҳкамлиги, унинг адолатли ва қатъиятли сиёсати, ижтимоий адолатни, ҳақиқатни, фуқаролар ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилишга қаратилган қонунлар асосида қўрилади. Айни қонун доирасидаги эркинлик, қонун доирасидаги эркин фаолият ишлаб чиқариш маданиятини ҳам, турмуш турзи маънавий меёрларини ҳам давлат бошқаруви тамойилларини ҳам қадриятга айлантиради.

Ҳаракатлар стратегияси қабул қилингунига қадар, унинг муҳокамаси даврида ва қабул қилинганидан сўнг суд-ҳуқуқ тизими билан боғлиқ бўлган бир қатор ҳужжатлар қабул қилинди. Дастлаб Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 21 октябрда “*Суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида*”ги Фармон;

2016 йил 20 сентябрда “*Ички ишлар органлари тўғрисида*”ги Қонун;

2017 йил 9 январда “*Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида*”ги Қонун;

2017 йил 21 февралда “*Ўзбекистон Республикаси суд тизими тузилмасини тубдан такомиллаштириш ва фаолияти самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида*”ги Фармон;

2017 йил 29 мартда “*Маъмурий қамоқни ўташ тартиби тўғрисида*”ги Қонун;

2017 йил 29 мартда “*Фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини таъминлашга доир қўшимча чора-тадбирлар қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида*”ги Қонун;

2017 йил 6 апрелда “*Ўзбекистон Республикасининг конституциясига ўзгартишлар ва қўшимча киритиш тўғрисида*”ги Қонун (80, 81, 83, 93, 107, 110, 111, 112);

2017 йил 12 апрелда “*Ўзбекистон Республикаси судялар олий кенгаши тўғрисида*”ги Қонун;

2017 йил 12 апрелда «*Судлар тўғрисида*»ги Ўзбекистон Республикаси қонунига, Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал ва Хўжалик процессуал кодексларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги Қонунлар қабул қилинди.

Ушбу ҳужжатларга асосан бу йўналишда қатор ислоҳатлар амалга оширилди. Инсон ҳимоячиси ҳисобланган суд органларининг чинакам мустақиллигини таъминловчи дастлабки қўйилган қадам судяларни алмаштириб бўлмаслик принципининг мустаҳкамланиши бўлди.

Т., 2014. – С.198.

[60] Каримов И. А. Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чукурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. – Т., 2010. – Б. 27-28.

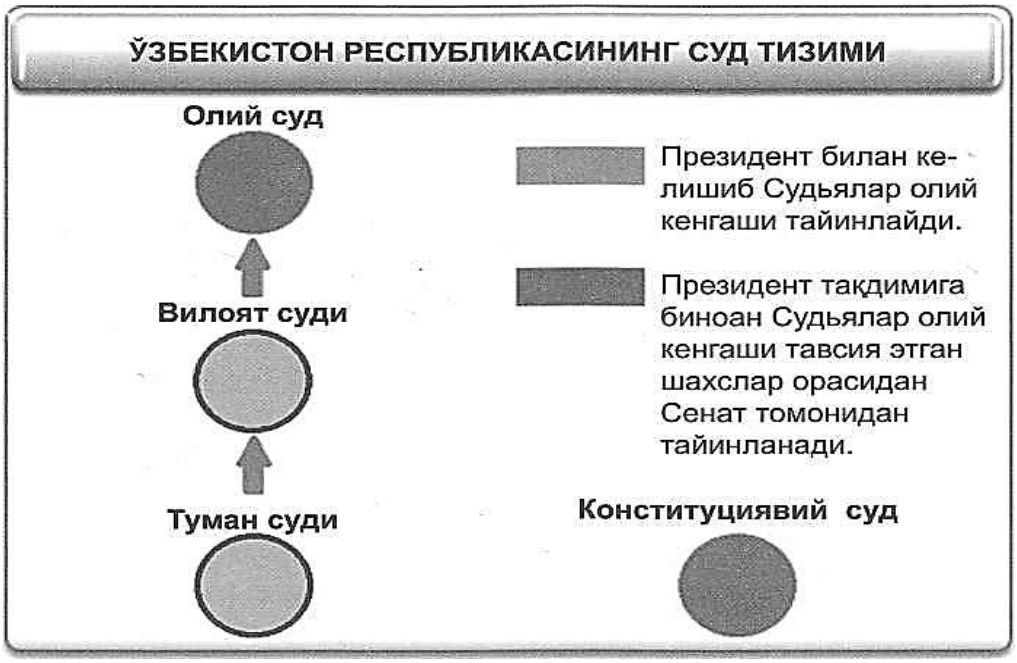

5.5.-расм

Судя лавозимида бўлишнинг илк маротаба беш йиллик, кейин ўн йиллик муддатини, сўнг муддатсиз даврини белгилашга оид нормалар киритилди. Судларнинг мустақиллигига бағишланган Европада нуфузли ҳужжат саналувчи Судяларнинг мустақиллиги, самарадорлиги ва роли тўғрисидаги 12-Тавсияларга асосан, судялар мустақиллигининг муҳим тамойилларидан бири, бу уларни алмаштириб бўлмаслик принципидир. Мазкур ҳужжат мазмунига кўра, судя пенцияга чиққунга қадар ваколат муддати кафолотланган бўлиши назарда тутилган. Судяни лавозимига доимий тайинлаш, фақат у интизомий ёки жиноий жавобгарликка тортилганда ёхуд ўз судялик вазифаларини бажара олмай қолганда тугатилиши мумкин. Муддатидан олдин пенцияга чиқиш фақат судянинг илтимосига ёки тиббий асосларга кўра йўл қўйилиши белгиланди.

Олий суднинг судялари учун судялик лавозимида бўлишнинг энг юқори ёши 70 ёшни, бошқа судларнинг судялари учун 65 ёшни ташкил этади.

Ушбу киритилган нормалар судялар мустақиллигини кафолотлаш, мамлакатимизда профессионал судялар корпусини шакллантириш, суд тизимини етук ва малакали, одил судлов соҳасида катта тажрибага эга бўлган, қўли ва дили тоза судялар билан тўлдиришга имкон беради. Шу билан бир қаторда, суд ҳокимиятининг бошқа ҳокимият органлари таъсиридан халос бўлишига хизмат қилади.

Суд ҳокимиятининг чинакам мустақиллигини таъминлашда Ўзбекистон Республикаси судялар олий кенгашининг роли ҳам катта аҳамиятга эга бўлиши назарда тутилмоқда. Олий судлов стандартларига доир ўз тавсиялари билан машҳур Венеция комиссияси судяларни тайинлайдиган орган ижро этувчи ва қонун чиқарувчи ҳокимиятдан мустақил бўлиши зарурлигини эътироф этади. Шу мақсадда, ҳокимиятлар ўртасидаги мувозанатни таъминлаш, сиёсий қарашлардан холи ва бошқа ташқи таъсирлардан ҳимояланган орган сифатида Судялар Олий Кенгаши шакллантирилди. Кенгаш жами йигирма бир нафар кишидан иборат таркибда:

судялар;

ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар;

фуқаролик жамияти институтлари вакиллари;

ҳуқуқ соҳасидаги юқори малакали мутахассислар орасидан шакллантирилиши лозимлиги мустаҳкамланди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти уччала давлат ҳокимияти органларига нисбатан масофа сақлагани боис (Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси 89-моддаси) Кенгаш таркибини шакллантиришда муайян ваколатларга эга. Қонунчиликка кўра Кенгаш раиси Президент тавсияси ва Сенат тасдиғи асосида шакллантирилиши белгиланди.

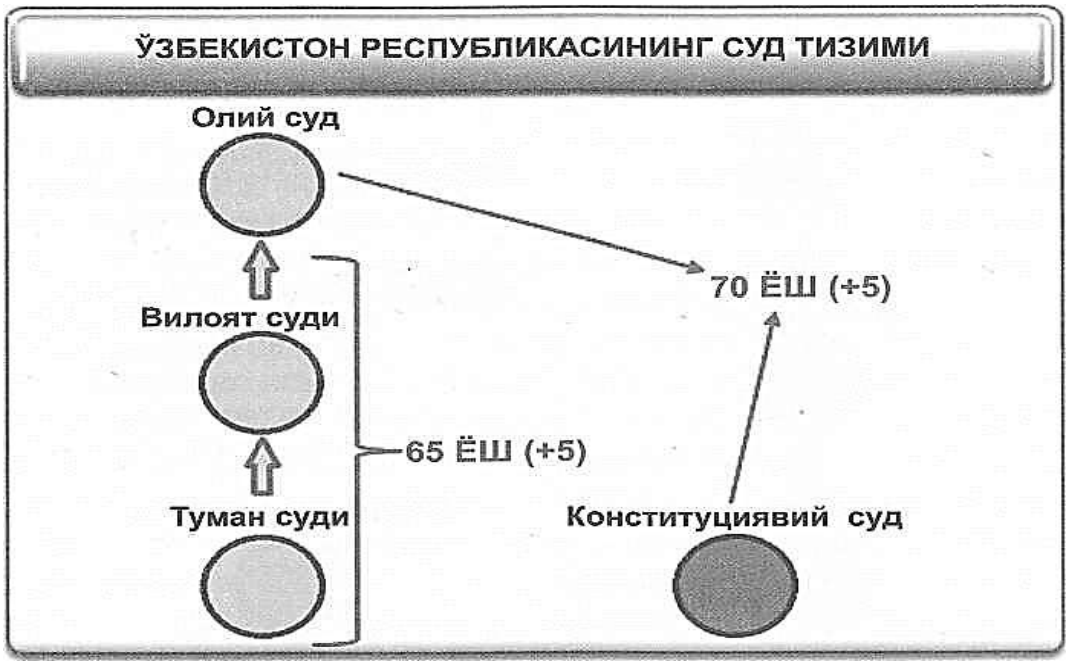

5.6.-расм

Навбатдаги ўзгартириш ва қўшимчалардан бири суд ҳокимиятининг икки олий органи – Олий суд ва Олий хўжалик судининг суд тизимини бошқаришдаги вазифаларини такрорланишига барҳам берувчи нормадир. Унинг мазмунига кўра, Ўзбекистон Республикаси Олий суди ва Олий хўжалик суди бирлаштирилиб, фуқаролик, жиноий, маъмурий ва иқтисодий иш юритуви соҳасида суд ҳокимиятининг ягона органи – Ўзбекистон Республикаси Олий судини ташкил қилиш мустаҳкамланди. Мазкур норма икки суд ўртасидаги ҳуқуқий ишларнинг тааллуқлилиги борасидаги тортишув ва зиддиятларга чек қўяди. Тегишли қонун ҳужжатларини амалиётда қўллаш юзасидан ягона суд амалиётини таъминланишига замин яратиб, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолотларини кучайтиради.

1.5-расм.

5.7.-расм

Киритилган ўзгартириш ва қўшимчаларнинг навбатдагиси оммавий-ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган маъмурий низоларни, шунингдек, маъмурий ҳуқуқбузарликларни кўриб чиқишга ваколатли бўлган Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар маъмурий судлари, туман (шаҳар) маъмурий судлари ташкил этилишига доир бўлган нормадир.

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси 110-моддада маъмурий суд ишларини юритишга доир бўлган масалани ўз мазмунида мустаҳкамлаган эди. Бироқ уларнинг тузилиши билан боғлиқ бўлган муносабат бироз оқсаётган эди. Маъмурий судларни тузиш масаласини жадаллаштиришган яна бир омил – жиноят қонуни нормаларини либераллаштириш сиёсати бўлиб ҳисобланади.

Қонунчиликда ўз ифодасини топган ўзгартириш ва қўшимчалардан яна бири бу – туманлараро иқтисодий судларнинг ташкил этилишидир. Фуқаролар ўртасидаги иқтисодий, фуқаровий, маъмурий ва бошқа ҳуқуқий низолар хўжалик судлари томонидан кўриб чиқилар эди. Бироқ ушбу тоифадаги низолар асосан вилоят хўжалик судларида биринчи ва апелляция босқичларида кўрилиши назарда тутилган эди. Хўжалик судларининг фақатгина вилоят даражасида мавжудлиги, уларнинг алоҳида туманлардан узоқ масофада эканлиги туманлараро иқтисодий судларни ташкил этиш заруратини келтириб чиқарди.

“Ҳаракатлар стратегияси”дан келиб чиқиб, 2017 йилнинг 1 апрелидан озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган муқобил жазо турларини қўллашни кенгайтириш орқали қамоқ тариқасидаги жиноий жазо тугатилиши, жиноятни содир этишда гумон қилинган шахсларни ушлаб туриш муддати 72 соатдан 48 соатга, қамоққа олиш ва уй қамоғи тарзидаги эҳтиёт чораларини қўллашнинг, шунингдек дастлабки терговнинг энг кўп муддати 1 йилдан 7 ойга қисқартирилиши; почта-телеграф жўнатмаларини хатлаб қўйиш ва эксгумация қилиш учун санкция бериш ҳуқуқи судларга ўтказилиши; судларга қамоққа олиш ёки уй қамоғи тарзидаги эҳтиёт чорасини қўллаш рад этилганда муқобил эҳтиёт чораларини қўллаш ҳуқуқи берилиши; терговнинг тўлиқ эмаслигини суд муҳокамаси жараёнида тўлдириш механизмларини жорий этиш орқали суд томонидан жиноят ишини қўшимча тергов юритишга қайтариш институти бекор қилиниши; фуқаролик иши бўйича суд қарорини назорат тартибида қайта кўриб чиқиш муддати 3 йилдан 1 йилга қисқартирилиши; вилоят даражасидаги судлар томонидан жиноят ва фуқаролик ишларини назорат тартибида кўриб чиқиш институти тугатилиб, тегишли суд раислари ва прокурорларнинг назорат тартибида протест келтириш бўйича ваколатлари бекор қилиниши каби масалалар белгилаб берилди.

Инсон ҳуқуқ ва эркинликларини устивор эканлигини тасдиқловчи яна бир норма қўшимча терговнинг бекор қилиниши бўлиб ҳисобланади. Бу қоида конституциявий норма – айбсизлик презумпсиясининг мантиқий ривожланиши бўлиб, тортишув ва тарафлар тенглиги, ҳақиқатни англаш принциплари реал таъминланишига кафолат беради.

Фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари институтининг ишончли кафолат этувчи муносабатлардан яна бири, бу – медиация – яраштириш институтини такомиллаштиришдир (“Медиация тўғрисида”ги қонун 2018й. қ.қ.). Жисмоний ва юридик шахсларга ўзаро низоларни суддан ташқарида, муқобил ҳал этиш имконининг берилиши, аввалambор, фуқароларга низоларни қисқа муддатларда ечилишини, шунингдек, ортиқча маблағларнинг сарфланишига чек қўйилишини, турли оворагарчиликларни олдини олиниши каби имкониятларни беради. Бу вазиятдан кутиладиган натижа эса, тарафлар орасидаги ўзаро ҳурмат ва ишбилармонлик муносабатларини сақланиб қолиниши бўлиб ҳисобланади.

Маъмурий, жиноят, фуқаролик ва хўжалик қонунчилигини такомиллаштириш масалаларига оид муносабатлар қайси янги нормалар билан бойитилди?

2017 йил 9 январда “*Маъмурий қамоқни ўташ тартиби тўғрисида*”ги қонун қабул қилинди. Ушбу қонуннинг мақсади, маъмурий қамоқни ўташ тартиби билан боғлиқ муносабатларни тартибга солишдан иборат. Маъмурий қамоқ Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 29-моддасига мувофиқ 3 суткадан 15 суткагача бўлган муддатга, фавқулодда ҳолат режими шароитларида эса 30 суткагача муддатга қўлланиши назарда тутилган.

Маъмурий қамоққа олиш маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 21 та моддасида кўзда тутилган. Бироқ, шу пайтга қадар қонунда маъмурий қамоқ кўринишидаги жазони ўтайдиган жойлар ва уларнинг ҳуқуқий мавқеи белгиланмаган эди. Қонун қабул қилингач, маъмурий қамоқни ўташ тартиби билан боғлиқ барча муносабатлар ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солинди.

2017-йилнинг 19 январида “*Юридик хизмат фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида*”ги Президент Қарорига асосан юридик хизмат нуфузи оширилди ва янги вазифалар билан тўлдирилди.

Хусусан, юридик хизматга жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини амалга оширишга таъсир этадиган давлат органлари ва ташкилотларининг қарорлари юзасидан хулосалар бериш;

Раҳбариятга фаолиятида қонун устиворлиги ва қонунийликни таъминлаш аҳволи юзасидан ҳисобот тақдим этиш;

Низолар вужудга келганда уларни судгача ҳал қилиш чораларини кўриш, шунингдек, давлат органлари ва ташкилотларининг қарорлари, улар мансабдор шахсларининг ҳаракати ёки ҳаракатсизлиги юзасидан берилган шикоятларнинг мажбурий тартибда юридик хизматлар томонидан ҳам кўриб чиқилишини белгиловчи ва бошқа масалаларда улар масъулиятини оширишга қаратилган янги функциялар юкланди.

Юридик хизмат ходимларини лавозимига тайинлаш ва лавозимидан озод этиш масалаларини мажбурий тартибда адлия органлари билан келишиш ҳамда адлия органларига юридик хизмат фаолиятини тартибга солувчи қонунчилик талабларини бузган давлат органлари ва ташкилотлари раҳбарлари, шунингдек, юридик хизмат ходимларига нисбатан интизомий иш юритишни қўзғатиш ҳуқуқини берувчи тартибларнинг жорий этилиши ҳар бир раҳбарнинг масъулиятини кучайтиради.

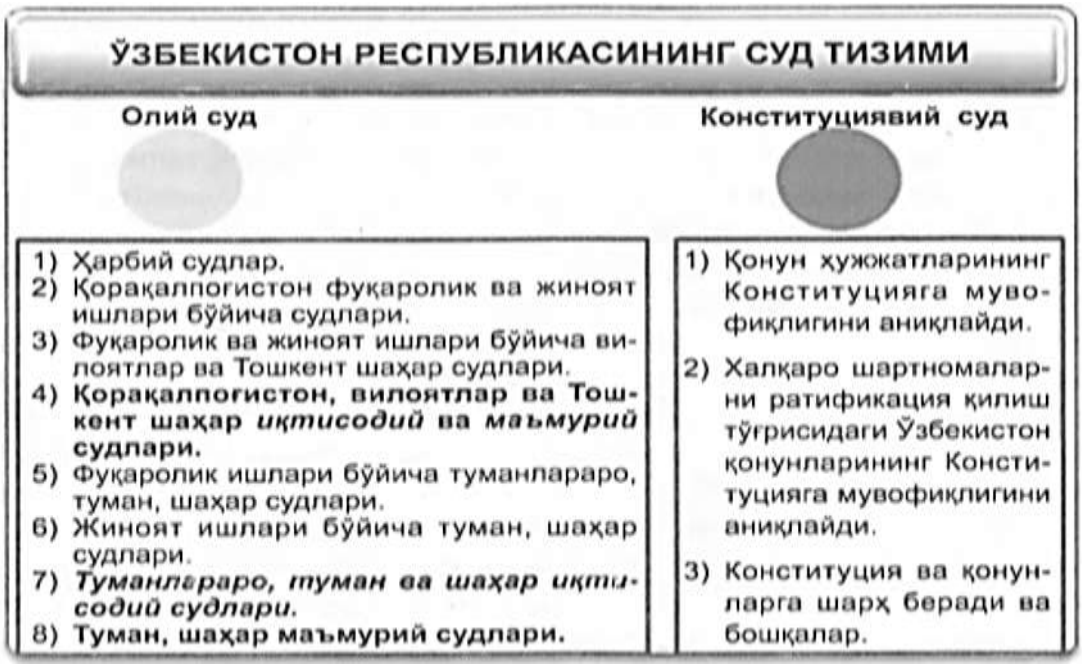

5.8.-расм

Албатта, мазкур вазифаларнинг ижросини таъминлаш амалда судлар мустақиллигини таъминлаш билан бирга, фуқаронинг ҳақ-ҳуқуқларини, уларнинг қонуний манфаатларини сўзсиз бажарилишига олиб келади. Биргина, қамоқ тарзидаги жиноий жазо тури тугатилиб, унинг ўрнига озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазонинг муқобил турларини қўллаш амалиёти жиноий жазолар тизимидан нисбатан қаттиқ таъсир чораларидан бири чиқарилаётганлиги англатади. Ушбу амалиётни мамлакатимизда жиноий жазоларни либераллаштиришга, ҳуқуқбузарларга нисбатан тарбиявий-тузатиш таъсир чораларининг илғор шакл ва услубларини кенг қўллаш бўйича олиб борилаётган сиёсатнинг мантиқий давоми деб ҳисобласак, тўғри бўлади.

Мамлакатимизда қонун устуворлигини таъминлаш, судларнинг мустақиллигини амалда рўёбга чиқариш, «Хабеас корпус» институтининг қўлланилишини янада кенгайтириш борасида ҳам бир қатор ижобий ишлар амалга оширилмоқда. Маълумки, мамлакатимизда «Хабеас корпус» институти 2008 йилдан бошлаб эҳтиёт чораси сифатида қамоққа олишга санкция бериш ҳуқуқи прокурордан судга ўтказилди. Хуқуқни қўллаш ва суд амалиётига 2001 йилдан бошлаб ярашув институти киритилди ва у самарали фаолият кўрсатмоқда. Ушбу амалиёт доираси янада кенгайтирилиб, эндиликда прокурорларнинг почта-телеграф жўнатмаларини хатлаб қўйиш ва эксгумация қилиш каби тергов ҳаракатларини ўтказишга санкция бериш бўйича ваколатлари судларга ўтказилмоқда. Тинтув ўтказншга ва жиноят содир этишда гумон қилинган шахсларнинг телефондаги мулоқотларини эшитиб туришга санкция бериш ҳуқуқини судларга ўтказиш олдимизда турган навбатдаги вазифа эканлигини Ўзбекистон Президенти ўз Мурожаатномасида алоҳида таъкидлаб ўтди (22.12.2017 й.).

Бу ўзгартишлар Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ҳамда халқаро ҳуқуқнинг умумэътироф этилган принцип ва нормаларига тўла мос келиб, инсоннинг шахсий ҳуқуқ ва эркинликлари дахлсизлиги, улардан суд қарорисиз маҳрум этишга ёки уларни чеклаб қўйишга ҳеч ким ҳақли эмаслигини англатади ҳамда жамиятда қонун устуворлиги принципини таъминлаб беради.

Маълумки, мамлакатимизда суд-ҳуқуқ соҳасига жиддий эътибор қаратилиб, қатор ислоҳотлар амалга оширилмоқда. Суд-ҳуқуқ соҳасида ижобий ишлар амалга оширилганлигига қарамасдан, ҳали ҳам мазкур соҳада ечимини кутаётган бир қатор муаммолар, камчилик ва эътирозлар юзага келмоқда. Соҳада юзага келаётган муаммоларни олдини олиш, суд-ҳуқуқ тизимини янада демократлаштириш мақсадида 2017 йилнинг 21 февралида Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикаси суд тизими тузилмасини тубдан такомиллаштириш ва фаолияти самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги фармони қабул қилинди.

Мазкур соҳадаги ислоҳотларни давом эттириш 2018 йил ва ундан кейинги йилларнинг ҳам бош вазифаси бўлиб қолади. Ўзбекистон Президенти томонидан «Олий Мажлис ҳузурида Суд ҳокимияти мустақиллигини таъминлашга кўмаклашиш комиссиясини ташкил этиш» таклифи киритилди.

Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари тизимида мавжуд бўлган, тегишли қонунлар асосида тасдиқланган 16 кодекснинг иккитаси — Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси ва Жиноят-процессуал кодекси нормалари доирасида ҳам кейинги вақтларда жиддий ўзгартишлар амалга оширилди. Бу жараён ҳамон давом этмоқда ва келгусида ҳам давом эттирилади. Чунки баъзи бир қилмишларни жиноятлар тоифасидан чиқариш ва либераллаштириш борасида замон талабларидан келиб чиққан ҳолда, дунё давлатлари тажрибасида эришилган илғор анъаналарни эътиборга олиб, халқимизнинг инсонпарварлик ғоялари билан йўғрилган менталитетига асосланиб, шунингдек, жиноий жазоларнинг бош вазифаси айбдор деб топилган шахсларни азобга солиш эмас, балки уларни тарбиялаш эканлиги принципига таянган ҳолда қонунчиликда тегишли ўзгартишларни амалга оширишга эҳтиёж сезилади. Шундай экан, ушбу масалага ҳам алоҳида эътиборни қаратиш лозимдир.

Шундан келиб чиқиб, Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев Ўзбекистон парламенти аъзоларига қилган Мурожаатномасида *2018-2021 йилларда жиноят ва жиноят-процессуал қонунчиликни ривожлантириш концепциясини* қабул қилиш лозимлиги тўғрисида гапирди. Бу борадаги энг муҳим вазифалардан бири, бу - жиноий жавобгарликка тортиш муддатларини қайта кўриб чиқиш вазифасидир. Алоҳида жиноий қилмишларни декриминаллаштириш ва жиноий жазоларни инсонпарварлаштириш бўйича жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилигини такомиллаштириш ва либерализация қилиш, уларнинг ижросини таъ- минлашга олиб келади. Бу эса, юқорида қайд этилганидек, халқимизнинг кечиримли бўлиш ва бағрикенглик каби азалий қадриятларидан келиб чиқади, албатта.

Мазкур масалада 2017 йилда бир қатор ишлар амалга оширилди. Хусусан, озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган муқобил жазо турларини қўллашни кенгайтириш орқали қамоқ тариқасидаги жиноий жазо тугатилди. Вояга етмаганлар учун назарда тутилган жиноий жазоларни либераллаштириш, процессуал ҳаракатларни ўтказишда уларнинг ҳуқуқий ҳимоясини кучайтириш ишлари амалга оширилди. Қилмишнинг жиноийлигини истисно этадиган, жазони енгиллаштирадиган ёки шахснинг аҳволини бошқача тарзда яхшилайдиган қонунни қўллаш тартиби белгиланди. Судланганлик ҳолатининг тугалланиши ва олиб ташланишининг амалдаги муддатлари қисқартирилди. Ярашув муносабати билан жиноий жавобгарликдан озод қилиш инсти- тути кенгайтирилди. Ижтимоий фойдали меҳнатга жалб этиш орқали тарбиявий таъсир кўрсатиш чораларини кучайтиришга қаратилган «мажбурий жамоат ишлари» жиноий жазоси киритилди. Ижтимоий хавфи катта бўлмаган, бозор муносабатлари асосларига мувофиқ келмайдиган ҳамда тадбиркорликнинг ривожланишини ва иқтисодий айланмани тўхтатиб турувчи айрим иқтисодий жиноятлар декриминаллаштирилди.

Олий Мажлисга Мурожаатномада давлатимиз раҳбари Жиноят қонунчилигини янада такомиллаштириш ва либераллаштириш бўйича ишларни давом эттириш лозимлиги хусусида сўз юритиб, қуйидагиларни таъкидлади: «Жиноят ва жиноят-процессуал кодекслари қарийб ***25 йил олдин*** қабул қилинган. Ўтган даврда жамиятдаги муносабатлар, одамларнинг яшаш тарзи, онги, дунёқараши ўзгарди. шу сабабли бу кодекслар бугунги давр талабларига жавоб бермай қолди. Маълумки, қонунчиликда ***жазони оғирлаштириш ёки енгиллаштиришга оид моддалар*** бор. Лекин улар терговчи ёки судьянинг ихтиёрига, яъни, инсон омилига тўлиқ боғлиқ бўлиб қолмаслиги керак. Акс ҳолда, биз учун муқаддас бўлган адолат мезони бузилади. шунинг учун жиноят ва жиноят-процессуал қонунчиликни тубдан қайта кўриб чиқиш зарур. шу мақсадда Бош прокурор раҳбарлигидаги идоралараро комиссия 2019 йил 1 июлга қадар Жиноят ва Жиноят-процессуал кодексларининг янги лойиҳаларини тайёрлаши лозим».

Маълумки, қонун ҳужжатлари жамиятдаги турли ижтимоий муносабатларни ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солади. Жамият тараққий этиши билан эса ундаги ижтимоий муносабатлар ҳам ривожланиб, ўзгариб боради. Бу эса қонун ҳужжатларининг янги давр талабларига жавоб бермаслиги, янги юзага келган муносабатларни тартибга сола олмаслигига олиб келиши мумкин. Ушбу фикрларни жиноятчилик мисолида қаралса, одамларнинг онги, яшаш тарзи, турмуш шароити ўзгариши жиноятчилик тури ва сонининг ҳамда уларни содир этиш усулларининг ҳам ўзгаришига олиб келади.

Мухтасар қилиб айтганда, жамиятда қонун устуворлиги –қонунларнинг барча томонидан ҳурмат қилиниши, ижро этилиши ва қатъий амал қилиниши билан белгиланади. Бу ҳуқуқий демократик давлатга хос бўлиб, жамиятнинг барча соҳаларида инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини кафолатлашга хизмат қилади. Қонунларга итоат этиш, риоя қилиш ва уларнинг ижроси энг аввало, жамиятда адолатни таъминлайди. Аксинча, адолатсизлик илдиз отган жойда тараққиёт ва барқарорликка путур етади. Қонунга итоаткорлик жамият аъзоларининг юксак сиёсий-ҳуқуқий маданиятидан келиб чиқади. Яъни унинг негизини қонуннинг мақсад ва вазифалари, моҳиятини онгли равишда тушуниб олиш, унга ўз ихтиёри билан риоя қилиш ташкил этади.

Қонун устуворлиги, қонун олдида барчанинг тенглиги принциплари – демократиянинг асосий талабларидандир. Мазкур талаблар нуқтаи назаридан қонун маънавият билан уйғунлашади. Зеро, инсон маънавиятининг ифодаси бўлган инсоф, ўзгаларга нисбатан ҳурмат-иззат ва ҳалолликка путур етса, яъни бир одам бошқаларнинг ҳуқуқларини бузса, қонун ишга тушади ва кимнинг ҳақ ёки ноҳақ эканлигини адолат тарозисида ўлчаб беради.

Жамиятда қонун устуворлигига эришиш учун уларга сўзсиз риоя этиш мажбуриятга эмас, балки маънавий фазилатга айланмоғи лозим. Ўз навбатида, жамиятда қонун устуворлигининг қарор топиши, қонунларга итоаткорлик олий қадриятга айланиши бир неча омилларга боғлиқ. Улардан энг асосийси – мукаммал ва сифатли қонунларнинг қабул қилинишидир. Бинобарин, жамиятда демократик принциплар ҳамда қадриятларнинг қарор топиши бевосита қонун устуворлиги ва унга итоат этиш билан белгиланади.

6 –мавзу. Сайлов ҳуқуқи эркинлиги – фуқаролик жамиятининг шарти

Режа:

1. Эркин сайловлар фуқаролик жамиятининг асосий белгиси.
2. Халқаро сайлов стандартлари ва Ўзбекистон қонунчилиги.
3. Ўзбекистонда сайлов ҳуқуқи принциплари.
4. Ўзбекистон сайлов қонунчилигининг ривожланиши.
5. Эркин сайловларни ўтказишда оммавий ахборот воситаталарининг роли.
6. Давлатнинг асосий органлари сайланиши, уларнинг сайловчилар олдида ҳисоб бериши, тайинлаш йўли билан шаклланадиган давлат органларининг сайловчи ташкилотлар олдидаги жавобгарлиги.

Таянч конспект: Эркин сайловлар фуқаролик жамиятининг асосий белгиси. Сайлов тушунчаси ва турлари. Халқаро сайлов стандартлари ва Ўзбекистон қонунчилиги. Сайловнинг асосий тамойиллари. Давлатнинг асосий органлари сайланиши, уларнинг сайловчилар олдида ҳисоб бериши, тайинлаш йўли билан шаклланадиган давлат органларининг сайловчи ташкилотлар олдидаги жавобгарлиги. Фуқароларнинг сиёсий-ижтимоий жиҳатдан етуклиги унинг ижтимой ҳаётида фаол иштирок этиши билан белгиланиши. Эркин сайловларни ўтказишда оммавий ахборот воситаталарининг роли.

> “Сайлов барчамиз, бутун эл-юртимиз учун Ўзбекистоннинг бундан кейинги ривожланиши қандай бўлади, мамлакатимиз қайси йўлдан боради, фарзандларимиз, оиламиз, бутун юртимиз келажагини қандай барпо этамиз, деган саволларга, ҳаммамизни оддий бир фуқаро, инсон сифатида ўйлантирадиган саволларга жавоб берадиган ғоят муҳим сиёсий тадбирдир”[61].
>
> **Шавкат Мирзиёев**

[61] Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олий жаноб халқимиз билан бирга қурамиз Т.: Ўзбекистон, 2017, 5 бет.

6.1. Эркин сайловлар фуқаролик жамиятининг асосий белгиси.

Фуқароларнинг сайловларда ва бошқа сиёсий жараёнларда фаол иштирок этиши фуқаролик жамиятининг муҳим мезонларидан биридир. «Сайловлар – бу мамлакатимизда амалда бўлган ҳуқуқий меъёрларнинг нечоғлиқ демократик руҳда эканини намоён этадиган, демократик ҳуқуқий давлатнинг узвий белгиси, халқнинг ўз хоҳиш-иродасини эркин ифода этишининг, фуқароларнинг давлат ва жамият бошқарувидаги иштирокининг асосий шакли бўлиб, ўта муҳим ва ҳал қилувчи аҳамиятга эга масаладир»[62]. Демократик сайловлар орқали демократик мезонлар амалга татбиқ этилади, халқнинг ишончли вакили ҳокимият тепасига келади, барча фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари кафолатланади, орзу-умидлари рўёбга чиқади.

Сайлов халқ ҳокимиятчилигининг тимсоли бўлиб, энг аввало ўзида жамият аъзоларининг, қолаверса сайловчи – фуқаро манфаатини ифода этади. Кучли давлатдан – кучли фуқаролик жамияти сари амалга оширилаётган ислоҳотларда сайловларнинг ўрни беқиёсдир. Ўзбекистон мустақил тараққиёт йўлининг ҳозирги босқичида давлат ҳокимиятининг вакиллик органларини эркин, қонуний ва адолатли сайловлар асосида шакллантирилиши демократик жараёнлар ва янгиланишларнинг ижтимоий ҳаётда олий қадрият сифатида ифода этилаётганлигининг ёрқин намунасидир[63].

Эркин сайловларни ўтказиш жараёнида қонунийлик, тенглик каби бир қатор умумий ҳуқуқий тамойилларга оғишмасдан амал қилиниши уларни муваффақиятли амалга оширишга ва фуқаролик жамиятини шакллантиришга хизмат қилади. Биринчи Президентимиз И.А.Каримовнинг эътирофича, «демократия ва сайлов тушунчалари доимо ёнма-ён юради, улар ўзаро бирлашиб кетган. Сайлов – демократия дегани. Демократия – бу сайлов дегани». Дарҳақиқат, сайловсиз демократияни, демократиясиз сайловни тасаввур қилиш қийин. Демократия сайлов асосида, эркин фикр муштараклигида, сиёсий плюрализм мавжудлигида намоён бўлади.

Сайловлар кишилик жамиятининг бир неча асрлик тарихий ривожланиш маҳсули бўлиб, давлат ва жамиятнинг такомиллашган моделларини шакллантириш мақсадида пайдо бўлган институтдир. Ҳозирги даврга келиб, дунёнинг аксарият мамалакатларида давлат ҳокимияти ва ўз-ўзини бошқариш органларини шакллантириш билан боғлиқ бўлган демократик сайловлар сиёсий тизимининг ажралмас таркибий қисмига айланиб бўлди. Турли мамлакатлардаги ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятининг ривожланиш даражасини уларда ўтказиладиган сайловларга, сайловлардаги аҳолининг иштирокига, сайловларнинг савиясига кўра белгиланади[64]. Бундан ташқари мамлакатдаги тинчлик, барқарорлик хукм суриши ва шахс, жамият, давлат хавфсизлигининг таъминланишидемократик сайлов тамойилларининг қай даражада рўёбга чиқишига ҳам бевосита боғликдир.

Эркин сайлов ҳуқуқининг амалга оширилиши, эркин ҳамда чинакамига ифода этиладиган халқ иродаси ҳокимият ва ҳар қандай ҳукумат қонунийлигининг асоси эканлиги ва ҳар бир шахснинг ўз давлатини бошқаришда бевосита ёки ўз вакиллари орқали қатнашиш ҳуқуқи кўпгина халқаро ҳужжатларда алоҳида таъкидланган. Фуқароларнинг бевосита сайлов жараёнида, ўзлари эркин сайлайдиган вакиллари орқали мамлакатни бошқаришда қатнашиш ҳуқуқининг амалга оширилиши учун яратилган имкониятга қараб, у ёки бу давлат қай даражада демократик тамойиллар асосида яшаётганлигига баҳо бериш мумкин.

Ўзбекистон халқи демократик тараққиёти ҳуқуқий давлат қуриш орқали фуқаролик жамиятини барпо қлишни кўзлайди. Бу хусусда, Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти шундай деган эди: ―Биз учун фуқаролик жамияти – ижтимоий макон. Бу маконда қонун устувор бўлиб, у инсоннинг ўз-ўзини камол топтиришга монелик қилмайди, аксинча ёрдам беради. Шахс

---

[62] Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза. 2010 йил 12 ноябрь. –Т.: «Ўзбекистон», 2010. –Б. 35.

[63] Парламент сайлови: миллий қонунчилик ва хорижий тажриба: илмий-амалий қўлланма // М.Абдусаломов ва бошқалар; Масъул муҳаррир проф. Ш.Х.Файзиев; –Тошкент: Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузиридаги Амалдаги қонун ҳужжатлари мониторинги институти нашриёти, 2009. 26-бет.

[64] Жўраев Қ.А. Сайлов тизимини эркинлаштириш – демократик тараққиёт омили. Адолат. 2011 йил 6 май

манфаатлари, унинг ҳуқуқ ва эркинликларини тўла даражада рўёбга чиқишига кўмаклашади. Айни вақтда, бошқа одамларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари камситилишига йўл қўйилмайди. Яъни эркинлик ва қонунга бўйсуниш бир вақтнинг ўзида амал қилади[65]. Бунинг учун, энг аввало, кишиларнинг сиёсий фаоллигини юксак даражага кўтаришга алоҳида эътибор қаратиш талаб этилади. Фуқароларнинг сиёсий-ижтимоий жиҳатдан етуклиги унинг давлат ҳаётида фаол иштирок этиши билан белгиланиши шубҳасиз.

Демократиянинг ушбу энг муҳим тамойилини ҳаётга татбиқ этиш, фуқароларнинг сайлов ҳуқуқини, ўз хоҳиш-иродасини эркин ифодалаш, ўз қонуний манфаатларини рўёбга чиқариш ва ҳимоя қилиш ҳуқуқини таъминлаш учун ҳақиқий шарт-шароит, ҳуқуқий асос яратиб берилиши лозим. Ўзбекистонда буларнинг барчаси яратилган. Умумхалқ сайловлари орқали давлат ҳокимият вакиллик органларини шакллантириш демократик ҳуқуқий давлатнинг энг муҳим белгисидир. Демократик давлатларда сайловлар муҳим аҳамиятга эга эканлиги шундаки, улар мамлакат парламенти қандай сиёсий кучлардан ташкил топишини аниқлаб беради. Сайловлар мамлакат аҳолисининг кайфияти ва кимни афзал билишини намоён этувчи кўрсаткич сифатида ҳам катта аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти Ислом Каримов Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузасида таъкидлаганидек, «илк бор икки палатали парламентга бўлиб ўтган сайловлар Ўзбекистоннинг янги тарихида алоҳида, ғоят муҳим ўрин эгаллади»[66]. Зеро, демократиянинг энг таъсирчан механизми ҳам сайловлардир. Демократия ва сайлов тушунчалари доимо ёнма-ён юради, улар ўзаро бирлашиб кетган. Аслида ҳам, сайлов – демократия дегани, демократия – бу сайлов, демакдир. Олий Мажлис Қонунчилик палатасининг биринчи йиғилишида давлатимиз раҳбари уқтирганидек, депутат деган юксак ишончга сазовор ҳар қайси инсон аввало ўзи учун овоз берган одамлар ҳақида ўйлаши ҳам демократиянинг яна бир белги-аломати ҳисобланади[67].

И.Каримов эътироф этганидек, «Фуқароларимиз сайловларга мамлакатимиз ҳаётидаги энг муҳим, жамиятимизнинг барча жабҳаларида амалга оширилаётган ислоҳотларнинг мазмун-моҳиятига, демакки, ҳар бир сайловчи тақдирига таъсир кўрсатадиган сиёсий воқеа сифатида ёндашдилар[3].

Ўзбекистон Республикасида демократик ҳуқуқий давлатни барпо этиш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришга қаратилган изчил ислоҳотлар ўтказиб келинмоқда. Бу ислоҳотлар давлат ва жамият ҳаётининг барча жабҳаларини қамраб олган. Хусусан, давлат қурилиши ва бошқаруви, халқ ҳокимиятчилигини таъминлаш, давлат ҳокимияти органлари фаолиятида демократик принципларни мустаҳкамлаш соҳасида муайян ютуқларни қўлга киритдик. Бироқ, ҳали олдимизда Конституциявий тузумни янада мустаҳкамлаш, фуқаролар тинчлиги ва миллий тотувлигини таъминлаш, демократия ва ижтимоий адолатни ўрнатиш каби, шунингдек мафкуралар ва фикрларнинг хилма-хиллигига асосланган сиёсий институтларни янада ривожлантириш орқали инсонпарвар демократик ҳуқуқий давлат барпо этишдек улкан вазифалар турибди.

Зотан, ўзининг ташкил этилиши, тузилиши жиҳатидан ва фаолиятида халқнинг иродасига таянган, барча умумэътироф этилган инсон ва фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига таъминлашга интилган давлат деганда том маънодаги демократик давлат тушинилади. Бунда, демократик давлат фуқароларнинг эркинлиги ва ҳурфикрлилигига асосланган фуқаролик жамияти демократиясининг муҳим ажралмас қисмидир. Мазкур давлатнинг легитимлилиги асосини эса халқ суверенитети ташкил этади. Ўз навбатида, халқ суверенитетининг амалда намоён бўлишининг асосини сайловлар орқали ташкил этилган давлат ҳокимияти ифода этади.

---

[65] Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. - Т.: Ўзбекистон. 1997. 173-бет.

[66] Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – Жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. – Т.: «Ўзбекистон», 2005. – Б.30.

[67] Саидов А. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва сайлов тизими. - Т.: ТДЮИ нашриёти, 2005. – 44 б. [3] Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – Жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. – Т.: «Ўзбекистон», 2005. – Б.33.

Ҳар қандай давлатнинг демократик давлат, деб эълон қилишнинг ўзи кифоя эмас, муҳими, унинг ташкил этилиши ва фаолиятини тегишли ҳуқуқий институтлар, ҳуқуқий кафолатлар билан таъминлашдан иборатдир. Бундай, Конституциявий-ҳуқуқий институтларнинг негизини сайлов ҳуқуқи институти ташкил этади.

Ана шу нуқтаи назардан қараганда, юқорида кўрсатилган мақсадларга эришишда сайловлар бир вақтнинг ўзида иккита йирик вазифани ечишга хизмат қилади: Биринчидан, сайловлар демократияни амалга оширишнинг бевосита шакли бўлиб, фуқароларни уюшган ҳолда ўзлари яшаб турган давлат ва жамиятни бошқариш жараёнларига сафарбар этади. Ҳақиқатдан ҳам ―халқ ҳокимиятининг бевосита олий ифодасини эркин сайловлар ташкил этади[2]. Бунда фуқаролар ҳар қандай жараённинг иштирокчиси бўлганидек, сайлов жараёнида иштирок этиб ўзига сиёсий тажриба орттирадилар. Улар, аввалambор, ўзларининг сиёсий онгини чархлаб, сиёсий-ҳуқуқий маданиятини оширади ва бу жараёнда иштирок этишнинг ташкилий-ҳуқуқий жиҳатларини такомиллаштириб борадилар. Шунингдек, фуқаролар уюшқоқлик, ҳамжиҳатлик билан, ўз ҳаракатларини келишув асосида намоён қилишларида сиёсий тажриба ва кўникмаларини орттириб борадилар.

Демократик давлатнинг муҳим белгиларидан бирини вакиллик демократияси ташкил этади. Вакиллик демократияси фуқароларнинг манфаатларини бирлаштириб, қонунлар ва қарорлар қабул қилишга мутлоқ ҳуқуқ берилган сайланадиган муассасалар орқали халқ ҳокимиятини амалга оширишидир. Бундан келиб чиқадики, том маънодаги вакиллик демократиясининг амалга оширилиши сайлов жараёнининг демократик тамойилларга амал қилишлиги билан тўғридан-тўғри боғлиқдир. Бундан хулоса қилиш мумкинки, демократия ва сайловлар бир-бири билан узвий боғлиқ тушунчалардир.

Бу борада буюк давлат ва жамоат арбоби И.А.Каримов шундай таъкидлайди: “Демократия ва сайлов тушунчалари доимо ёнма-ён юради, улар ўзаро бирлашиб кетган. Сайлов – демократия дегани. Демократия – бу сайлов дегани”[68]. Мазкур ғояларнинг мазмун-моҳияти негизида сайловларнинг давлат ҳокимияти органларини шакллантиришга алоқадорлик даражаси ётади. Давлат ҳокимияти органлари иккита услубда шакллантирилади: сайловлар йўли билан ва тайинлаш йўли билан. Ўзбекистонда ижро ҳокимияти ва суд органларининг олий мансабларига тайинлашлар сайланадиган органлар томонидан амалга оширилиб келинмоқда.

Шундай қилиб, сайловлар давлат ҳокимияти органларининг бутун тузилмасига олий бошланғич легитимликни беради[69]. Ўзбекистонда бевосита сайловлар йўли билан Олий Мажлиснинг битта палатаси – Қонунчилик палатаси ва давлат бошлиғи – Ўзбекистон Республикаси Президенти сайланадилар. Сайланиш йўли билан маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органлари ҳам шакллантирилади. Шу тариқа сайланадиган давлат ҳокимияти вакиллик органлари ваколатига давлат ва жамият ҳаётидаги энг муҳим масалаларни ҳал этиш киритилган. Бу барча даражадаги сайловларнинг ўта муҳим аҳамиятга эга эканлигини кўрсатади.

Сайловлар, референдум каби, халқ иродасини тўғридан-тўғри намоён этилишининг қонунлаштирилган шаклидир. Сайловлар орқали фуқаролар давлат ҳокимияти органларининг шаклланишида иштирок этадилар ва бу билан давлат бошқарувидаги ўзининг Конституциявий ҳуқуқини амалга оширадилар.

Фуқаролик жамияти билан сайловларнинг алоқадорлиги асосан шу билан белгиланадики, фуқаролик жамияти, фуқароларнинг фикрлари ва манфаатларининг хилма-хиллигига асосланган ҳолда, ташкил этилади, давлат органлари фуқароларнинг иштироки билан адолатли сайловлар асосида ташкил этилмайдиган бўлса, фуқароларнинг ихтиёрий равишда қонунга итоат этишини таъминлашга, ўткир ижтимоий қарама-қаршиликлардан қочиб-қутилишга имконият бўлмайди, Демократик сайловлар – ҳокимият масаласининг куч билан ҳал этилишини тамоман инкор этади. Бу борада Биринчи Президентимиз И.А.Каримов, “Демократия шароитларида эса давлат

---

[68] Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. Т.13. – Тошкент: Ўзбекистон. 2005. – Б. 165.

[69] Конституциявий ҳуқуқда легитимлик деб (лотинчадан legitimus – қонуний) давлат ҳокимияти органининг ёки олий мансабдор шахсларнинг ҳуқуқ ва ваколатларини қонуний деб топилиши уларни конституцияга ва халқни қонуний билдирилган иродасига аниқ мос келиши тушунилади.

ижтимоий қарама-қаршиликларни зўрлик ва бостириш йўли билан эмас, балки ижтимоий келишув, халқ таъбири билан айтганда, муросаи-мадора билан бартараф этиш воситасига айланади”[70] деб таъкидлайдилар.

Сайловлар бевосита жамиятнинг сиёсий тизимини акс эттиради ва ўз томонидан унга таъсир кўрсатади. Уларнинг ташкил этилиши ва овоз беришнинг якунларини аниқлаш тартибига тегишли барча жараёнлар сиёсий партиялар билан яқиндан боғлиқдир. Биринчи Президентимиз таъкидлаганидек: “Айнан сайлов пайтида партиялар ўзининг асосий ва устувор фикр-қарашларини, ҳаётни қандай яхшилаш, ислоҳотларни қандай амалга ошириш, Ўзбекистон деб аталмиш мустақил давлатнинг эртанги ҳаётини қандай барпо этиш борасидаги ғояларини илгари суради”[71]. Сайловлар фуқароларга ҳокимият учун курашаётган сиёсий партияларнинг дастурларини ҳақиқий мазмун-моҳиятини англашга имконият беради. Фақатгина сайловлар орқали халқнинг кўпчилигининг иродаси аниқланади, унинг асосида эса демократик ҳокимият яратилади.

6.2.Халқаро сайлов стандартлари ва Ўзбекистон қонунчилиги

Мамлакатимиз ҳозирги замон сайлов ҳуқуқи халқ ҳокимиятини яққол намоён қиладиган муҳим Конституциявий институтдир. Ўзбекистон сайлов қонунчилиги эркин демократик сайловлар ўтказиш бўйича халқаро сайлов андозалари мажмуини ташкил этувчи халқаро ҳуқуқнинг умум эътироф этилган принциплари ва нормаларига тўла мос келади. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси Муқаддимасида таъкидланганидек, юртимизда «халқаро ҳуқуқнинг умум эътироф этилган қоидалари устунлиги»[72] тан олинади.

Маълумки, XX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб фуқаронинг сайлов ҳуқуқлари ва эркинликлари мавзуси нуфузли халқаро ташкилотлар жиддий шуғулланадиган масалага айланди. Ҳозирги пайтда дунёда инсоннинг сайлов ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаш, эркин демократик адолатли сайловларни ташкил этиш ва ўтказиш соҳасига доир 20 дан зиёд халқаро норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар мавжуд[73].

Сайлов ҳуқуқи соҳасига тааллуқли принциплар ва андозалар Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг бир қанча халқаро универсал ҳужжатларида, хусусан, Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг (1948 йил) 21моддасида, Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактнинг (1966 йил) 25-моддасида, Ирқий камситишнинг барча шаклларини тугатиш тўғрисида халқаро конвенциянинг 5-моддасида, Ирқий камситишнинг барча шаклларини тугатиш тўғрисида БМТ декларациясининг (1963 йил) 6моддасида мустаҳкамлаб қўйилган[74].

Давлат ҳокимияти вакиллик органига сайлов масалаларига ўзида 145 давлат парламентларини бирлаштирган ва, шу жумладан, Ўзбекистон Республикаси ҳам аъзо ҳисобланувчи Парламентлараро иттифоқ айниқса катта эътибор қаратади. 1994 йили Парламентлараро иттифоқ Кенгаши «Эркин ва адолатли сайлов принциплари тўғрисидаги декларация»ни қабул қилди[75]. Ушбу Декларация барча мамлакатлар ҳукуматлари ва парламентларини мазкур ҳужжатда белгиланган сайлов ҳуқуқи соҳасига доир халқаро принциплар ва нормаларга амал қилишга даъват этади.

Минтақавий халқаро ташкилотлар ҳам ўзларининг Инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини ҳимоялаш тўғрисидаги Европа конвенцияси (1950 йил), Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги Америка конвенцияси (1969 йил), Инсон ва халқлар ҳуқуқларининг Африка хартияси (1986 йил) каби халқаро-ҳуқуқий ҳужжатлари тимсолида халқаро сайлов андозаларига жиддий аҳамият қаратади. Хусусан, Европада Хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилотининг (ЕХҲТ) демократик сайловлар соҳасидаги асосий андозалари Инсонийлик мезонлари бўйича Копенгаген ҳужжатида

---

[70] Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т.3. – Тошкент: Ўзбекистон, 1996. – Б. 20.

[71] Каримов И.А. Парламент – жамият ҳаётининг кўзгуси // Ўзбекистон демократик тараққиётнинг янги босқичида. Тўплам. – Тошкент: Ўзбекистон, 2005. – Б. 13.

[72] Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: «Ўзбекистон», 2017. – Б.3.

[73] Саидов А.Х. Международное право и избирательное законодательство – Т.: ТГЮИ, 2004. – С. 19-33.

[74] Инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро шартномала/Масъул муҳаррир А.Х. Саидов. – Т.: «Адолат», 2004. –Б. 34;45;86-87.

[75] Декларация о принципах свободных и справедливых выборов//В кн.: Саидов А.Х. Межпарламентские организации мира: Справочник, - М.: Международные отношения, 2004. – С. 295-300.

(1990) ўз аксини топган. ЕХҲТнинг сайлов принципларини қуйидаги еттита сўз – универсаллик, тенглик, эркинлик, адолатлилик, яшринлилик, очиқлик ва ҳисобдорлик мисолида тўла ифодалаш мумкин. Бу ҳар бир овоз эътиборга олиниши ва фуқаро давлат ҳокимияти вакиллик органларини шакллантиришга кўмаклашиши мумкин эканлигининг ўзига хос далолатидир.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти томонидан қабул қилинган Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг 21-моддасига кўра, ―Ҳар бир инсон ўзи яшаётган давлатнинг бошқарувида бевосита ёки эркин сайланган вакиллар орқали қатнашиш ҳуқуқига эгадир. Халқ иродаси ҳокимиятнинг асоси бўлмоғи лозим; бу ирода даврий ва сохталаштирилмаган, умумий ва тенг сайлов ҳуқуқи асосида яширин овоз бериш ёки овоз бериш эркинлигини таъминлайдиган бошқа тенг қийматли шакллар воситасида ўтказиладиган сайловларда ўз аксини топиши лозим. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти томонидан қабул қилинган яна бир ҳужжат, яъни ―Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро Пактнинг 25-моддасига мувофиқ ҳар бир фуқаро камситишларсиз ҳамда асоссиз чекловларсиз: бевосита ва эркин сайланган вакиллар орқали давлат ишларини бошқаришда қатнашиш; умумий ва тенг сайлов ҳуқуқи асосида, яширин овоз бериш орқали ўтказиладиган ва сайловчиларнинг эркин ҳолдаги хоҳиш-иродасини таъминловчи чинакам даврий сайловларда овоз бериш ва сайланиш; ўз мамлакатида умумий шартларда давлат хизматига киришда тенг ҳуқуққа эга бўлиши жоизлиги таъкидланган.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг “Ирқий камситишнинг барча шаклларига барҳам бериш ҳақида”ги ҳамда “Аёлларга нисбатан камситишларнинг ҳар қандай шаклларига барҳам бериш ҳақида”ги халқаро конвенцияларга кўра, аёллар ҳеч қандай камситишларсиз эркаклар билан тенг сайлов ҳуқуқига эгадирлар. Ирқий ёки миллий мансублиги, терисининг ранги, этник келиб чиқишига қараб фуқароларининг сайлов ҳуқуқини биронбир тарзда бевосита ёки билвосита чеклаш таъқиқланиши белгилаб қўйилган.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти томонидан 1952 йил 20 декабрда қабул қилинган ҳамда Ўзбекистон Республикаси 1997 йил 30 августда қўшилган «Хотин-қизларнинг сиёсий ҳуқуқлари тўғрисида»ги Конвенциянинг 1-моддасида хотин-қизлар ҳеч бир камситишларсиз эркаклар билан тенг шароитларда барча сайловларда овоз бериш ҳуқуқига эгадирлар деб белгиланган. Мазкур ҳужжатнинг 2-моддасида эса хотин-қизлар ҳеч бир камситишларсиз эркаклар билан тенг шароитларда сайлаб қўйиладиган муассасаларга миллий қонунчиликда белгиланган тартибда сайланиши мумкин. Шу билан бирга, 1979 йил 18 декабрдаги «Хотин-қизлар ҳуқуқлари камситилишининг барча шаклларига барҳам бериш тўғрисида»ги Конвенциянинг (Ўзбекистон Республикаси 1995 йил 6 майда қўшилган) 7-моддасига мувофиқ, иштирокчи давлатлар мамлакатнинг сиёсий ва жамоат ҳаётида хотин-қизлар камситилишига барҳам бериш юзасидан барча тегишли чораларни кўришлари, жумладан, аёлларга эркаклар билан тенг шарт-шароитлар асосида қуйидаги ҳуқуқларни таъминлашлари лозим:

а) барча сайловлар ва оммавий референдумларда овоз бериш ва оммавий сайланадиган органларга сайланиш;

б) давлат сиёсатини шакллантириш ва амалга оширишда қатнашиш ҳамда давлат лавозимларини эгаллаш, шунингдек, давлат бошқарувининг барча бўғинларида давлат вазифаларини амалга ошириш.

Парламентлараро Иттифоқ Кенгаши томонидан қабул қилинган “Эркин ва адолатли сайловлар мезонлари тўғрисидаги Декларация”нинг 1-моддасида ҳар қандай давлатда ҳокимият халқнинг умумий, тенг ва яширин овоз бериш асосида мунтазам вақт оралиғида ўтказиб туриладиган ҳақиқий, эркин ва адолатли сайловларда билдирадиган хоҳиш-иродасидан келиб чиқади, деб белгиланган.

Европада Хавфсизлик ва Ҳамкорлик Ташкилотининг “Инсонийлик мезонлари бўйича Копенгаген ҳужжати”да демократик сайлов принциплари кўрсатиб ўтилган бўлиб, улар универсаллик, тенглик, эркинлик, адолатлилик, яширинлилик, очиқлик ва ҳисобдорлик кабиларда ифодасини топган.

Европада Хавфсизлик ва Ҳамкорлик Ташкилотининг давлат ва ҳукумат раҳбарларининг 1990 йил 19-21 ноябрдаги Кенгашида қабул қилинган “Янги Европа учун Париж Хартияси”да ушбу ташкилотга аъзо давлатлар раҳбарлари зиммасига ўз давлатларини ягона бошқарув тизими сифатида куриш, жипслаштириш ва мустаҳкамлаш мажбуриятларида демократик бошқарув эркин ва адолатли сайловлар пайтида мунтазам равишда ифодаланган халқ хоҳиш иродасига асосланиш, вакиллик ва фикрлар хилмахиллиги хусусиятига эга бўлган демократик сайловларга ҳисобот беришга давлат ҳокимиятиларининг қонунларга риоя этиш мажбуриятларини таъминланиши таъкидланган.

2002 йил 7 октябрда Кишинев шаҳрида қабул қилинган “Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигида иштирок этувчи давлатларда демократик сайловлар, сайлов ҳуқуқлари ва эркинликлари стандартлари тўғрисида”ги Конвенциясида демократик сайловлар халқ ҳокимияти ва иродасининг бевосита олий ифодасининг бири, сайланадиган давлат ҳокимияти ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари халқ (миллий) вакиллигининг, сайланадиган мансабдор шахсларнинг асоси ҳисобланади. Сайловларни халқаро кузатиш, сайлов жараёни иштирокчиларининг сайлов ҳуқуқлари ва эркинликларини амалга ошириш кафолатлари демократик сайловларнинг стандартлари ҳисобланиши эътироф этилади.

2002 йил 7 октябрда қабул қилинган Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигига аъзо давлатларнинг «Демократик сайловлар, сайлов ҳуқуқ ва эркинликлари стандартлари тўғрисида»ги Конвенциянинг 1-моддаси 2 бандида, сайловчиларнинг эркин хоҳиш-ирода билдиришини таъминловчи, умумий, тенг сайлов ҳуқуқи билан яширин овоз бериш асосидаги сайловларнинг мунтазамлиги, мажбурийлиги, одилоналиги, чинакамлиги ва эркинлиги тамойилларини таъминлаш.

6.1.-расм

Фуқаронинг давлат ҳокимияти вакиллик органларига сайлаш (фаол сайлов ҳуқуқи) ва сайланиш (пассив сайлов ҳуқуқи) ҳуқуқлари Ўзбекистон Конституциясида мустаҳкамланган, уни амалга ошириш тартиб-қоидалари сайлов қонунчилигида аниқ белгилаб қўйилган. Бунда сайлаш ва сайланиш ҳуқуқлари, сайловлар тартиби, шу билан бирга, сайлов ҳуқуқлари ва эркинликларининг чекланиши билан боғлиқ масалаларнинг қонунчилик асосида тартибга солиниши инсоннинг умум эътироф этилган ҳуқуқ ва эркинликларини, уларнинг қонуний кафолатларини чегаралаб қўймайди. Шунингдек, бу борадаги миллий қонунларни амалга оширишда ҳеч қандай камситишлар кўзда тутилмаслиги эътиборга олинган.

10.3.Ўзбекистонда сайлов ҳуқуқи принциплари.

Ўзбекистон сайлов қонунчилигида умумий сайлов ҳуқуқи принципи мустаҳкамланган. Ҳар бир фуқаро сайлов кунига қадар ёки сайлов кунида Конституцияда ва сайлов тўғрисидаги қонунларда белгиланган муайян ёшга тўлиши билан давлат ҳокимияти вакиллик органларига сайлаш ва сайланиш ҳуқуқига эга ҳисобланади. Умумий сайлов ҳуқуқи фуқароларнинг ижтимоий келиб

чиқиши, ижтимоий ва мулкий мавқеи, ирқий ва миллий мансублиги, жинси, маълумоти, тили, динга муносабати, машғулотининг тури ва хусусияти каби ҳолатлардан қатъи назар, ҳеч қандай камситишларсиз рўёбга чиқарилади. Суд томонидан муомалага лаёқатсиз деб топилган фуқаролар, шунингдек, суд ҳукми билан ўта оғир жиноятлари учун озодликдан маҳрум этиш жойларида сақланаётган шахслар сайланиши мумкин эмас ва сайловда қатнашмайдилар.

Ҳар бир фуқаро – сайловчи бир овозга эга ва бошқа фуқаролар билан тенгматенг тарзда ўзининг ана шу овозга эгалик ҳуқуқини амалга ошира олади. Бир мандатли сайлов округлари бўйича овоз беришда ушбу округлар тенглик асосида ташкил этилиши таъминланади.. Ҳар бир сайловчи ўзининг эркин овоз беришда иштирок этиш ҳуқуқидан фойдаланиш мақсадида сайлов участкасига, шунингдек, овоз бериш хонасига тенг асосларда ва ҳеч қандай тўсиқларсиз кириш ҳуқуқига эгадир. Ҳар бир фуқаро сайловда ўз номзодини кўрсатиш имкониятидан фойдаланишда ҳам тенг ҳуқуқларга эга.

Ўзбекистон сайлов қонунчилигида тўғридан-тўғри сайлов ҳуқуқи принципи ҳам ўз аксини топган. Ўзбекистон қонунчилигидаги яширин овоз бериш принципи сайловчиларнинг хоҳиш-иродасининг қандай тарзда бўлмасин назорат қилинишини истисно этиш, эркин сайлов учун тенг шарт-шароит таъминлаш каби мақсадларни кўзда тутади. Сайловлар яширин овоз бериш процедурасидан фойдаланган ҳолда ўтказилади.

Ўзбекистонда фуқароларнинг сайловда иштирок этиши эркин ва ихтиёрийдир. Ҳеч ким уларнинг муайян номзод учун «тарафдор» ёки «қарши» овоз беришга мажбур этиш ҳуқуқига эга эмас. Ҳеч ким фуқарога уни сайловда иштирок этишга ёхуд иштирок этмасликка мажбурлаш мақсадида таъсир ўтказишга, шунингдек, ўз хоҳиш-иродасини эмин-эркин ифода этиши учун мажбурлашга ҳақли эмас. «Қонунчилик палатаси депутатлари сайловида эркин ва яширин овоз берилади.

Сайловларни белгилаш, тайёргарлик кўриш ва ўтказиш, фуқароларнинг сайлов ҳуқуқини таъминлаш ва ҳимоялаш билан боғлиқ қарорлар сайлов тўғрисидаги қонунларда кўзда тутилган тартибда ва муддатларда расмий эълон қилинади ва кўпчиликнинг эътиборига ҳавола этилади. Ушбу принципга амал қилиниши сайлов жараёнларини миллий ва халқаро доираларда кузатишни йўлга қўйиш учун ҳам тегишли шарт-шароит яратади.

Шунингдек, сўнгги йилларда Конституциянинг 117-моддасига асосий принциплари *мустақиллик, қонунийлик, коллегиаллик, ошкоралик ва адолатлилик*дан иборат бўлган Ўзбекистон Рсспубликаси Марказий сайлов комиссиясининг фаолиятини ташкил этишнинг Конституциявий асосларини белгилайдиган тузатишлар киритилди.

10.4. Ўзбекистон сайлов қонунчилигининг ривожланиши

Республикамиз мустақилликни қўлга киритиши муносабати билан сайлов ҳуқуқини ривожлантиришнинг янги даври бошланди. Сайлов қонунчилиги хозирги кунда такомиллашув жараёнини бошдан кечирмоқда, унинг мукаммал бўлиши учун етакчи демократик мамлакатларнинг тажрибасидан ижобий жиҳатлари олинмоқда. Ҳар қандай қонун учун энг асосий нарса уни амалиётга тадбиқ этиш механизмидир. Шунинг учун қабул қилинаётган қонунларнинг мазмуни билан бирга амалга киритиш механизмларини ҳам мукаммал даражада такомиллаштиришимиз лозим. Бунда миллий давлатчилигимиз тарихий ҳусусиятлари ва сайловларни ўтказишда илгари тўпланган ижобий тажрибага суяниш, йўл қўйилган нуқсонларни такрорламаслик, илғор жаҳон тажрибаси ҳамда демократия тамойиллари устиворлигига эришиш ғоятмаъсулиятли вазифадир.

1992 йил 8 декабрда Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг қабул қилиниши миллий сайлов тизимимизни яратилишига асос солди. Жумладан, унинг 7-моддасида “Халқ давлат ҳокимиятининг бирдан-бир манбаидир, Ўзбекистон Республикасида давлат ҳокимияти халқ манфаатларини кўзлаб ва Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ҳамда унинг асосида қабул қилинган қонунлар ваколат берган идоралар томонидангина амалга оширилади” дейилган муҳим Конституциявий қоидаларнинг белгиланиши Конституциявий тузумнинг асосий принциплари сифатида мустаҳкамланди. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг сайлов ҳуқуқи

Конституциянинг 32-моддасида алоҳида мустаҳкамланган. Унга кўра, “Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари жамият ва давлат ишларини бошқаришда бевосита ҳамда ўз вакиллари орқали иштирок этиш ҳуқуқига эгадирлар”. Бундай иштирок этиш ўзини-ўзи бошқариш, референдумлар ўтказиш ва давлат органларини демократик тарзда ташкил этиш йўли билан амалга оширилади. Сайлов ҳуқуқига оид яна бир – 60-моддасида “Сиёсий партиялар турли табақа ва гуруҳларнинг сиёсий иродасини ифодалайдилар ва ўзларининг демократик йўл билан сайлаб қўйилган вакиллари орқали давлат ҳокимиятини тузишда иштирок этадилар”, деб белгиланган. Шунингдек, Конституциянинг 77-моддасида Ўзбекистонда сайловлар кўппартиялик асосида ўтиши кўзда тутилган[76].

Энг асосийси, Конституцияда сайлов тизими принципларига бағишланган махсус бобнинг мавжудлиги Ўзбекистоннинг сайлов қонунчилигини шакллантиришда муҳим қадам бўлди. Унинг XXIII боби “Сайлов тизими” деб номланиб, 117-моддада ―Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари давлат ҳокимияти вакиллик органларига сайлаш ва сайланиш ҳуқуқига эгадирлар. Ҳар бир сайловчи бир овозга эга. Овоз бериш ҳуқуқи, ўз хоҳиш-иродасини билдириш тенглиги ва эркинлиги қонун билан кафолатланади дейилган муҳим Конституциявий тамойиллар ўз аксини топди.

Ўзбекистонда демократик ҳуқуқий давлат қуриш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришда сайловларнинг мустаҳкам ўрнини белгилаш мақсадида Конституцияга алоҳида ― Сайлов тизими деб номланувчи XXIII бобни киритилиши, *бир томондан* сайлов тизимининг асосий принципларининг Конституциявий мустаҳкамланиши сайлов ҳуқуқи бўйича умумий тан олинган халқаро андозаларга риоя қилинишини кафолатласа, иккинчи томондан, мазкур Конституциявий қоидалар сайлов қонунчилигини яратишда пойдевор вазифасини ўтади.

Мустақиллик даврида Ўзбекистонда халқаро ҳуқуқ андозалари ва талаблар, илғор хорижий юридик тажриба ва миллий-тарихий анъаналар ҳамда Конституциявий принциплар асосида миллий сайлов қонунчилиги тизими яратилди. Унинг асосий қоидалари Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг махсус XXIII бобида, шунингдек алоҳида қабул қилинган “Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови тўғрисида”ги (1991 йил 18 ноябрь), “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида”ги (1993 йил 28 декабрь), “Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов тўғрисида”ги (1994 йил 5 май), “Фуқаролар сайлов ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги (1994 йил 5 май), “Ўзбекистон Республикасининг Марказий сайлов комиссияси тўғрисида”ги (1998 йил 30 апрель) қонунларда ўз аксини топган эди. Миллий сайлов қонунчилиги ва амалиёти Ўзбекистонда амалга оширилаётган демократик ислоҳотларнинг узвий таркибий қисми бўлиб, маъмурий-буйруқбозликка асосланган тоталитар тузумдан демократик ҳуқуқий давлат ва адолатли фуқаролик жамияти қуриш сари қўйилган қадамдир.

Сайлов тизими ҳуқуқий асосларининг яратилиши, ривожланишини ва сайлов амалиётини бизнинг фикримизча қуйидаги асосий босқичларга ажратиш мумкин:

Биринчи босқич (1991-1995 йй.) – Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилиниши ва Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови, бир палатали Олий Мажлисни кўппартиявийлик асосида шакллантириш даврини ўз ичига олади.

Бу даврда “Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови тўғрисида”ги (1991 йил 18 ноябрь), “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида”ги (1993 йил 28 декабрь), “Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов тўғрисида”ги (1994 йил 5 май), “Фуқаролар сайлов ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги (1994 йил 5 май) қонунларнинг қабул қилиниши умумэътироф этилган таомойиллар асосида кўппартияли, муқобил сайловларни ташкил этишнинг ҳуқуқий асосини яратди.

Бу босқичда 1994 йил 5 майда муҳим ҳужжат – “Фуқаролар сайлов ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги қонун қабул қилинганлиги фуқароларнинг сайлов ҳуқуқларини амалга

[76] Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент: ―Ўзбекистон‖, 2017. – 40 Б.

ошириш ва уларнинг ўз хоҳиш-истакларини эркин ифодалаш механизмини ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамлаб берди.

Янги сайлов қонунчилиги амалиётда 1994 йилда кўппартиялилик асосида ўтказилган парламент сайловларида синаб кўрилди. Унинг натижасида биринчи чақириқ Олий Мажлис учта сиёсий партия, ҳокимият вакиллик органлари, ташаббускор гуруҳлар томонидан кўрсатилган номзодлар асосида сайланган депутатлардан шаклланди. Шу асосда, Конституциявий-ҳуқуқий механизмлар орқали ягона партиянинг ―еткачилик ролига асосланувчи ―шўро сиёсий тизимидан демократик шаклланган, кўппартиявийликка таянадиган миллий парламент вужудга келди.

Иккинчи босқич (1995-2000 йй.)– миллий сайлов қонунчилигининг биринчи босқичда ўтказилган парламент сайловларида тўпланган амалий тажрибага мувофиқ сайлов тизимининг демократик асосларини мустаҳкамлаш ва қонунларга тегишли ўзгартиришлар киритиш каби тадбирларни ўз ичига олади.

Жумладан, бу босқичда сайловларни ташкил этиш ва натижаларини аниқлашда холислик ҳамда эҳтиросларга йўл қўймасликни таъминлашга қодир мустақил орган – Марказий сайлов комиссияси тузиш талабидан келиб чиқиб, "Ўзбекистон Республикасининг Марказий сайлов комиссияси тўғрисида"ги (1998 йил 30 апрель) қонун қабул қилинди ва мамлакатимиз тарихида илк бор демократик йўл билан Ўзбекистон Республикаси Марказий сайлов комиссияси тузилди. Бундан ташқари, депутатликка мустақил номзодларни илгари суришни кучайтириш, Ўзбекистонда кўппартиявийлик ва сиёсий фикрлар хилма-хиллигини кучайтиришга кенг шарт-шароитлар яратиш мақсадида сайлов қонунчилигидан ―беш фоизлик тўсиқ ҳақидаги қоида чиқариб ташланди ва сайловчилар ташаббускор гуруҳларини бевосита номзод кўрсатиш ҳуқуқлари мустаҳкамланди. Шунингдек, 1999 йил 19 августда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайловлар ҳамда халқ депутатлари, туман ва шаҳар Кенгашларига сайловлар тўғрисидаги қонунларга бир қатор жиддий тўлдиришлар ва ўзгартиришлар киритилди.

Сайлов жараёнинг муҳим субъектлари саналган сиёсий партиялар фаолиятини ҳуқуқий тартибга солувчи Ўзбекистон Республикаси "Сиёсий партиялар тўғрисида"ги қонунни 1996 йилнинг декабрида қабул қилиниши 1999 йилда ўтказилган парламент сайловларига янги ҳуқуқий замин яратди[77]. Сиёсий партияларда Олий Мажлисда ўз сиёсатини уюшган ҳолда ўтказиш учун парламент фракцияларини ташкил этишнинг қонуний кафолатлари вужудга келди. Энг муҳими, сиёсий партиялар сайлов тартиб-қоидаларига риоя қилинишини назорат этиш бўйича ваколатлари кенгайди ва номзод кўрсатган сиёсий партия ҳар бир сайлов участкаларига ўз кузатувчиларини тайинлаш ҳуқуқига эга бўлди.

1999 йилда ўтказилган парламент сайловларида фуқаролар иккинчи маротаба бир нечта номзод орасидан ўзларига маъқулларини сайлашди, уларнинг ҳар бирига тегишли баҳо беришди. Бу сайловларда рақобат янада кучли, сайловчиларнинг номзодларга талаблари эса янада юқори бўлди.

Учинчи босқич (2000-2009 йй.) –фаол демократик янгиланишлар ва мамлакатни модернизация қилиш даври бўлиб, иқтисодиётимизни барқарор ривожлантириш, сиёсий ҳаётимизни, қонунчилик, суд-ҳуқуқ тизими ва ижтимоий-гуманитар соҳаларни изчил ислоҳ қилишда муҳим роль ўйнаган давр бўлди.Бу давр бевосита икки палатали Олий Мажлис тизимига ўтиш билан боғлиқ сайлов қонунчилиги тадрижий тараққиёти учинчи босқичнинг асосий мазмун-моҳиятини ташкил этади. Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти И.А.Каримов 2000 йил 25 майда бўлиб ўтган Иккинчи чақириқ Олий Мажлисининг иккинчи сессиясидаги "Ўзгариш ва янгиланиш – ҳаёт талаби" маърузаларида: "... ҳаёт ўзгариши билан, одамларимизнинг аввалги сиёсий ва маънавий онги улғайиши билан, бизнинг парламентимизнинг ташкил этилишида ҳам, унинг фаолиятида ҳам ўзгаришлар бўлиши табиий. Шу ҳолатларни назарда тутиб, мен доимий асосда ишлайдиган икки палатали парламент тизимига ўтиш таклифини киритмоқчиман"[78] деб, илгари сурган мазкур ғоялари

---

[77] Ўзбекистон Республикасининг 1996 йил 26 декабрда қабул қилинган ―Сиёсий партиялар тўғрисидаги қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. – 1997. – № 2. – 36-модда.

[78] Каримов И.А. Озод ва обод ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Т. 8. – Тошкент: Ўзбекистон, 2000. – Б. 483.

бу даврда қабул қилинган қонун ижодкорлик фаолияти дастурида марказий бўғин бўлди[79]. Бунда асосий эътибор қуйи палата – қонунчилик палатасини шакллантиришнинг бош принципи асосан партиявий вакиллик принципи бўлди. Бу сиёсий партия вакилларининг ўз ижтимоийсиёсий қарашларини ва сайловлар манфаатларини ифодалаш учун кенг имкониятлар яратди. Парламентнинг юқори палатаси – Сенат тенг ҳуқуқли ҳудудий вакиллик органи сифатидаги ваколатлари ҳамда у поғонали сайловлар асосида шаклланиши Конституциявий қонунда мустаҳкамлаб қўйилди[80].

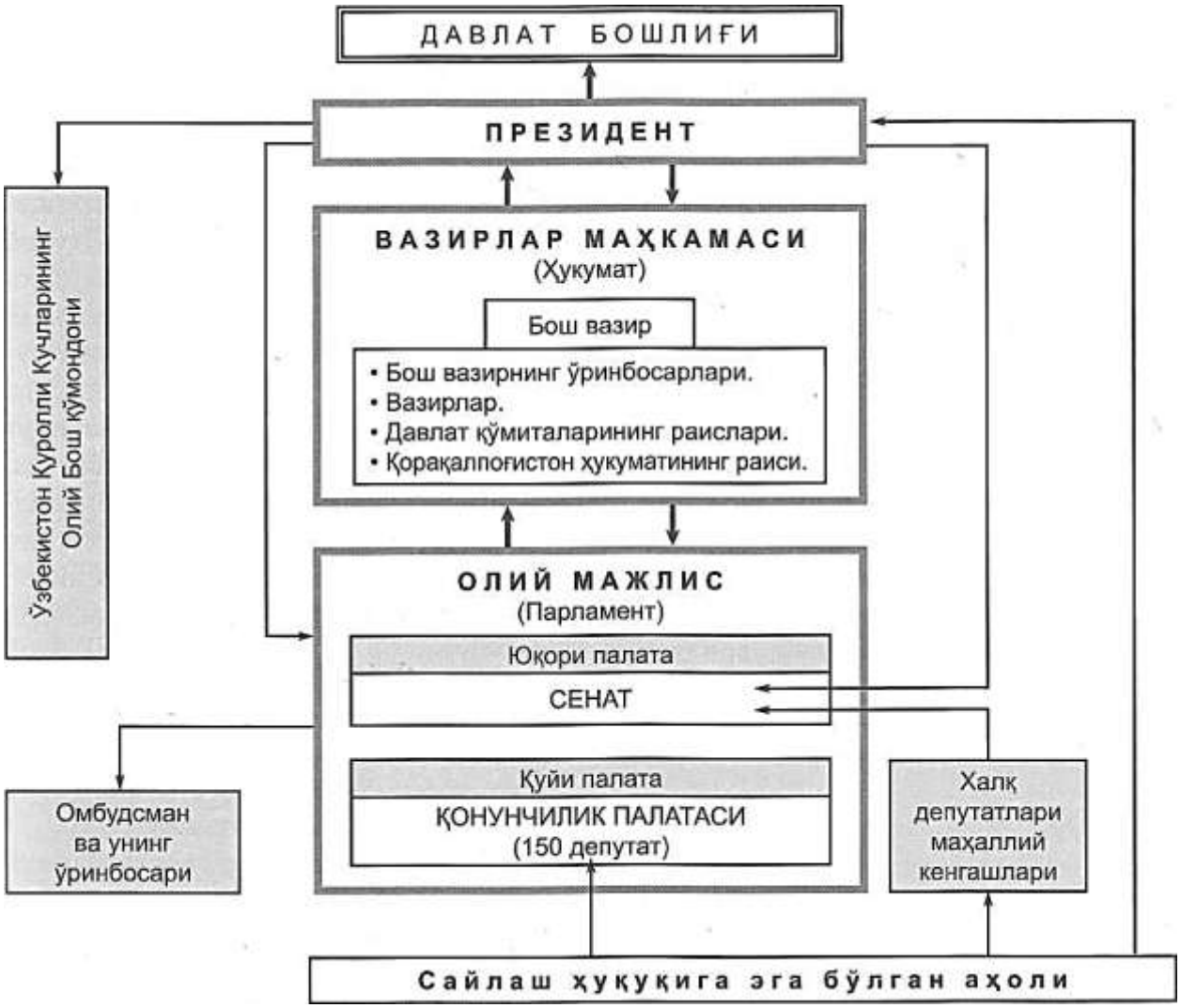

Давлат бошқарувини демократлаштириш ва янгилаш ҳамда эркинлаштириш шароитида Президент ваколати муддатини ўзгартирилиши ва унинг айрим ваколатларини Сенат ва Бош вазирга ўтказилиши, икки палатали парламент барпо этилиши ўз-ўзидан сайлов тўғрисидаги қонунларнинг ўзгаришига олиб келди. Шу боис 2003 йилнинг 29 августида "Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайловлар[81] ҳамда «Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайловлар тўғрисида"ги қонунлар янги таҳрирда қабул қилинди. Шундай қилиб, икки палатали парламентга сайловлар учун зарур норматив-ҳуқуқий база амалда яратилди. Унда сайлов ҳуқуқининг халқаро

[79] Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ―2002 йил 27 январдаги Ўзбекистон Республикаси референдуми якунлари бўйича қонунчилик фаолиятини асосий йўналишлари тўғрисида‖ги қарори // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. – 2002. – № 4–5. – 61-модда.
[80] Ўзбекистон Республикасининг ―Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати тўғрисида‖ги конституциявий қонуни //Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. –2002. – № 12. – 213-модда.
[81] Ўзбекистон Республикасининг 1993 йил 28 декабрда қабул қилинган ―Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида‖ги қонуни янги таҳрири // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси, 2003. – № 9–10. – 132-модда.

стандартлари ва сайлов тизимларини ривожлантириш тажрибаси, шунингдек мамлакатда парламентаризм тараққиётининг миллий хусусиятлари эътиборга олинди. Масалан, 2004 йилги сайловларга қадар сайлов қонунчилигига жорий этилган энг муҳим янгиликлар қаторида – маҳаллий Кенгашларнинг депутатликка номзодлар кўрсатиш ҳуқуқи бекор қилинганлиги, сиёсий партиялар депутатликка номзодлар кўрсатганида хотин-қизлар учун квота белгиланган, шунингдек сайловолди ташвиқотини олиб боришда партиялар фаолиятини молиялаштириш масаласининг ҳал этилганлигини алоҳида таъкидлаб ўтиш керак. 2004 йил 30 апрелда "Сиёсий партияларни молиялаштириш тўғрисида"ги қонун эса партияларга сайловолди курашини фаол ва сайловчилар учун қизиқарли тарзда ўтказишларига қўшимча имкон яратди[82].

Бундан ташқари, 2008 йил 19 ноябрда Қонунчилик палатаси томонидан қабул қилинган "Сайлов тўғрисидаги қонун ҳужжатлари такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонунларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида"ги Қонун сайлов жараёнининг ҳуқуқий асосларини янада ривожлантирди. Ушбу қонунга мувофиқ, Олий Мажлиснинг Қонунчилик палатасидаги депутатлик ўринлари сонини 120 тадан 150 тага оширилди. Ўзбекистон экологик ҳаракатидан эса Қонунчилик палатасининг 15 депутати мазкур ҳаракатнинг олий органи (Конференцияси) томонидан Марказий сайлов комиссияси белгилайдиган муддатларда сайланадиган бўлди. Шунингдек, жамият ижтимоий-сиёсий ҳаётида юз бераётган реал жараёнларда сиёсий партияларнинг роли кучайиб бораётганлиги инобатга олиниб сайловчиларнинг ташаббускор гуруҳларидан депутатликка номзодлар кўрсатиш институти бекор қилинди. Шунингдек, депутатликка номзодларнинг ишончли вакиллари сони 5 нафардан 10 нафарга оширилди. Сайловга тайёргарлик кўриш ва уни ўтказишда сайлов комиссиялари фаолиятининг ошкоралигини янада кучайтиришни таъминлашга йўналтирилган бир қатор янги тартиб-қоидалар жорий этилмоқда.

Учинчи босқич (2010 дан ҳ.д.) –мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш қилиш давридир. Ушбу давр Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти И.Каримов томонидан 2010 йил 12 ноябрдаги «Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси»нинг эълон қилиниши билан бошланди. Ушбу Концепцияда илгари сурилган таклиф ва тавсиялар асосида қонунчилик ташаббуси билан Олий Мажлис Қонунчилик палатасига тақдим этилган «Сайлов эркинлигини янада таъминланиши ва сайлов қонунчилиги янада ривожлантирилиши муносабати билан «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида»ги ҳамда «Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонунларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақидаги Ўзбекистон Республикасининг қонуни 2012 йил 1 ноябрда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси томонидан қабул қилиниб, 2012 йил 5 декабрда Сенат томонидан маъқулланди ҳамда 2012 йил 19 декабрда Президент томонидан имзоланган ҳолда 2012 йил 20 декабрда матбуотда эълон қилинди[83].

Мазкур янги қонуннинг қабул қилинишини Ўзбекистон миллий сайлов қонунчилигини такомиллаштирилишининг янги босқичи сифатида эътироф этиш мумкин. Келгусида ушбу Қонуннинг амалга муваффақиятли татбиқ этилиши натижасида фуқароларнинг сайлов ҳуқуқи эркинлиги янада таъминланишига эришилди.

Юқорида қайд қонунларда сайлов тизими ва унинг мазмун-моҳияти, сайлов тизимининг асосий тамойиллари, сайлаш ва сайланиш ҳуқуқи, сайловларни ташкил этиш, ўтказиш, овоз бериш натижаларини аниқлаш, фуқароларнинг сайловлардаги иштироки, сайлов ҳуқуқининг кафолатлари, сайловларни молиялаштириш ва шу каби ўта муҳим масалаларни ҳуқуқий тартибга солиш мезонлари белгиланди.

Амалга оширилаётган бу каби ислоҳотларнинг барчаси миллий сайлов тизимининг изчил ва босқичма-босқич либераллашувини, икки палатали парламент сайловларининг қонун

---

[82] Ўзбекистон Республикасининг ―Сиёсий партияларни молиялаштириш тўғрисида‖ги қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. – 2004. – № 5. – 86-модда.

[83] Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2012 й., 51-сон, 574-модда.

талаблари ва умумэътироф этилган халқаро тамойил ва меъёрларга тўла мос ҳолда ўтказилишини таъминлайдиган мукаммал қонунчилик базасининг шаклланишига олиб келди. Ушбу қонунларда давлат ҳокимияти вакиллик органларига сайловларнинг фақат кўппартиявийлик асосида ўтказилиши қатъий белгилаб қўйилди. Мамлакат Президенти лавозимига, Қонунчилик палатаси депутатлигига номзодларни сиёсий партиялар томонидан, маҳаллий Кенгашлар депутатлигига номзодларни эса – сиёсий партияларнинг жойлардаги тегишли органлари томонидан кўрсатилиши тўғрисидаги тамойилиал қоида мустаҳкамланди. Депутатликка номзодларнинг давлат ҳокимияти ижро органлари томонидан кўрсатилиш амалиёти бекор қилинди ва бу мамлакатимизда амалга оширилаётган демократик ўзгаришларни чуқурлаштириш йўлидаги тамойилиал қадам бўлди[84].

Сайлов қонунчилигимизга сайловга тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш билан боғлиқ

бўлган, энг ривожланган демократик давлатлар тажрибасида ҳам камдан-кам учрайдиган мутлақ ваколатларнинг Марказий сайлов комиссиясига берилишини кўзда тутадиган ўзгартишларнинг киритилиши ўта муҳим аҳамиятга молик улкан воқеа бўлди. Амалдаги қонунчилигимизга кўра, сайлов кампанияси жараёнига давлат ва ҳокимият тузилмалари, жамоат бирлашмалари томонидан аралашишга қаратилган ҳар қандай уриниш қонун билан тақиқланиши ҳам буни яққол кўрсатиб турибди.

Сайлов қонунчилигини ривожлантириш ва такомиллаштириш масаласига 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар Стратегияси ва унинг асосида амалга оширилаётган туб ислоҳотлар жараёнида алоҳида этибор қаратилмоқда. Жумладан, сайлов амалиётимизда мавжуд бўлмаган Тошкент шаҳар туман кенгашларига сайлов ўтказиш тартиби ҳам жорий қилинди.

Президентимиз Ш.Мирзиёевнинг 2017 йил 22 декабрда мустақил давлатимиз тарихида биринчи марта Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига қилган Мурожаатномасида сайлов соҳасига доир бир қанча таклифларни билдириб ўтди: "*Маълумки, 2008 йилда ташкил этилган*

[84] Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза. 2010 йил 12 ноябрь. –Т.: «Ўзбекистон», 2010. –Б. 35-36.

Ўзбекистон Экологик ҳаракати ўтган даврда чинакам сиёсий кучга айланди. Аммо тан олиш керак, Ҳаракат вакиллари парламент қуйи палатасига квота асосида киритилиши унинг фаол ва ташаббускор бўлиб ишлашини муайян даражада сусайтирмоқда. Барча сиёсий кучлар учун тенг шароит яратиш ва парламент қуйи палатасидан ***Экологик ҳаракат вакиллари учун махсус ўрин ажратишдан воз кечиш*** *вақти келди, деб ўйлайман.Бу ўзгариш сиёсий майдонда соғлом рақобатни кучайтиради ва Экологик ҳаракатнинг алоҳида сиёсий куч сифатида мустаҳкамланишига хизмат қилади.*

Шу ўринда сиёсий ҳаётимизда муҳим аҳамиятга эга бўлган сайлов қонунчилиги ҳақида ҳам тўхталиб ўтмоқчиман. Бу борада қабул қилинган 6 та қонун ва бир қатор қонуности ҳужжатлари, афсуски, ҳалигача яхлит бир ҳужжат шаклига келтирилмаган. Шу сабабли халқаро норма ва стандартларга жавоб берадиган ***ягона Сайлов кодексини*** *ишлаб чиқиш ва қабул қилиш лозим. Шунингдек,* ***2019 йилда ҳокимиятнинг вакиллик органларига бўлиб ўтадиган сайловларга тайёргарлик кўриш бўйича тадбирлар дастурини ишлаб чиқиш****га ҳозирдан киришиш керак. Дастурда мазкур сиёсий жараён янада ошкоралик руҳида ўтишини таъминлайдиган янги, илғор амалиётни жорий этишга алоҳида эътибор қаратиш зарур”*[85].

2019 йил 25 июнда Ўзбекистон Республикаси Сайлов кодекси қабул қилинган. Ўзбекистон Республикаси Сайлов кодекси **18 боб, 103 та моддадан** иборат.

Сайлов кодексидаги янгиликлар:

- ✓ Сайлов соҳасидаги 5 та қонунлар ягона Сайлов кодексига бирлаштирилди;
- ✓ Қонунчилик палатасида Экоҳаракат вакиллари учун квота ажратиш институти тугатилди;
- ✓ Номзодларни халқ депутатлари туман (шаҳар) Кенгашларига фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан кўрсатиш тартиби бекор қилинди;
- ✓ Сайловчиларнинг ягона электрон рўйхатини юритиш тартиби қонунан тартибга солинади;
- ✓ Сиёсий партиялар томонидан имзо йиғишда сайловчилар томонидан бир қанча партияларни ёқлаб имзо қўйиш имконияти берилди;
- ✓ Сайлов участкаларида участка сайлов комиссиясининг овозларни санаш тўғрисидаги баённомасининг зудлик билан жамоатчилик муҳокамаси учун 48 соатдан кам бўлмаган вақтга илиб қўйиш тартиби ўрнатилди;
- ✓ Участка сайлов комиссияларининг овоз бериш жараёни тугагандан кейин амалга оширадиган аниқ ҳаракатлари назарда тутилмоқда (овозларни санаш, баённомаларни тузиш, округ сайлов комиссиялари билан ўзаро алоқалари ва х.к);
- ✓ Участка сайлов комиссияси аъзоларининг ярмидан кўпи битта ташкилотдан тавсия этилиши мумкин эмаслиги белгилаб қўйилди;
- ✓ Халқ депутатлари туман (шаҳар) Кенгашларида муҳокама этиладиган ва тавсия этиладиган участка сайлов комиссиялари аъзолари номзодлари бўйича жамоат бирлашмалари ва ташкилотларининг таклифлари олиниши тартиби ўрнатилди;
- ✓ Сайлов округларини тузишда сайлов округларидаги сайловчилар сонининг йўл қўйиладиган энг кўп четга чиқиши ўн фоиздан ошмаслиги тартиби ўрнатилди;
- ✓ фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига сайловларда кузатувчи сифатида иштирок этиш ҳуқуқи берилди;
- ✓ Қонунчилик палатасига, маҳаллий Кенгашларга сайлов бир вақтда ўтказилган тақдирда, Қонунчилик палатаси депутатлари сайловини ўтказувчи округ сайлов комиссиялари томонидан ягона сайлов участкалари тузиш тартиби ўрнатилди;
- ✓ Сайловларда овоз бериш вақти 08:00 дан 20:00 гача этиб белгиланди;
- ✓ Сайловчилар Марказий сайлов комиссиясининг расмий веб-сайтида сайловчиларнинг рўйхати тўғрисидаги ўзи учун керакли маълумотларни олиш имкониятига эга бўлади ва бошқалар.

[85] Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси. 2017 йил 22 декабрь. – http://uza.uz.

10.5. Эркин сайловларни ўтказишда оммавий ахборот воситаларининг роли

Сўз ва фикр эркинлиги ҳамма фуқароларга тегишли. Айни чоғда, сайлов жараёнлари билан боғлиқ ҳолда таҳлил этадиган бўлсак, ҳам миллий, ҳам халқаро амалий таж-рибага мувофиқ, ана шу муҳим ижтимоий-сиёсий воқеага тайёргарлик, уни ўтказиш даврида аҳолининг уч қатлами сўз ва фикр эркинлиги ҳуқуқига эга бўлиши айниқса жиддий аҳамият касб этади. Булар:

1) умумий аҳолининг муайян қисми ҳисобланувчи сайловчилар;
2) оммавий ахборот воситалари;
3) сайланадиган ўринлар учун курашаётган ёки овоз бериш натижаларига таъсир кўрсатадиган сиёсий кучлар.

Сайловчиларнинг бу борадаги эркинликлари таъминланиши, шакшубаҳасиз, уларнинг тўла ва аниқ ахборотга эга бўлиш ҳуқуқи нечоғли ижобат этилишида намоён бўлади. Сиёсий партиялар ва сайловчилар ташаббускор гуруҳларининг бундай эркинликлари эса ўз қарашларини эркин, ҳеч қандай сохталаштиришларсиз баён эта олиш, шунингдек, бу фикрлар сайловчиларга тушунарли бўладиган даражада етарли вақтга эга бўлиш лаёқатига боғлиқдир.

Демократик сайловларни эркин ва мустақил оммавий ахборот воситаларисиз тасаввур этиб бўлмайди. Негаки, улар фуқароларнинг сиёсий партиялар фаолияти, уларнинг сайловолди дастурлари, депутатликка кўрсатаётган номзодлари, сайлов жараёнининг барча босқичлари ҳақида ахборот олиш ҳуқуқини таъминлаши лозим. Шундай қилиб, оммавий ахборот воситалари демократик сайловларни очиқлик, ошкоралик ва транспарентлик асосида ўтказишда муҳим восита бўлиб, фуқаролик жамиятининг сайловда фаол иштирок этишига жиддий таъсир кўрсатади.

Мамлакатимиз сайлов қонунчилигида оммавий ахборот воситалари сайловга тайёргарлик кўриш жараёни ва сайлов қандай ўтаётганини ёритиб бориши мустаҳкамланган. Сайловолди ташвиқоти олиб борилаётганда оммавий ахборот воситалари тенг шарт-шароит ва имкониятлар принципига амал қилган ҳолда, депутатликка номзодларга, сиёсий партиялар вакилларига ўз эфир вақти ва нашр майдонини қонунда белгиланган тартибда тақдим этади. Бундан ташқари, улар фуқаролик жамияти институтларидан бири сифатида сайлов жараёнида жамоатчилик назорати вазифасини бажаради.

Сайлов жараёнининг барча босқичлари очиқлиги, ошкоралигини таъминлаш, жамоатчиликни сайловга тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш тўғрисида ОАВ орқали ўз вақтида холис хабардор қилиш мақсадида Марказий сайлов комиссияси томонидан 2014, 2015 ва 2016 йилги сайловларни ёритиш бўйича Республика матбуот маркази ташкил қилинди. Ушбу марказ Марказий сайлов комиссияси сайлов компаниясининг асосий босқичларига бағишлаб ўтказадиган брифинглар, матбуот анжуманларини ташкил этади, мамлакатимиз ва чет эл ОАВ вакилларини мазкур муҳим демократик жараён билан боғлиқ зарур ахборот материаллари билан таъминлайди. Журналистларни Марказий сайлов комиссиясининг *www.elections.uz* сайтида эълон қилинган аккредитациядан

ўтказиш тартибига мувофиқ, Марказий сайлов комиссиясига хорижий ва миллий ОАВ вакиллари билан қайтма алоқалар ўрнатилди.

Оммавий ахборот воситалари эркин демократик сайловларни ўтказишнинг муҳим бўғини ҳисобланади. Эркин ва адолатли сайловларнинг мазмун-моҳияти фақат мақбул муҳитда ўз овозини беришдан иборат эмас, балки сайлов жараёнларида барча сайловчиларга сайловда иштирок этаётган сиёсий партиялар, рўйхатга олинган депутатликка номзодларнинг сайловолди дастури, шунингдек, сайлов жараёнининг моҳияти ҳақида тўлиқ ахборот олиш шарт-шароитлари таъминланиши лозим. Бунинг натижасида сайловчилар тўлиқ ва етарли ахборот асосида ўзлари онгли равишда муносиб номзодни танлаб овоз бериш имконига эга бўлади.

Мамлакатимиз сайлов қонунчилигида оммавий ахборот воситаларининг сайлов кампаниясини ёритиб бориш, сайловларнинг адолатли ҳамда қонуний ўтишига билвосита кўмаклашиш имконияти ҳуқуқий кафолатланган. Бинобарин, ушбу кафолатлар оммавий ахборот воситаларининг мамлакатимиз сайлов тўғрисидаги қонунларида назарда тутилган ҳуқуқ ва эркинликлари, мақсад ва вазифалари, бурч ҳамда масъулияти билан ўзаро уйғунлик касб этади.

Мамлакатимиздаги барча оммавий ахборот воситалари сайловга тайёргарликнинг бориши ва сайлов қандай ўтаётганлигини кенг ёритишлари улар фаолиятининг асосий йўналишларидан бирига айланган. Эркин ва адолатли сайловлар нафақат муайян муҳитда фуқароларнинг ўз овозларини бериш имконияти таъминланганлиги, балки уларнинг тегишли номзодлар ва умуман бутун сайлов жараёни тўғрисидаги ахборотларга доир ҳуқуқларни кафолатлаш билан ҳам амалга оширилади. Зеро, ҳар бир сайловчи ўзининг муайян номзодга бўлган овозини ушбу номзод ҳақида тўлиқ маълумотларга эга бўлган тақдирдагина ишончли ва асосли бериши мумкин. Шу жиҳатдан олганда, демократик сайловларни эркин ва мустақил оммавий ахборот воситаларисиз тасаввур қилиб бўлмайди.

Сайловлар жараёнида оммавий ахборот воситалари томонидан амалга ошириладиган жамоатчилик назорати сайловчиларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари нафақат давлат томонидан кафолатланганлигини, балки давлат органлари фаолиятида уларнинг устувор бўлишини ҳам муайян даражада таъминлайди.

Оммавий ахборот воситалари давлат ҳокимияти вакиллик органлари сайлови жараёнида сайловчиларни хабардор қилишда холис ва ҳаққоний бўлишлари, номзодлар ва партияларнинг тенглиги тамойилини бузмасликлари керак. Айнан ушбу ҳолат оммавий ахборот воситаларининг мазкур жараёнда амалга оширадиганфаолиятининг хусусияти ҳисобланади.

Сайловда иштирок этадиган барча номзодлар, сиёсий партиялар, қонунларга ва бошқа қонун ҳужжатларига мувофиқ, ўз ташвиқотини олиб бориши учун оммавий ахборот воситаларидан фойдаланишлари, радиоэшиттириш, телекўрсатувларда сайловолди дастурлари билан чиқишлари учун тенг ва адолатли шарт-шароит яратилади. Ташвиқот фаолиятини юритишда оммавий ахборот эркинлиги суиистеъмол қилинишига, шу жумладан, давлатнинг суверенитети, яхлитлиги ва хавфсизлигига қарши қаратилган, халқнинг соғлиги ва маънавиятига тажовуз қиладиган, уруш, миллий, ирқий ва диний адоватни тарғиб этадиган, Конституциявий тузумни зўрлик билан ўзгартиришга, фуқароларнинг Конституциявий ҳуқуқлари ва эркинликларини камситишга қаратилган даъватларга йўл қўйилмайди.

Амалдаги қонунчилик талабларига кўра, Марказий сайлов комиссияси қарорлари оммавий ахборот воситаларида эълон қилинмоқда. Матбуот марказининг асосий вазифаларидан бири мамлакатимиз ва чет эл оммавий ахборот воситалари вакилларини сайловга тайёргарлик кўриш ҳамда уни ўтказиш бўйича тегишли расмий маълумотлар, зарур материаллар билан таъминлашдир. Бу ерда ОАВ вакилларининг профессионал фаолияти учун барча зарур шарт-шароит мавжуд, интернет ҳамда алоқа воситаларидан фойдаланиш имкониятлари яратилган.

Бугун жамият ҳаётининг барча жабҳаларига ахборот-коммуникация технологиялари, хусусан, интернет фаол татбиқ қилинмоқда. Айни шу нуқтаи назардан, сайловчиларнинг катта қисми интернетдан кенг фойдаланадиган ёшлар ҳисобланади. Шу боис сайлов жараёнига оид барча ахборотлар Марказий сайлов комиссиясининг расмий сайти

(www.elections.uz)га жойлаштирилиб, доимий равишда янгилаб борилмоқда. Марказий сайлов комиссияси сайти орқали фуқаролардан келиб тушаётган сайловга тайёргарликнинг бориши ва қонунчиликдаги янгиликлар ҳақида сўровларга ҳам ўз вақтида жавоб қайтарилмоқда.

10.6. Давлатнинг асосий органлари сайланиши, уларнинг сайловчилар олдида ҳисоб бериши, тайинлаш йўли билан шаклланадиган давлат органларининг сайловчи ташкилотлар олдидаги жавобгарлиги.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев Конституция қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузасида миллий сайлов қонунчилигимизга тамомила янги институтни вилоят, туман ва шаҳар ҳокимлари тегишли ҳудудлардаги аҳоли томонидан бевосита сайлаш ғоясини илгари сурди[86].

Ҳаракатлар стратегиясида Президент Ш.М.Мирзиёев илгари сурган “Халқ давлат идораларига эмас, давлат идоралари халқимизга хизмат қилиши керак” – принципини ижтимоий-сиёсий ҳаётда амалга оширишга доир дастурий мақсадлар ҳам мужассамлашган. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг жойларда ишларнинг ҳолатини ўрганиш ва халқ билан мулоқот қилишга доир фаолиятини тубдан такомиллаштиришга оид *Олий Мажлис палаталари Кенгашларининг қўшма қарори лойиҳаси*ни ишлаб чиқилиб, унда ҳудудлардан сайланган депутат ва сенаторлар ҳар ойда 10-12 кун давомида бир туманда бўлиб, давлат ҳокимияти органлари фаолиятини ўрганиб, таҳлил қилиши, тегишли раҳбарларнинг ҳисоботини халқ депутатлари Кенгашлари сессияси муҳокамасига киритиши ҳамда тегишли хулосалар бериши, шунингдек Қонунчилик палатаси Спикери ва Сенат Раиси иштирокида ўрганиш натижалари бўйича тегишли халқ депутатлари Кенгашлари сессияларини ўтказиш, Олий Мажлис Сенати томонидан ҳар бир вилоятда навбатма-навбат намунавий халқ депутатлари Кенгашлари ишини ташкил этиш белгиланди. Агар парламентнинг халқ иродаси ва манфаатлари асосида фаолият юритиши ҳамда қонунлар қабул қилиши энг асосий демократик қадриятлардан бири эканлигига эътибор берсак, депутатлар ва Сенат аъзоларининг ўз сайловчилари билан ўзаро мулоқотлари, жойлардаги муаммолардан хабардор бўлиши, уларнинг ечимларини топишда иштирок этиши, маҳаллий вакиллик органларини жонланишига кўмаклашиши мамлакатимизда фуқаролик жамияти унсурларини ривожланишига шарт-шароитлар яратади. Чунки, олий вакиллик органи депутати аввалambор ўз сайлов округидаги фуқароларнинг вакили, Сенат аъзоси эса ўзи сайланган минтақа маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг вакилидир. Шунинг учун ҳам парламент аъзоларининг халқ ичида кўпроқ фаолият юритиши давлатимиз барқарорлигини янада мустаҳкамлаш омилларидан биридир.

Ҳаракатлар стратегиясияда аҳолининг сенаторлар ва депутатлар билан ўзаро муносабатларини, Олий Мажлиснинг халқ билан мулоқотини такомиллаштириш мақсадида “Электрон парламент” тизимини жорий этиш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастурини ишлаб чиқиш, уни қабул қилишга доир Ўзбекистон Республикаси Президенти қарори лойиҳасини тайёрлаш, унда миллий парламент фаолияти самарадорлиги ва шаффофлигини ошириш, парламент фаолиятига ахборот-коммуникация технологияларини кенг жорий этиш воситасида халқ билан мулоқотни такомиллаштириш, депутатларга сайланган сайлов округлари жойлашган маҳаллий ҳокимият идораларининг қарорларини юбориш, шунингдек мазкур ҳудуддаги вазиятдан доимий равишда хабардор бўлиб туриш имконини яратиш вазифаларини белгиланган.

Ҳаракатлар стратегиясияда сиёсий партиялар депутатлик гуруҳларининг маҳаллий ижро ҳокимияти органлари фаолияти устидан назорат қилишдаги ҳуқуқ ва ваколатларини кенгайтиришга қаратилган “Сиёсий партиялар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги Ўзбекистон Республикаси қонуни лойиҳасини ишлаб чиқиш белгиланди.

---

[86] Мирзиёев Ш. М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови // Халқ сўзи. – 2016. – 8 декабрь

Мамлакатда “сайловчилар (фуқаролар) – сиёсий партиялар – парламентдаги сиёсий партиялар фракциялари (маҳаллий вакиллик органларидаги партия гуруҳлари) – қонунлар, меёрий ҳужжатлар, давлат органлари қарорлари” схемаси асосида фуқароларнинг манфаатлари ва иродаларини давлат ҳокимияти, жумладан, маҳаллий ҳокимият органлари фаолиятида ифодалайди. Бошқача айтганда, маҳаллий давлат бошқаруви халқ манфаатлари асосида фаолият юритадиган орган сифатида намоён бўлади.

Ҳаракатлар стратегисида Вазирлар Маҳкамасининг Олий Мажлис палаталаридаги Доимий вакили (бундан кейин – Доимий вакил) лавозимини таъсис этиш, унинг доимий вазифаси қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятларнинг қонун ижодкорлиги соҳасида, шунингдек ижро этувчи ҳокимият фаолияти устидан парламент назоратини ташкил этишда ўзаро ҳамкорлиги самарадорлигини оширишга қаратилиши кўрсатилди.

Давлатимиз раҳбари 2018 йил 12 июлда Олий Мажлис аъзолари билан бўлиб ўтган учрашувда парламентимиз ҳақиқий демократия мактабига, ислоҳотларнинг ташаббускори ҳамда асосий ижрочисига айланиши зарурлигини алоҳида таъкидлагани бежиз эмасди. Айни шу эзгу даъват ортидан депутат ҳамда сенаторларимиз ҳудудларга бориб, туман, шаҳар ва маҳаллаларда бўлиб, аҳоли билан юзма-юз туриб, уларнинг муаммолари билан танишдилар. Натижада, сайловда халқ ўзи ишониб, овоз берган депутатларини таниди, бевосита мулоқот чоғида дардини айтиш имконига эга бўлди.

Маълумки, яқин ўтмишда фаолият кўрсатган барча йўналишдаги депутатларнинг барчаси чуқур мафкуралашган мақсади ва фаолиятидан қатъи назар, бир хил фикрлар эди. Депутатлар корпуси ҳукмрон сиёсий партия манфаатларини ҳимоя қилар, унинг яккаҳокимлик сиёсатини қўллаб-қувватлар эди. Депутатлар кенгашларида фуқаролар манфаатларини ҳимоя қилиш, уларнинг сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий ва ижтимоий эҳтиёжларини таъминлаш сингари умуминсоний қадриятлар ўз ифодасини топмаган эди. Барча депутатлар кенгашлари, мақомидан қатъи назар, сохта фаолият юритишар эди. Аслида Парламент бутун моҳияти билан халқ ҳокимиятидир. У вакиллик органи сифатида бутун ваколатни халқдан олади ва Конституция доирасида фаолият юритади. Демак, ҳар бир фуқаро парламент таркибида ўзи сайлаган, унга овоз берган шахс орқали ҳокимият ва давлат фаолиятида ўз овозига эга. Бошқача қилиб айтганда, парламент аъзоси ҳар бир депутат ёки сенатор ўз сайловчиларининг мақсад ва интилишларини, жамият ва давлат фаолиятига муносабатини ўзида ифода этади. Шу тарзда қонунчилик ҳокимияти ва халқ иродаси ва манфаатларини ҳимоя қилади.

Депутат ва сенаторлар ўз сайловчилари билан доимий учрашувлар, очиқ мулоқотлар жараёнида жамиятнинг яхлит кайфиятини, сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий эҳтиёжларини ўрганишади. Бу эса жамият тараққиётини белгилаб берадиган, ислоҳотлар жараёнини тартибга соладиган, унинг ҳуқуқий асоси бўлиб хизмат қиладиган қонунлар яратиш имконини беради

7-Маъруза. КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШ - ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ РИВОЖЛАНИШИНИНГ УСТУВОР ШАРТИ

Режа:

1. Коррупция ва унга қарши кураш тушунчаси.
2. Коррупцияга қарши кураш борасида халқаро ҳуқуқий ҳужжатлар.
3. Ўзбекистон Республикасини БМТнинг “Коррупцияга қарши кураш конвенцияси”га қўшилиши.
4. Мамлакатимизда коррупцияга қарши курашишнинг ҳуқуқий механизмларнинг яратилиши: “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги қонун.

Таянч конспект: Коррупция ва унга қарши кураш тушунчаси. Коррупцияга қарши кураш борасида халқаро ҳуқуқий ҳужжатлар. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ҳомийлигида қабул қилинган ЭКОСОС (БМТнинг иқтисодий ва ижтимоий кенгаши)нинг Коррупцияга қарши кураш резолюцияси (1995 йил), Давлат мансабдор шахсларининг халқаро ахлоқ кодекси (1996 йил). Миллатлараро уюшган жиноятчиликка қарши кураш конвенцияси (2000 йил). 2008 йил июл ойида

Ўзбекистон Республикасини БМТнинг “Коррупцияга қарши кураш конвенцияси”га қўшилиши. Ўзбекистон Республикаси “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги қонуни. (2017 йил феврал). Коррупция фуқаролик жамияти ривожланишига зид бўлган салбий воқийлик. Коррупцияга қарши кураш ишларида фуқаролар ҳамда фуқаролик жамияти институтларининг иштирок этиши.

Жамиятимизда коррупция, турли жиноятларни содир этиш ва бошқа ҳуқуқбузарлик ҳолатларига қарши курашиш, уларга йўл қўймаслик, жиноятга жазо албатта муқаррар экани тўғрисидаги қонун талабларини амалда таъминлаш бўйича қатъий чоралар кўришимиз зарур.

Ш.Мирзиёев

7.1. Коррупция ва унга қарши кураш тушунчаси.

Ҳозирги замон миллий ва халқаро ҳуқуқида тобора кўп қўлланилаётган атамалардан бири бу коррупциядир. Коррупция албатта бугун пайдо бўлган иллат эмас, у қадимдан буён мавжуд бўлиб келмокда. Қадимги юнон файласуфи Аристотел шундай деган:“Ҳар қандай давлат тизимида қонунлар ва бошқа фармойишлар орқали ишни шундай ташкил қилиш керак-ки, унда мансабдор шахсларни ноқонуний йўл билан бойишига йўл қўймаслик лозим”. Француз мутафаккири Шарл Монтескье эса бу борада “Асрлар тажрибасидан маълумки, ҳар қандай ҳокимият ваколатига эга бўлган шахс, уни суиистеъмол қилишга мойил бўлади ва у маълум бир мақсадга эришмагунча шу йўналишда юради” деган фикрларни билдирган.

Ғарбий Европа давлатларининг кейинги тарихида ҳам коррупциянинг турли кўринишлари ва коррупцион муносабатларнинг авж олиши нафақат тарихий манбаларда балки, ўша даврнинг илғор ёзувчи файласуфларининг асарларида ҳам ўз ифодасини топган. Хусусан, Шекспирнинг “Венециялик савдогар”, “Қонга қон, жонга жон” , Дантенинг “Дўзах”, “Тозаловчи” каби асарларида ҳам ёритилган. Данте коррупционерларни дўзахни энг қоронғи ва энг чуқур жойига ташлаш керак деган фикрни билдирган

Коррупциянинг келиб чиқиши тарихи ва ривожланиши масалаларини Никколо Макиавелли ўрганиб, уни йўталга қиёслаб шундай деган эди, “Коррупцияни ҳам йўталга ўхшаб олдин аниқлаш қийин, аммо даволаш осон, лекин бу касални ўтказиб юборсангиз уни аниқлаш осон, аммо даволаш қийин”. Мана шу сўзлардаги ҳақиқатни бугунги кунда дунё бўйича кенг тарқалган коррупция кўринишларига нисбатан ҳам қўллаш мумкин бўлади.

Маълумки “**Коррупция**” тушунчаси *лотин* тилидаги “***corruptio***” сўзидан олинган булиб, мазмуни “***бузиш, сотиб олиш***” маъносини беради ва унинг грамматик бир илдизли маъноси яна “коррозия” сузи, яъни “чириш” ёки “занглаш” деган мазмунни ҳам беради. Шундан келиб чикиб бу сўзни ижтимоий кўриниши ҳокимиятни бузиш, чиритиш оркали сотиб олиш” деган маънони беради.

Юридик энциклопедия муаллифларининг таъкидлашича, “*коррупция – мансабдор шахслар томонидан уларга берилган ҳуқуқлар ва ҳокимият имкониятларидан шахсий бойлик орттириш учун фойдаланишда ифодаланувчи сиёсат ёки давлат бошқаруви соҳасидаги жиноий фаолият*”.

“Юридик атамалар қомусий луғати”да коррупция тушунчасига “*давлат функцияларини бажариш ваколатига эга бўлган (ёки уларга тенглаштирилган) шахсларнинг ноқонуний тарзда моддий ва бошқа бойликлар, имтиёзларни олишда ўз мақоми ва у билан боғлиқ имкониятлардан фойдаланиши, шунингдек, бу бойлик ва имтиёзларни жисмоний ёки юридик шахслар қонунга хилоф равишда эгаллашига имкон бериши*”, деб таъриф берилган.

Яна бошқа адабиётларда эътироф этилишича, коррупция атамаси “*сиёсат ёки давлат бошқаруви соҳасидаги жиноий фаолият бўлиб, мансабдор шахслар ўзларига берилган ҳуқуқлар ва ҳокимият имкониятларидан шахсий бойиш мақсадида фойдаланишидан иборат*”, деб тавсифланган.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош Ассамблеяси томонидан 2003 йил 31 октябрда БМТнинг “Коррупцияга қарши кураш конвенцияси” имзоланган. Мазкур ҳужжат уни имзолаган давлатлардан пора олиш, бюджет маблағларини талон-тарож қилиш ва коррупция ортидан бойлик орттириш кабиларни жиноят деб белгилашни талаб этади.

Ушбу Конвенцияда коррупцияга шундай таъриф берилади: “*Коррупция — бу жамиятни турли йўллар билан исканжага оладиган даҳшатли иллатдир. У демократия ва ҳуқуқ устуворлиги асосларига путур етказади, инсон ҳуқуқлари бузилишига олиб келади, бозорлар фаолиятига тўсқинлик қилади, ҳаёт сифатини ёмонлаштиради ва одамлар хавфсизлигига таҳдид соладиган уюшган жиноятчилик, терроризм ва бошқа ҳодисалар илдиз отиб, гуллаши учун шароит яратиб беради. Ушбу зарарли ҳодиса катта ва кичик, бадавлат ва камбағал бўлишидан қатъий назар, барча мамлакатларда учрайди. Коррупция паст иқтисодий кўрсаткичларнинг асосий сабабларидан бири*

бўлиб, камбағаллик даражасини камайтириш ва ривожланишни таъминлаш учун энг катта тўсиқ ҳисобланади".

1979 йил 17 декабрда қабул қилинган Ҳуқуқий тартиботни сақлаш бўйича мансабдор шахсларнинг хулқ-атвор кодексида: "*Коррупция тушунчаси миллий ҳуқуқда белгиланиши лозим*", деб қайд этилган, лекин мазкур ҳодисанинг намунавий таърифи келтирилган: *"...мансабдор шахс ўз мансаб ваколатлари соҳасида ҳар қандай шаклдаги ҳақ эвазига мазкур ҳақни берувчининг манфаатларида, лавозим йўриқномаси қоидаларини бузган ҳолда ёки бузмасдан муайян ҳаракатларни бажариши ёки ҳаракатсизлиги*".

БМТнинг халқаро миқёсда коррупцияга қарши кураш бўйича Маълумотида шундай дейилган: "*Коррупция – бу шахсий мақсадларда наф кўриш учун давлат ҳокимиятини суиистеъмол қилиш*".

Коррупция тушунчасига берилган шунга ўхшаш таърифга Жаҳон банкининг ҳозирги дунёда давлатнинг ролига бағишланган ҳисоботида ҳам дуч келиш мумкин: "*коррупция – бу "шахсий наф кўриш йўлида давлат ҳокимиятини суиистеъмол қилиш*".

Халқаро ҳуқуқнинг айрим манбаларида хусусан, Коррупция муаммолари бўйича Европа Кенгаши Гуруҳларининг 1-сессияси (1995 йил 22-24 февраль, Страсбург)да "Коррупция"га шундай таъриф берилган."*Коррупция - пора олиш (ўзига оғдириш), давлат ёки хусусий соҳада муайян ваколатга эга бўлган шахс, мансабдор шахснинг ёки хусусий соҳада фаолият юритадиган шахс ёки мустақил агентнинг ўз мансаб вазифасидан ёки шунга ўхшаш муносабатлардан келиб чиқадиган мажбуриятларини бузадиган, шунингдек, ўзи ёхуд ўзга шахслар манфаати учун ҳар қандай шаклдаги афзалликларга эга бўлиш мақсадида ифодаланган хатти-ҳаракат*".

Бундан ташқари Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримов томонидан ҳам мазкур турдаги жиноят учун шундай таъриф берилганди: "*Жиноятнинг ёпиқ ва энг қабиҳ тури бор. Бу – коррупция ва порахўрлик. Жиноятнинг бу тури бошқарув аппаратини издан чиқарибгина қолмай, бозор асосларини ҳам барбод этиши мумкин*". И. А. Каримов ўзининг "Ўзбекистон XXI аср бўсағасида хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари" асарида коррупциянинг Ўзбекистоннинг ўз тараққиёти йўлида ривожланишига улкан тўсиқ бўлиши мумкинлигини баён қилган эди.

7.2. Коррупцияга қарши кураш борасида халқаро ҳуқуқий ҳужжатлар.

Жаҳон миқёсида қуйидаги коррупцияга қарши курашиш бўйича энг асосий халқаро-ҳуқуқий ҳужжатларни алоҳида таъкидлаб ўтиш лозимдир:

а) БМТнинг "Коррупцияга қарши курашиш конвенцияси";

б) Европа Иттифоқининг "Коррупция учун жиноий жавобгорлик тўғрисидаги Конвенцияси;

в) Европа Иттифоқининг "Коррупция учун фуқаровий жавобгарлик тўғрисида"ги Конвенцияси;

г) Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги доирасида "Коррупцияга қарши сиёсатнинг қонунчилик асослари тўғрисида"ги модел қонуни;

д) "Осиё Тараққиёт Банки ва Европа Тикланиш ва Тараққиёт Банки Осиё ва Тинч океани коррупцияга қарши ҳаракат дастури";

БМТнинг коррупцияга қарши кураш борасидаги ҳужжатлари **:**

1) "Ҳуқуқий тартиботни сақлаш бўйича мансабдор шахсларнинг хулқ-атвор Кодекси" (БМТ Бош ассамблеясининг Резолюцияси билан 1979 йил 17 декабрда қабул қилинган);

2) Ҳуқуқий тартиботни сақлаш бўйича мансабдор шахсларнинг хулқ-атвор Кодексини самарали амалга оширилиши учун раҳбарий принциплар (БМТнинг Иқтисодий ва Ижтимоий Кенгаши резолюцияси билан 1989 йил 24 майда қабул қилинган);

3) Давлат мансабдор шахсларининг Халқаро хулқ-атвор кодекси (БМТ Бош ассамблеясининг Резолюцияси билан 1996 йил 12 декабрда қабул қилинган);

4) БМТнинг Халқаро тижорат операцияларида коррупция ва порахўрликка қарши кураш тўғрисидаги Декларацияси (БМТ Бош ассамблеясининг Резолюцияси билан 1996 йил 16 декабрда тасдиқланган);

5) Терроризмни молиялаштиришга қарши кураш тўғрисидаги халқаро конвенция (БМТ Бош ассамблеясининг Резолюцияси билан 1999 йил 9 декабрда қабул қилинган);

6) БМТнинг Трансмиллий уюшган жиноятчиликка қарши кураш тўғрисидаги Конвенцияси (БМТ Бош ассамблеясининг Резолюцияси билан 2000 йил 15 ноябрда қабул қилинган);

7) БМТ Форумининг офшорлар бўйича Коммюникеси (Кайман ороллари, 2000 йил 30-31 март);

8) БМТ Бош котибининг коррупцияга оид маърузаси (Вена, 2001 йил 8-17 май);

9) Коррупцияга қарши кураш бўйича чора-тадбирлар тўплами (2001 йил июнь);

10) Коррупцияга қарши кураш чоралари. Пулни тозалашга қарши кураш чоралари. Жиноятчилик ва одил судлов: XXI аср чорловига жавоблар тўғрисидаги Вена декларациясини амалга ошириш ҳаракат Режаси (БМТ Бош ассамблеясининг Резолюцияси билан 2002 йил 15 апрелда қабул қилинган)

11) БМТнинг Коррупцияга қарши кураш тўғрисидаги Конвенцияси (БМТ Бош ассамблеясининг Резолюцияси билан 2003 йил 31 октябрда қабул қилинган).

Европа Кенгаши ва Европа Иттифоқининг коррупцияга қарши кураш борасидаги ҳужжатлари :

1) Европа Кенгашининг коррупция учун жиноий жавобгарлик тўғрисидаги Конвенцияси (Страсбург, 1999 йил 27 январь);

2) Европа Кенгашининг коррупция учун фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик тўғрисидаги Конвенцияси (Страсбург, 1999 йил 9 сентябрь);

3) Европа Кенгашининг жиноий фаолиятдан олинган даромадларни тозалаш, аниқлаш, олиб қўйиш ва мусодара қилиш тўғрисидаги Конвенцияси (Страсбург, 1990 йил 8 ноябрь);

4) Коррупцияга қарши курашнинг йигирмата принципи (Европа Кенгаши Вазирлар Маҳкамаси томонидан қабул қилинган 1997 йил 6 ноябрь);

5) Давлат хизматчилари учун Модель хулқ-атвор кодекси (Европа Кенгаши Вазирлар Маҳкамаси томонидан қабул қилинган 2000 йил 11 май);

6) Сиёсий партияларни ва сайлов кампаниясини молиялаштиришда коррупцияга қарши ягона қоидалар (Европа Кенгаши Вазирлар Маҳкамаси томонидан қабул қилинган 2003 йил 8 апрель);

7) Молиявий тизимдан пулни тозалаш мақсадларида фойдаланишга йўл қўймаслик тўғрисидаги ЕИ Директиваси (1991 йил 10 июнь);

8) Пулни тозалашга қарши Париж декларацияси (Европа Иттифоқининг пулни тозалашга қарши парламентар конференциясининг Якуний декларацияси 2002 йил 8 февраль).

Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги доирасида коррупцияга қарши кураш борасида қабул қилинган ҳужжатлар:

1) Жиноятчиликка қарши курашда Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигига иштирокчи-давлатларнинг ҳамкорлиги тўғрисидаги Келишуви (Москва, 1998 йил 25 ноябрь);

2) “Коррупцияга қарши сиёсатнинг қонунчилик асослари тўғрисида”ги Намунавий қонуни (МДҲ Парламенлараро ассамблеясининг XXII пленар йиғилишида қабул қилинган 2003 йил 15 ноябрь);

3) “Коррупцияга қарши кураш тўғрисида”ги Намунавий қонуни (МДҲ Парламенлараро ассамблеясининг XIII пленар йиғилишида қабул қилинган 1999 йил 3 апрель);

4) “Ғайриқонуний йўлдан олинган даромадларни легаллаштиришга қаршилик қилиш тўғрисида”ги Намунавий қонуни (МДҲ Парламенлараро ассамблеясининг XII пленар йиғилишида қабул қилинган 1998 йил 8 декабрь);

5) “Уюшган жиноятчиликка қарши кураш тўғрисида”ги тавсиявий қонунчилик акти (МДҲ Парламенлараро ассамблеясининг қарори билан қабул қилинган 1996 йил 2 ноябрь).

6) Жиноий даромадларни легаллаштиришга ва терроризмни молиялаштиришга қарши курашиш бўйича Евросиё гуруҳи тўғрисидаги Битим (Москва, 2011 йил 16 июнь).

FATF ташкилотининг коррупцияга қарши кураш борасидаги ҳужжатлари :

1) FATFнинг қирқта тавсияси (2003 йил 20 июнь таҳрири);

2) FATFнинг қирқта тавсиясига тушунтириш (2003 йил);

3) FATFнинг пулни тозалашга қарши кураш бўйича халқаро ҳамкорликка тўсиқ бўлаётган йигирма бешта асосий мезони (2003 йил);

4) Терроризмни молиялаштириш билан боғлиқ операцияларни аниқлаш бўйича молиявий ташкилотлар учун FATF тавсиялари (2002 йил)

5) Оммавий қирғин куролларни тарқалишини молиялаштириш, терроризмни молиялаштириш, пулларни легаллаштиришга оид халқаро стандартлар (2012).

Бошқа халқаро ташкилотларнинг коррупцияга қарши кураш борасидаги ҳужжатлари:

1) Иш юзасидан халқаро операцияларни амалга оширишда чет эллик давлат мансабдор шахси томонидан пора беришга қарши кураш тўғрисидаги Конвенция (Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти (ОЭСР) томонидан қабул қилинган 1997 йил 21 ноябрь);

2) Коррупцияга қарши кураш тўғрисидаги Америкааро конвенцияси (Каракас, 1996 йил 29 март);

3) Адлия ва хавфсизлик органлари ходимларига нисбатан коррупцияга қарши кураш ва уларнинг виждонли ва пок бўлишини таъминлаш чоралари бўйича умумий тавсиялар (Коррупцияга қарши кураш масалалари бўйича Глобал форум, Вашингтон, 1999 йил 24-26 февраль).

Дунёдаги мамлакатларда коррупциянинг мамлакат бошқаруви, иқтисодиёти ва бошқа соҳаларига таъсирини халқаро нодавлат-нотижорат "Transparency International" - "Трансперенси интернешнл" тадқиқотларига асосан баҳолаб келинади.

7.3. Ўзбекистон Республикасини БМТнинг "Коррупцияга қарши кураш конвенцияси"га қўшилиши.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош Ассамблеяси томонидан 9 декабрь – "Коррупцияга қарши кураш куни" деб эълон қилинган ва ҳар йили ушбу сана кенг нишонланади. Коррупцияга қарши кураш борасидаги энг асосий халқаро ҳужжат бу – шубҳасиз, БМТнинг Коррупцияга қарши конвенцияси ҳисобланади.

Ушбу Конвенциянинг мақсади қуйидагилардан иборат:

— коррупцияга қарши қаратилган юқори самарали чора тадбирларни қабул қилиш ва уларни мустаҳкамлаш;

— коррупцияга қарши курашда ҳалқаро ҳамкорликни кенгайтириш, енгиллаштириш ва қўллаб қувватлаш.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Коррупцияга қарши курашиш конвенцияси 2003 йил 31 октябрда қабул қилинган. Ўзбекистон Республикаси мазкур халқаро ҳужжатни ратификация қилган: Ўзбекистон Республикаси Олий мажлиси Қонунчилик палатаси томонидан "БМТнинг Коррупцияга қарши конвенциясига Ўзбекистон Республикасининг қўшилиши тўғрисида"ги Қонуни 2008 йил 24 июнда қабул қилинди ва 2008 йил 27 июнда Ўзбекистон Республикаси Олий мажлиси Сенати томонидан маъқулланди ва 2008 йил 28 августдан эътиборан кучга кирди.

БМТнинг Коррупцияга қарши конвенцияси муқаддима ҳамда 8 та боб, 71 та моддадан иборат бўлиб, 1-бобда (1-4) умумий қоидалар, 2-бобда (5-14) коррупциянинг олдини олиш чоралари, 3-бобда (15-42) жиноятчилик ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолияти, 4-бобда (43-50) халқаро ҳамкорлик, 5-бобда (51-59) активларни қайтариш бўйича чоралар, 6-бобда (60-62) техник ёрдам ва маълумот алмашинуви, 7-бобда (63-64) амалга ошириш механизмлари, 8-бобда (65- 71) якуний қоидалар акс этган.

Ўзбекистон Республикаси мазкур конвенцияга бир нечта билдиришлар, баёнотлар ва шартлар билан қўшилган. Жумладан, Қонуннинг 1-бандига кўра, Ўзбекистон Республикаси Конвенция 6-моддасининг 3-банди бўйича Ўзбекистон Республикасининг Бош прокуратураси, Ички ишлар вазирлиги, Миллий хавфсизлик хизмати ва Адлия вазирлиги коррупциянинг олдини олиш бўйича аниқ чора-тадбирлар ишлаб-чиқиш ва уларни амалга оширишда бошқа Иштирокчи-давлатларга ёрдам кўрсатиши мумкин бўлган органлар сифатида белгиланганлиги билдирилган. Бу қоида Конвенциянинг 6-моддаси 3-бандидаги ҳар бир иштирокчи Давлат БМТнинг Бош котибига коррупциянинг олдини олиш бўйича аниқ чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишда бошқа иштирокчи Давлатларга ёрдам бериши мумкин бўлган орган ёки органларнинг номи ва манзилини хабар қилади, деган талабларига тўла жавоб беради.

Қонуннинг 2-бандига кўра, Конвенция 42-моддасининг 1 ва 3-бандлари бўйича 15-19, 21, 22-моддаларда, 23-модданинг 1-бандида, 24, 25, 27-моддаларда назарда тутилган қилмишлар миллий қонунчиликка мувофиқ жиноий жазоланадиган қилмиш эканлиги ва уларга нисбатан Ўзбекистон Республикасининг юрисдикцияси татбиқ этилишлиги баён этилган.

Конвенциянинг 15-моддаси "Миллий оммавий мансабдор шахсларни пора эвазига оғдириш"; 16-моддаси "Хорижий оммавий мансабдор шахсларни ва оммавий халқаро ташкилотларнинг мансабдор шахсларини пора эвазига оғдириш"; 17-моддаси "Оммавий мансабдор шахс томонидан мол-мулк талон-торож қилиниши, ноқонуний ўзлаштирилиши ёки кўзда тутилмаган мақсадларда ишлатилиши"; 18-моддаси "Ғаразли мақсадларда мавқеидан фойдаланиш"; 19-моддаси "Хизмат мавқеининг суиистеъмол қилиниши"; 21- модда "Хусусий секторда пора эвазига оғдириш"; 22-моддаси "Хусусий секторда мулкнинг талон-торож қилиниши"; 23-моддаси 1-банди "Жиноий йўл билан топилган даромадларни легаллаштириш"; 24-моддаси "Яшириш"; 25-моддаси "Одил судловнинг амалга оширилишига тўсқинлик қилиш"; 27-моддаси "Иштирок ва суиқасд" деб номланган. Ушбу хатти-ҳаракатлар Ўзбекистон жиноят қонунчилиги бўйича ҳам жиноий қилмиш сифатида баҳоланади ва амалдаги жиноят қонунида бундай қилмишлар учун жиноий жавобгарлик

белгиланган. Қонун мазмунига кўра, Ўзбекистон Республикаси Конвенциянинг “Ноқонуний тарзда бойлик орттирилиши”ни жиноят деб баҳолаган 20-моддаси ва “Юридик шахсларнинг жавобгарлиги”ни назарда тутувчи 26-моддасига қўшилмаган. Қонуннинг 3-бандига кўра, Ўзбекистон Республикаси Конвенция 44-моддаси 6-бандининг “а” кичик бандига мувофиқ, ушбу Конвенциядан коррупция жиноятлари содир этган шахсларни тутиб топшириш масалаларида ушбу Конвенциянинг бошқа Иштирокчи-давлатлари билан ўзаролик асосида ҳамкорлик қилиш учун ҳуқуқий асос сифатида фойдаланишлигини билдирган.

Қонуннинг 4-бандига кўра, Ўзбекистон Республикаси Конвенциянинг 46-моддаси 13-банди бўйича “Ўзбекистон Республикасининг Бош прокуратураси ўзаро ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш тўғрисидаги илтимосларни олиш ва бажариш ёки бундай илтимосларни бажариш учун Ўзбекистон Республикасининг бошқа ваколатли органларига юборишга жавобгар бўлган марказий орган” эканлигини, 14-банди бўйича “Ўзаро ҳуқуқий ёрдам тўғрисидаги илтимосларни юборишда ўзбек, рус ва инглиз тиллари мақбул тиллар сифатида белгиланишлиги” билдирилган.

Конвенциянинг 66-моддаси 2-банди қоидаларига эътибор берадиган бўлсак, Ўзбекистоннинг бу позицияси тегишли асосга эга эканлигига амин бўламиз. Яъни, бу бандда икки ёки ундан ортиқ иштирокчи давлатларнинг Конвенцияни шарҳлаш ёки қўллаш билан боғлиқ ҳар қандай келишмовчилиги мунозаралар олиб бориш йўли билан, ёки арбитраж йўли билан ҳал этилиши, келишмовчиликлар бу йўсинда ўз ечимини топмаган тақдирда давлатлардан бирининг Халқаро Судга мурожаат этиши орқали бир қарорга келиши мумкинлиги белгиланган.

Фикримизча, бир неча халқаро ҳужжатлар замирида юзага келган ва унинг стандартларига жавоб бера оладиган Конвенциянинг моддалари юзасидан бундай келишмовчиликлар юзага келиши эҳтимолдан узоқ ва ҳар бир мамлакат Конвенция талабларини унга қўшилиши олдидан кўп марталаб ўрганиб чиққан ва мазмун ҳамда талабларидан тўла хабардор бўлган бўлади. Ўзбекистон ўзини ушбу қоида билан боғлиқ эмас деб ҳисоблашининг ҳам ҳуқуқий асоси мавжуд.

Сабаби, Конвенциянинг айнан шу моддаси 3-бандида ҳар қандай иштирокчи давлат унинг 2-бандини ўзига тааллуқли ёки аксинчалиги ҳақида билдиришни баён этиш ҳуқуқига эга эканлиги ҳуқуқий мустаҳкамланган. Мансаб мавқеини суиистеъмол қилиш шакллари жуда ранг-баранг бўлгани боис, турли мезонларга кўра коррупциянинг ҳар хил турлари фарқланади.

Шунингдек, 2010 йил март ойида Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилоти доирасида Коррупцияга қарши курашнинг Истанбул режасига (2003 йил 10 сентябрь) қўшилдик.

БМТнинг Коррупцияга қарши курашиш конвенциясига аъзо давлат сифатида мамлакатимизда коррупцияга қарши курашиш бўйича халқаро мажбуриятларини бажариш мақсадида кенг кўламли ишлар амалга оширилиб келинмоқда. Таъкидлаш жоизки, сўнги йилларда бу борада миллий қонунчилигимизда мукаммал ҳуқуқий база шакллантирилди.

Коррупцияга қарши курашиш бўйича фаолиятни амалга оширувчи давлат органлари Прокуратура, Бош Прокуратура ҳузуридаги Иқтисодий жиноятларга қарши курашиш департаменти, Давлат хавфсизлик хизмати, Адлия, Ички ишлар, Давлат божхона хизмати ҳамда ОАВлари ва фуқаролик институтлари ўртасида ҳамкорликни таъминлаш бу борадаги асосий вазифалардан ҳисобланади.

7.4. Мамлакатимизда коррупцияга қарши курашишнинг ҳуқуқий механизмларнинг яратилиши: “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги қонун.

Албатта, мамлакатимизда коррупцияга қарши курашишнинг ҳуқуқий механизми мустақилликнинг дастлабки йиллариданоқ яратила бошланган. Коррупцияга қарши кураш ишларини ташкиллаштириш мақсадида Вазирлар Маҳкамасининг 1992 йил 3 мартдаги “Ўзбекистон Республикаси Прокуратураси тузилмасида ташқи иқтисодий фаолият соҳасидаги порахўрлик, ўғирликлар ва бошқа суиистеъмолчиликларга қарши кураш бошқармасини ташкил этиш тўғрисида”ги; 1994 йил 11 майдаги “*Хусусий мулкчилик ва тадбиркорликни коррупция, рэкет ва уюшган жиноятчиликнинг бошқа кўринишларидан ҳимоя қилишнинг ташкилий чора-тадбирлари тўғрисида*”ги; 1997 йил 28 майдаги “*Коррупция, рэкет ва терроризмга қарши курашни такомиллаштириш ишларини янада ривожлантириш тўғрисида*”ги қарорлари қабул қилинди ва уларнинг ижросини таъминлаш юзасидан чора-тадбирлар ишлаб чиқилди.

2008 йилда БМТнинг 2003 йилдаги «Коррупцияга қарши курашиш» Конвенциясини ратификация қилиниши ва ушбу конвенцияга Ўзбекистон Республикаси қўшилиши тўғрисида»ги Қонун қабул қилиниши катта аҳамият касб этмоқда. Бундан ташқари, сўнгги йилларда коррупцияга

қарши курашнинг ҳуқуқий механизмларини такомиллаштиришга қаратилган Бюджет ва Божхона кодекслари (янги таҳрирда), «*Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида*»ги, «*Ижтимоий шериклик тўғрисида*»ги, «*Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлиги тўғрисида*»ги, «*Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида*»ги, «*Электрон ҳукумат тўғрисида*»ги, «*Ички ишлар органлари тўғрисида*»ги қонунлар қабул қилинди. Буларнинг бари том маънода давлатимиз тинчлигини ва халқ фаровонлигининг ҳуқуқий гаровидир.

Қонунчилик таҳлили коррупция билан боғлиқ қилмишларга қарши курашиш фаолиятининг ҳуқуқий асослари кўпроқ Ўзбекистон Республикасининг амалдаги ***Жиноят кодекси***да ўз ифодасини топган. Буни қуйидагиларда кўришимиз мумкин:

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг “Коррупция билан боғлиқ жиноятлар”ни назарда тутувчи қуйидаги моддалар:

1. *Ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилиш (167-модда);*
2. *Сохта тадбиркорлик (179-модда);*
3. *Сохта банкротлик (180-модда);*
4. *Божхона тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш (182-модда);*
5. *Солиқлар ёки бошқа мажбурий тўловларни тўлашдан бўйин товлаш (184-модда);*
6. *Ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш (205-модда);*
7. *Ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четга чиқиш (206-модда);*
8. *Мансаб сохтакорлиги (209-модда);*
9. *Пора олиш (210-модда);*
10. *Пора бериш (211-модда);*
11. *Пора олиш-беришда воситачилик қилиш (212-модда);*
12. *Товламачилик йўли билан ҳақ - беришни талаб қилиш (214-модда);*
13. *Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштириш (243-модда);*
14. *Контрабанда (246-модда) мавжуд.*

Мамлакатимизда “***Коррупцияга қарши кураш тўғрисида***”ги Ўзбекистьон Республикаси қонуни қонунчилик палатаси томонидан 2016 йил 24 ноябрда қабул қилиниб, Сенат томонидан 2016 йил 13 декабрда маъқулланган. Президент томонидан 2017 йил 3 январда тасдиқланиб, 4 январдан кучга кирди. Қонун 34 моддадан иборат. Ушбу қонуннинг 4-моддасида коррупцияга қарши курашишнинг асосий принциплари, яъни:

- Коррупцияга қарши курашишнинг асосий принциплари қуйидагилардан иборат:
- қонунийлик;
- фуқаролар ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларининг устуворлиги;
- очиқлик ва шаффофлик;
- тизимлилик;
- давлат ва фуқаролик жамиятининг ҳамкорлиги;
- коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирлар устуворлиги;
- жавобгарликнинг муқаррарлиги.

Қонуннинг 5-моддада эса коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий йўналишлари берилган.

- Коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат:
- аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириш, жамиятда коррупцияга нисбатан муросасиз муносабатни шакллантириш;
- давлат ва жамият ҳаётининг барча соҳаларида коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирларни амалга ошириш;
- коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларни ўз вақтида аниқлаш, уларга чек қўйиш, уларнинг оқибатларини, уларга имкон берувчи сабаблар ва шарт-шароитларни бартараф этиш, коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларни содир этганлик учун жавобгарликнинг муқаррарлиги принципини таъминлаш.

Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги қонуни давлат органлари фаолиятининг очиқлигини ва ҳисобдорлигини таъминлаш, давлат бошқаруви тизимининг самарадорлигини ошириш, давлат органлари, мансабдор шахсларнинг ўз зиммасига юклатилган вазифаларни бажариши юзасидан масъулиятини кучайтиришга, коррупцияга қарши курашиш соҳасида парламент ва жамоатчилик назоратини амалга ошириш мақсадларига хизмат қилмоқда.

Қонунда коррупция, коррупцияга оид ҳуқуқбузарлик, манфаатлар тўқнашуви каби ибораларнинг мазмуни ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамлаб қўйилди.

Қонун асосида давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёевнинг жорий йил 2 февралдаги «Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг қоидаларини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори қабул қилинди. Мазкур ҳужжатлар ўз мазмун моҳияти, мақсади билан мамлакатимизда коррупцияга қарши курашнинг янги босқичини бошлаб берди.

Президентимизнинг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги фармони билан тасдиқланган 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йилида амалга оширишга оид давлат дастурида ҳам коррупцияга қарши курашишнинг ташкилий-ҳуқуқий механизмларини такомиллаштириш ва коррупцияга қарши курашиш самарадорлигини ошириш бўйича тадбирлар белгиланганлиги алоҳида қайд этилди.

Қонун нормаларини ҳаётга татбиқ этиш мақсадида юқорида кўрсатилган Президентимиз қарори билан 2017-2018 йилларга мўлжалланган коррупцияга қарши курашиш бўйича давлат дастури, *Коррупцияга қарши курашиш бўйича республика идоралараро комиссияси* таркиби тасдиқланди. Коррупцияга қарши курашиш бўйича республика идоралараро комиссиясининг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

- коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги давлат дастурларининг ва бошқа дастурларнинг ишлаб чиқилиши ҳамда амалга оширилишини ташкил этиш;
- коррупцияга қарши курашиш бўйича фаолиятни амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи органлар ҳамда ташкилотларнинг фаолиятини мувофиқлаштириш ва ҳамкорлигини таъминлаш;
- аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтиришга, жамиятда коррупцияга нисбатан муросасиз муносабатни шакллантиришга доир чора-тадбирларнинг ишлаб чиқилиши ҳамда амалга оширилишини ташкил этиш;
- коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишга, уларни аниқлашга, уларга чек қўйишга, уларнинг оқибатларини, шунингдек уларга имкон берувчи сабаблар ва шарт-шароитларни бартараф этишга доир чора-тадбирлар самарадорлиги оширилишини таъминлаш;
- коррупциянинг ҳолати ва тенденциялари тўғрисидаги ахборотни йиғиш ҳамда таҳлил этиш;
- коррупцияга қарши курашиш бўйича чора-тадбирлар амалга оширилиши юзасидан мониторингни амалга ошириш, ушбу соҳадаги мавжуд ташкилий-амалий ва ҳуқуқий механизмларнинг самарадорлигини баҳолаш;
- коррупцияга қарши курашиш тўғрисидаги қонун ҳужжатларини такомиллаштириш ва ушбу соҳадаги ишларни яхшилаш юзасидан таклифлар тайёрлаш;
- коррупцияга қарши курашиш бўйича ҳудудий идоралараро комиссиялар фаолиятини мувофиқлаштириш.

Давлат дастури 51 банддан иборат чора-тадбирларни қамраб олган. Унда коррупцияга бевосита ёки билвосита қарши қаратилган, унинг тизимли сабаблари ва шароитларини олдини олишга йўналтирилган 10 қонун, қатор қонуности ҳужжатлари, чора-тадбирлар режалари лойиҳаларини ишлаб чиқиш ва қабул қилиш, туркум тарғибот тадбирларини амалга ошириш кўзда тутилган.

Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ва уларнинг ҳудудий бошқармаларида давлат ва жамият ҳаётининг барча соҳаларида коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирларни амалга ошириш ҳамда коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларни ўз вақтида аниқлаш, уларга чек қўйиш, уларнинг оқибатларини, уларга имкон берувчи сабаблар ва шарт-шароитларни бартараф этиш борасида муайян ишлар амалга оширилмоқда.

Қонундан кўзланган мақсад коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборатдир. Ҳужжатда “коррупция”, “коррупцион ҳуқуқбузарлик”, ва “манфаатлар можароси” каби тушунчаларга изоҳ берилган.

Қонун ҳужжатида коррупцияга қарши курашишнинг асосий тамойиллари сифатида:

- қонунийлик;
- фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари устуворлиги;
- очиқлик, шаффофлик ва тизимлилик;
- давлат ва фуқаролик жамиятининг ўзаро ҳамкорлиги;

- коррупциядан огоҳлантириш ва жавобгарликнинг муқаррарлиги бўйича чоралар устуворлиги келтириб ўтилган.

Шу муносабат билан Коррупцияга қарши курашиш бўйича Республика идоралараро комиссияси томонидан “Коррупциясиз таълим” деб номланган рангли, ўқув кўргазма нашр этилиб, республикамиздаги барча таълим муассасаларига етказилди. Жумладан, бизнинг вилоят ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасалари ҳам мазкур кўргазма билан таъминланди. Бундан кўзланган асосий мақсад:

- ёш авлоднинг ҳуқуқий саводхонлиги ва ҳуқуқий маданиятини ошириш, жамиятда коррупцияга нисбатан муросасиз муносабатни шакллантириш;

- давлат ва жамият ҳаётининг барча соҳаларида коррупциядан огоҳлантириш бўйича чораларни амалга ошириш;

- коррупцион ҳуқуқбузарликларни ўз вақтида аниқлаш, улар оқибатлари ва келтириб чиқарган шароитларни бартараф этиш ҳамда коррупцион ҳуқуқбузарликлар содир этилгани учун муқаррар жазолаш тамойилини татбиқ этишдан иборатдир.

Таълим муассасаларида коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги ҳуқуқий таълим ва тарбия масалалари Қонуннинг 16-, 17-, 18-моддаларида ўз ифодасини топган. Таъкидлаш жоизки, ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданияти юксак бўлган, ҳуқуқий таълим ва тарбия жиҳатидан етук бўлган инсонлар салбий иллат бўлмиш коррупцияга йўл қўймайдилар.

2017 йил 4 январь куни Президентимиз Ш.Мирзиёев ташаббуси билан қабул қилинган “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонун кенг жамоатчилик томонидан катта қувонч билан кутиб олинди. Сабаби, бундан олдин айнан Коррупция ва унга қарши кураш соҳасидаги амалий чора-тадбирлар мазмун-моҳиятини тубдан ёритиб берувчи ва давлат органларининг умумий ҳолатда вазифа ва мажбуриятларини узвий ҳолатда белгиловчи норматив-ҳуқуқий ҳужжат мавжуд эмас эди. Қонун ижтимоий-адолат руҳида тузилган бўлиб, ислоҳотлар самарадорлиги ва натижадорлигига салбий таъсир кўрсатаётган омилларни ўрганиб, халқаро амалиёт билан таққослаш ва уни одамларимиз, айниқса, жойлардаги тадбиркорлар, жамоатчилик ташкилотлари билан кенг муҳокама қилиш асосида ишлаб чиқилди. Шунингдек, жамиятда коррупцияга қарши кураш бўйича барча ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идоралар, давлат ҳокимияти органлари қолаверса ҳар бир фуқаро масъул эканлигини чуқур изоҳлайди.

Аҳамиятли томони, Қонун барча давлат органлари ва жамоат бирлашмалари ўзаро бааҳамжиҳатликда фаолият юритиши лозимлигини, шахсларни бирлаштириш, ўзини ўзи бошқариш органлари, жамоат ташкилотлари, оммавий ахборот воситаларининг давлат идоралари билан биргаликда иш олиб бориши ва ҳуқуқий тарғибот самарадорлигини кучайтиришни тақазо этмоқда. Чунки фақат кучли фуқаролик жамияти барпо қилиб ва астойдил курашибгина коррупциянинг олдини олишга эришишимиз мумкинлиги яна бир карра эслатилди.

Ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш Қонунда алоҳида боб билан белгиланди ва мазкур иллатга қарши курашиш соҳасида фақат айрим давлат идоралари эмас, балки ҳар бир фуқаро фаол иштирок этиши лозимлиги ва ўзини бу борада масъул эканини ҳис этиб ҳаракат қилиши даркорлиги кўзда тутилди. Бинобарин фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари, нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқароларнинг коррупцияга қарши курашишда иштирок этиши тартибга солинган. Унга кўра, ўзини ўзи бошқариш органлари, нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролар коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги давлат дастурларини ва бошқа дастурларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга оширишда иштирок этади, аҳолининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтиришда, жамиятда коррупцияга нисбатан муросасиз муносабатни шакллантиришда қатнашади. Шунингдек, улар бу борада жамоатчилик назоратини амалга ошириши, коррупцияга қарши курашиш тўғрисидаги қонун ҳужжатларини такомиллаштириш юзасидан таклифлар киритиши ҳамда давлат органлари ва бошқа ташкилотлар билан ҳамкорлик қилиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 2 февралдаги ПҚ-2752-сонли *«Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида»ги Қонунни қоидаларининг самарали ижросини таъминлаш, жамият ва давлат ҳаётининг барча соҳаларида коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирларни ўз вақтида ва сифатли амалга ошириш мақсадида Қарор* қабул қилинди.

Иқтисодиётни янада ўстириш, халқ фаровонлигини ошириш, мамлакатда инвестиция муҳитини яхшилаш борасидаги стратегик вазифаларни ҳал этиш коррупцияга қарши курашиш соҳасида давлат сиёсатининг самарали амалга оширилишини таъминлаш ҳамда коррупция кўринишларининг сабаб ва шарт-шароитларини бартараф этиш бўйича янги тизимли чоралар кўрилишини таъминлаш мақсадида **2019 йил 27 майда "Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПФ-5729-сон** Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармони қабул қилинди. Фармонга биноан, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг палаталарида коррупцияга қарши курашиш ва суд-ҳуқуқ масалалари бўйича қўмитаси, Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар халқ депутатлари кенгашлари, туман ва шаҳар халқ депутатлари кенгашларининг таркибида коррупцияга қарши курашиш комиссияларини ташкил этилди.

Фармон натижасида 2019 йил 1 августдан бошлаб эксперимент тариқасида, жамоатчилик ва етакчи экспертларни, шу жумладан хорижий экспертларни жалб этган ҳолда дастлабки босқичда капитал қурилиш ва олий таълим соҳаларида «Коррупциясиз соҳа» лойиҳасини амалга оширишни ташкил этиш, 2020 йил 1 апрелдан бошлаб лойиҳани бошқа соҳаларга ҳам босқичма-босқич жорий этиш вазифалари белгилаб олинди.

Давлатимиз раҳбари Ш.М. Мирзиёев Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги "*Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз" мавзуидаги маърузасида "Жамиятимизда коррупция, турли жиноятларни содир этиш ва бошқа ҳуқуқбузарлик ҳолатларига қарши курашиш, уларга йўл қўймаслик, жиноятга жазо, албатта, муқаррар экани тўғрисидаги қонун талабларини амалда таъминлаш бўйича қатъий чоралар кўришимиз зарур*", деб бежиз таъкидламади.

Хулоса қилиб айтганда, Коррупция муаммосига қарши курашишда ҳуқуқий саводхонлик, одамларни ҳалол меҳнат қилишга ундаш, ёшларда ўз билими, куч-ғайрати ва ижодий қобилияти билан юксак марраларга эришиш ҳиссини тарбиялаш, барча бўғиндаги давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари ходимларида, фуқароларда коррупцияга нисбатан тоқатсизлик маданиятини шакллантиришнинг аҳамияти жуда катта. Шу жиҳатдан "Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида"ги Қонун фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликлари ҳимоя қилинишини таъминлашнинг қўшимча ҳуқуқий кафолатларини яратади, жамиятдаги сиёсий-иқтисодий ва ижтимоий тизим салоҳиятини юксалтириб энг муҳими, халқимизнинг давлатга бўлган ишончини мустаҳкамлайди.

8 -Маъруза. ЎЗБЕКИСТОНДА ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИНИ БАРПО ЭТИШНИНГ ИЛМИЙ-МЕТОДОЛОГИК, НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

Режа:

1. Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти И.Каримов томонидан мамлакатимизда янги ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамиятини барпо қилишнинг концептуал заминларининг асослаб берилиши.
2. Ривожланган мамлакатларнинг тараққиёт моделлари ҳамда тараққиётнинг "Ўзбек модели"ни яратилишининг сиёсий, ижтимоий, тарихий асослари. асосий тамойиллари, моҳияти ва ўзига хос хусусиятлари.
3. Мамлакатни янгилаш ва модернизация қилиш – фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг устувор шарти.
4. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантиришнинг 2017-2021 йилларга мўлжалланган "Ҳаракатлар стратегияси"нинг асосий йўналишлари.

Таянч конспект: Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти И.Каримов томонидан мамлакатимизда янги ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамиятини барпо қилишнинг концептуал заминларининг асослаб берилиши. Ривожланган мамлакатларнинг тараққиёт моделлари. Тараққиётнинг "Ўзбек модели"ни яратилишининг сиёсий, ижтимоий, тарихий асослари. асосий тамойиллари, моҳияти ва ўзига хос хусусиятлари. Мамлакатни янгилаш ва модернизация қилиш – фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг устувор шарти. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантиришнинг 2017-2021 йилларга мўлжалланган "Ҳаракатлар стратегияси"нинг асосий йўналишлари.

8.1. Миллий мустақилликнинг дастлабки йилларида Ўзбекистон жамиятининг барча соҳаларида чуқур **институционал** ўзгаришлар амалга оширилди: **биринчидан**, эски яккапартиявий

давлатга барҳам берилиб, демократик тамойиллар асосидаги миллий давлат шаклланди; **иккинчидан**, жамиятда кўппартиявийлик тизими шаклланди; **учинчидан**, партия ва давлатдан холи бўлган нодавлат нотижорат ташкилотлар тизими шаклланди; **тўртинчидан**, ўзини ўзи бошқариш органлари партиядан ва давлатдан ажратилди; **бешинчидан**, коммунистик мафкура ўрнига мафкуралар плюрализмига ўрин берилди; **олтинчидан**, миллий қадриятлар ва миллий маънавият мамлакат халқининг асосий дунёқарашига айланиши учун барча ҳуқуқий асослар яратилди; **еттинчидан**, барча қонунларни демократик тамойиллар асосида қабул қилиш тажрибаси шаклланди. Натижада мамлакатда фуқаролик жамиятининг шаклланиши учун сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва маънавий шарт-шароитлар яратилди.

Мамлакатимизда фуқаролик жамиятини шакллантириш жараёнларининг стратегик йўналишларини белгиланишида тараққиётнинг «ўзбек модели» моҳиятидан келиб чиқувчи барча тамойиллар етакчи асос вазифасини ўтамоқда. Хусусан, ушбу жараёнларда давлатнинг бош ислоҳотчилик ролини алоҳида кўрсатиб ўтиш лозимдир. Мустақил давлатимиз томонидан аввалambор мамлакатимизда фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг ғоявий ва ҳуқуқий асослари белгилаб берилди. Биринчи Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек: «Бизнинг бош стратегик мақсадимиз қатъий ва ўзгармас бўлиб, бозор иқтисодиётига асосланган эркин демократик давлат барпо этиш, фуқаролик жамиятининг мустаҳкам пойдеворини шакллантиришдан иборатдир»[87].

Демократия, ҳуқуқий давлат, фуқаролик жамияти мазмун-моҳияти, шаклланиш қонуниятларини ташкил қилувчи энг етакчи манбалар ҳисобланади. Юртимизда миллий тараққиёт модели асосида ҳуқуқий демократик давлатнинг институционал заминлари:

- давлат ҳокимиятининг тармоқларга бўлиниши принципига асосланиши;

- демократик Конституциянинг қабул қилиниши ва қонун устуворлиги тамойилини рўёбга чиқарувчи механизмларни яратилиши; - эркин демократик сайлов тизимини кафолатланиши;

- давлат ва жамият бошқарувини амалга оширишда кўппартиявийлик тизимининг яратилиши;

- жамоат бирлашмалари ва нодавлат ва нотижорат ташкилотлари фаолиятини йўлга қўйилиши;

- фуқаролар ўз-ўзини бошқариш институтларини ривожлантирилиши;

- фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларини, манфаатлари ва эхтиёжларини таъминлашнинг самарали заминларини вужудга келтирилиши, фуқаролик жамиятини шакллантириш манфаатларидан келиб чиққан ҳолда барпо этилди.

Буларнинг натижасида мамлакатимизда фуқаролик жамиятини шаклланиши учун энг асосий куч ва манба бўлиб хизмат қиладиган замонавий ҳуқуқий демократик давлат асослари ривожлантирилди.

Маълумки, ҳуқуқий давлат демократия тамойиллари асосида шакллантирилади. Айни вақтда ҳуқуқий давлат, фуқаролик жамияти институтлари ва унинг моҳиятини ташкил қилувчи барча жиҳатларини жамиятда қарор топиши учун етакчи замин бўлиб хизмат қилади. Яъни фуқаролик жамиятини шаклланиши босқичларида демократлашув жараёнлари, ҳуқуқий давлатнинг шаклланиши ҳал қилувчи ўрин тутади. Демократлашув жараёнлари фуқаролик жамияти моҳиятини ташкил қилувчи шахс эркинлиги, тенглиги, озодлиги, тинчлиги, фаровонлиги, дахлсизлиги каби буюк неъматларни рўёбга чиқарса, ҳуқуқий давлат – фуқароларнинг ана шу неъматлардан кафолатли фойдаланишнинг ҳуқуқий заминларини таъминлаб беради.

Зеро, ҳуқуқий давлат ўз моҳиятига кўра ҳуқуқнинг ҳукмронлиги, қонуннинг устуворлиги, қонун олдида барчанинг тенглигини кафолатлайди, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини тўлиқ тан олиниши ва ҳурмат қилинишини таъминлаб беради, фуқароларнинг юксак ҳуқуқий маданияти, шахс билан давлат ўртасидаги ўзаро демократик ҳамкорлик принципларига таянади, ҳуқуқ ва тартиботнинг барқарорлигини кафолатлайди.

Мамлакатимизда тараққиётнинг «ўзбек модели» асосида фуқаролик жамиятини ривожлантириш жараёнлари барча жабҳаларда изчиллик билан босқичма-босқич равишда ривожланиб келмоқда. Жумладан, истиқлол йилларида юртимизда фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг сиёсий, ҳуқуқий, иқтисодий, ижтимоий, маданий ва маънавий асослари ўзаро мутаносиб равишда ривожлантирилди. Бугунги кунда ушбу жараёнлар янги сифат босқичи шароитида давом этмоқда.

---

[87] Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт-пировард мақсадимиз // Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Т.8. –Т.: Ўзбекистон, 2000. -Б. 331.

Мамлакатимиз Конституциясида муҳрлаб қўйилган ҳуқуқий нормалар фуқаролик жамиятининг фундаментал асосларини нафақат қарор топиши балки, изчил ривожланиши учун кенг истиқболларни очиб берди. Конституциямиз ўз моҳиятига кўра, фуқаролик жамиятини қарор топтириш қоидаларини ўз бағрига қамраб олган етакчи ҳуқуқий ҳужжат бўлганлиги учун унинг асосида фуқаролик жамияти шаклланишига хизмат қилувчи қонунлар базаси яратилди. Конституциямиз заминида қабул қилинган қонунлар юртимизда фуқаролик жамияти асосларини кафолатли равишда шаклланишига хизмат қила бошлади. Бу ўринда алоҳида таъкидлаш жоизки, ушбу қонунчилик базаси асосида фуқароларнинг ўз-ўзини бошқариш органлари тизими ва фаолиятининг Конституциявий асослари мустаҳкамланди.

Олий Мажлиснинг биринчи сессиясида (2000 йил январь) фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг назарий заминлари ҳар томонлама асосланди ва истиқболдаги тараққиёт йўналишлари кўрсатиб берилди. Яъни, фуқаролик жамиятини шаклланиши учун мустаҳкам замин бўлиб хизмат қилувчи еттита устувор стратегик вазифалар асослаб берилди. Булар:

биринчидан, сиёсий соҳани эркинлаштириш;

иккинчидан, давлат қурилиши ва бошқаруви соҳасини эркинлаштириш;

учинчидан, иқтисодиёт соҳасини эркинлаштириш;

тўртинчидан, маънавият соҳасини эркинлаштириш;

бешинчидан, суд-ҳуқуқ соҳасини эркинлаштириш;

олтинчидан, ташқи сиёсат фаолият соҳаси асосларини мустаҳкамлаш;

еттинчидан, хавфсизликни таъминлаш чора-тадбирларини такомиллаштириш.

Бу ўринда таъкидлаш жоизки, мамлакатда фуқаролик жамиятига хос бўлган демократик сиёсий тизимнинг ўзига хос хусусиятлари, унинг демократик тамойилларини ривожлантириш масалалари Президент И.А.Каримовнинг биринчи ва иккинчи чақириқ Олий Мажлиснинг сессияларидаги (1995-2004 йиллар), шунингдек, Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги (2005 йил 28 январь) маърузалари «Кучли давлатдан – кучли фуқаролик жамияти сари» концептуал сиёсий дастурининг асосини ташкил этди[88].

2010 йилнинг 12 ноябрида бўлиб ўтган Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисида давлатимиз раҳбари И.А.Каримов томонидан илгари сурилган «Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш Концепцияси»да мамлакатимиз сиёсий, ижтимоий ривожининг том маънодаги, янги сифат босқичидаги стратегик тараққиёт йўналишларини асослаб берилди.

Биринчи Президентимиз томонидан асослаб берилган Концепция асосида мамлакатимизда Парламент ислоҳотларини янада ривожлантириш жараёнларини амалга оширилганлиги фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг эволюцион босқичлари тизимида муҳим аҳамиятга эга бўлди. Жумладан, мамлакатимиз парламентини ислоҳ қилиш орқали замонавийлаштириш вакиллик демократиясини амалга ошириш имкониятларини янада кенгайтиришга хизмат қилувчи қоидаларнинг Конституциявий асосларини белгиланиши фуқаролик жамиятининг муҳим ўзаги бўлган фуқаролар демократик ҳақ-ҳуқуқларини, эркинликларини мислсиз равишда кенгайишига сабаб бўлди. Бу жараёнларни жумладан, Конституциямизнинг 98-моддасига киритилган муҳим демократик ўзгартиш ва қўшимчаларда кузатишимиз мумкин. Унинг асосида асосий қонунимизнинг мазкур моддасига икки муҳим сиёсий – ҳуқуқий институт жорий этилди.

Мамлакатимиз тараққиётининг миллий модели заминида фуқаролик жамиятининг иқтисодий асосларини яратиш борасида ҳам изчил равишда улкан самараларга эришиб келинмоқда.

Иқтисодий ислоҳотлар стратегиясини амалга оширишда мамлакатимизни ислоҳ этишнинг устувор принципларидан бири бўлган иқтисодиётни мафкурадан ҳоли этиш унинг сиёсатдан устунлигини таъминлаш, шу билан биргаликда ўтказилаётган ислоҳотларни босқичмабосқич ҳамда кучли ижтимоий ҳимоя воситаларини қўллаш қоидалари изчиллик билан қўлланди. Шу билан бир қаторда, Президентимиз рахнамолигида иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишда иқтисодиётни янада либераллаштириш ва унинг демократик-ҳуқуқий базасини босқичма босқич кенгайтириб бориш принципларига етакчи аҳамият қаратилди.

Мамлакатимизда бозор муносабатларига асосланган иқтисодиётни янада либераллаштириш ва модернизация қилиш жараёнларининг ривожлантирилишида жамиятимиз тараққиёти учун дастуруламал бўлиб хизмат қилаётган Президентимиз Концепцияси ғоялари ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлмоқда. Концепциянинг олтинчи стратегик йўналиши мамлакатимизда Демократик бозор ислоҳотларни ва иқтисодиётни янада чуқурлаштиришга бевосита бағишлангандир. Ушбу стратегик

[88] Қирғизбоев М. Фуқаролик жамияти: генезиси, шаклланиши ва ривожланиши. -Т.: Ўзбекистон, 2010. –Б. 78.

Дастур қоидаларидан келиб чиққан ҳолда, юртимиз иқтисодиётини айниқса ҳусусий тадбиркорликни, кичик бизнесни янада ривожлантириш бўйича ҳуқуқий базани ривожлантириш вазифалари қўйилди.

Ўзбекистоннинг XXI асрга мўлжалланган тараққиёт стратегияси ғояларини ўзида мужассам этган Президент Концепцияси мустақил замонавий демократик фуқаролик жамияти барпо қилишининг етакчи модели сифатида юртимиз равнақига ҳизмат қилиб борар экан, бу ўз навбатида мамлакатимиз истиқболи порлоқ эканлигидан далолат беради.

Ўтган асрнинг 80-йиллари охири, 90-йиллар бошида тоталитар тузумдан эндигина халос бўлган, Ўзбекистонда янги жамият ва давлатни бунёд этиш ислоҳотларининг жаҳон тажрибасининг қандай йўлидан бориши ҳали аниқ ва равшан эмас эди. Лекин, мамлакат ривожининг бош йўли танланди. Мустақилликнинг дастлабки кунларидаёқ Президент И.А.Каримов қуйидаги мақсадни илгари сурган эди: «Республикада собитқадамлик билан халқчил адолатли жамиятни бунёд этиш – бош вазифадир… Янгиланган жамиятнинг сиёсий ва давлат тузилиши инсонга унинг сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий турмуш тарзини эркин танлаб олишини кафолатлаши керак»[89].

Умуман олганда, биринчи Президенти И.А.Каримов томонидан ишлаб чиқилган «Кучли давлатдан – кучли фуқаролик жамияти сари» тамойили илғор демократик қадриятлар билан адолатли жамият қуришга доир миллий қадриятлар ва анъаналарни уйғунлаштириш асосида ривожланиб борди.

Шу асосда жамиятнинг сиёсий соҳасини эркинлаштириш (либераллаштириш) концепциясини ишлаб чиқилди ва унинг қуйидаги йўналишлари белгилаб берилди:

- Мамлакат сиёсий ҳаётининг барча соҳаларини, давлат ва жамият қурилишини эркинлаштириш;
- мамлакат сиёсий ҳаётида ҳақиқий маънодаги кўппартиявийлик муҳитини қарор топтириш;
- нодавлат нотижорат тузилмалар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг фаолиятини янада мустаҳкамлаш ва ривожлантириш;
- жамиятда фикрлар хилма-хиллиги ва қарашлар ранг-баранглиги, уларни эркин ифода этиш шароитини таъминлаш;
- инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини, одамлар онгида демократик қадриятларни янада мустаҳкамлаш ва ривожлантириш.

Мамлакатимизда фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва ривожланиши «кучли давлатдан – кучли жамиятга ўтиш» деган шиорни амалда рўёбга чиқаришдан иборатдир. Бу мақсадга эришиш учун, **биринчидан**, давлатимизнинг марказий ва юқори бошқарув органлари ваколатларини босқичма-босқич қуйи тизимга, шу жумладан, ўзини ўзи бошқариш тузилмаларига ўтказиш талаб қилинади. Булар қаторида биз, биринчи навбатда, ўзини ҳар томонлама оқлаган маҳалла тузилмасини кўзда тутамиз. **Иккинчидан** - жамиятимизда нодавлат, жамоат ташкилотларининг, аввало фуқаролик институтларининг ривожланишига кенг имкониятлар очиб бериш ва уларнинг фаоллигини оширишга кўмак ва ёрдам кўрсатиш даркор»[90].

Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти И.А.Каримовнинг Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги (2005 йил 28 январь) «Бизнинг бош мақсадимиз - жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир» номли маърузасида мамлакат жамиятини демократлаштириш ва янгилаш концепциясининг, шунингдек, мамлакатимизни 2005 йил ва келгуси даврда модернизация ва ислоҳ этиш бўйича асосий вазифаларнинг дастурий концептуал йўналишлари белгилаб берилди. Мазкур маърузада мамлакатни модернизация қилиш борасида узоқни кўзлайдиган «Кучли давлатдан – кучли фуқаролик жамияти сари», деган тамойилга асосланган ислоҳотларни янада чуқурлаштиришнинг барча йўналишларида амалга оширилиши лозим бўлган мақсад ва вазифалар аниқ ва равшан ифода этилди. Мамлакатда марказий давлат ҳокимияти органлари ваколатларини номарказлаштириш асосида кучли жамиятнинг шаклланиши учун шарт-шароитлар яратиш мақсадларида «ҳокимият ваколатларининг маълум бир қисмини марказдан маҳаллий ҳокимият органларига ўтказишга қаратилган мавжуд қонун ва ҳуқуқий ҳужжатларни бир тизимга келтириш ва уларга қўшимча тарзда янгиларини ишлаб чиқиш»[91] вазифаси белгиланди.

---

[89] Каримов И.А.Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли.//Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т.1. -Т.: Ўзбекистон, 1996. -Б.44-45.

[90] Каримов И.А. Янгиланиш ва ўзгаришлар жараёни ортга қайтмайди.//Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. Т.10.-Т.: Ўзбекистон, 2002.-Б.325.

[91] Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз - жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир.//Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди.Т.13.-Т.: Ўзбекистон, 2005.-Б.181. [2] Ўша жойда.-Б.181.

Фуқаролик жамияти қуришда давлатнинг бош ислоҳотчилик ўрни деганда, бу **биринчидан**, мамлакатда ҳуқуқий давлат қуриш демакдир. Чунки, фақат ҳуқуқий давлат шароитидагина фуқаролик жамияти қуриш учун шарт-шароитлар яратилади. Ўз ўрнида, ҳуқуқий давлат ҳам ўз шаклланиш жараёнида фуқаролик жамияти сари ривожланиш натижаларидан озиқланади. Ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти – бу бир медалнинг икки томонидир: бу икки томон бир бутунликни ташкил этади. **Иккинчидан**, давлатнинг бош ислоҳотчилиги – бу давлат томонидан фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва яшаши учун ҳуқуқий асосларнинг яратиб берилишидир. **Учинчидан**, фуқаролик жамияти институтларини шаклланиб, бўй чўзиши учун давлат томонидан уларни ижтимоий-иқтисодий жиҳатлардан муҳофаза қилиш демакдир; **Тўртинчидан**, давлатнинг бош ислоҳотчилиги – бу фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва ривожланиши учун давлат томонидан ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий барқарорликни таъминланишидир. Чунки, фуқаролик жамияти фақат ва фақат ижтимоий барқарор муҳитдагина шаклланади ёки ривожланади; **Бешинчидан**, давлатнинг бош ислоҳотчилиги – бу давлат томонидан фуқаролик жамиятининг иқтисодий таянчи - ўрта синфни шакллантириш сиёсатини олиб боришдир. Чунки, фуқаролик жамияти ғояси, уни шакллантириш ўрта синф ташаббуси билан бошланган эди. Қолаверса, ўрта синф жамиятда кўпайиб боришига мутаносиб равишда фуқаролик жамиятининг институтлари ривожланиб боради.

8.2. Ўзбекистон ўз мустақиллигини қўлга киритгач, тараққиётнинг беқиёс катта имкониятлари очилди. Биринчи Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек, "*Биз мустақилликнинг илк кунларидан бошлаб, ўз умрини ўтаб бўлган эски мустабид совет тизимидан воз кечиб, мамлакатимизда ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига асосланган очиқ демократик давлат барпо этиш ва фуқаролик жамиятини шакллантиришга азму қарор қилдик*"[92]. Биринчи Президентимиз И.А.Каримовнинг асарлари, нутқ ва маърузларида мустақил мамлакатимиз сиёсий тараққиётининг ниҳоятда ўзига хос, давр талабларини ҳар томонлама ҳисобга олган, халқимизнинг асрий орзуумидларини ўзида мужассам этган илмий-назарий жиҳатлари ечиб берилди.

Биринчи Президентимиз И.А.Каримов хулоса қилганидек, "Мустақилликка эришган ҳар бир мамлакат ўз тараққиёт йўлини излайди, янги жамият барпо этишда ўз андозасини ишлаб чиқишга интилади. Ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий вазият, одамлар ўртасида таркиб топган муносабатлар, уларнинг дунёқараши, жумладан диний эътиқоди, руҳияти ва хулқ-атвор нормалари шуни тақазо этади. Дунёда ижтимоий тараққиёт йўлининг турли вариантлари мавжуд. Туркия, Жанубий Корея, Швеция моделлари ва бошқалар бунга мисолдир. Бир қанча мусулмон мамлакатлари ва янги индустриал мамлакатларнинг тажрибаси ҳам шуни кўрсатади. Иккинчи жаҳон урушидан сўнг Европа мамлакатлари ва Япония халқ хўжалигини қайта тиклаш ҳам бунинг амалий намунасидир. Ўзбекистон бошқа давлатлар тараққиёти жараёнида тўпланган ва республика шароитига татбиқ қилса бўладиган барча ижобий ва мақбул тажрибалардан шак-шубҳасиз самарали фойдаланади. Гап бирон-бир моделни, ҳатто у ижобий натижалар берган тақдирда ҳам, кўр-кўрона кўчириб олиш тўғрисида бораётгани йўқ. Аниқ-равшан воситалар ва усуллар қайси мамлакат учун мўлжалланган бўлса, ўша мамлакатнинг ўзига хос шароитидагина ижобий натижа беради. Жаҳон ва ўзимизнинг амалиётимиздан олинган барча унумли тажрибани рад этмаган ҳолда, ўз ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий-ҳуқуқий тараққиёт йўлимизни танлаб олиш республиканинг қатъий позициясидир»[93].

Мана шундай улуғвор мақсадларни кўзлаб сиёсий тараққиётни амалга ошириш жараёнида давлатимиз раҳбари томонидан белгилаб берилган муҳим қоидага етакчи ўрин ажратилди. Яъни, тараққиёт масаласида Ўзбекистон «изчил тадрижий усулларни танлади: «шок терапиясидан»дан воз кечди. «Янги уй қурмай туриб, эскисини бузманг» тамойили жамиятни янгилашнинг асосий принципларидан бирига айланди.

Маълумки, «шок терапияси»дан фойдаланишга бўлган уринишлар ниҳоятда оғир ижтимоий оқибатларга олиб келганлиги ҳеч кимга сир эмас. Юртимизда И.А.Каримов томонидан ишлаб чиқилган тараққиёт стратегияси жамиятимизни янгилаш ва ривожлантиришнинг туб манфаатларини ўзида чуқур акс эттириб, барқарор тараққиёт жараёнлари изчиллигини тўлиқ таъминланишига асос бўлди.

Маълумки, тараққиётнинг «ўзбек модели»нинг моҳияти асосий ғоялари энг дастлаб Биринчи Президентимиз И.А.Каримовнинг «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли» номли фундаментал асарида кўрсатиб ўтилган эди. Кейинчалик мазкур тараққиёт модели ҳақидаги ғоялар Биринчи Президентимизнинг бошқа асарларида янада ривожлантирилди ва такомиллаштириб келинмоқда. Хусусан, И.А.Каримовнинг «Ўзбекистон – бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос

---

[92] Каримов И.А. Ўзбекистоннинг 16 йиллик мустақил тараққиёт йўли. –Т.: Ўзбекистон, 2007. –Б. 5.

[93] Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. Т.: Ўзбекистон, 1992. –Б. 9-10.

йўли», «Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида» номли асарларида тараққиётнинг «ўзбек модели»нинг асосий мазмунини, ўзагини белгилаб берувчи тамойиллар янада чуқурроқ асослаб берилди.

Ўзбекистон давлат қурилиши ва иқтисодий-ижтимоий соҳаларни жумладан, фуқаролик жамияти асосларини шакллантириш борасидаги ислоҳотларни амалга оширишнинг мустаҳкам пойдевори яратилди. Жумладан, тамойилларни моҳияти ҳақида фикр юритилганда қуйидагиларни таъкидлаб ўтиш жоиздир:

Иқтисодиётнинг мафкуравий мақсадларга бўйсундурилмаслиги ва сиёсатдан устунлиги тамойили. Бунда иқтисодиётни мафкурадан ҳоли этиш – демократиква бозор ўзгаришларининг асоси қилиб қўйилди. Биринчи навбатда, иқтисодий негизни барпо этишва иқтисодий ислоҳотларни амалга ошириш янги жамият қуришнинг энг муҳим шарти эканлиги уқтирилди. Иқтисодиёт мафкуравий тазйиқларсиз, ўзига хос ички қонунларга мувофиқ равишда ривожланиши лозим.

Давлатнинг бош ислоҳотчилиги тамойили. Давлат- иқтисодий ўзгаришларнинг ташаббускори ва бош ислоҳотчисидир. Ижтимоий жиҳатдан йўналтирилган ҳозирги бозор - давлат томонидан тартибга солиб турадиган бозордир. Давлат иқтисодий фаолиятининг ҳуқуқий асосларини, ўзига хос «бозор шарт-шароитлари» вужудга келтиради ватасдиқлайди.

Жамият ҳаётида қонун устуворлиги тамойили. Ўзбекистонда иқтисодий ислоҳотларни ҳуқуқий таъминлаш ҳам зарур. Ижтимоий йўналтирилган маданий—маърифий бозор хўжалигини тегишли равишда ҳуқуқий жиҳатдан таъминламасдан туриб, бундай хўжаликни шакллантиришни тасаввур қилиб бўлмайди.

Ижтимоий йўналтирилган қонунчилик асосини яратиш – бу фақат ўтиш даврининг мажбурий шартигина бўлиб қолмай, балки ҳуқуқий давлатни барпо этишнинг ўзига хос хусусияти ҳамдир. Қонунлар ҳаётий, амалиёт билан ўзаро боғлиқ бўлиши ва ундан келиб чиқмоғи керак. Қонуннинг устуворлиги ҳуқуқий давлатнинг асосий принципидир, қонун олдида ҳамма баравардир.

Кучли ижтимоий сиёсат – иқтисодий ўзгаришларнинг ишончли кафолати. Кучли ижтимоий сиёсат принциплари қуйидагилардан иборат:

- аҳолини иш билан таъминлаш ва меҳнат бозорини такомиллаштириш (2001 йил 13 февралда Ўзбекистон Президентининг «Меҳнат тўғрисида»ги Фармони қабул қилинди. Бу Меҳнат вазирлиги ва Ижтимоий таъминот вазирлиги негизида ташкил топди);
- даромад сиёсатини юргизиш, пул даромадлари;
- ижтимоий таъминот ва ижтимоий кафолатлар, кам таъминланганларни ижтимоий қўллаб қувватлаш;
- аҳолига ижтимоий хизматларни кўрсатиш;
- халқнинг моддий турмуш шароитини яхшилаш;
- ҳар кимнинг меҳнатига ва ҳар кимнинг қобилиятига яраша принципни таъминлаш;

Бозор иқтисодиётига ўтишнинг босқичма-босқич тадрижий йўли. Бу «шок терапияси» йўлидан тубдан фарқ қилиб, бозор иқтисодиётига босқичма босқич ўтишни тақазо этади. Яъни, иқтисодиётда, сиёсатда ижтимоий соҳада, маънавиятда ва бошқа соҳаларда ислоҳотлар бирданига амалга оширилмасдан босқичма-босқич ўтишникўзда тутади.[94]

Тараққиётнинг «ўзбек модели» ғоясига кўра, юртимизда янги жамиятни барпо этиш учун амалга ошириладиган барча ислоҳотлар заминига инсон омили қўйилди. Яъни «ислоҳот ислоҳот учун эмас, балки, инсон манфаатлари, унинг, эрки ва фаровонлиги учун», деган ғоя барча янгиланишларнинг асосий ўзаги этиб белгиланди. Шу муносабат билан қурилаётган янги мустақил давлат ва жамиятнинг асосий бунёдкори ҳам, истеъмолчиси ҳам мана шу юртнинг эркин халқи деган принцип мамлакатимиз тараққиёт стратегиясининг марказида турувчи омилдир.

Мазкур асос заминида билан тараққиётнинг «ўзбек модели»ни амалга оширишнинг етакчи шартларидан бири сифатида маънавий қадриятлар ва миллий ўзликни англашни тиклаш ва ривожлантириш вазифалари белгилаб олинди. Таъкидлаш жоизки, жамият тараққиётига нисбатан бундай ёндашув ниҳоятда ноёб ваянгича ёндашувдир. Зеро, ҳар қандай жамиятнинг янгилик сари ривожланишида аввалambор инсон омили, ундаги ижобий ўзгаришлар туради.

Бу ўринда таъкидлаш жоизки, тараққиётнинг «ўзбек модели» доирасида мамлакатимизда замонавий ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамиятини шакллантириш учун зарур бўлган

---

[94] Қаранг: Алиев Б., Йўлдошев О., Қаххорова М. Ўзбекистонда демократик жамият қуриш назарияси ва амалиёти.Т.: Иқтисодиёт, 2011 й. Б. 32-33.

барча асослар мавжуддир. Мазкур модел таркибида мужассам бўлган тамойиллар мамлакатимизда фуқаролик жамиятининг сиёсий, иқтисодий-ижтимоий, ҳуқуқий заминларини вужудга келтириш учун кучли имкониятларга эгадир.

8.3. Этимологик жиҳатдан модернизация атамаси ўрта асрлардаги лотинча, modo (ҳозирнинг ўзида, ҳозирги вақтда, эндиликда каби маъноларни англатади), сўзига бориб тақалади. Кейинчалик ундан modern, modernizer сўзлари келиб чиқди. Modern (французча moderne) янги, замонавий деган маъноларни англатади. Ушбу сўздан келиб чиққан modernize (французча - moderniser) сўзи такомиллаштириш, янгилаш, замонавий талаблардан келиб чиқиб ўзгартириш деган маъноларни англатади. XX аср ўрталарига келиб «цивилизациялашган жамият маъносини англатувчи modernity тушунчаси шаклланди.

Модернизация ҳақидаги дастлабки концептуал ғоялар жумладан, XX асрнинг 50-60 йилларига келиб анча муфассал даражада шаклланганлиги манбалардан маълумдир. Уларга кўра модернизация ҳақидаги назариялар ўз тараққиётида дастлаб, 1950-1960, 1960-1970, 1980-1990 йиллардан иборат уч муҳим босқични босиб ўтгандир.

Маълумки, «Модернизация назария»лари ривожининг дастлабки босқичида универсиализмга асосланган методологик ёндашувлар устуворлик қилган эди. Унга кўра дунёдаги барча халқларнинг тараққиёти бир хил йўналишда рўй беради, универсал босқичларни босиб ўтади ва бунда бирбирига ўхшаш, мантиқан яқин бўлган қонуниятлар амал қилади деб ҳисобланди. Ушбу қарашларга биноан модернизация жамият ижтимоий сиёсий ҳаёти қуйидаги ўзгаришларни ўз бошидан кечиради:

- Оддий социал структурадан мураккаб тизимга ўтилади;
- Ижтимоий интеграциялашув иқтисодий моҳият касб этади;
- Этатизмдан бозор муносабатларига ўтиш рўй беради;
- Инсон табиатнинг бир бўлаги ҳолатидан ижодкор – кашфиётчи ҳолатига ўтади;
- Одамлар онгида плюралистик қарашлар рўй беради;
- Тоталитаризм ва афторитаризмдан демократияга ўтиш рўй беради[95].

Модернизация ҳодисасининг йирик назариётчиларидан бири Ш.Эйзенштадт модернизация ҳодисасининг ўзига хос хусусиятини таърифлар экан «Модернизация бу анъанавий аграр жамиятдан замонавий индустриал ва ундан кейин постиндустриал жамиятга ўтишдир деб таъкидлаган эди»[96].

Сиёсий модернизациянинг XX аср иккинчи ярмига келиб шаклланган консерватив ва либерал йўналишлари, улар ўртасидаги айрим фарқларга қарамасдан, сиёсий модернизация замирида сиёсий барқарорлик ва жамиятнинг изчил демократлашув ҳолати ётишини эътироф қилиб ўтганлар.

Жумладан, С.Хантингтон сиёсий модернизация жамият сиёсий институтларининг, жамиятдаги ижтимоий тафаккурнинг демократлашувидан иборатдир деб ҳисоблайди. Унинг хулосаларига кўра «мамлакат ҳаётининг бошқа соҳаларида, масалан, ижтимоий, иқтисодий, фан, маданият, таълим йўналишларида бўладиган модернизация жараёнлари ҳам охир оқибатда жамият демократлашувига олиб келади»[97].

С.Хантингтон сиёсий модернизация жараёнида, сиёсий барқарорлик вазиятининг ниҳоятда муҳим аҳамиятга эга бўлишини эътироф қилиб ўтади. Унинг фикрича, «сиёсий барқарорликни сақлаб қолиш жамиятда иқтисодий тараққиёт суръатига, даромадларнинг адолатли тақсимланишига сиёсий имкониятлар захирасининг мавжудлигига, сиёсий партиялар фаолияти самарадорлигига кўп жиҳатдан боғлиқ бўлади»[2].

Модернизация назарияси ва амалиёти ҳақидаги ғоялар ва қарашлардан моҳиятидан келиб чиқиб таъкидлаш жоизки, фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва мамлакатлар ҳаётидан чуқур ўрин эгаллаши учун сиёсий модернизация ҳал қилувчи аҳамиятга эгадир. Зеро, айнан модернизация жараёнлари туфайли фуқаролик жамияти асослари, институтларини мутаносиб равишда вужудга келтириш учун реал имкониятлар яратилади.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган сиёсий модернизация жараёнлари ўз моҳиятига кўра тамомила юртимизда халқимиз учун озод ва обод эркин ва фаровон ҳаётни яратишнинг кафолатли йўналиши бўлган, замонавий фуқаролик жамиятини қарор топтиришга қаратилди. Барча турдаги ислоҳотлар мазмунан янгиланиш ва замонавийлаштириш сиёсатининг манфаатларига мослаштирилди.

---

[95] Мухаев Р.Т. Политология. -М.: Проспект, 2011, -С. 492.

[96] Eisenstadt S.N. Modernization: Protest and Change. -Englewood Cliffs. – N.Y., 1966. -P.1.

[97] Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. (Philosophy). Пер. с англ. –М.: АСТ, 2011. –С. 576-577. [2] Хантингтон С. Будущее демократического процесса: от экспансии к консолидации // МЭиМО, 1995. № 6. С. 90.

Бу ўринда таъкидлаш жоизки, ватанимиз мустақиллигини янада мустаҳкамлаш, жамиятимиз ҳаётининг барча соҳаларини демократлаштириш ва янгилаш модернизация жараёнларининг асосий ўзагини ташкил этди.

Сиёсий модернизация жараёнларининг дастлабки биринчи босқичида мамлакатимизда давлат бошқаруви тизимини замонавий демократия талаблари асосида ислоҳ қилиш ва унинг самарали ишлашини янада кучайтириш борасидаги муҳим сиёсий ҳуқуқий чора-тадбирлар амалга оширилди. Ушбу жараёнлар доирасида жамиятимизда демократлаштириш жараёнларини чуқурлаштириш учун институционал асосларни такомиллаштириш, ташкил топган сиёсий тузилмалар фаолиятини шунга мос мазмун моҳият билан тўлдириш масалаларига етакчи аҳамият қаратилди. Эски маъмурий буйруқбозлик тизимига барҳам берилди. Ҳокимиятларнинг тақсимланиши асосида миллий давлатчилик негизи қурилди. Бунда давлат модернизация жараёнларининг бош ташаббускори ролини бажариб келди.

Бу ўринда таъкидлаш лозимки, Биринчи Президентмиз И.А.Каримов томонидан 2005 йилнинг январь ойида Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузада мамлакатимизда модернизация жараёнларини амалга оширишнинг энг муҳим стратегик йўналишлари ҳар томонлама мукаммал даражада кўрсатиб берилди.

Хусусан, мазкур маърузада жамиятимизда сиёсий модернизацияни ташкил қилиш, шу асосда фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг сиёсий, институционал, ҳуқуқий асосларини янгилаш ва ҳаётга жорий қилишнинг назарий ҳамда амалий асослари батафсил равишда баён қилиб берилди. Ушбу ғоялар биринчи президенти томонидан асосланган бешта стратегик йўналишда ўзининг ифодасини топди.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган сиёсий модернизация жараёнларида биринчи Президентимиз томонидан асослаб берилган давлат қурилиши ва бошқарувини эркинлаштириш ғояси ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлди. Ушбу ғоя заминида амалга оширилган сиёсий-ижтимоий ислоҳотлар натижасида демократия ва фуқаролик жамияти институтлари ривожининг фундаментал асослари мустаҳкамланиб борди. Хусусан, фуқаролик жамиятини шаклланишининг муҳим кафолати ва манбаи бўлган, бошқарув тизимида демократик давлатлар тажрибаси саналган қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятлари ўртасида барқарор мувозанат, бир-бирининг фаолияти устидан назорат қилиш ва ўзаро чегаралаб туришни таъминловчи механизмлар шакллантирилди. Ушбу механизмлар мамлакатимиз Конституцияси ва қонунларида мустаҳкамлаб борилди. Мазкур жараёнлар доирасида парламент ислоҳотларини чуқурлаштиришга етакчи эътибор қаратилди. Таъкидлаш жоизки, айнан мана шу йўналишдаги ислоҳотлар мамлакатимизда амалга оширилаётган сиёсий модернизациянинг етакчи моҳиятини ташкил қилди.

Шу боис ҳам, Ўзбекистонда икки палатали парламентни шакллантириш борасида амалга оширилаётган ислоҳотларни жамият ҳаётининг барча соҳаларини эркинлаштириш сиёсатининг мантиқий давоми ва демократик тараққиётнинг янги босқичи сифатида баҳолаш мақсадга мувофиқдир.

Ўтиш даври ва миллий давлатчилик асосларини шакллантириш билан боғлиқ биринчи галдаги ислоҳот ва ўзгаришларни ўз ичига олган дастлабки босқич – 1991-2000 йиллар мамлакатимиз ва халқимиз ҳаётида улкан из қолдирган ўтиш даври, том маънода тарихий аҳамиятга эга бўлган давр бўлди.

2001 йилдан 2007 йилгача бўлган муддатни ўз ичига олган иккинчи босқич – фаол демократик янгиланишлар ва мамлакатни модернизация қилиш даври эса иқтисодиётимизни барқарор ривожлантириш, сиёсий ҳаётимизни, қонунчилик, суд-ҳуқуқ тизими ва ижтимоий-гуманитар соҳаларни изчил ислоҳ қилишни таъминлашда ғоят муҳим роль ўйнаган давр бўлди.[98]

Мамлакатимизнинг ўн олти йиллик мустақил тараққиёт давомида сиёсий, ижтимоий, иқтисодий ва бошқа соҳаларда эришилган натижалар асосида демократик ва ҳуқуқий давлат ҳамда фуқаролик жамиятини энг замонавий талаблар асосида ривожлантиришнинг асослари бунёд этилди. Жамиятимизда сиёсий модернизация жараёнларини амалга оширишнинг янги босқичини бошланиши учун зарур бўлган заминлар тайёрланди.

Эришилган ушбу натижалар асосида сиёсий модернизация бўйича аввал бошланган ишларни изчил давом эттириш жумладан, давлат қурилиши ва бошқарувини либераллаштириш ва замонавийлаштиришнинг етакчи йўналиши бўлган парламент ислоҳотларини энг замонавий демократик мезонларга таянган ҳолда ривожлантириш имкониятлари очилди.

---

[98] Каримов И.А. Мамлакатни модернизация қилиш ва иқтисодиётимизни барқарор ривожлантириш йўлида. 16-ж. -Т.: Ўзбекистон, 2008. –Б. 5.

Бундай улкан самаралар туфайли Республикамизда амалга оширилаётган сиёсий модернизация жараёнлари доирасидаги парламент ислоҳотларининг 2010 йиллардан кейинги даврида мамлакатни модернизациялаш ва кучли фуқаролик жамиятини барпо этиш вазифалари устуворлик қилди.

Мамлакатимиз конституцияси негизида ўзининг ифодасини топган қоидаларга ҳамда жамиятимизнинг ислоҳ этишнинг «ўзбек модели» асосларига таянилган ҳолда юртимизда замонавий демократия мезонлари ва тамойилларига ҳамоҳанг равишда фуқаролик жамияти босқичма-бочқич равишда шакллантириб келинмоқда.

Юртимизда амалга оширилаётган ислоҳотларнинг самарали натижалари туфайли XXI асрнинг дастлабки ўн йиллигига келиб, жамиятимиз ўз тараққиётининг том маънодаги янги сифат босқичига қадам қўйди. Сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва маънавий соҳаларда эришилган улкан ижобий натижалар мамлакатимизни тараққий эттиришнинг, модернизация жараёнларини кучайтиришнинг янги стратегик асосларини яратилиши учун замин бўлиб хизмат қилди.

Биринчи Президентмиз И.А.Каримовнинг 2010 йилнинг 12 ноябрида бўлиб ўтган Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузасида жамиятимизни янгилаш ва модернизация қилишнинг янги стратегик йўналишларини белгилаб берган Концепция асослаб берилди.

Концепция қуйидаги устувор йўналишлардан иборат:

1. *Давлат ҳокимияти ва бошқарувини демократлаштириш,*
2. *Суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ этиш,*
3. *Ахборот соҳасини ислоҳ қилиш, ахборот ва сўз эркинлигини таъминлаш,*
4. *Ўзбекистонда сайлов ҳуқуқи эркинлигини таъминлаш ва сайлов қонунчилигини ривожлантириш,*
5. *Фуқаролик жамияти институтларини шакллантириш ва ривожлантириш,*
6. *Демократик бозор ислоҳотларини ва иқтисодиётини либераллаштиришни янада чуқурлаштириш.*

Демократик ислоҳотларни кучли ривожлантириш асосида ҳуқуқий давлатчилик тамойилларини ва институционал асосларини изчил мустаҳкамлаш ва фуқаролик жамиятини қарор топтиришга йўналтирилган тараққиёт стратегиясининг концептуал, норматив асослари ҳам замонавийлаштирилмоқда.

Мазкур концептуал ғоялар асосида бугунги кунда мамлакатимизда рўй бераётган сиёсий модернизация жараёнлари ўз таркибига қуйидаги муҳим жиҳатларни қамраб олмоқда:

Биринчидан, қонун ижодкорлиги фаолиятини янада ривожлантириш орқали, Конституциямиз нормаларига таянган ҳолда демократик ислоҳотларни ва фуқаролик жамиятини қарор топтириш эҳтиёжлари ва аниқ мақсадларидан келиб чиқиб, янги қонун ва қонунчилик хужжатларини қабул қилиб бориш ишларини янада ривожлантириш;

Иккинчидан, қонунларни ҳаётга жорий қилишнинг янада самаралироқ механизмларини вужудга келтириш;

Учинчидан, демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштиришнинг муҳим омили ва воситаси сифатида жамоатчилик назоратини амалга ошириш тизимини ривожлантириш ва шакллантириш.

Мазкур ғояларни босқичма-босқич ва изчиллик билан жамиятимиз ҳаётига тадбиқ этиб борилаётганлиги боис ҳозирги вақтга келиб, мамлакатимизда амалга оширилаётган сиёсий ислоҳотлар ўз таркибига моҳиятан даврмизнинг энг замонавий мезонларига мос келувчи янги асосларини қамраб олмоқда. Бунинг заминида юртимиз мустақил демократик тараққиётининг устувор йўналиши ва мақсади бўлган фуқаролик жамиятини чуқур қарор топтириш учун ҳуқуқий-ижтимоий заминлар кучли даражада мустаҳкамланди, Конституциявий-ҳуқуқий асослари ривожлантирилди.

8.4. Ҳар бир даврнинг ўз тараққиёт омиллари, эҳтиёжлари, талаблари ва ҳаётий тамойиллари бўлади. Ҳар бир замоннинг ўз зайли, қарашлари, муносабатлари, тафаккур тарзи бўлади. Ана шу нуқтаи назардан айтиш мумкинки, 2017 йил Ўзбекистоннинг тарихий тараққиёт ва ривожланишида бутунлай янги босқични бошлаб берди. Бу бевосита замон билан ҳамнафас, ҳозирги цивилизация талабларига жавоб берадиган, бугунги кун миллий ва дунёвий эҳтиёжларини назарда тутган, жаҳон давлатчилиги илғор тажрибалари билан миллий хусусиятларимиз, қадриятларимиз, давлатчилик усул ва услубларимиз билан уйғунлашиб кетган, синтезлашган кучли ва қудратли сиёсий тафаккур билан боғлиқ. “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси” айни ана шу замонавий тафаккурни мамлакатни модернизация қилиш, жамиятни ривожлантириш, бошқарувни эркинлаштириш, демократик

ислоҳотларни чуқурлаштириш билан бирга халқаро майдонда Ўзбекистоннинг ўз сўзи, қатъий хулосаси, умумсайёравий масалаларни ҳал қилишда, ички ва ташқи сиёсатда ўзгармас, изчил позициянинг мавжудлиги билан алоҳида ажралиб туради.

Ўзбекистонда мустақилликка эришгач янги тарихий шароитларда, янги давлатчиликка асос солинди. Ҳуқуқий демократик давлат ва эркин фуқаролик жамияти вужудга келтирилди. Сиёсий, ҳуқуқий, иқтисодий, ижтимоий ва маънавий соҳада туб бурилишлар ясалди. Ташқи сиёсатда Ўзбекистон жаҳон ҳамжамиятининг тенг ҳуқуқли субъектига айланди ва ўзининг қатъиятли сиёсий позициясини намоён этди. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг *2017 йил 7 февралдаги "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида*"ги Фармони қабул қилинди. Бу Фармон ҳар томонлама тараққиётнинг муҳим асоси бўлиб хизмат қилади.

Ҳаракатлар стратегиясига Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев томонидан сайловолди жараёни, жамоатчилик, ишбилармон доиралар вакиллари ҳамда давлат органлари билан учрашувлар чоғида билдирилган мамлакатни ижтимоий-сиёсий, социал-иқтисодий, маданий-гуманитар ривожлантиришнинг консептуал масалалари киритилди.

Ҳаракатлар стратегиясининг мақсади олиб борилаётган ислоҳотлар самарадорлигини тубдан оширишдан, давлат ва жамиятнинг ҳар томонлама ва жадал ривожланишини таъминлаш учун шарт-шароитлар яратишдан, мамлакатни модернизациялаш ва ҳаётнинг барча соҳаларини эркинлаштиришдан иборатдир.

2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси мамлакатимизда ҳам, чет эл ижтимоий-сиёсий доиралари томонидан ҳам катта қизиқиш ва эътибор билан ўрганилмоқда. Бу борада атоқли олимлар, нуфузли эксперт ва кузатувчилар, турли даражадаги кўзга кўринган раҳбарлар ўз фикр-мулоҳазаларини билдирмоқцалар. Ҳаракатлар стратегиясининг ҳар бир устувор йўналиши мамлакатимиз тараққиёти учун ғоят муҳим аҳамиятга эга бўлиб, улар қуйидагилардан иборат.

Биринчи йўналишда давлат ва жамият қурилиши тизимини такомиллашти-ришнинг устувор йўналишлари алоҳида белгилаб берилади. Унда демократик ислоҳотларни чуқурлаштириш, мамлакатни модернизация қилишда Олий Мажлис ва сиёсий партияларнинг ролини янада кучайтириш, шу орқали қонун устуворлигига эри-шиш асносида жамиятда бошқарувнинг эркин ва халқ ҳокимиятчилиги тамойилларини чуқурлаштиришга эришилади. Давлат бошқаруви тизимини либераллаштириш, турли бюрократик тўсиқларни камайтириш, давлат бошқарувида кенг жамоатчиликнинг фаол иштирокини таъминлаш чораларини кўриш бўйича аниқ ғоялар илгари сурилади. Очиқ жамият қуриш, давлат ва фуқаро муносабатларини мустаҳкамлаш ва натижада Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида муҳрлаб қўйилганидек, **давлатнинг ягона ва бир-дан-бир манбаи халқ экани, давлат халқ манфаатларини ҳимоя қилиши, айни пайтда халқ ўз мақсад ва интилишларини, орзу-умидларини давлат тимсолида кўриши** каби принцип ва қоидаларни тўлиқ амалга ошириш асосий мақсад қилиб қўйилган.

Иккинчи йўналиш қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилишнинг устувор йўналишларидан иборат. Бунда суд ҳокимиятининг чинакам самарадорлигини таъминлаш, суднинг нуфузини ошириш, суд тизимини демок-ратлаштириш ва такомиллаштириш устувор вазифа қилиб қўйилди.

Мазкур йўналишда фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя килиш кафолатларини таъминлаш, қонун устуворлигига эришиш орқали инсон манфаатларини ҳимоя қилиш, қабул қилинган барча қонунларнинг тўла ва самарали ишлаши бўйича тегишли чора-тадбирларни амалга оширишга жиддий эътибор берилади. Олий суд фа-олиятини ислоҳ қилиш, унинг замонавий, ҳозирги кун талаблари асосида ишлайдиган тизимини вужудга келтириш борасида янги ғоялар илгари сурилди. Жумладан, маъму-рий, жиноят, фуқаролик ва хўжалик қонунчилигини такомиллаштириш орқали адолатли, халқчил, фуқаролар манфаатларини тўла ҳимоя қила оладиган, уларнинг муаммоларини ўз вақтида ҳал қилиб берадиган суд тизимини вужудга келтириш талаб этилади.

Жиноятчиликка қарши курашиш, энг муҳими, турли ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, уларнинг содир этилмаслиги чораларини кўриш, профилактика тизимини янада чуқурлаштириш ва самарадорлигини ошириш механизмларини такомиллаштириш, суд-ҳуқуқ тизимида конунийликни янада мустаҳкамлаш, конунга риоя қилиш ва қонун устуворлигига эришиш орқали суд ва судловнинг юксак маданиятига эришиш йўл-йўриқлари аник-равшан акс эттирилади.

Юридик ёрдам ва хизмат кўрсатиш тизимини такомиллаштириш орқали суд-ҳуқуқ органларини «жазоловчи органдан фуқаролар манфаатини ҳимоя қиладиган, уларнинг кундалик юмушларига

ёрдам берадиган, ҳар қандай муаммоларини қонун доирасида ҳал қилиб берадиган хизматлар органига айлантириш» (Ислом Каримов) механизми-нинг юқори савияда ишлашини таъминлаш бўйича амалий ечим ва таклифлар илгари сурилади.

Учинчи йўналиш иқтисодиётнивожлантириш ва либераллаштиришнингустувор йўналишлариниўзида ифода этади. Бунда макроиқтисодий барқарорликни янада мустаҳкамлаш ва юқори иқтисодий ўсиш суръатларини сақлаб қолиш, иқтисодиётнинг етакчи тармоқларини модернизация ва диверсификация қилиш ҳисобидан ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг рақобатдошлилигини ошириш, мамлакат экспорт салоҳиятини кучайтириш бош вазифа қилиб қўйилган.

Қишлоқ хўжалигини модернизация қилиш, тупроқ унумдорлигини ва экинлар ҳосилдорлигини ошириш, янги ва харидоргир маҳсулотлар етиштириш орқали жаҳон бозорига чиқишнинг янги йўналишларини жорий этиш назарда тутилади.

Иқтисодиётда давлат иштирокини камайтириш, хусусий мулк ҳуқуқини хдмоя қилиш, мулкка эгалик қилиш ва унинг ҳажмини ошириш орқали юқори самарадорликка эришиш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни янада ривожлантириш, уни рагбатлантириш мўлжалланмоқда. Вилоят, туман ва шаҳарларни уларнинг табиий-географик имконият-лари, ер шароити ва деҳқончилик маданиятини назарда тутган ҳолда, ҳудудий эҳтиёж ва манфаатлар нуқтаи назаридан иқтисодий ривожлантириш чораларини кўриш белги-ланган.

Тўртинчи йўналишда ижтимоий соҳани ривожлантиришнинг устувор йўна-лишлари ўз ифодасини топган. Бунда аҳоли бандлиги ва унинг реал даромадларини изчил ошириш, жумладан, меҳнатга лаёқатли аҳоли қатлами учун янги иш ўринлари яратиш, меҳнат фаолиятининг янги шакл ва турларини жорий этиш назарда тутилмоқда. Ахолини ижтимоий ҳимоя қилиш ва соғлиқни сақлаш тизимини такомиллаштириш, хо-тин-қизларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини ошириш орқали жамиятда соглом турмуш тарзини янада чуқурлаштириш масалаларига алоҳида аҳамият берилмоқда. Шунингдек, аҳолини арзон уй-жойлар билан таъминлаш, ҳаёт шароитларини яхшилаш, йўл-транспорт, муҳандислик-коммуникация ва. ижтимоий инфратузилмаларни модернизация қилиш орқали узоқ истиқболга мўлжалланган ва муносиб турмуш даражасини таъминлайди-ган юксак маданиятли яшаш шароитига эришиш чора-тадбирларини кўриш энг муҳим вазифа қилиб қўйилган.

Таълим-тарбия ва илм-фан соҳасини ривожлантиришга, ҳар томонлама баркамол, етук инсон - юқори малакали мутахассисни тарбиялашга алоҳида эътибор берилади. Бу эса ёшларга оид давлат сиёсатини бутун чоралар билан такомиллаштиришни тақозо этади.

Бешинчи йўналиш хавфсизлик, миллатлараро тотувлик ва диний багрикенгликни таъминлаш, чуқур ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий ташқи сиёсат соҳасидаги устувор вазифалар билан боғлиқ бўлиб, бунда дунё қалқиб турган, турли минтақаларда уруш давом этаётган, қон тўкилаётган бир шароитда миллий хавфсизликни таъминлаш-га жиддий эътибор бериш энг мухим вазифалардан бири сифатида белгиланган. Ундан ортиқ диний конфессиялар, 130дан зиёд миллат ва элат вакиллари яшаётган Узбекис-тонда тинчлик ва барқарорликни таъминлаш, ўзаро ишонч, бир-бирини тушуниш, турли эътиқод ва маданиятларни ҳурмат қилиш сингари бағрикенглик фазилатларини янада чуқурлаштиришнинг аҳамияти беқиёс эканлиги таъкидланади. Ўзбекистон деб аталган умумий хонадонимиз, 32 миллионли оиламиз истиқболи учун диний эътиқоди, миллий мансублиги, касбу кори ва ёшидан қатъи назар, ҳар бир фуқаро масъул эканини англаш, фарзандларимизни шу рухда тарбиялаш асосий вазифа этиб белгиланган.

Ўзбекистоннинг ташқи сиёсатида, Ўзбекистон Республикаси Конституциясида бел-гиланганидек, давлатларнинг суверенитетини, ҳудудий яхлитлигини ҳурмат қилиш, куч ишлатмаслик ёки куч билан тахдид килмаслик, чегараларнинг дахлсизлигини саклаш, низоларни тинч йўл билан ҳал этиш, бошқа давлатларнинг ички ишларига аралашмаслик қоидаларига ва халқаро ҳуқуқнинг умумэътироф этилган бошқа қоида ва нормаларига асосланиб, ўзаро манфаатли ва амалий ташқи сиёсат олиб бориш бўйича устувор йўналишларини ишлаб чиқиш муҳим вазифа қилиб қўйилган.

Юртбошимиз Шавкат Мирзиёев: “*Янада огоҳ ва сергак бўлиш, энг асосий бойлигимиз бўлган ва биз ҳақли равишда фахрланадиган кўп миллатли халқимизнинг бирдамлиги ва жипслигини кўз қорачиғидек асраш ҳамда янада мустаҳкамлаш Ўзбекистонни ўз Ватани, деб биладиган ҳар бир инсоннинг муқаддас бурчидир. Биз фақат шу йўл билан бугунги куннинг барча таҳдид ва хавф-хатарларига самарали қарши туришимиз, жамиятимизда турли бузғунчи ғояларга қарши қатъий иммунитет яратишимиз, ўзимиз танлаган демократик тараққиёт йўлида янада салмоқли натижаларга эришишимиз мумкин*”. Зеро, юртимизда бағрикенглик тамойиллари асосида мустаҳкам

қарор топган осуда ҳаёт ва дўстона муҳит мамлакатимизда жамият хавфсизлиги ва мамлакат барқарорлигини таъминлашда муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон бугунги кунда ўз Президенти Ш.М. Мирзиёев раҳбарлигида ўтган 25 йилда тўпланган тарихий тажрибаларга таянган ҳолда, уни янада бойитиш, такомиллаштириш, ривожлантириш йўлидан бормокда. Ҳаракатлар стратегиясида ташқи сиёсат соҳасида қуйидаги вазифалар белгиланди:

- давлат мустақиллиги ва суверенитетини мустаҳкамлаш, мамлакатнинг халқаро муносабатларнинг тенг ҳуқуқли субъекти сифатидаги ўрни ва ролини ошириш, ривожланган демократик давлатлар қаторига кириш, Ўзбекистоннинг ён-атрофида хавфсизлик, барқарорлик ва аҳил қўшничилик муҳитини шакллантириш;
- Ўзбекистон Республикасининг халқаро нуфузини мустаҳкамлаш, мамлакатда олиб борилаётган ислоҳотлар тўғрисида жаҳон ҳамжамиятига холис ахборот етказиш;
- Ўзбекистон Республикасининг ташки сиёсий ва ташки иқтисодий фаолиятининг норматив-ҳуқуқий базасини ҳамда халқаро ҳамкорликнинг шартномавий-ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш;
- давлат чегарасини делимитация ва демаркация килиш масалаларини ҳал этиш .
- Ўзбекистон тинчликсевар сиёсат юритади ва ҳарбий-сиёсий блокларда иштирок этмайди, ҳар қандай давлатлараро тузилмалар ҳарбий-сиёсий блокка айланган тақдирда улардан чиқиш ҳуқуқини ўзида сақлаб қолади.

Президент Ш.Мирзиёевнинг давлатлараро ва минтақавий масалаларни ҳал қилишда яқин қўшни мамлакатлар билан ҳамкорликни янада чуқурлаштириш, халқаро ва минтақавий ташкилотлар билан муносабатларни янги босқичга кўтариш борасидаги саъй-ҳаракатлари Ўзбекистон давлатининг ташқи сиёсатидаги муҳим тамойил сифатида кўзга ташланаётгани айниқса эътиборлидир. Айтиш мумкинки, 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантириш-нинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси ўтган 25 йил давомида мамлакатимиз эришган улкан ютуқлар, тарихий тажрибаларни умумлаштириб, ҳозирги кунда даврнинг ўзи олдимизга қўяётган долзарб масалаларни ҳисобга олиб, кейинги беш йилга ва ундан кейинги даврга мўлжалланган тарихий тараққиётнинг янги уфқларини очиб беришга қаратилган бўлиб, у ўзининг моҳият эътибори билан Ўзбекистонни янги ривожланиш босқичига кўтаришни таъминлайдиган стратегик дастурдир.

2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг Ҳаракатлар стратегияси, ҳеч шубҳасиз, Ўзбекистон ташқи сиёсатининг янги даврини бошлаб беради.

9-Маъруза: ЎЗБЕКИСТОНДА ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ ИНСТИТУТЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА РИВОЖЛАНИШИ

Режа:

1. Фуқаролик жамиятининг шакллантириш ва ривожлантиришда демократик институтларнинг тутган ўрни.
2. Ўзбекистонда нодавлат нотижорат ташкилотларининг фуқаролик жамияти институти сифатида ривожланиши учун яратилган шарт-шароитлар.
3. Кўппартиявийлик – фуқаролик жамият барпо этишнинг муҳим шарти.
4. Сиёсий партияларнинг Олий Мажлис Сенат, Қонунчилик палатаси, халқ депутатлари кенгашларидаги фаолиятини такомиллаштириш.
5. Ўзбекистонда фуқаролик жамияти институтларини ривожлантириш истиқболлари.

Таянч конспект: Фуқаролик жамиятининг шакллантириш ва ривожлантиришда демократик институтларнинг тутган ўрни. Кўппартиявийлик – фуқаролик жамият барпо этишнинг муҳим шарти. Сиёсий партияларнинг Олий Мажлис Сенат, Қонунчилик палатаси, халқ депутатлари кенгашларидаги фаолиятини такомиллаштириш. Ўзбекистонда нодавлат нотижорат ташкилотларининг фуқаролик жамияти институти сифатида ривожланиши учун яратилган шарт-шароитлар. Ўзбекистонда фуқаролик жамияти институтларини ривожлантириш истиқболлари.

Эркин фуқаролик жамиятини барпо этиш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш борасида амалга ошираётган ислоҳотларимизда нодавлат нотижорат

ташкилотларининг ўрни ва роли беқиёс эканини алоҳида таъкидлаш жоиз[99].

Ш.Мирзиёев

9.1. Нодавлат нотижорат ташкилотлар дастлаб жамиятни ўзини ўзи бошқариши ва уни мустақил ижтимоий бирлик сифатида яшашини таъминлаш эҳтиёжлари ва манфаатлари асосида пайдо бўлди. XX асрнинг ўрталарига келиб эса нодавлат ва нотижорат ташкилотлар демократик жамиятнинг муҳим ва асосий институтларидан бирига айланди. Шунга кўра, нодавлат нотижорат ташкилотлар мазмун ва моҳиятини чуқур англаш, уларнинг демократик фуқаролик жамиятининг муҳим ва асосий институтларидан бири эканлиги тўғрисидаги тушунчаларни Ўрганишга эҳтиёж сезилмоқда. Шунингдек, демократик жамият тушунчаси тўғрисидаги тасаввурлар нодавлат нотижорат ташкилотларни чуқур идрок этишга имкониятлар беради.

Жумладан, бош Қомусимизнинг 32-моддасида белгилаб қўйилганидек, Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари жамият ва давлат ишларини бошқаришда бевосита ҳамда ўз вакиллари орқали иштирок этиш ҳуқуқига эгадирлар100 деб, белгилаб қўйилади. Бундай имконият жамиятда демократик институтларнинг ривожи билан таъминланади.

Демократик институтлар жамият ҳаётида демократик тамойилларни қарор топишга хизмат қиладиган ташкилотлар ва тузилмалар мажмуаси. Тарихий жиҳатдан уларни шартли равишда демократик мазмунга эга бўлган анъанавий, ижтимоий-сиёсий институтлар (давлат, сиёсий партиялар, жамоат ташкилотлари, ОАВ) ҳамда фақат демократик жамият шароитида фаолият юритадиган махсус институтларга, масалан, инсон ҳуқуқларига амал қилинишини таъминловчи турли нодавлат тузилмаларга ажратиш мумкин.

Фуқаролик жамияти эркин фуқароларнинг ўз салоҳиятини намоён қилиш соҳаси бў-либ, ихтиёрий равишда шаклланган ташкилот ва бирлашмалардан ташкил топади ҳамда давлатнинг аралашувидан холи бўлади. *Ижтимоий ҳаракатлар, ОАВ, партиялар, касаба уюшмалари, жамоат бирлашмалари, нодавлат-нотижорат ташкилотлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, ижодий уюшмалар - фуқаролик жамияти институтлари ҳисобланади.* Фуқаролик жамиятининг асосий мақсади - инсоннинг турли манфаат ва эҳтиёжларини тўлароқ қондириш, унинг салоҳиятини юзага чиқаришдан иборат. Зеро, фуқаролик жамияти институтлари жамиятдаги айрим муаммоларни мустақил равишда, қонуний йўл билан, давлатнинг аралашувисиз ҳал қилишга қодир бўлади. Узини ўзи бошқариш ва қатъий интизом - фуқаролик жамиятининг пойдеворини ҳосил қилади. Инсон, унинг манфаатлари, шаъни ва қадр-қиммати фуқаролик жамиятининг олий қадриятлари сифатида тан олинади.

Демократик институтлар мамлакатда фуқаролик жамиятини шакллантиришда муҳим аҳамият касб этади. Кучли фуқаролик жамиятининг ўзига хос жиҳатлари шундан иборатки, демократик тамойиллар ривожида фуқаролик институтлари фаолиятига кенг ўрин берилади, улар жамиятда жамоатчилик назоратини амалга оширади, давлатнинг эътиборидан четда қолган муаммоларни белгилаш ва бартараф этишда давлат институтлари билан ҳамкорлик қилади.

Бугунги кунда, Ўзбекистонда фуқаролик жамияти институтларини шакллантириш ва ривожлантиришга қаратилган 200 дан ортиқ қонун ва қонуности ҳужжатлари қабул қилинди. Булар жумласига асосий хужжатлар сифатида, *«Ўзбекистон Республикасида жамоат бирлашмалари тўғрисида» (1991й.), «Касаба уюшмалари, уларнинг ҳуқуқлари ва фаолиятининг кафолатлари тўғрисида» (1992й.), «Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида» (1999 й.), «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида» (1999 й.), «Сиёсий партиялар тўғрисида» (1996 й.), «Жамоат фондлари тўғрисида» (2003 й.), «Сиёсий партияларни молиялаштириш тўғрисида» (2004 й.), «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида» (1991 й.), «Нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятининг кафолатлари тўғрисида» (2007 й.), «Оммавий ахборот воситалари тўғрисида» (1997 й.), «Ижтимоий шерикчилик тўғрисида» (2014 й), «Жамоатчилик назорати тўғрисида» (2018 й.*) Ўзбекистон Республикаси қонунларини эътироф этиш мумкин.

Иккинчи чақириқ Олий Мажлиснинг IX сессияси (2002 йил 29-30 август) мамлакатда фуқаролик жамияти қуришни авж олдиришда муҳим аҳамият касб этди. Сессиядаги мамлакатимиз биринчи Президенти И.А.Каримов «Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари»га доир маърузаси адолатли демократик жамият қуришнинг концептуал назарий асосларини янада бойитди. Айниқса,

---

[99] Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномасидан

[100] Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Т.: Ўзбекистон. 2018. 13 б.

И.А.Каримовнинг қуйидаги фикр ва мулоҳазалари мамлакатда фуқаролик жамияти барпо этишнинг энг асосий йўналишлари ва мақсадларини белгилаб берди: «*Бешинчи устувор йўналиш фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг муҳим шарти бўлиб, бу жамият ҳаётида нодавлат ва жамоат ташкилотларининг Ўрни ва аҳамиятини кескин кучайтиришдан иборат. Ёки бошқача қилиб айтганда, бу - «Кучли давлатдан кучли жамият сари» деган тамойилни амалда ҳаётга жорий этиш демакдир. Ҳаммамизга аёнки, бу йўналиш ижтимоий-иқтисодий жараёнлар билан боғлиқ кўп масалаларни ҳал қилишда давлат тузилмаларининг ролини камайтириш ва бу вазифаларни босқичма-босқич жамоат ташкилотларига Ўтказа боришни тақозо этади. Бунинг учун, аввалambор, давлатнинг иқтисодий соҳага, хўжалик юритувчи тузилмалар, биринчи галда, хусусий сектор фаолиятига аралашувини чеклаш лозим*»[1].

Мамлакатда кучли демократик жамият барпо этиш мақсадларида давлат ҳокимияти ваколатларини камайтириш, яъни, давлат ҳокимияти тасарруфида асосан конституцион тузумни, мамлакатнинг мустақиллиги ва ҳудудий яхлитлигини ҳимоя қилиш, ҳуқуқ-тартибот ва мудофаа қобилиятини таъминлаш, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини, мулк эгаларининг ҳуқуқларини, иқтисодий фаолият эркинлигини ҳимоя қилиш, кучли ижтимоий сиёсат юритиш, самарали ташқи сиёсат олиб бориш каби вазифаларни қолдириш кўзда тутилмоқда.

Шунингдек, стратегик аҳамиятга молик масалалар, муҳим иқтисодий ва хўжалик масалалари, пул ва валюта муомаласи бўйича қарорлар қабул қилиш, хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг ҳуқуқий шарт-шароитларини яратиш, экология масалалари, умумреспублика транспорт ва муҳандислик коммуникацияларини ривожлантириш, янги тармоқларни вужудга келтирадиган ишлаб чиқаришни барпо этиш масалалари давлат миқёсида ҳал этилиши, давлатнинг бошқа барча вазифаларни бажаришга доир ваколатлари эса маҳаллий давлат ҳокимияти, фуқаролар Ўзини ўзибошқариш органлари, нодавлат нотижорат ва жамоат ташкилотларига бериб бориш жараёнлари бошланди. Шунингдек, давлат органлари фаолиятини назорат қилиш ваколатлари ҳам асосан ўзини ўзи бошқариш органлари, нодавлат ва жамоат ташкилотларига бериш белгиланди.

Турли мамлакатларда уларнинг тарихий тажриба ва анъаналаридан келиб чиқиб, турлича номларда аталади. Масалан, АҚШда манфаатлар гуруҳлари фуқаролик институтлари, волонтёрлар ташкилотлари, умумий манфаатлар гуруҳлари, босим ўтказиш гуруҳлари деб аталса, ғарбда нодавлат нотижорат ташкилотлари, хайрия ташкилотлари, жамғармалар каби номлар билан аталади. ғарб социологиясида эса бу ташкилотлар манфаатлар гуруҳлари номи билан кенг тарқалди. Ўзбекистонда эса мустақилликнинг илк давридадан бошлаб бу ташкилотлар жамоат ташкилотлари, нодавлат нотижорат ташкилотлар, ижтимоий ташкилотлар номи билан кенг оммалашди.

9.2. Биринчи Президентимиз Ислом Каримов Олий Мажлис 14-сессиясида (14.04.1999) жамият ҳаётида нодавлат жамоат тизимларининг мавқеи ўсиб бораётганлигини алоҳида таъкидлаб кўрсатади. Улар фақат аҳоли фикрининг турли кўринишларини ифода этиб қолмасдан, одамларнинг ижтимоий фикрини шакллантиришга ҳам фаол таъсир кўрсатмоқда. Шу сессияда «Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида»ги қонун қабул қилинди. Бу ташкилотлар хайрия ва мурувват муассасига айланиб қолмаслигини айтган эди. Уларнинг бош вазифаси, энг аввало, демократик қадриятларни, кишиларнинг қонуний – ҳақ ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилишдан иборатдир. Нодавлат ва жамоат бирлашмаларини ривожлантиришдан мақсад жамият аъзоларининг манфаатлари мувозанатини таъминлаш ва ҳимоя қилиш. Сиёсий ва ижтимоий соҳада эса давлат тизмларига муқобил куч сифатида улар адолат тарозисини ҳаётда ҳукмрон қилишга ҳисса қўшишлари лозим.

Ўзбекистондаги барча нодавлат ва жамоат ташкилот ва бирлашмаларини 8 гуруҳга бўлиш мумкин:

1) **Аҳоли муайян йирик тоифаларининг ижтимоий манфаатларини кўзлаб** ишлашга ихтисослашган ҳукуматга қарашли бўлмаган умумий миллий ташкилотлар («Маҳалла» жамғармаси, Ёшлар иттифоқи, ЎзР хотин қизлар қўмитаси, Ногиронлар уюшмаси, Нуроний жамғармаси).

2) **Иқтисослашган миллий ва ҳалқаро жамғармалар** («Экосан», «Соғлом авлод учун», «Умид» жамғармаси, «Олтин меърос» жамғармаси ва ҳ. к.).

3) Ҳукуматга қарашли бўлмаган ҳуқуқни ҳимоя қилувчи ташкилотлар (инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи қўмита, Ҳуқуқий ҳимоя кўрсатиш жамияти ва ҳ.к.).

4) **Ижодкор зиёларнинг миллий жамоат ташкилотлари (**ёзувчилар, рассомлар, адвокатлар, ва ҳ.к.).

---

[1] Каримов И.А. Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари.. «Халқ сызи», 2002, 30 август.

5) **Миллий маданият марказлари** (қозоқ миллий маданий маркази ва ҳ.к.).

6) **Умуммиллий хайрия жамиятлари, жамғармалари** (Болалар жамғармаси, Республика талабалар жамғармаси, ёшларни қўллаш фонди ва ҳ.к.).

7) **Ижтимоий аҳамиятга ва ижодий изланишлар билан боғлиқ маҳаллий бирлашмалар** (Сайёхлик ва бадиий ҳаваскорлик клублари, Ногирон болалар ота-оналар бирлашмалари).

8) **Жамоат муассасалари** (Халқаро қизил ярим ой ташкилоти, «Эл» халқаро уюшмаси ва ҳоказо).

Булардан ташқари халқаро аҳамиятга эга бўлган 13 та ноҳукумат халқаро ташкилотлари Ўзбекистонда фаолият юритмоқда.

АҚШда 1 млн.дан кўпроқ нодавлат нотижорат ташкилотлар фаолият юритадилар. Уларда Америка аҳолисининг 7,8 %и хизмат қилади. АҚШда айнан жамоат ташкилотлари соғлиқни сақлаш, таълим, маданият, санъат ва фуқароларни ижтимоий таъминлаш ва муҳофазалаш соҳасида давлатнинг асосий ҳамкори ҳисобланадилар. Дунёнинг бошқа ривожланган мамлакатлари ҳукуматлари ҳам муҳим иқтисодий, ижтимоий, экологик ва бошқа муаммоларни ҳал этишда жамоат тузилмаларига, биринчи навбатда нодавлат нотижорат ташкилотларига таянадилар. Ривожланган 22 та мамлакатда иш билан банд аҳолининг 4,9 фоизи бевосита нодавлат соҳада меҳнат қиладилар. Бу кўрсаткич Нидерландияда -12,4, Ирландияда -11,5, Бельгияда -10,5, Исроилда -9,2, Австралияда -7,2, Буюк Британияда -6,2 фоизга тенгдир[101].

Мустақиллик даврида мамлакатда демократик жамият қуришнинг ҳуқуқий асослари яратилди. Конституциянинг ғоялари, мақсадлари, руҳи, унинг ҳар бир қоидаси БМТнинг «Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларацияси», асрлар мобайнида илғор ва етакчи мамлакатларда шаклланган демократик қадриятлар, миллий давлатчилик, шунингдек, бир неча минг йиллардан буён авлоддан авлодга мерос бўлиб келаётган миллий ва шарқона давлат ва жамиятни адолатли идора этиш, мамлакатни бошқаришда халқнинг ҳам бевосита иштирок этиши анъаналарини ўзида мужассамлаштирди.

9.1.-расм

[101] Қаранг: Анхайер Хельмут. Гражданское общество и «третий сектор». «Deutschland» журнали, 2000, N5, 22-23-бетлар.

Миллий мустақилликнинг дастлабки давридаёқ мамлакатда фуқаролик жамияти қуриш ва унинг муҳим институтлари бўлган нодавлат нотижорат ташкилотларнинг эркин ва мустақил фаолият юритишлари учун ҳуқуқий асослар яратилди. Конституциянинг алоҳида *«Жамоат бирлашмалари»* боби республикада фуқаролик жамияти ва кўп партиявийлик тизимини қарор топтириш учун ҳам ҳуқуқий, ҳам амалий жиҳатлардан шарт-шароитлар яратди. Унга биноан жамоат бирлашмаси, касаба уюшмалари, сиёсий партиялар каби тушунчаларга ҳуқуқий аниқликлар киритилади. Энди улар демократик талқинлар асосида таърифлана бошланди. Айниқса, Конституциянинг ***58-моддаси***даги *"Давлат жамоат бирлашмаларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига риоя этилишини таъминлайди, уларга ижтимоий ҳаётда иштирок этиш учун тенг ҳуқуқий имкониятлар яратиб беради. Давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг жамоат бирлашмалари фаолиятига аралашишига, шунингдек, жамоат бирлашмаларининг давлат органлари ва мансабдор шахслар фаолиятига аралашишига йўл қўйилмайди"*[102], ***34-моддаси***даги "*Ўзбекистон Республикаси фуқаролари касаба уюшмалари, сиёсий партияларга ва бошқа жамоат бирлашмаларига уюшиш, оммавий ҳаракатларда иштирок этиш ҳуқуқига эгадирлар. Сиёсий партияларда, жамоат бирлашмаларида, оммавий ҳаракатларда, шунингдек, ҳокимиятнинг вакиллик органларида озчиликни ташкил этувчи мухолифатчи шахсларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қадр-қимматини ҳеч ким камситиши мумкин эмас*", деган фуқаролик жамият мустақиллигини таъминлашга доир ҳуқуқий принципни эътироф этилиши республикадаги жамият тараққиёти инсоният ҳаётининг бир неча асрлар мобайнида тажрибаларидан ва синовларидан муваффақиятли Ўтган фуқаролик жамияти сари интилаётганлигини билдиради. Ўзбекистонда сайлов тизими учун Конституциянинг "Сайлов тизими" бобидаги 117-моддага биноан республика «фуқаролари эркин равишда вакиллик органларига сайлаш ва сайланиш ҳуқуқига эгадирлар»[103].

Олий Мажлис томонидан 1999 йил 14 апрелда қабул қилинган «Нодавлат нотижорат ташкилотлар тўғрисида»ги қонунга биноан «***Нодавлат нотижорат ташкилоти - жисмоний ва (ёки) юридик шахслар томонидан ихтиёрийлик асосида ташкил этилган, даромад (фойда) олишни ўз фаолиятининг асосий мақсади қилиб олмаган ҳамда олинган даромадларни (фойдани) ўз қатнашчилари (аъзолари) ўртасида тақсимламайдиган ўзини ўзибошқариш ташкилотидир***. *Нодавлат нотижорат ташкилоти жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини, бошқа демократик қадриятларни ҳимоя қилиш, ижтимоий, маданий ва маърифий мақсадларга эришиш, маънавий ва бошқа номоддий эҳтиёжларни қондириш, хайрия фаолиятини амалга ошириш учун ҳамда бошқа ижтимоий фойдали мақсадларда тузилади*»[104].

Шунингдек, Ўзбекистондаги амалдаги қонунчиликка биноан нодавлат нотижорат ташкилотларга қуйидаги ҳуқуқлар берилган:

-ўз аъзолари ва қатнашчиларининг ҳуқуклари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш;

-ижтимоий ҳаётнинг турли масалаларига доир ташаббуслар билан чиқиш, давлат ҳокимияти ва бошқарув органларига таклифлар киритиш;

-давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг карорларини ишлаб чикишда қонун ҳужжатларида назарда тутилган тартибда иштирок этиш;

-ўз фаолияти тўғрисида ахборот тарқатиш;

-оммавий ахборот воситаларини таъсис этиш ҳамда белгиланган тартибда ноширлик фаолиятини амалга ошириш;

-уставда белгиланган вазифаларни бажариш учун тадбиркорлик тузилмаларини ташкил этиш;

-Ўз рамзий белгиларини таъсис этиш;

-Ўз фаолиятига тааллуқли масалалар юзасидан йиғилишлар, конференциялар Ўтказиш;

-қонун ҳужжатларига мувофиқ ваколатхоналар очиш ва филиаллар ташкил этиш.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2004 йил 25 майдаги "Ўзбекистон хотин-қизлар қўмитаси фаолиятини қўллаб-қувватлаш барасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги фармони ҳамда Вазирлар Маҳкамасинининг мазкур фармон ижросини таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисидаги қарори қабул қилинди. Бунда Ўзбекистон хотин-қизлар қўмитасининг, республиа хотин-қизлар жамоат ташкилотларини аёллар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, уларнинг мамлакатимиз ижтимоий-сиёсий, социал-иқтисодий ва маданий ҳаётида тўлақонли иштирок этишини таъминлаш, хотин-қизлар ҳамда ёшларнинг маънавий ва интеллектуал савиясини юксалтириш борасида олиб бораётган ишларнинг самарадорлигини ошириш кўзда тутилди.

---

[102] Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Т.: Ўзбекистон, 2018,16-бет.

[103] Ўша манба, 35-бет.

[104] «Нодавлат нотижорат ташкилотлар тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикасининг Қонунига шарҳлар. –Т.: 2002, 14-бет.

ЎзР Олий Мажлиси Қонунчилик палатасига сайлов компаниясида ҳам хотин-қизларнинг ўрни янада Президентимиз кўрсатмаси бўйича ошди. Сайлов компанияси жараёни сиёсий партиялар томонидан кўрсатиладиган номзодларнинг камида 30 фоизи хотин-қизлар бўлиши шартлиги тўғрисидаги қонунчиликда белгиланган тартиб ижобий аҳамият касб этди.

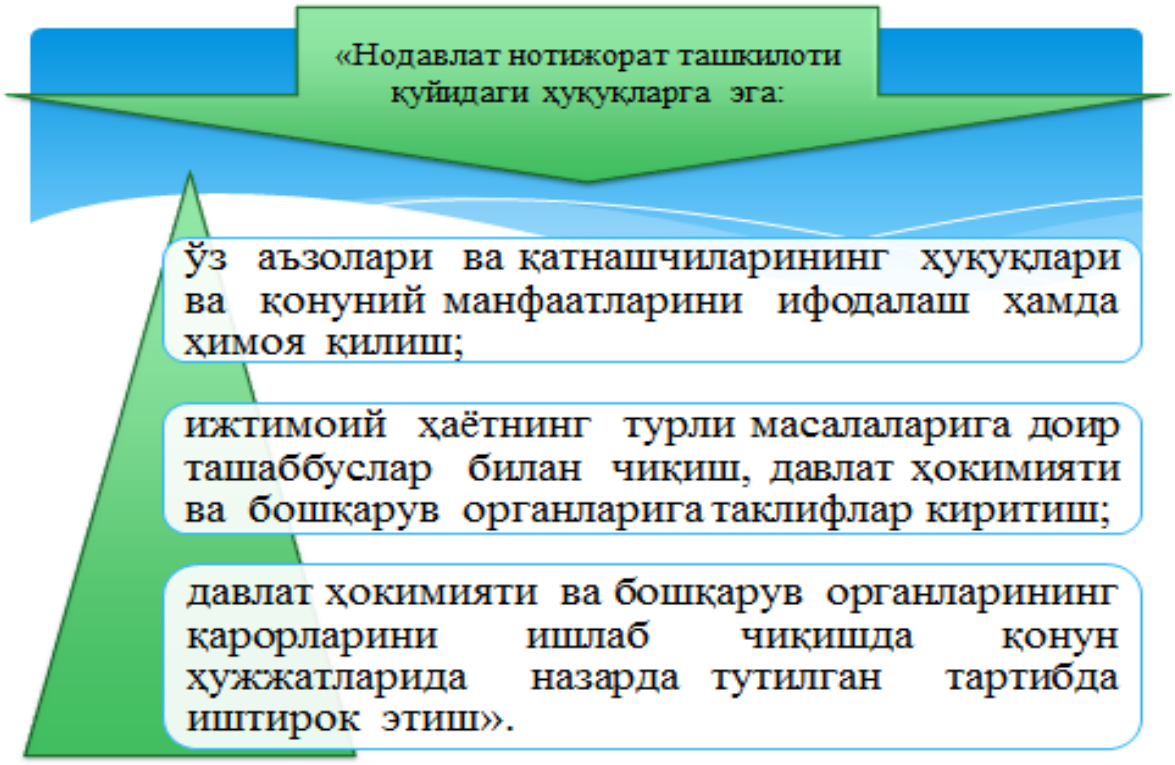

9.2.-расм

Мустақилликнинг дастлабки даврларида Ўзбекистон «Маҳалла» хайрия жамғармаси ташкил топди. Ўтган давр ичида «Соғлом авлод учун» халқаро ноҳукумат хайрия жамғармаси, «Экосан» халқаро экология ва саломатлик жамғармаси, Марказий Осиё халқлари маданияти Ассамблеяси, Халқаро Амир Темур жамғармаси, Халқаро Имом Бухорий жамғармаси, «Олтин мерос» жамғармаси, республика «Маънавият ва маърифат» жамоатчилик маркази, «Халқ бирлиги» ҳаракати, Ўзбекистон фахрийларини қўллаб-қувватлаш «Нуроний» жамғармаси, Ўзбекистон оммавий ахборот воситаларини демократлаштириш ва қўллаб-қувватлаш ижтимоий-сиёсий жамғармаси (ҳозирда Ўзбекистон журналистика ижодий уюшмаси) , Ўзбекистон ёшларининг «Камолот» ижтимоий ҳаракати, Жамоатчилик фикрини Ўрганиш «Ижтимоий фикр» маркази, Товар ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорлар Палатаси, Миллий матбуот маркази, Байналмилал маданий марказ, республика «Устоз» жамғармаси (ҳозирда «Истеъдод») каби нодавлат ташкилотлари тузилди. Ўзбекистон хотин-қизлар қўмитаси демократик принциплар асосида бутунлай қайтадан ташкил этилди. Шу билан бирга, «Ўзбекистон тадбиркор аёллар уюшмаси», «Аёл ва саломатлик», аёлларнинг «Меҳри» ташкилоти, «Аёллар ресурс маркази», «Аёл ва жамият» институти каби хотин-қизлар муаммоларини ечиш ва улар манфаатларини ифодалайдиган нодавлат ташкилотлар фаолият юритмоқда.

Ўзбекистонда БМТ Ривожланиш Дастурлари асосида ўнлаб хорижий ташкилотлар фаолият юритмоқда. Шунингдек, «Британия Кенгаши», Конрад Аденауэр жамғармасининг Марказий Осиё мамлакатлари бўйича ваколатхонаси, Фридрих Эберт жамғармаси ваколатхонаси, Таълим ва тиллар Ўрганишда ҳамкорлик қилиш бўйича Америка Кенгаши (АКСЕЛС), ЮНЕСКО ваколатхонаси, Гераманиянинг «Гёте институти» Францияниг «Альянс Франсе» каби яна ўнлаб хорижий мамлакатлар нодавлат ташкилотлари ваколатхоналари ва филиаллари Ўзбекстоннинг турли соҳаларида кенг фаолият юритмоқда.

Ҳозирги кунда юртимизда 9,5 (айрим манбаларда 9200 дан зиёд)мингдан ортиқ нодавлат нотижорат ташкилоти мавжуд, 29 та халқаро ва хорижий ноҳукумат ташкилотларининг филиал ва ваколатхоналари фаолият юритмоқда. 2017 йилда «Нуроний» жамғармаси, Ёшлар иттифоқи, Ўзбекистон фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгалари кенгаши, Савдо-саноат палатаси, ўзини-ўзи бошқариш органлари фаолиятини мувофиқлаштириш бўйича Республика кенгаши каби нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятини такомиллаштириш, уларни қўллаб-қувватлашга қаратилган алоҳида фармон ва қарорлар қабул

қилинди. Аммо ана шундай муҳим саъй-ҳаракатларга қарамасдан, аҳолининг муаммоларини тизимли ўрганиш, уларни аниқ ҳал этиш, айниқса, ижтимоий шароити оғир аёлларни қўллаб-қувватлаш, ёшлар ва хотин-қизлар ўртасида ҳуқуқбузарлик ва жиноятчиликнинг олдини олиш, уларни иш билан таъминлаш масалаларида бу ташкилотларнинг иштироки етарли даражада сезилмаяпти. Улар фақат номига йиғилишлар ўтказиш билан машғул бўлиб қолмоқда[105].

9.3. Кўппартиявийлик – демократик жамият барпо этишнинг муҳим шартидир. *Партия тизими-* сиёсий институтлар тушунчаси, жамиятнинг сиёсий тузилиши ва жамият аъзоларини ва давлат ва жамият ҳаётида иштирок этишнинг қабул қилинган ҳамда эътироф этилган қоидаси. Жамиятда кўппартиявийлик тизими фуқароларга турли партиялардан номзодларни танлаб олиш ва жамиятни давлатлаштиришда у ёки бу дастурга афзаллик беришга имкон яратади. Кўп партиявийлик тизми ривожланган мамлакатларда мавжуд бўлиб, Ўзбекистон ҳам Ўз мустақиллигига эришгач кўппартиявийлик йўлини танлади. Дунёда бундан бошқа бир ва икки партиялик тизимлар ҳам мавжуд бўлиб келган. Кўппартиявийликнинг қарор топиши – жамиятни демократлаштириб боришнинг муҳим белгиси ҳисобланади ҳамда кўппартиявийлик турлича ёндашувига, муқобилликка соғлом рақобатга ва самарали танқидга олиб борувчи асосий омилдир.

“Сиёсий партия Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг қарашлар, манфаатлар ва мақсадлар муштараклиги асосида тузилган, давлат ҳокмияти органларини шакллантиришда жамият муайян қисмининг сиёсий ирдасини рўёбга чиқаришга интилувчи ҳамда ўз вакиллари орқали давлат ва жамоат ишларини идора этишда қатнашувчи кўнгилли бирлашмадир”[106].

9.3.-расм

Ўзбекистон 1991 йилдан кейинги ўтган мустақиллик йилларида бир партиявийлик тизимидан кўппартиявийлик тизимига йўл тутди. Ҳозирги вақтда Республикамизда 4 та сиёсий партия фаолият кўрсатмоқда, бу партиялар ҳақида қисқача тўхталамиз.

---

[105] Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Тошкент – “Ўзбекистон” -2017.

[106] “Сиёсий партиялар тўғрисида”ги Ўзбекистон республикаси қонуни, 1-моддаси, 1996 йил 26 декабр.

1. Ўзбекистон Халқ демократик партияси (Ўз ХДП) – 1991 йил 1 ноябрда ташкил топган. ЎзХДП ўз сафларида кенг электоратни: зиёлилар, хизматчилар, деҳқонлар, тадбиркорлар, ёшлар, фахрийлар, 80 га яқин миллат ва эллатларни бирлаштирган. Шиори: "Ўзбекистон келажаги буюк давлат!"

ХДПнинг олий органи қурултой бўлиб, у 5 йилда 1 марта чақирилади. Партия шиори: 1993 йил декабрида ХДПнинг Миллий истиқлол мафкураси қабул қилинган. 1999 йил октябрида 3-қурултойда қабул қилинган янги таҳрирдаги дастурига "Ёшлар — Ватан келажаги" номли махсус бобни киритди. ХДПнинг мақсади: ижтимоий адолат, мамлакат тараққиёти ва маънавий янгиланишини таъминлаш, ёки бошқача айтганда, ХДП нинг дастурий мақсадлари:

- Миллий мустақилликни мустаҳкамлаш.
- Туб иқтисодий, ижтимоий, сиёсий ва маънавий ислоҳотларни амалга ошириш орқали равнақ топган қудратли, демократик давлат, адолатли, инсонпарвар жамиятни бунёд этиш.
- Кишиларнинг миллати, сиёсий қарашлари, диний эътиқодларидан қатъий назар, муносиб ҳаёт кечириш учун тенг имкониятларни яратиш.
- Фуқароларнинг эркинлик ва ҳуқулари, тинч ҳаёт кечиришини кафолатлаш.

Матбуот органлари: "Ўзбекистон овози", "Голос Узбекистана" газеталари, шунингдек, ойлик "Мулоқот" журналига эга. Журналистлари аккредитация қилинган. "Халқ демократик партиясининг сайловлар арафасида аҳолини кам таъминланган ёрдамга муҳтож қатламларини қўллаб-қувватлаш ҳақида дастурий чиқишлари унинг ижобий натижаларга эришишида муҳим аҳамиятга эга бўлди"[107].

2. Ўзбекистон "Адолат" социал демократик партияси — 1995 йил 18 февралда ташкил топган. Партия электорати кенг омма табақасини Ўзида бириктирган бўлиб, ўртаҳол ва эҳтиёжманд аҳоли табақаларига таянади. Шиори: "Элим деб, юртим деб, ёниб яшаш керак" ғоясини илгари сурган. Мақсади: Ўзбекистонда яшаётган барча миллат ва элатларнинг умумий манфаатларига мос келадиган, демократия тамойилларга асосланган, янги ижтимоий муносабатларни қарор топтириш, адолатли жамиятни қуриш.

Ўзбекистон "Адолат" социал–демократик партияси ўз олдига қўйидаги вазифаларни қўйган:

- Демократик жараёнларни жадаллаштириш.
- Фуқаролар сиёсий онги ва сиёсий маданиятнинг ривожи учун курашиш.
- Ватанга садоқат билан хизмат қиладиган кишиларни тарбиялаш.
- Ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳолининг муҳофазасини таъминлаш.
- Миллий қадриятларни тиклаш, ёш авлодни маданий меросимизни Ўрганиш асосида тарбиялаш.
- Миллатчилик ғоясига қарши курашиш, тинчлик, барқарорликни, миллий ҳамжиҳатликни тарғиб қилиш.
- Ривожланган давлатлар билан ўзаро манфаатли алоқаларни ривожлантириш, миллий манфаатларимизга мос келадиган ташқи сиёсатни қўллаб–қувватлаш.
- Жаҳон социал–демократик ҳаракати, софдил ва эзгу ниятли бошқа ижтимоий ҳаракатлар, партиялар билан алоқа боғлаш.

Партиянинг олий орган – Қурултой. Қурултойлар оралиғида партияларга раҳбарлик фракциясини 41 кишидан иборат Сиёсий Кенгаш олиб боради.

3. Ўзбекистон "Миллий тикланиш" демократик партияси — 1995 йил 3 июнда ташкил топган. Партия Ўз электоратида кўпроқ зиёлиларга суянади. Ижтимоий қатлам сифатида ўрта табақани бириктирган. Партиянинг бош мақсади – миллий манфаатлар заминида янги Ўзбек давлатининг асосларини яратиш, ҳуқуқий давлатни қуриш. Партия шиори: "Миллат, инсон ва Ватан манфаати муқаддасдир". Партиянинг мақсади: давлатнинг умуминсоний қадриятлар асосида миллий тикланиш, бошқача айтганда, партиянинг олий мақсади:

- Миллатнинг маънавий бирлиги.
- Ватан (Туркистон) – ягона оила.
- Кучли демократик давлат.
- Миллий қадриятлар.
- Илмий-техникавий тараққиёт ва умумжаҳоний интеграцияси.
- Замон киши.
- Миллий истиқбол каби масалаларни бош мақсад қилиб олган.

МТП нинг матбуот органи: "Миллий тикланиш" ҳафталик газетаси.

---

[107] Абдуллаев М. ва бошқ. Мустақиллик: Изоҳли илмий-оммабоп луғат. – Т.: Шарқ ,2006.– 424-425- б.

4. Ўзбекистон либерал–демократик партияси (ЎзЛДП) – 2003 йил 15 ноябрда ташкил топган. Электорати: тадбиркорлар: мулкдорлар қатлами, кичик бизнес вакиллари, фермерлар, жамоат ташкилотлари вакиллари, ишлаб чиқариш мутахассислари, ижодкорлар, олимлар ва барча фуқароларнинг манфаатларини ва сиёсий иродаларини ифодаловчи сиёсий ташкилот ҳисобланади. Бош мақсади: ишбилармон тадбиркорларни кенг фаолият юритиш учун имконият яратиш. Шиори: "Ишбилармон, мардлик ва шижоат соҳиби азми катъий бир киши минг–минглаб тадбирсиз кишидан яхшидир". 25 кишидан иборат Сиёсий Кенгашга эга. Партиянинг асосий мақсадлари:

- Тадбиркорлар ва ишбилармонлар учун янги имкониятлар яратиш, уларнинг истиқболини ҳам назарий, ҳам амалий жиҳатдан асослаб бериш, жамиятнинг мазкур қатлами манфаатларини ҳимоялаш ва эртанги кунини таъминлаш.
- Бошқа сиёсий партия ва ҳаракатлар билан ҳамкорлик, фуқаролик жамиятига кенг йўл очиб бериш, демократик қадриятларни халқ, аввало ёшлар онги ва ҳаётига сингдириш.
- Сиёсий ва иқтисодий ислоҳатларни амалга оширишда фаол иштирок этиш ижтимоий муаммоларни ҳал этишга кўмаклашиш, Ўзбекистоннинг халқаро обрўсини оширишда, юрт тинчлиги ва осойишталигини сақлашда, миллатлараро ва фуқаролараро аҳиллик ва тотувликни мустаҳкамлаш ишида фаол қатнашиш, барча миллатлар ва эллатлар қатламларининг камситилишига йўл қўймаслик, бундай хуружларга қарши кураш олиб бориш.
- Либерал–демократик ғоя ва қадриятларни кенг омма онгига сингдириш, бу борада ҳар томонлама чуқур ўйланган ташвиқот ва тарғибот ишларини олиб бориш, ўз сафларини кенгайтириш.

5. Ўзбекистон экологик партияси – 2019 йил январда ташкил этилди. 2019 йилнинг 8 январь куни Ўзбекистон экологик партияси таъсис съезди бўлиб ўтди. Таъсис съездида 2018 йилнинг 1-17 декабрь кунлари Ўзбекистон экологик партияси таъсис съездига Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳридан делегатлар сайлаш бўйича ўтказилган конференцияларда экологик сиёсий партия тузиш бўйича ташаббускорлар, экология ва соғлиқни сақлаш соҳасида фаолият олиб бораётган жамоат ташкилотлари вакиллари, олимлар ва экспертлар, таълим муассасалари профессор-ўқитувчилари, талабалар, ОАВ ва кенг жамоатчилик вакиллари орасидан муқобиллик асосида сайлаб олинган 250 нафар делегатлардан 247 нафари, оммавий ахборот воситалари ва умуман кенг жамоатчилик вакиллари иштирок этишди.

Ўзбекистон экологик партиясининг асосий эътибори атроф муҳитни муҳофаза қилиш мамлакат ҳар бир фуқаросининг умумий иши бўлишига қаратилади.

Ўзбекистон экологик партияси Ўзбекистон фуқароларининг бугунги ва келажак авлодларини қулай шароитда яшаш ҳуқуқини ҳимоя қилиш, барқарор ривожланиш мақсадларида иқтисодиёт, ижтимоий соҳа, атроф муҳитни муҳофаза қилиш ва фуқаролар саломатлигига йўналтирилган тизимли ўзгаришларга жамиятнинг барча кучларини бирлаштиришга даъват қилади.

Ушбу мақсадларда Ўзбекистон экологик партияси ўз саъй-ҳаракатларини қуйидагиларга:

ўз аъзолари ва партиянинг ҳамкорларида давлат, минтақавий ва маҳаллий экологик мажмуавий дастурларни ҳамда аҳоли саломатлиги муҳофазасига оид дастурларни ишлаб чиқиш ва уларни амалга оширилишидаги фаол амалий иштирокига қаратилган саъй-ҳаракатларни шакллантиришга;

ўз аъзолари ва партия ҳамкорларининг мавжуд экологик муаммоларни ҳал этиш ва уларнинг салбий оқибатларини бартараф қилишга қаратилган қонун ҳужжатлари ижроси борасида давлат органлари, жамоат тузилмалари масъулиятини оширишга йўналтирилган ҳаракатларини мувофиқлаштиришга;

нодавлат нотижорат ташкилотлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан экологик муаммоларни ҳал этиш ва уларни пайдо бўлишини олдини олишда ҳамкорликни ривожлантиришга йўналтиради.

Ўзбекистон экологик партияси, мазкур йўналишдаги хорижий сиёсий партиялар ва ҳаракатлар, халқар экологик ташкилотлар билан алоқаларни мустаҳкамлаган ҳолда атроф муҳитни муҳофаза қилиш ва аҳоли саломатлиги масалаларида самарали ҳалқаро ҳамкорликни ривожлантиришга ўз ҳиссасини қўшишга интилади.

Ўзбекистон экологик партияси **«Биз келажак учун жавобгармиз!»** ғоясини ўзининг бош шиори ҳисоблаган ҳолда ўз олдига қуйидаги дастурий вазифаларни қўяди:

- мамлакатнинг экологик сиёсатини амалга ошириш учун жамиятнинг барча кучларини сафарбар этиш ва давлат ҳокимияти вакиллик органларидаги Партия фракцияси, партия гуруҳлари ва депутатлар орқали ўзининг сиёсий ташаббусларини ўтказиш;

- экология ва соғлиқни сақлаш соҳасидаги миллий қонунчиликни такомиллаштириш;

- аҳолининг экологик хавфсизлигини таъминлаш ҳамда экологик ва санитар меъёрларга риоя этиш бўйича масъулиятини кучайтириш;

- мамлакатда “яшил иқтисодиёт”га ўтишга кўмаклашиш;

- атроф муҳитни муҳофаза қилиш, табиатдан оқилона фойдаланиш ва қулай яшаш шароити яратиш соҳасидаги фаолиятни фаоллаштириш;

- аҳолининг экологик саводхонлик даражасини ошириш, дунёқараши ва соғлом турмуш тарзини шакллантириш, экологик маълумотга эга бўлишини таъминлаш;

- экология ва соғлиқни сақлаш масалаларида халқаро ҳамкорликни ривожлантириш;

- атроф муҳит ва фуқаролар саломатлигини муҳофаза қилиш масалаларида сиёсий партиялар, нодавлат нотижорат ташкилотлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, оммавий ахборот воситалари ва бошқа фуқаролик жамияти институтлари билан ўзаро ҳамкорликни ривожлантириш.

Ўзбекистон экологик партияси мамлакатимизнинг барча фуқароларини инсонларнинг соғлиғини сақлаш ва бебаҳо табиий бойликларини асраб-авайлашдек олий вазифани бажаришда фаол иштирок этишга чақиради.

Сиёсий партия фракцияси – Олий Мажлис фракциялари сиёсий партиялар ва давлат ҳокимият вакиллик органлари томонидан кўрсатилган ва уларга мансублигига қараб уюшган депутатлар бирлашмасидир. Улар тегишли вакиллик органлари ва сиёсий партиялар манфаатларини кўзлайди, масалаларни муҳокама этишда иштирок этиб, умуммий фикрга эришишга ҳаракат қилади.

Сиёсий партия фракцияси Олий Мажлис кенгаши таркибига киради. Партия аъзолари партиянинг жамиятдаги таъсири сезиларли бўлиши учун сиёсий тизимда раҳбарлик ўринларини эгаллашлари лозим. Демак, ҳокимиятга интилиш партиянинг асосий белгисидир. Бизда эса ҳали аксарият бу ҳақиқатни ё тушунмайди ёки тан олгиси келмайди ё ундан қўрқади. Характерли бир мисол, Германияда агар сиёсий партия таъсис этилганидан сўнг 6 йил давомида бундестаг ёки ландтагга бўладиган сайловлар учун Ўзи ишлаб чиққан таклифларини киритмаса, ўз ҳуқуқий мақомини йўқотади.

Сиёсий партияларнинг ҳуқуқий асослари:

1) 1996 йил 26 декабрда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси 7-сессиясида «Сиёсий партиялар тўғрисида»ги қонун қабул қилинди (унгача сиёсий партиялар фаолияти 1991 йил 15 ноябрда қабул қилинган «ЎзР да жамоат бирлашмалари тўғрисида»ги қонун мавжуд эди).

2*) 2004 йил 30 апрелда ЎзР Олий Мажлиси 14-сессиясида «Сиёсий партияларни молиялаштириш тўғрисида»ги қонунни қабул қилди***.** Барча демократик давлатларда бўлганидек, бизда ҳам партияларнинг ўзаро кураши ғоя ва қарашларнинг рақобати, сайловчилар овози учун кураш бўлиши шарт. Эндиликда бу ҳаракатларни амалга оширишда давлатнинг ўзи молиявий жиҳатдан таъминлаши қонунан ҳал этилди. Бу масала сиёсий касб этади. Бу қонун ўзида партиялар моддий манбаларни аниқ кўрсатади. Партиянинг молиявий фаолияти барчанинг кўзи олдида очиқлигини, маблағлари қайси йўллар орқали келаётганини кўрсатади. Шу билан молиявий ҳуқуқ бузарлик учун юридик жавобгарликни келтириб чиқаради.

Ҳозирги кунда жаҳонда партияларнинг молиявий манбалари 3 гуруҳга бўлинади; партияларнинг ўз маблағлари, юридик ва жисмоний шахсларнинг ҳайрия эҳсон ва ихтиёрлари бадаллари ҳамда давлат томонидан молиялаштиришдан иборат.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2005 йил 16 мартдаги 86-сонли қарори билан тасдиқланган «Сиёсий партияларнинг уставда назарда тутилган фаолиятини давлат томонидан молиялаштириш тартиби тўғрисида»ги Низом ва бошқа шу соҳада қабул қилинган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар билан сиёсий партиялар фаолияти тартибга солинади.

3) 2007 йил 11 апрелда Президент имзоси билан “Давлат бошқарувини янгилаш ва янада демократлаштириш ҳамда мамлакатни модернизация қилишда сиёсий партияларнинг ролини кучайтириш тўғрисида” қонун қабул қилинди (Бу қонунни Олий Мажлис қонунчилик палатаси 2007 йил 28 февралда қабул қилган, Сенат томонидан 2007 йил 29 мартда маъқулланган. Қонун 2008 йил 1 январидан кучга киритиши айтилган). Модернизациялаш – янгилаш, миллий замонавийлашиш маъносини билдиради. Биринчи Президентимиз Ислом Каримов томонидан Олий Мажлис Қонунчилик палатасига киритилган «Давлат бошқарувини янгилаш ва янада демократлаштириш ҳамда мамлакатни модернизация қилишда сиёсий партияларнинг ролини кучайтириш тўғрисида”ги Конституциявий қонун ва “Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг айрим моддаларига (89-моддасига, 93-моддасининг 15-бандига, 102-моддасининг иккинчи қисмига) тузатишлар киритиш тўғрисида»ги қонун лойиҳалари сиёсий тизимни такомиллаширишга қаратилган ислоҳотларнинг тадрижий давоми бўлиб, бу лойиҳа сиёсий партия фракцияси ва маҳаллий кенгаш партия

гуруҳларининг фаоллиги, мавқеи ва таъсирини кучайтириш ҳамда муҳолифат масаласининг ҳуқуқий асосларини ўз ичига олгани боис барча депутатларда қизиқиш уйғотди. 2007 йилдан ва ундан кейинги даврда бу жараён қонунчилик палатасида ҳақиқий оппозиция пайдо бўлишига олиб келади. Бугунги кунда ҳукмронлик қилаётган кучга нисбатан оппозиция йўқ. Биз оппозиция деганда расмий сиёсатга қарши кучни тушунамиз. Қонунчилик палатасида ҳақиқий оппозиция пайдо бўлиши лозим.

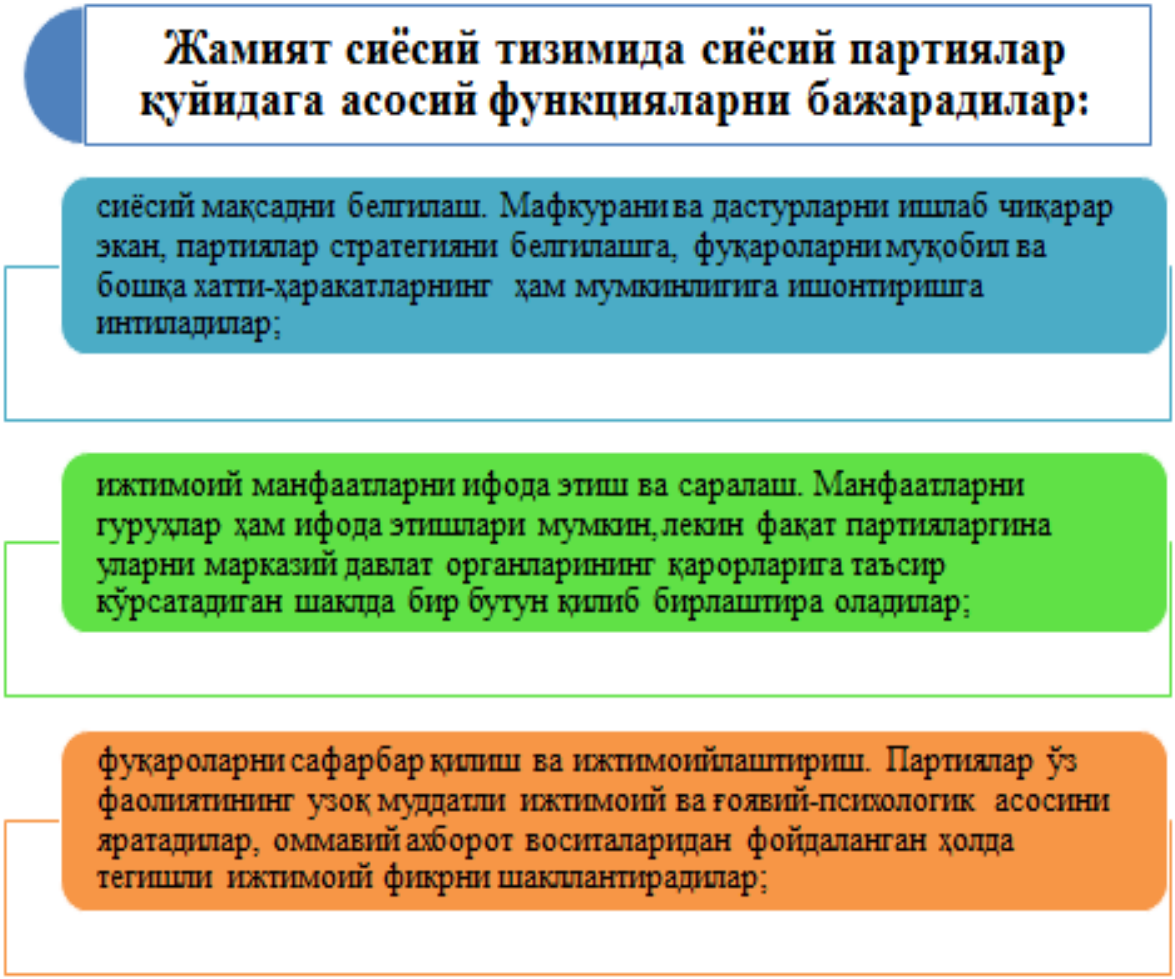

9.4.-расм

“Давлат бошқарувини янгилаш ва янада демократлаштириш ҳамда мамлакатни модернизация қилишда сиёсий партияларнинг ролини кучайтириш тўғрисида»ги қонун, жами 8 моддадан иборат. *Қонун мақсадининг энг муҳим хусусиятлари қуйидагилардан иборат:*

1) Давлат бошқарувини янгилаш ва янада демократлаштириш ҳамда мамлакатни модернизация қилишда сиёсий партияларнинг ролини кучайтириш баён этилган (1-модда).

2) Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасидаги сиёсий партиялар фракциялари (2-модда) берилган. Сиёсий партия фракцияси сиёсий партиялардан кўрсатилган депутатлар томонидан партия манфаатларини Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасида ифодалаш мақсадида тузиладиган ва белгиланган тартибда рўйхатдан Ўтказилган депутатлар бирлашмасидир. Парламентда бир неча сиёсий партиялар фракциялари ва сайловчилар ташаббускор гуруҳларидан сайланган депутатлар ҳам кўпчиликни ташкил этиши мумкин. Янгидан шакллантирилган ҳукуматнинг тутган йўли ва дастурига ёки унинг айрим йўналишларига қўшилмайдиган сиёсий партиялар фракциялари, шунингдек, сайловчилар ташаббускор гуруҳларидан сайланган депутатлар ўзларини муҳолифат деб эълон қилиши мумкин. Сиёсий партиялар блокка бирлашиши ҳам мумкинлиги айтилган. Парламентдаги муҳолифат фракциялари учун назарда тутилган ваколат ҳуқуқларига эга. Улар Қонун лойиҳасига муқобил таҳрирни киритиш ҳуқуқига эга.

3) Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси Спикерининг ўринбосаларини сайлаш тартиби (3-модда) келтирилган. Қонунчилик палатаси ўз Спикери ва унинг ўринбосарини сайлайди.

4) Ўзбекистон Республикаси Бош вазирини тайинлаш тартиби (4-модда)да Олий Мажлис тўлиқ шакллантирилгандан кейин бир ой ичида Президент томонидан қайта кўриб чиқилиши айтилган.

5) Ўзбекистон Республикаси Бош вазирини лавозимидан озод этиш тартиби (5-модда) Президент томонидан кўриб чиқилиши ва озод қилиниши берилган.

6) Вилоят, Тошкент шаҳар ҳокимини тайинлаш ва тасдиқлаш тартиби (6-модда) изоҳланган.

7) Халқ депутатлари вилоятлар ва Тошкент шаҳар Кенгашлари депутатларининг вилоят ҳамда Тошкент шаҳар ҳокими фаолияти устидан назорат қилиш вазифалари (7-модда) қайд этилган.

8) Бу қонун 2008 йил 1 январидан кучга киритилди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан қонунчилик ташаббуси таркибида Олий Мажлис Қонунчилик палатасига киритилган «Давлат бошқарувини янгилаш ва янада демократлаштиришнинг ҳамда мамлакатни модернизация қилишда сиёсий партияларнинг ролини кучайтириш тўғрисида"ги Қонун фуқаролик жамиятининг ажралмас қисми бўлган сиёсий партияларнинг ўрни ва аҳамиятини янада оширади.

"Нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолияти кафолатлари тўғрисида"ги 2006 йил декабрда Қонун қабул қилинди. Қонун — ННТ фаолиятига кафолатлар белгилаш, улар давлат томонидан қўллаб-қувватлаш, ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, улар билан ижтимоий ҳамкорлик қилишни кенгайтириш механизмларини такомиллаштиришга йўналтирилган. 2008 йилда "Ўзбекистон Республикасида сайловлар ҳақидаги қонунчиликни такомиллаштириш билан боғлиқ баъзи қонунчилик ҳужжатлар ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақида"ги Қонун қабул қилинди. Унга кўра Қонунчилик палатасида нодавлат нотижорат ташкилотлари ҳисобланувчи Ўзбекистон Экология ҳаракати учун 15 та депутатлик ўрни ажратиладиган бўлди. Эндиликда Ўзбекистон екологик ҳаракати томонидан 15 нафар депутат мазкур ҳаракатнинг олий органи (Конференцияси)дан сайланадиган бўлди.

9.4. Кўппартиявийлик тизими мамлакатда ижтимоий-сиёсий барқарорлик ҳамда фикрлар плюрализмини таъминлаб, жамиятни янада демократлаштириш учун асосий омил бўлиб хизмат қилади. Ўзбекистон Президенти Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганидек, «*Кўппартиявийлик тизимини мустаҳкамлаш, давлат ва жамият ҳаётида сиёсий партияларнинг таъсирини ошириш, улар ўртасида соғлом рақобат муҳитини шакллантириш*»[108] вазифаси бугунги кунда объектив ижтимоий зарурат туфайли юзага келмоқда.

Қолаверса, Асосий қонунимизнинг 12-моддасида: «Ўзбекистон Республикасида ижтимоий ҳаёт сиёсий институтлар, мафкуралар ва фикрларнинг хилма-хиллиги асосида ривожланади»[109], – деб қайд этилган. Кўппартиявийлик тизими – сиёсий институтларнинг энг фаол қисми бўлиб, ҳозирги пайтда Ўзбекистонда ушбу тизимга демократик қадрият ва принципларни ҳаракатлантирувчи куч сифатида қаралмоқда.

Сиёсий партиялар фракциялари «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси тўғрисида»ги қонуннинг 25-моддасига биноан ўз ваколатларини амалга ошириш жараёнида фуқароларнинг манфаатларини ифодалайди. Чунки, сайловчи ўз иродасини ифода этган ҳолда давлатнинг олий вакиллик органида сиёсий партиялар фракцияларининг юзага келишига сабаб бўлади ва ўз манфаатларини рўёбга чиқариш учун хизмат қиладиган қонунларнинг қабул қилинишига ҳаракат қилади. Умуман, сиёсий партияларнинг фракциялари ўз ваколатларини амалга ошириш жараёнида партия маъмурияти манфаатини эмас, балки электорат ва умумхалқ манфаатини уйғунлаштиришни ифодалайдиган қонун лойиҳалари борасида таклифлар киритиши зарур.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 83-моддасига мувофиқ, Олий Мажлис Қонунчилик палатаси депутатлари қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига эга. Биламизки, Ўзбекистонда сиёсий партиялар фракцияларига қонунчилик ташаббуси ҳуқуқи берилмаган.

Партиянинг парламентдаги вакиллари фракцияларни ташкил этади. Партия ва фракциялар етакчилари, одатда, фундаментал сиёсий эътиқодлари орқали гуруҳ ва уюшмаларни ҳосил қилади. Айниқса, сиёсий партияларнинг давлат ва фуқаро ўртасида юзага келадиган диалектик ўзаро муносабати қонун ижодкорлиги жараёнида яққол намоён бўлади. Яъни сиёсий партиялар дастури ва электорат манфаатидан келиб чиқиб, қонун ижодкорлиги фаолиятини амалга оширади.

Ўзбекистонда ҳукумат раҳбари номзодини парламент қуйи палатасида энг кўп ёки тенг миқдорда депутатлик ўрнини қўлга киритган сиёсий партия таклиф этиши белгиланган. Шундан келиб чиқиб айтиш мумкинки, ҳукумат раҳбари Вазирлар Маҳкамасининг аъзоларини Ўзбекистон

---

[108] Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзод Шавкат Миромонович Мирзиёевнинг дастури // URL – http://uzlidep.uz/uzc/news/uzbekiston-respublikasi-prezidentligiga-nomzod-shavkat-miromonovich-mirziyoevning-dasturi.

[109] Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2014. – Б. 5

Республикаси Президентига тасдиқлаш учун тақдим этишда ўзининг номзодини илгари сурган сиёсий партиядан кўрсатиши мумкинлиги ҳам эҳтимолдан холи эмас.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганидек, «...аввалambор, қонун лойиҳаларини пухта ва ижтимоий муносабатларни тўғридан-тўғри тартибга соладиган даражада ишлаб чиқиш»[110] лозим. Ҳақиқатан ҳам, қонунларнинг пухта ишланиши бевосита сиёсий партиялар фракциясининг ишчан фаолиятига боғлиқ.

Парламент қуйи палатасидаги тортишув ва баҳслар қонун қабул қилиш жараёнларида яққол кўринади. Ҳар бир партия фракцияси партия дастурида белгиланган, электорат манфаатига мос келадиган қонун ва қарорлар қабул қилинишига ҳаракат қилади. Демак, сиёсий партия ҳамда унинг парламентдаги фракцияси олий вакиллик органи фаолиятига таъсир кўрсатади. Чунончи, партияларнинг парламентдаги фракциялари қонун ижодкорлиги жараёнида амалий фаолликни намоён этади.

Қолаверса, қонун лойиҳалари ташаббуси билан чиқишда фракциялараро жонли ва соғлом баҳслашув, сиёсий ғоя ва ёндашувлар рақобати, афсуски, яққол кўзга ташланмайди. Олий Мажлис Қонунчилик палатасининг 2005-2009 йиллардаги фаолияти таҳлили шуни кўрсатадики, қонунчилик ташаббуси ҳуқуқи депутатларда эмас, балки ушбу ҳуқуқ-қа эга бошқа субъектларда бўлган. Депутатлар эса аксар ҳолларда амалдаги қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш билан кифояланиб қолган.

«Ўтган беш йил мобайнида парламент томонидан қабул қилинган 140 дан зиёд қонуннинг атиги 19 таси Қонунчилик палатаси депутатлари ташаббуси билан қабул қилинган... ана шу қонунларнинг бор-йўғи 3 таси янги қонунчилик ҳужжатлари бўлиб, 16 таси амалдаги қонунларга ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш билан боғлиқ, асосан юридик-техник хусусиятга эга бўлган қонун ҳужжатларидир.

Фракциялар ва депутатлар фаолияти янада фаол ва мазмунли бўлиши, ўз сиёсий партиялари ва уларнинг электорати манфаатлари ҳамда кўрсатмаларини ҳисобга олган ҳолда йўлга қўйилиши лозим. Айни пайтда партия ва фракцияларнинг у ёки бу қонун бўйича позицияси, ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий тараққиётнинг муҳим масалаларига доир фракциялараро баҳс-мунозаралар мазмун-моҳиятидан кенг жамоатчилик ва сайловчиларни ҳар томонлама тўлиқ хабардор қилиб бориш даркор. Ҳокимият, халқ ҳокимияти ва парламентаризмни демократик асосда ташкил этишнинг моҳияти ҳам шундан иборат»[111]. Фикримизча, Олий Мажлис Қонунчилик палатаси фракцияларига қонунчилик ташаббуси ҳуқуқини бериш лозим. Чунки, фракциялар томонидан таклиф этилаётган қонунлар лойиҳасининг бошқа фракциялар ва масъул қўмита томонидан ўрганиб чиқилиши қонун лойиҳаларининг қизғин муҳокама қилинишига олиб келади. Бу эса парламентдаги мухолафат деб эълон қилинган фракцияга ҳам катта имконият яратиб, қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига эга субъект томонидан илгари сурилган қонун лойиҳаларининг муқобил таҳриринигина эмас, балки жамиятда юзага келган ҳуқуқий бўшлиқни бартараф этувчи қонунлар лойиҳасини ҳам таклиф этиш ҳуқуқини беради. Бинобарин, парламентдаги сиёсий партиялар фракциялари томонидан муҳокама қилинадиган қонун лойиҳалари келгусида умумхалқ манфаатига самарали хизмат қилиши лозим. Бунда фракциялардан янада ижтимоий-сиёсий ва ҳуқуқий фаоллик, ташаббускорлик талаб этилади.

Амалдаги қонунда сиёсий партиялар фракциялари ва депутатлар гуруҳларининг Ҳукумат аъзоларининг улар фаолиятига оид масалалар юзасидан ахборотларини Қонунчилик палатаси мажлисларида эшитиш ташаббуси билан чиқиш ҳуқуқи алоҳида айтиб ўтилган. Ана шу ваколатларнинг амалга оширилиши *сиёсий партияларга Ҳукуматнинг ҳар бир аъзоси ишига тегишли баҳо беришдан ташқари умуман Ҳукумат иши самарадорлиги ҳақида хулоса чиқариш имконини ҳам беради*.

Сиёсий партиялар нодавлат ташкилоти сифатида фуқароларнинг сиёсий эҳтиёжини қондирадиган, сиёсий манфаатларини ҳимоя қиладиган ва, айни пайтда, жамиятда сиёсий қарашлар тизимининг мустаҳкамланишига хизмат қиладиган уюшмадир. Шунингдек, улар жамиятда сиёсий тафаккурнинг шаклланишига, фуқаролар сиёсий фаоллигининг оширилишига, уларнинг давлат ва ҳокимият органлари тизимининг шаклланишига муносиб ҳисса қўшишади. Натижада бу сиёсий элитанинг - жамиятнинг сиёсий фаол қатламининг кенгайишига олиб келади.

Ҳаракатлар стратегиясида сиёсий партиялар депутатлик гуруҳларининг маҳаллий ижро ҳокимияти органлари фаолияти устидан назорат қилишдаги ҳуқуқ ва ваколатларини кенгайтиришга қаратилган *«Сиёсий партиялар тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига ўзгартиш ва қўшимчалар*

---

[110] Мирзиёев Ш. М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови // Халқ сўзи. – 2016. – 8 дек.

[111] Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси // URL – http://www.uza.uz/ oz/politics/prezident-islom-karimovning-zbekiston-respublikasi-oliy-mazh-23-01-2015

киритиш ҳақида»ги Ўзбекистон Республикаси қонуни лойиҳасини ишлаб чиқиш, унда қуйидагилар назарда тутилмоқда:

- партия гуруҳлари томонидан маҳаллий халқ депутатлари Кенгашлари сессияларида ижтимоий-иктисодий ривожланиш масалаларини кўриб чиқиш,
- маҳаллий ижроия ҳокимияти органлари мансабдор шахсларининг ҳисоботларини эшитиш ҳақидаги таклифларни киритиш,
- туман (шаҳар) ҳокими номзодини вилоят ҳокими тегишли халқ депутатлари Кенгашларидаги партия гуруҳларининг ҳар бири билан маслаҳатлашувлар ўтказилганндан сўнг халқ депутатлари туман (шаҳар) Кенгашига тасдиклаш учун тақдим этиш,
- халқ депутатлари маҳаллий Кенгашларидаги партия гуруҳларига вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимларига тегишлилиги бўйича туман (шаҳар) ҳокимларининг, шунингдек, маҳаллий ижроия ҳокимияти органлари раҳбарларининг қониқарсиз фаолияти ҳақида хулосаларни тақдим этиш ҳуқуқини бериш,
- Қонунчилик палатаси депутатларига жойлардаги жамоатчилик вакиллари сифатида тегишли сиёсий партия ҳудудий бўлимларининг вакилларини бириктириб кўйиш каби муҳим фаолият йўналишларини тартибга солиш.

Мамлакатда «сайловчилар (фуқаролар) - сиёсий партиялар - парламентдаги сиёсий партиялар фракциялари (маҳаллий вакиллик органларидаги партия гуруҳлари) -қонунлар, меъёрий ҳужжатлар, давлат органлари қарорлари» схемаси асосида фуқароларнинг манфаатлари ва иродасини давлат ҳокимияти, жумладан, маҳаллий ҳокимият органлари фаолиятида ифодалайди. Бошқача айтганда, маҳаллий давлат бошқаруви халқ манфаатлари асосида фаолият юритадиган орган сифатида намоён бўлади.

Ҳаракатлар стратегияси асосида партия гуруҳларига янги ҳуқуқ ва ваколатлар берилиши маҳаллий вакиллик органларининг фаолиятини кучайтириш, бу борада сиёсий партиялар воситасида маҳаллий депутатларнинг ролини ошириш учун шарт-шароитлар яратади, маҳаллий вакиллик органларида шаклланган партия гуруҳлари ишини фаоллаштириш, уларнинг ташкилий жиҳатдан таъсирчан кучга айланиши, ҳудуддаги муаммоларни кўтариб чиқиш, уларнинг ечимини топишга доир фаолиятини жонлантириш учун замин тайёрлайди.

Айниқса, сиёсий партиялар ўртасидаги ўзаро рақобат муҳити партия гуруҳлари ўртасида яққол сезилиб туришига муҳим аҳамият бериш, турли дастурий ва ғоявий мақсадлар ўртасидаги мунозаралар, аҳоли орасида ўз электорати қарашларига таъсир этиш механизмларини шакллантириш соҳасида тажрибаларнинг шаклланиши фуқаролик жамиятига хос хусусиятларнинг шаклланишига олиб келади.

Сиёсий партияларнинг маҳаллий вакиллик органларида партия гуруҳлари ролини оширишдан асосий мақсад - муҳим давлат қарорлари қабул килишни ва давлат ҳокимияти органларини шакллантиришни халқ иродаси ва хоҳиш-истаги асосида амалга оширишдан иборатдир. Халқнинг сиёсий манфаатлари ва иродасини ифода этиш, уларни ҳимоя килишнинг асосий институти, бу - сиёсий партияларни демократик талаблар даражасида ривожлантиришдир.

Маҳаллий вакиллик органларидаги партиявий гуруҳларнинг ўзаро муносабатларини мувофиқлаштириб турадиган, уларнинг маҳаллий ҳудудлар иктисодий ва ижтимоий ривожланишига ижобий таъсир кўрсата олишига шарт-шароитлар яратиб берадиган меъёрий ҳужжатларни янада такомиллаштириш фуқароларнинг манфаатларини маҳаллий вакиллик органларида ифодалаш ва ҳимоялаш учун шарт-шароит яратади. Маҳаллий кенгашлардаги партиявий гуруҳларнинг ўзаро муносабатларини мувофиклаштириб турадиган, уларнинг маҳаллий ҳудудлар иқтисодий ва ижтимоий ривожланишига ижобий таъсир кўрсата олишига шарт-шароит яратиб берадиган меъёрий ҳужжатларни янада такомиллаштириш партиявий гуруҳларнинг фаолиятини янги босқичга олиб чиқиши муқаррар.

Яна бир муҳим масала - барча соҳаларда вазиятни ҳар томонлама ўрганиш ва мавжуд муаммоларни ҳал этиш учун таъсирчан чоралар ишлаб чиқишда Олий Мажлис палаталари ва сиёсий партиялар ролини янада кучайтириш, бу жараёнда ҳам рақамлар кетидан қувиш амалиётидан воз кечиш лозимлиги айтилди.

9.5. Мамлакатимизда жамиятни янада демократлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини мустаҳкамлаш борасида амалга ошириб келинаётган кенг кўламли ислоҳотлар бугунги кунда янгича мазмун билан бойитилди.

2010 йилнинг ноябрь ойида қабул қилинган “Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” кўптармоқли ННТларни ривожлантириш ва қўллаб-қувватлаш янги босқичининг бошланиш даври бўлди.

Концепция ижроси юзасидан 2013 йил 22 апрелда “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги ҳамда “Фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) ва унинг маслаҳатчилари сайлови тўғрисида”ги Қонунлар янги таҳрирда қабул қилинди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2013 йил 12 декабрда қабул қилинган ПҚ–2085-сонли «Фуқаролик жамияти институтларини ривожлантиришга кўмаклашиш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги қарорининг қабул қилиниши ушбу соҳадаги қонунчиликни ривожлантиришда муҳим аҳамиятга эга бўлди.

Концепциянинг қоидаларидан келиб чиқиб, бир қатор қонун ҳужжатлари, шу жумладан 2013 йил 28 декабрда "Экологик назорат тўғрисида"ги Қонун қабул қилиниб, ННТлар экологик назоратнинг асосий субъекти сифатида белгиланди.

2014 йилнинг 5 майида "Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлиги тўғрисида"ги Қонун, шу йилнинг 25 сентябрда эса "Ижтимоий шериклик тўғрисида"ги Қонун қабул қилинди.

Президент қарорини амалга ошириш мақсадида 2014 йил 10 мартда 57-сонли Ҳукумат қарори қабул қилинди. Шу билан бирга, Вазирлар Маҳкамасининг 2014 йил 10 мартдаги қарори билан Нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятининг ҳуқуқий асосларини такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирларрежаси тасдиқланди.

Хусусан, 2015 йилнинг 4 июнида Ўзбекистон Республикаси адлия вазирининг буйруғи билан (рўйхат рақами 2679) Нодавлат нотижорат ташкилотлари тадбирларини келишиш тартиби тўғрисидаги низом тасдиқланди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 3 февралдаги "Маҳалла институтини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Фармон қабул қилинди. "Ўзбекистон Республикасида жамоатчилик назорати тўғрисида"ги 2018 йил 12 апрелда қабул қилинди.

2018 йил 4 майда Президентимиз Ш.Мирзиёев томонидан "Мамлакатни демократик янгилаш жараёнида фуқаролик жамияти институтларининг ролини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида" ги фармони қабул қилинди. Фармонда:

- Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузурида Фуқаролик жамиятини ривожлантириш бўйича маслаҳат кенгаши ташкил этилди;
- "Фуқаролик жамиятини ривожлантиришга қўшган ҳиссаси учун" кўкрак нишонини таъсис этилди;
- ўрта муддатли ва узоқ муддатли истиқболда фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг стратегик йўналишларини аниқлаш ва миллий моделини шакллантириш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш белгиланди;
- фуқаролик жамиятини ва кенг жамоатчиликни ташвишлантираётган долзарб масалаларни муҳокама қилиш, шунингдек, мазкур секторнинг ҳолати ва ривожланиш тенденцияси ҳақида Ўзбекистон Республикаси Президентини мунтазам равишда хабардор қилиш;
- давлат органларининг фуқаролик жамияти институтлари билан самарали ҳамкорлигининг замонавий механизмларини, уларнинг фаолиятини қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш чораларини жорий қилиш бўйича таклифлар тайёрлаш;
- илмий ва экспертлар гуруҳлари иштирокида фуқаролик жамиятини ривожлантириш соҳасида фундаментал ва амалий тадқиқотларни ташкил этиш юзасидан ташаббус кўрсатиш, фуқаролик жамиятини ривожлантириш борасидаги давлат сиёсати ва унинг амалий натижалари ҳақидаги жамоатчилик фикрини тизимли равишда ўрганиш, умумлаштириш ва таҳлил қилишни ташкил этиш;
- фуқаролик жамияти институтлари фаолиятининг ташкилий-ҳуқуқий ва иқтисодий асосларини такомиллаштириш, ижтимоий шериклик ва жамоатчилик назоратини амалга ошириш, мазкур институтларнинг жамият бошқарувидаги иштирокини кенгайтириш учун қулай шароитлар яратиш масалалари бўйича Ўзбекистон Республикаси Президентига таклифлар киритиш;
- фуқаролик жамиятининг ривожланишини, фуқаролик жамияти институтларининг давлат органлари билан ҳамкорлиги даражасини, шунингдек, уларнинг мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришга қўшаётган ҳиссасини баҳоловчи кўрсаткичларни ишлаб чиқиш, бу кўрсаткичлар асосида даврий ва махсус, шу жумладан муқобил маърузалар тайёрланишини ташкил этиш;
- фуқаролик жамияти институтларига уларнинг халқаро ҳамкорлигини ривожлантиришда, илғор халқаро тажрибани ўрганишда ва ушбу тажрибани Ўзбекистон шароитида жорий этишда кўмаклашиш каби масалалар ўз ифодасини топди.

Мамлакатимизда олиб борилаётган ислоҳотлардан кўзланган натижаларга эришишда жамоатчилик назоратини ривожлантириш долзарб вазифа ҳисобланади. Жамоатчилик назоратини ўрнатишнинг зарурлиги энг аввало, коррупция, таъмагирлик, маҳаллийчилик, ўз вазифасини суистеъмол қилиш, фирибгарлик, одамлар онгини ҳар хил унсурлар билан заҳарлаш каби

таҳдидларнинг олдини олиш ҳамда уларга барҳам беришга хизмат қилиши билан изоҳланади. Ислом Каримов жамоатчилик назоратини қуйидагича изоҳлайди: *«Жамоат назоратининг туб моҳияти шулким, барча жамоат ташкилотлари, маҳалла оқсоқоллари, халқ депутатлари ва фаоллар, боринғки, ёшу кекса, эркагу аёл - ҳамма ватандошлар бир ёқадан бош чиқариб, амалга оширилаётган ислоҳотлар суръатини, уларнинг сифатини, ислоҳот бошида турган раҳбарларнинг ғайратини, лаёқатини холисона ўрганиб, холисона назорат қилиб, уларнинг ютуқларини эътироф этиб, камчиликларни рўй-рост очиб ташлашимиз керак».*

2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегиясида ҳам фуқаролик жамияти институтларини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилгани бежиз эмас. Чунки давлат томонидан фуқаролик жамиятини ривожлантириш масаласининг стратегик вазифа сифатида илгари сурилиши жамоатчилик бошқаруви тизимини такомиллаштиришга хизмат қилади.

«Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили» Давлат дастурининг 49-банди Ўзбекистонда фуқаролик жамияти институтларининг маҳаллий давлат ҳокимияти органлари томонидан қўллаб-қувватланишини таъминлайди. Унинг ижроси ҳудудларда нодавлат-нотижорат ташкилотлари томонидан ижтимоий шериклик лойиҳалари бўйича тадбирларни амалга ошириш кўламини кенгайтиришга хизмат қилади.

Ҳаракатлар стратегияси асосида Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси, халқ депутатлари вилоятлар ва Тошкент шаҳар Кенгашлари ҳузурида фукаролик жамияти институтлари ва нодавлат-нотижорат ташкилотларини қўллаб-кувватлаш бўйича жамоат фондлари ташкил этилади.

«Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили» Давлат дастури, 49-банд

Фуқаролик жамияти онгли, фаол фукаролар томонидан барпо этилади. Фаол фукаролик позициясига эга инсон жамиятда рўй бераётган воқеа-ҳодисаларни кузатади, уларнинг сабаб-оқибатлари ҳақида мушоҳада юритади, мавжуд муаммоларнинг ечимини излайди. Бундай инсон фуқаролик масъулияти туйгусининг кучлилиги билан ажралиб туради. Фукаролик жамияти институтларига аъзолик шахсий даромадни кўпайтиришга хизмат қилмайди. Чунки ташкилотнинг даромади унинг аъзолари ўртасида тақсимланмасдан, шу ташкилот фаолиятини ривожлантиришга йўналтирилади.

Фаол фуқаро ўз ҳақ-ҳуқуқлари учун курашади, ўз кучига ишонади, мавжуд вазиятни ўзгартиришга қодирлигини англайди. Бундай кўнгиллилар фаолияти умумжамоа манфаатига хизмат қилади. Лекин бундай имкониятлардан кимдир фойдаланиши, яна кимдир фойдаланмаслиги мумкин. Чунки, фукаролик жамияти институтларига аъзолик ҳар кимнинг ўз ихтиёридадир. Шундай экан, нима инсонни жамоат ташкилотларига аъзо бўлишга ундайди, деган ҳакли савол туғилади. Булар - мавжуд вазиятни ўзгартириш ис-таги, жамиятдаги муаммоларни бартараф этишга бел боғлаш, бошқаларга наф келтириш хоҳиши, ватандошларга кўмаклашиш ҳиссидир.

Бундан ташқари, ўз салоҳиятини намоён қилиш, бошқалар билан мулоқотга киришиш истаги, ижтимоий эътирофга эҳтиёж, профессионал ва ҳаётий тажрибани қўллаш хоҳиши, ўз ғояларини татбиқ этишга интилиш ҳам бундай кўнгилли фаолиятга чорлаши мумкин. Бунда инсон ўз шахсий манфаатлари билан жамият манфаатларини уйғунлаштира олади. Бундай фаоллик инсоннинг ўзи учун ҳам, давлат учун ҳам улкан кўмак бўлади. Чунки инсон юзага келаётган муаммоларни ўз вақтида пайқашда, уларнинг ечимини топишда, уларни ҳал қилишда давлатга ёрдам беради.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2010 йил 12 ноябридаги қўшма мажлисида Президентимиз томондан таклиф этилган «Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепсияси» ҳамда 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар Стратегиясида давлат ҳокимияти органлари ва бошқарувининг қонун ҳужжатларини ижро этиш устидан жамоатчилик назоратини амалга оширишнинг самарали ҳуқуқий механизмини ташкил этишга қаратилган Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасида жамоатчилик назорати тўғрисида”ги Қонунининг лойиҳасини ишлаб чиқиш ва қабул қилиш кўзда тутилган эди. 2018 йил апрелда ушбу қонун қабул қилинди. Қонунда жамоатчилик назорати субъектлари, назорат предмети, уни амалга оширишнинг ҳуқуқий механизмлари, ҳуқуқий оқибатлари, шунингдек, мазкур соҳадаги қонунларни ижро этмаган мансабдор шахсларнинг жавобгарлик шартлари белгиланган. Бунда давлат ва жамият қурилиши тизими соҳасида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини ҳуқуқ ва ваколатларини кенгайтиришга қаратилган қонунчиликни такомиллаштириш долзарб вазифадир.

Фуқаролик жамияти институтлари жамоатчилик фикрини ифодалайди, жамоатчилик назоратини амалга оширади. Жамоатчилик назоратининг мавжудлиги демократик давлатнинг асосий белгиси саналади. Бир томондан, жамоатчилик назорати давлат ҳокимияти органлари фаолиятини такомиллаштиришга хизмат қилса, иккинчи томондан, фуқароларни давлат органлари, мансабдор шахсларнинг ноқонуний хатти-ҳаракатларидан ҳимоя қилиш механизми вазифасини ўтайди.

Жамоатчилик назорати куйидагиларда намоён бўлади:

- давлат органлари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини амалга ошириш (ҳар бир фукаро давлат идорасининг ҳужжати билан бемалол танишиши мумкин, фуқароларнинг мурожаатлари дарҳол кўриб чиқилиши ва уларга зудлик билан жавоб берилиши лозим);
- давлат ҳокимияти ва ўзини ўзи бошқариш органларига юбориладиган петиция-лар;
- давлат ва жамият ишларида фуқароларнинг бевосита қатнашиши (асосан маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари фаолияти оркали амалга оширилади);
- давлат сиёсатига таъсир ўтказувчи илмий-тадкиқот ишлари олиб бориш, илмий экспертизани амалга ошириш, таҳлилий ҳужжатлар тайёрлаш, публицистик асарлар чоп этиш, ижтимоий аудит);
- журналистик текширув;
- қонун лойиҳалари ва давлат ҳаётига оид муҳим масалаларни ошкора муҳокама қилиш;
- қонунчилик ташаббуси билан чиқиш (унга кўра фуқаролар қонун лойиҳасини тегишли субъектларга тавсия этиш ҳуқуқига эга).

Жамоатчилик назорати жамиятдаги иллатларни бартараф этишда муҳим ўрин тутади, мавжуд ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишда самарали хизмат килади. Шу ўринда, Президентимиз Ш.Мирзиёев Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 25 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузасида *“«Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида»ги Қонуннинг қабул қилиниши давлат аппарати ва фуқаролик жамияти институтларининг ушбу хавфли иллат билан курашдаги куч ва имкониятларини бирлаштириш имконини берди*”[112] – деб таъкидагани ушбу соҳанинг кўламини янада оширди.

Жамоатчилик назоратида фаолиятнинг самарадорлиги ва натижаси, шунингдек, амалга оширилган назорат амалиётининг таъсирчанлиги муҳим ўрин тутади. Бу жиҳатдан жамоатчилик назорати жамиятда мавжуд муаммолар ва ўз ечимини кутаётган зиддиятлар ҳақида объектив маълумот олиш ҳамда уларнинг мақбул ечимини топишга хизмат килади. Таъкидлаш жоизки, жамоатчилик назоратининг самарадорлигини оширишда оммавий ахборот воситалари муҳим ўрин тутади. Масалан, оммавий ахборот воситалари ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини қай даражада таъминлаётганини таҳлил этади. Шу тариқа бу органлар фаолияти самарадорлигига таъсир ўтказади. Назоратнинг бу турида ахборотнинг ошкоралиги фуқаролик жамияти институтларига мазкур органлар устидан назорат ўтказиш имконини туғдиради. Ўз навбатида давлат назорат органлари фаолиятининг ошкоралиги тизимнинг бюрократия ва коррупциядан халос бўлишига, қонун устуворлигига замин яратади.

Аҳоли бандлигини таъминлашда ишлаб чиқариш корхоналари билан касаначилик алоқаларини ташкил этиш орқали оилалар даромад манбаининг кўпайишида, аҳолининг иш билан бандлик даражасини оширишда ҳам маҳаллалар томонидан амалга оширилаётган жамоатчилик назорати муҳим омил бўлиб хизмат қилаётир.

Умуман, жамоатчилик назорати фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан давлат ҳокимияти органларига муайян қарорларни кабул қилиш бўйича мурожаат этиш, давлат ҳокимияти органлари ваколатига кирувчи масалалар бўйича сўровларни амалга ошириш, давлат ҳокимияти органлари ва маҳаллалар ҳудудларидаги корхона ва ташкилотлар раҳбарларининг ҳисоботларини эшитиш каби шаклларда йўлга қўйилгани ўз самарасини бермоқда. Қолаверса, бугунги кунда давлат Дастурлари талабларининг фуқаролар йиғини ҳудудидаги ижросини таъминлашда жамоатчилик гуруҳларини тузиш ва ўрганиш, натижалари бўйича тегишли маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ҳисоботларини эшитиш ва шу орқали аниқланган камчиликларни бартараф этиш чораларини кўриш, шунингдек маҳаллий давлат органлари фаолиятига кўмаклашиш тадбирлари самарали амалга ошириб келинмокда.

---

[112] Конституция – эркин ва фаровон ҳаётимиз, мамлакатимизни янада тараққий эттиришнинг мустаҳкам пойдеворидир // Президент Ш. Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 25 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси

Бу эса, жамоатчилик назоратининг жамиятда ижтимоий адолатнинг қарор топиши, шахс, жамият ва давлат алоқаларида мувозанат, тенглик, ўзаро масъулият ва жавобгарликка хизмат қилувчи асосий омил эканидан далолатдир.

10-Маъруза: АХБОРОТ СОҲАСИНИ ИСЛОҲ ҚИЛИШ, АХБОРОТ ВА СЎЗ ЭРКИНЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ.

Режа:

1. Фуқаролик жамиятини барпо этиш жараёнида ахборот соҳасини ислоҳ қилиш, сўз ва ахборот эркинлиги.
2. Оммавий ахборот воситаларини жамиятни демократлаштириш ва фуқаролар эркинлигини таъминлашнинг муҳим шарти сифатида.
3. Ахборот ва сўз эркинлигини таъминлашнинг асосий усуллари. (Очиқ мулоқот, Халқаро Пресс клуб, Ёшлар Пресс клуби) Фуқароларнинг электрон мурожаатлари ва "Халқ қабулхоналари".

Таянч конспект: *Ахборот, оммавий ахборот воситалари, ахборот соҳасини либераллаштириш, сўз эркинлигини таъминлаш, фуқаролик жамияти, нодавлат оммавий ахборот воситалари, Интернет, «Электрон ҳукумат».*

Оммавий ахборот воситалари сўзда эмас, амалда "тўртинчи ҳокимият" даражасига кўтарилиши зарур. Бу – замон талаби, ислоҳотларимиз талаби.

Ш.Мирзиёев

10.1. Фуқаролик жамиятини барпо этиш жараёнида ахборот соҳасини ислоҳ қилиш, сўз ва ахборот эркинлиги.

Ҳар қандай жамиятда ахборот ҳамиша мамлакат тараққиётининг кўзгуси, кишиларнинг онги, дунёқараши, сиёсий савияси шаклланишининг асосий воситаларидан биридир. Шунинг учун ҳам, ахборотга бўлган ҳаётий эҳтиёж, уни қондиришга хизмат қилувчи омилларни шакллантириш кишилик тараққиётининг ҳар бир босқичида етакчи ўринлардан бирини эгаллаб келган.

Инсоният тарихида ахборот тўплаш ва тарқатишнинг дастлабки оғзаки (воизлар, жарчилар, чопарлар ва бошқалар) ва ёзма (папируслардаги, эълон тахталари ва ҳакозолардаги) намуналари номунтазам бўлсада, қадим замонлардан яхши маълум. Ўша даврлардаёқ тўлақонли ахборот ва хабарга талаб ҳамда эҳтиёж турли манбаларда ўз аксини топган.

Асрлар ошсада ахборотга бўлган талаблар деярли ўзгарган эмас. Аксинча, жамият ҳаётида унинг аҳамияти борган сари ошиб борган ва бугунги кунга келиб мамлакатимиз ривожланиши стратегиясини шакллантириш ва уни бевосита амалга оширишда тобора катта роль ўйнамоқда. Бу эса уларнинг фуқаролик жамиятига хос асосий омиллардан бирига айланиб бораётганидан далолат беради.

Мустақиллик йилларида эркин оммавий ахборот воситалари фаолияти учун зарур бўлган ҳуқуқий, ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий шарт-шароитлар шаклланди. ОАВнинг фуқаролик жамияти институти сифатида ривожлантириш йўлидаги ислоҳотлар изчил давом этмоқда. Диққатга сазовор муҳим томони шундаки, эркин ОАВни ривожлантирмай туриб, фуқаролик жамияти қуриш ва инсон эркинлиги, ҳуқуқларини таъминлаш мумкин эмаслигини жамоатчилик англаб етди.

Фуқаролик жамиятини ривожлантиришда сўз ва матбуот эркинлигини таъминлаш масаласи алоҳида ўрин эгаллашини назарда тутиб биринчи Президентмиз И.Каримов шундай деган эди: «Жамиятимизни янада ривожлантириш ва сифат жиҳатидан янгилаш борасидаги энг муҳим устувор йўналиш – бу инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини, сўз ва матбуот эркинлигини, шунингдек, ошкораликни, жамиятда ўтказилаётган ислоҳотларнинг очиқлигини таъминлайдиган демократик

тамойилларни сўзда ёки қоғозда эмас, амалий ҳаётда жорий қилишдир, десак, ҳар томонлама тўғри бўлади».[113]

Мамлакатимизнинг мустақилликка эришиши ахборот соҳасини либераллаштириш, сўз эркинлигини таъминлашда ҳам янги босқични бошлаб берди. Ўтган йиллар давомида ушбу соҳада кенг қамровли ислоҳотлар, кўплаб чора-тадбирлар амалга оширилди. Бу борада ахборот воситалари фаолиятига оид мукаммал ҳуқуқий база яратилганлигини ва у инсонлар учун ахборот олиш соҳасида эркинлик ва ҳуқуқларини таъминлашда муҳим роль ўйнаётганлигини алоҳида қайд этиш зарур.

Аввало, мамлакатимизда ахборот соҳасида олиб борилаётган сиёсат Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида белгиланган оммавий ахборот воситалари эркинлиги ва қонунларга мувофиқ фаолият юритиши[114]ҳар ким фикрлаш, сўз ва эътиқод эркинлигига, ҳамда ўзи истаган ахборотни излаш, олиш ва тарқатиш ҳуқуқига эга[115]эканлиги ҳақидаги меъёрларни изчиллик билан ва тўлалигича таъминланиши асосида амалга оширилишини қайд этиш зарур.

Шу маънода биринчи Президентимиз И.А.Каримов оммавий ахборот воситаларининг фуқаролик жамиятидаги ролига алоҳида тўхталиб: ―Очиқ ва кучли фуқаролик жамиятини бугунги кунда эркин оммавий ахборот воситалари ва бошқа фуқаролик жамияти институтларининг ривожланган тизимисиз тасаввур этиб бўлмайди... уларнинг фаолияти самарадорлигини оширишни таъминлайдиган зарур меъёрий-ҳуқуқий база, иқтисодий ва ҳуқуқий кафолатлар яратилгани ҳам бу соҳадаги катта ишларимиздан бўлди,[116] деб таъкидлагани бежиз эмас. Дарҳақиқат, мустақиллик йилларида оммавий ахборот воситалари фаолиятини тартибга солувчи қонунларнинг таҳлили бу соҳага оид ҳуқуқий базани такомиллаштириш изчил ва тизимли тарзда амалга ошириб борилганлигини кўрсатмоқда. Ўтган йилларда мамлакатимизда яратилган ҳуқуқий макон ва ижтимоий-иқтисодий ислоҳотлар натижасида босма нашрлар сони кўпайди, хусусий газета ва телестудиялар тизими юзага келди.

Газеталаримиз, теле-радиоканалларимизда ошкоралик, таҳлил ва холис танқид руҳи кучайгани, бевосита хорижий мамлакатлардан тайёрланаётган материаллар сони ортиб бораётганини биз ҳар томонлама қўллаб-қувватлаймиз[117].

Ахборот эркинлигини таъминлайдиган конституциявий меъёрлар оммавий ахборот воситалари фаолиятини ва умуман ахборот соҳасидаги муносабатларни тартибга солувчи бошқа қонунларда ҳам такомиллаштирилган.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, демократик жараёнлар анча чуқурлашган, бунга мос матбуотга эга бўлган ривожланган мамлакатларда сўз ва фикр эркинлиги аста-секин ўз оқими билан кириб келган.

Жамиятни тубдан ислоҳ қилиш, асрлар мобайнида шаклланиб қолган тушунчаларни синдириш, ҳур фикрлиликни турмуш тарзига айлантириш мақсадида ана шундай қонунларнинг қабул қилиниши Ўзбекистон учун катта сиёсий, маданий, қолаверса, ҳуқуқий воқеа бўлди. Айни пайтда у ахборот соҳасини жаҳон андозаларига мослаштириш, фуқороларни эркин фикрлашга ўргатиш ва шу асосда жамиятни соғлом фикрлар асосида қайтадан қуриш давлат сиёсати даражасига кўтарилганлигини кўрсатади.

Президентимиз Ш.Мирзиёев таъкидлагандек-“*Кейинги пайтда оммавий ахборот воситалари ходимларининг демократик жараёнлар, фуқаролик жамиятини барпо этишдаги ўрни ва нуфузини, маҳаллий газеталар, теле-радиоканалларнинг моддий-техник базаси ва кадрлар салоҳиятини мустаҳкамлаш, энг асосийси, матбуотда фикрлар, қарашлар хилма-хиллигини таъминлаш бўйича жиддий ишлар амалга оширилгани диққатга сазово*р”[118].

---

[113] Каримов И. Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари. – Т.: Ўзбекистон, 2002. – Б. 19.
[114] Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2012. – Б. 13.
[115] Ўша ерда. – Б. 8.
[116] Каримов И.А. Ўзбекистоннинг 16 йиллик мустақил тараққиёт йўли. – Т.: ―Ўзбекистон‖, 2007. – Б. 36.
[117] http://uza.uz/oz/politics-27-06-2018
[118] http://uza.uz/oz/politics/matbuot-va-ommaviy-akhborot-vositalari-khodimlariga-27-06-2018

Мустақиллик даврида мамлакатимиздаги ОАВ ларининг қиёфаси, тизимдаги таркибий ўзгариш ва янгиланишлар қуйидагиларда намоён бўлмоқда:

1. ОАВнинг сони ва сифати кескин ортиб бормоқда. 1991 йилда ОАВ умумий сони 395 та бўлган бўлса[119],1994 йилда Республикада 475 та ОАВ, улардан 384 та газета, 66та журнал, 19 та телестудия, 3 та кабель телевидениями, 2 та радиостудия ва битта агентлик фаолият кўрсатган[120] бўлса, 2015 йил 1 январь ҳолатига келиб, 1,4 мингтага яқин оммавий ахборот воситалари Ўзбекистон матбуот ва ахборот агентлигида рўйҳатга олинган. Улардан 709 газета, 289 журнал, 95 ТВ и радио.[121] 2018 1 январида давлат реестрига киритилган оммавий ахборот воситаларининг умумий сони 1514 тани ташкил этади. Улардан 691 таси газета, 309 таси журнал, 15 таси ахборотнома-бюллетень, 4 таси ахборот агентлиги, 65 таси телевидение, 35 таси радио, 395 таси веб-сайтлардир

2. Мустақиллик йилларида мамлакатимизда даврий босма нашрларнинг интернет версиялари, интернет журналистика вужудга келди ва у жадаллик билан ривожланиб бормоқда. Сўнгги беш йил ичида уларнинг сони 2 баробардан ортди.1 январь 2015 йил ҳолатига кўра, интернет оммавий ахборот воситалари 304 тани ташкил этади.[122]

3. Сўнгги ўн йил ичида мустақил босмаОАВ ларининг сони 3,6 марта, мустақил электрон ОАВларнинг сони эса 7 баробар ошди.[123] Мавжуд барча телеканалларнинг қарийб 53 фоизи, радиоканалларнинг эса 85 фоизи нодавлат оммавий ахборот воситалари ҳисобланади.[124] Бу эса эркин ахборот бозори, бозор иқтисодиёти талабларига жавоб бера оладиган мустақил нашрлар сони кўпайиб, рақобат муҳити шаклланганлидан далолат беради.

4. Республикамизда истиқомат қилаётган кўп миллатли муштарийларнинг талаб ва истаклари инобатга олинган ҳолда босма оммавий ахборот воситалари 12 та тилда[125] нашр этилмоқда, телевидение ва радиода ҳам бу амалиёт қўлланилмоқда, эшиттириш ва кўрсатувлар қардош халқлар тилларидан ташқари рус, инглиз тилларида ҳам эфирга узатилиб, веб-сайтлар ўзбек, рус ва инглиз тилларида фаолият юритади;

5. Бугун республикамиздаги оммавий ахборот воситалари сиёсийижтимоий, ҳуқуқий, тиббий, таълим-тарбия, хотин-қизлар, ижтимоиймаърифий, иқтисодий-ижтимоий, спорт, маънавий-маърифий ва шу каби бошқа кўплаб соҳалар бўйича чиқарилмоқда.

6. Давлат ва жамоат ташкилотлари оммавий ахборот воситалари билан бир қаторда нодавлат оммавий ахборот воситалари ва уларнинг фаолиятини қўллаб-қувватлашга қаратилган бир қанча ташкилотлар тизими яратилди. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси ҳузуридаги Нодавлат нотижорат ташкилотларини ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтларини қўллаб-қувватлаш Жамоат фонди, Журналистлар ижодий уюшмаси, Ўзбекистон мустақил босма оммавий ахборот воситалари ва ахборот агентликларини қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш жамоат фонди, Нодавлат электрон оммавий ахборот воситалари миллий ассоциацияси, Журналистларни тайёрлаш халқаро маркази шулар жумласидандир.

7. Халқаро ҳамжамиятни мамлакатимиз ҳаёти, ислоҳотларни амалга ошириш борасида қўлга киритилган ютуқлар тўғрисида хабардор қилиш, аҳолининг ахборотга бўлган эҳтиёжини қондириш ҳамда фуқаролар ва давлат органлари ўртасидаги ўзаро алоқадорликни кучайтириш мақсадида ҳозирги кунда интернет тармоғида деярли барча давлат органларининг вебсайтлари жойлаштирилган. Давлат органлари веб-сайтларидан ташқари бошқа веб-сайтларнинг сони ҳам ошиб бораётганлигини алоҳида қайд этиш зарур. Хусусан, ―Uz домен зонасидаги веб-сайтларнинг сони 2002 йилдаги 587дан[126] 2010 йил февраль ойида миллий интернет маконида 10 мингта вебсайт рўйҳатга олинган, 2015 йил июнь ойи ҳолатига кўра эса, уларнинг сони 21,86 мингтага, 2017 январь ҳолатида «UZ» доменида рўйхатдан ўтган веб-сайтлар сони 26 мингтага етган..[127]

---

[119] Қаранг: Важный этап реформирования информационной сферы // Народное слово. – 2013. – 20 ноября.
[120] ОАВ: ҳуқуқий база такомиллаштирилмоқда // Халқ сўзи. – 2010. – 20 август.
[121] Қаранг: Цифры и комментарии // Народное слово. – 2014. – 5 февраля.
[122] «Фуқаролик жамияти институтларининг фаоллиги ошмоқда». 24.04. 2015 // Инт.: http://uza.uz
[123] Қаранг: Важный этап реформирования информационной сферы // Народное слово. – 2013. – 20 ноября.
[124] Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза. 2010 йил 12 ноябрь – Т: ―Ўзбекистонǁ, 2010. – Б. 30.
[125] Фуқаролик жамияти асослари: ўқув қўлланма /А.Жалилов ва бошқ. – Тошкент, 2015. - Б.187.
[126] Миллий домен интернет фестивали бошланди // Халқ сўзи. – 2013. – 15 август.
[127] Ўзбекистон Республикаси ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлигининг 2015 йил биринчи ярим йиллик ҳисоботи.

Ўзбекистонда интернет фойдаланувчиларининг ўсиш динамикаси

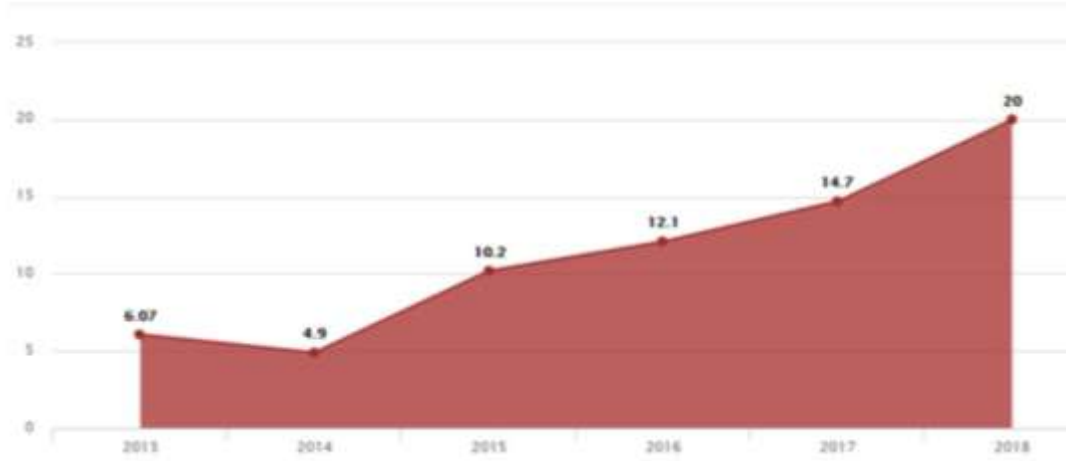

8. Соҳага замонавий технологиялар изчил жорий этилиши натижасида тизимга рақамли, мобиль ва интернет телевидение каби мутлақо янги медиатузилмалар кириб келмоқда. Глобал тармоқда 400 га яқин нашрларнинг электрон версиялари мавжуд.[128]

9. Ўзбекистон Республикаси Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлиги томонидан оптик-толали алоқа линиялари умумий узунлиги 2018-йил бошида Ўзбекистонда 22,35 минг километрни ташкил этаётганлиги ҳақидаги маълумот эълон қилинди. Улардан фақат 2017-йилда 2 минг километрдан ортиқ линия қурилди.

Шунингдек, ҳозирги кунда Қорақалпоғистон Республикаси, Навоий, Наманган, Фарғона ва Самарқанд вилоятлари компьютерлаштириш марказларига "uz" доменини рўйҳатга олиш мақоми берилди. Бу эса "uz" доменини ҳудудларнинг ўзида рўйҳатга олиш ва уларнинг сонини янада оширишга хизмат қилади.[129]

Веб-сайтларнинг сони ошиб бораётганлиги нафақат фуқароларимизнинг, балки бошқа мамлакатларда ҳам Республикамизда ўзказилаётган ислоҳотлар ҳақида тўла маълумотга эга бўлиш учун имкониятлар яратмоқда.

Бу мисоллар мамлакатимизда оммавий ахборот воситаларини либераллаштиришга оид сиёсат тизимли асосда, босқичма-босқич ва аниқ мақсадга йўналтирилган ҳолда амалга оширилаётганлигидан далолат беради. Айни чоғда, мамлакатимизда ижтимоий ҳаётнинг турли соҳаларида амалга оширилаётган ислоҳотлар охир оқибатда оммавий ахборот воситалари ишида янги йўналишларнинг пайдо бўлиши ва соҳага оид қонунчилик базасини такомиллаштиришга олиб келди.

Мамлакатимизда яратилган қонунчилик базаси ва амалга оширилаётган ишлар халқаро-ҳуқуқий меъёрларга тўла мос келишини алоҳида қайд этиш керак. Хусусан, ОАВ фаолиятига оид қонунларнинг таҳлили уларнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг «Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси»нинг 19-моддасидаги ―ҳар ким давлат чегараларидан қатъий назар ҳар қандай ахборотни олиш ва тарқатиш ҳуқуқига эга эканлиги ҳамда бошқа халқаро ҳужжатда «ўзаро тенглик ва турли маданиятларни ҳурмат қилиш асосида барча давлатлар ўртасида икки ва кўп томонли ахборот алмашиш муҳимлиги тўғрисидаги меъёрларга ҳамоҳанг эканлигини намоён қилмоқда».[130]

Мамлакат раҳбари жамиятимиз ривожида оммавий ахборот воситаларининг роли ҳақида тўхталиб: «Бугун ҳаётнинг ўзи олдимизга фуқаролик жамияти институтлари тизимида оммавий ахборот воситаларининг ўрни ва ролини янада мустаҳкамлаш вазифасини қатъий қилиб қўймоқда. Оммавий ахборот воситаларининг янада эркинлаштириш,... олиб борилаётган ислоҳотлар

[128] Замонавий медиатехнологиялар ва тараққиёт // Халқ сўзи. – 2013. – 9 апрель.
[129] Ўзбекистон матбуоти миллий форуми // Халқ сўзи. – 2013. – 20 ноябрь.
[130] Борсиева З.Х. Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт ва уни Ўзбекистон Республикасида амалга ошириш жараёни. – Т: ТДЮИ нашриёти, 2009. – Б.34.

сиёсатининг очиқлиги ва ошкорлигини таъминлашга, кучли фуқаролик жамиятнинг изчил шаклланишига мадад бериши даркор» [131] деб таъкидлаган.

Шу маънода биринчи Президентимиз Ислом Каримов томонидан ишлаб чиқилган «Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси»да ахборот соҳасини ислоҳ қилиш борасидаги қонунчилик ташаббуслари ушбу соҳада босқичмабосқич амалга оширилаётган тадрижий ислоҳотларнинг узвий давоми бўлди.

Унда ахборот соҳасини тараққий топтириш, сўз ва ахборот эркинлигини таъминлашни мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг энг муҳим йўналишларидан бири сифатида белгилаб берган.

Маълумки, фуқаролик жамиятининг муҳим белгиларидан бири давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари устидан жамоатчилик ва парламент назоратини таъминлаш саналади. Шу нуқтаи назардан Концепцияда «Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлиги тўғрисида»ги Қонунни қабул қилиш таклиф этилди. 2014 йилнинг 6 майида қабул қилинган бу қонуннинг ҳаётга жорий этилиши давлат ҳокимияти органлари фаолияти хақида жамоатчиликни хабардор қилиб боришнинг ҳуқуқий механизмлариниятиб, юртимизда амалга оширилаётган ислоҳотларнинг очиқлиги ва ошкоралигини таъминлашга хизмат қилади.

Фуқаролик жамиятини шакллантириш шароитида жамоатчилик фикрининг роли тобора муҳим аҳамият касб этиб бормоқда. Фуқароларнинг ахборот воситалари орқали сиёсий қарорларни қабул қилинишга таъсири ва кенг иштироки натижасида дастурларни амалга ошириш жараёнида ОАВга мурожаатлар ошиб боради. Бу эса оммавий ахборот воситалари ёрдамида фуқаролар ва давлат бошқаруви органлари ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг янада яқинлашуви, ривожи учун имконият яратади.

Ушбу қонуннинг қабул қилиниши фуқароларни давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг фаолияти тўғрисида холис, тезкор ва тўла-тўкис хабардор қилишга, фуқароларнинг давлат ва жамият қурилиши жараёнларида фаол иштирокини таъминлашга хизмат қилиб, бу органлар фаолияти устидан жамоатчилик назоратини амалга оширишда барча зарур шароитларни яратиб беради.

Биринчи Президентмиз И.Каримов томонидан «Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлиги тўғрисида»ги қонунни қабул қилиш ҳақидаги таклифи ҳам бу муаммонинг ечими жамият тараққиёти учун нечоғлик долзарб эканини тасдиқлайди[132].

Бир сўз билан айтганда, қонуннинг қабул қилиниши натижасида, ахборот воситалари билан давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари ўртасида алоқаларни мустаҳкамлаш орқали медиамаконни тезкор ва мукаммал ахборот билан тўлдириш ҳамда ушбу маълумотлардан фуқароларнинг эркин фойдалана олишлари учун кенг имкониятлар яратилади.

XXI асрда тараққиётнинг ахборот босқичига қадам қўйган жаҳон ҳамжамияти ҳар соҳани модернизациялаш ва ахборотлаштириш йўлидан бормоқда. Ахборот-коммуникация технологияларнинг инқилобий таъсири давлат тузилмалари ва фуқаролик жамияти институтлари, иқтисодий ва ижтимоий соҳа, илм-фан ва таълим, маданият ва одамларнинг турмуш тарзида кузатилмоқда. Компьютер технологиялари инсонларга ўз салоҳиятидан янада тўлиқ фойдаланиш имкониятини беради, фаровонлик даражасини ошириш, демократия, тинчлик ва барқарорликни мустаҳкамлаш мақсадларига эришишига ёрдам беради.

Республикамиз ҳам мазкур жараёнлардан четда қолаётгани йўқ ва глобал ахборот жамиятини шакллантиришда фаол иштирок этмоқда. «Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада

---

[131] Каримов И.А. Асосий вазифамиз – ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. – Т.: Ўзбекистон, 2010. – Б. 31.

[132] Каримов И.А. Матбуот ва оммавий ахборот воситалари ходимларига байрам табриги // Инт.www.pressservice.uz. – 2011. – 27 июнь.

чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси»да[133] ахборот соҳасига оид белгиланган вазифалар ҳам Ўзбекистонга жаҳон ахборот маконида ўзининг муносиб ўрнини топишига ёрдам бермоқда.

Айни чоғда, ахборот технологиялари, оммавий ахборот воситалари ва электрон коммуникациянинг ривожланиши ҳозирги замон жамияти бошдан кечираётган глобал ўзгаришларни келтириб чиқармоқда. Жамиятнинг асосий институтлари ҳисобланган ҳокимиятлар, соғлиқни сақлаш, оила ва никоҳ, маданият, таълим ва фан кабилар жиддий трансформацияга юз тутмоқда.

Ахборот технологиялари асосида давлат ҳокимияти органлари фаолиятининг шакли ва мазмуни тубдан ўзгармоқда, давлат бошқарувининг инновацион тизими – электрон ҳукуматлар, электрон давлатлар ташкил топмоқда, демократик бошқарувнинг тартиб-таомиллари (электрон демократия, тўғридан-тўғри фойдаланиш ёки танишиш демократияси) такомиллашиб бормоқда.

Ахборот жамиятида ижтимоий институтлар жиддий ўзгариб борар экан, юз бераётган ўзгаришларни ўрганиш ва мушоҳада қилишга бўлган эҳтиёж ҳам шунга яраша ортиб боради.

Ҳозирги замон жамияти ахборот маконининг ўзгариши қадриятларнинг янги тизими, билиш ва амалиётнинг энг янги устуворликлари шаклланишига олиб келади. Бундай қадриятлар ва устуворликлар ўз навбатида инсоннинг жамиятдаги хулқ-атворига, сиёсий ва иқтисодий тизимни ривожлантиришга, деярли барча ижтимоий институтлар фаолият кўрсатишига жиддий таъсир ўтказади.

Айни бир вақтда сиёсат, иқтисодиёт ва маданият ахборотдан муайян гуруҳлар манфаатларида фойдаланилиши ёки ахборотни онгли равишда бузиш билан боғлиқ турли хавф ва таҳдидларга дучор бўлади. Бундай муаммолар электрон коммуникациялар ҳукмронлиги шароитларида ривожланиш истиқболларини қайта мушоҳада қилишнинг долзарблигини кучайтиради, шунингдек янги турдаги ахборот макони имкониятларига тегишли баҳо бериш ва унинг ижобий салоҳиятини амалга ошириш учун зарур шарт-шароитлар яратишга тақозо қилади.

Шундай қилиб, ахборот билан таъминланган жамият маданияти ҳокимиятнинг янги турини – илмий билимга асосланган ҳокимиятни шакллантиради. Бундай ҳокимият ахборот билан таъминланган жамиятнинг муҳим, ажралмас хусусияти бўлиб, уни сиёсий, иқтисодий, маданий ва ижтимоий-техник жиҳатдан ривожлантириш йўналишлари ва параметрларини кўрсатиб беради.

Мазкур вазифаларни, шунингдек ўзгаришлар боришининг бутун жараёнига жиддий таъсир қилувчи муаммоларни ҳал этиш учун давлат томонидан ахборот сиёсати амалга оширилади.

Ҳозирги вақтда ривожланаётган мамлакатларда ахборот миллий ресурс бўлиб, уни сақлаш, ривожлантириш ва ундан оқилона фойдаланиш давлат аҳамиятига молик вазифа эканлиги тўла-тўкис англаб етилган. Шундай қилиб, ҳозирги босқичда жамият ахборот соҳасини ривожлантиришга қаратилган ва нафақат телекоммуникация воситаларини, балки ахборотнинг (ишчанликка қаратилган, томошабоп, илмий-таълим янгиликларидан хабардор қилиш ва шу каби) турларини яратиш, сақлаш, улар устида ишлаш ва уларни тарқатиш билан боғлиқ ишлаб чиқаришлар ҳамда муносабатларнинг бутун жамламасини қамраб оладиган солувчи давлат сиёсати шаклланиб бормоқда.

Шундай қилиб, жаҳон ҳамжамиятида илғор мавқеларни эгаллашга интилаётган давлат самарали миллий ахборот сиёсатини ишлаб чиқиши ва амалга ошириши ҳамда бундай сиёсатга нисбатан ахборотлашган демократик ва фуқаролик жамиятга ўтишни таъминлашга давлат бошқарувининг устувор вазифаси сифатида қараши керак.

Ҳокимият тузилмалари билан фуқаролар мулоқотининг ҳозирда амалда бўлган, анъанавий тус олган шаклларини модернизация қилиш имкониятини, шунингдек ҳокимиятлар ўзаро муносабатларининг сифат жиҳатидан янги тури – электрон ҳукумат ва электрон демократияпайдо бўлиши имкониятини ҳам беради. Бундай ўзаро муносабатларнинг қарор топиши давлат бошқаруви қадриятларини тубдан қайта кўриб чиқишни, ҳокимият органлари фаолиятини фуқаровий ва илмий

---

[133] Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси: – Т: “Ўзбекистон”, 2010. – Б.34.

экспертизаси самарали бошқарув қарорлари қабул қилинишига кўмаклашадиган очиқ демократик жамият мўлжалида фаолият олиб боришни англатади. Ҳозирги замон сиёсий ҳокимияти жамият тараққиётининг аввалги тарихий даврларида мавжуд бўлмаган янги ресурсга – шахс ва жамиятга мафкуравий таъсир кўрсатадиган ахборот-коммуникация ресурсига эга бўлмоқда.

Давлат ўз хизматларини электрон воситалар орқали тақдим этиш йўли билан ўз саъй-ҳаракатларини оддий фуқаролар ҳаёти сифатини яхшилашга қаратаётганидан далолат берадиган мисоллар кўп.

Таъкидлаш лозимки, Ўзбекистонда бу соҳада кенг кўламли ишлар амалга оширилмоқда.

2003 йилнинг сентябрь ойида республикамизда электрон ҳукуматнинг энг муҳим таркибий қисмларидан бири бўлган Ҳукумат портали ишлаб чиқилди ва www.gov.uz манзили билан интернет тармоғида жойлаштирилди.

Бугун давлат органлари томонидан ўз фаолиятига ахборот тизими ҳамда ресурсларини жорий қилиш бўйича жадал олиб борилган ишлар натижасида 320 дан ортиқ давлат ахборот ресурслари ва 465 дан зиёд давлат ахборот тизими фаолияти йўлга қўйилди. Жумладан, 2013 йилда жорий этилган Ягона интерактив давлат хизматлари портали my.gov.uz орқали аҳолининг узоғини яқин, оғирини енгил қилувчи 250 турдан ортиқ давлат хизматлари электрон шаклда кўрсатилаётир. Ўтган давр мобайнида улардан 380 мингдан зиёд аҳоли масофадан туриб фойдаланган.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини муҳокама этишда фуқароларнинг кенг иштирокини таъминлаш мақсадида махсус портал фаолияти йўлга қўйилди. Унда айни пайтга келиб, фойдаланувчилар томонидан 73 та давлат органининг 237 та норматив-ҳуқуқий ҳужжат лойиҳаси бўйича 350 дан ортиқ таклиф ва мулоҳазалар билдирилган. Бу эса қабул қилинаётган ҳужжатларнинг сифатини оширишда муҳим аҳамият касб этмоқда.[134]

Бугунги кунда давлат интерактив хизматлари сони 1088 тага етди. Бу ўтган йилнинг шу давридагига нисбатан 438 тага кўпдир. Мамлакатда интерактив давлат хизматларини ривожлантириш бўйича кўрилган чоралар натижасида солиқ (soliq.uz) ва статистик ҳисоботлар (stat.uz)ни электрон шаклда топшираётган тадбиркорлик субъектлари улуши 100 фоизга етди.

2015 йилнинг 6 январидан my.gov.uz.да «Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар таъсирини баҳолаш тизими» йўлга қўйилди. У орқали қонун ҳужжатларини интернет орқали муҳокама қилиш мумкин. Ҳозиргача Ягона порталда 131 та қонун ҳужжати муҳокамага қўйилган бўлиб, шулардан 19 таси муҳокама жараёнида, 104 тасининг муҳокамаси якунига етган, 8 та ҳужжат лойиҳаси тасдиқланган. Қонун ҳужжатлари лойиҳасини баҳолаш жараёнида 282 фикр қолдирилган бўлиб, уларнинг 81 тасига жавоб берилган[135].

Ахборот билан бу каби эркин танишиш ҳамда ундан фойдаланиш табиий равишда фуқароларда сиёсат ва бошқарувда мунтазам иштирок этиш учун кенг имконият яратади. Бу ўринда электрон ҳукуматга нисбатан муаммоларнинг нафақат навбатдаги амалий ечими, амал қилиб турган тузилмалар ва ижтимоий муносабатларни модернизация қилиш, балки давлатни бошқаришнинг янги усули сифатида ҳам қаралади.

Шу муносабат билан бир қатор мамлакатларда ҳозирги замон ахборот коммуникациялари шароитларига мос келадиган қонунчилик базаси ва маъмурий тартибга солиш қоидалари (интеллектуал мулк, шахсга доир маълумотлар, шахсий ҳаётнинг дахлсизлигига бўлган ҳуқуқни ҳимоя қилиш воситалари) ни янада такомиллаштиришнинг ҳуқуқий, сиёсий, ташкилий ва институционал чора-тадбирлари амалга оширилмоқда. Бу борада ҳокимиятнинг жамоатчилик билан тўғридан-тўғри мулоқотини рағбатлантиришга қаратилган шарт-шароитлар яратилади, ҳокимиятнинг ўзи бундай мулоқотнинг ташаббускори бўлади. Бугунги кунда давлат ҳокимияти органларининг тузилмасида жамоатчилик билан алоқалар бўйича ихтисослаштирилган бўлинмалар мавжудлиги шу билан изоҳланади.

---

[134] «Электрон ҳукумат» тизимининг ҳуқуқий асоси // Халқ сўзи. - 2015. - 2 декабрь.

[135] Ягона портал:фуқаролар учун катта қулайликлар яратилмоқда // Ўзбекистон овози. – 2015. - 7-июль.

Сиёсий мулоқотда электрон технологиялардан фойдаланиш бундай мулоқот иштирокчиларидан юксак даражадаги ахборот маданиятига ҳамда биргаликда интерфаол ҳаракат қилиш маданиятига эга бўлишни талаб қилади. Айни чоғда, таълим қадри ошади, ахборот меҳнатига, ―жамиятҳокимият интерфаол мулоқотининг янги шарт-шароитларига энг кўп даражада тайёр бўлган профессионал таҳлилчиларга бўлган қизиқиш кучаяди. Электрон демократиянинг қарор топиши шахс медиамаданияти ошишини тақозо этади, фуқароларнинг ахборот маконида таклиф этилаётган медианомаларни танқидий таҳлил этиш ва уларга холис баҳо бериш, ахборот плюрализмининг, тўғридан-тўғри фойдаланиш демократияси амал қилишининг ижтимоий-маданий ва сиёсий қонуниятларининг хос хусусиятларини тушуниш борасидаги қобилиятини ривожлантиришни назарда тутади.

Бу борада мамлакатимизда «Электрон ҳукумат» тизимини, шу жумладан, бошқарув жараёнлари, шунингдек, бизнес соҳасига ва фуқароларга давлат хизматлари кўрсатиш тизимини шакллантириш концепцияси ва комплекс дастурини ишлаб чиқишни жадаллаштириш, Ахборот тизимларининг идоралараро ва идоравий комплексларини интеграция қиладиган миллий тизимни яратишга алоҳида эътибор қаратиш лозим[136]деган фикрини алоҳида қайд этиш зарур.

10.2.Фуқаролик жамияти бошқарув механизмлари такомиллашувида замонавий ахборот технологияларининг роли

Халқаро иқтисодий ташкилотлар томонидан ўтказилган ўрганиш натижаларига кўра, ҳозирги пайтда дунёда ахборот-коммуникация технологиялари (АКТ) инновацияларнинг ривожланишида, мамлакатнинг ишлаб чиқариш ва рақобатдошлигини ошириш, иқтисодиётни диверсификация қилиш ва тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш ҳамда аҳолининг ҳаёт даражасини оширишда муҳим ўрин тутади. Бугунги кунда АКТнинг ривожланиш ҳолати ва мамлакатнинг иқтисодий барқарорлиги ўртасидаги боғлиқлик илмий исботланган.

2018 йил 9 январь куни Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигида ахборот-коммуникация технологияларини янада ривожлантириш ва хавфсизлигини таъминлаш бўйича амалга оширилаётган чора-тадбирлар натижадорлигига бағишланган йиғилишда Президент Шавкат Мирзиёев ахборот технологиялари соҳасида ҳали қилинадиган ишлар кўплиги, эришилган натижалар бошқа давлатларга қараганда анча паст кўрсаткичда эканлигини қайд этди.

Мисол учун: ахборот технологиялари соҳасининг мамлакат ялпи ички маҳсулотидаги улуши Жанубий Кореяда – 9 фоиз, Японияда – 5,5 фоиз, Хитой ва Ҳиндистонда – 4,7 фоиз, Ўзбекистонда атиги 2,2 фоизни ташкил этади. Буни ахборот-коммуникация ривожланиш индекси рейтингдаги 176 та мамлакат ичида Ўзбекистон 95-ўринни эгаллагани исботлаб турибди.

Бугун Ўзбекистонда ахборот-коммуникация технологияларини давлат бошқаруви, иқтисодиёт тармоқлари, ижтимоий соҳа ва кундалик ҳаётга изчил жорий этиш бўйича кенг кўламли ишлар амалга оширилмоқда. Ўтган йилда рақамли телевидение қамрови 88 фоиздан 100 фоизгача етказилди. Мобиль алоқадан фойдаланувчилар сони 7 фоизга ошиб, 22,8 миллионга етди. 2017 йилда ахборот технологиялари соҳасида 7,7 триллион сўмлик ёки 2016 йилга нисбатан 26 фоизга кўп хизмат кўрсатилди. Инвестиция дастури доирасида 260 миллион доллар ўзлаштирилди.

Жаҳон ахборот макони глобаллашувининг кучайиши оммавий ахборот воситалари соҳасида дунёда содир бўлаётган воқеаларга тез ва мос равишда муносабат билдириш, Ўзбекистонда амалга оширилаётган демократик қайта ўзгаришлар ҳақида республика аҳолисини, дунё ҳамжамиятини ўз вақтида ва холисона хабардор қилиш тизимини такомиллаштириш масаласи энг долзарб вазифалардан бирига айланиб бормоқда. Оммавий ахборот воситаларининг ривожланиши, давлат ва нодавлат даврий босма нашрлар, телерадиостудиялар, таҳририят-матбаа комплексларининг миқдор ва сифат жиҳатидан ўсиши, фуқаролик жамияти институтлари, реклама агентликлари, ахборот хизматлари, медиа коммуникация, интернет журналистикасининг шаклланиши рақобатбардош, янгича шарт-шароитларда ишлай оладиган журналист кадрларни тайёрлаш заруратини тақозо

---

[136] Каримов И.А. Бош мақсадимиз –кенг кўламли ислоҳотлар ва модернизация йўлини қатъият билан давом эттириш. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг 2012 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ҳамда 2013 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи. – 2013. – 19 январь.

этмоқда. Жамиятимиз ҳаётида демократик принципларни мустаҳкамлашда оммавий ахборот воситалари муҳим ва таъсирчан омил ҳисобланади. Бу борада чинакам миллий журналистика мактабини шакллантириш, хусусан, нодавлат оммавий ахборот воситаларини, ахборот ва Интернет тармоғидаги таҳлилий сайтларни қўллаб-қувватлашга эътибор қаратиш муҳим аҳамиятга эгадир. Ҳаракатлар стратегиясини “Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йили”да амалга оширишга оид Давлат дастурининг ижросини таъминлаш, шунингдек, ҳозирги тез ўзгараётган глобаллашув даврида журналистиканинг ўзига хос хусусиятлари, тарихий тараққиёти, бугунги ҳолати ва истиқболи билан боғлиқ масалаларни чуқур ўрганиш, бу борада олиб борилаётган илмий- тадқиқот ва ижодий ишлар самарадорлигини таъминлаш ҳамда ушбу соҳа учун юқори малакали кадрлар тайёрлашнинг сифатини тубдан ошириш мақсадида 2018 йил 24 май куни **“Ўзбекистон журналистика ва оммавий коммуникациялар университетини ташкил этиш тўғрисида”ги** Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори қабул қилинди.

Мамлакатимизда сўнгги йилларда АКТни барча ижтимоий-иқтисодий тармоқларга, жумладан, давлат бошқарувига ҳамда давлат хизматларини кўрсатиш соҳасида жорий қилиш бўйича босқичма-босқич ислоҳотлар амалга оширилди. Бу ўз ўрнида мамлакатимизда «электрон ҳукумат» тизимини жорий этишда сезиларли натижаларга эришиш имконини берди. Жумладан, АКТни кенг қўллаш натижасида халқ билан давлат ўртасида алоқа ўрнатишнинг самарали тизими жорий қилинди.

Бироқ аксарият ривожланган давлатларга таққослаганда, Ўзбекистонда ахборот технологияларининг бугунги ҳолати, уларни иқтисодиёт соҳасига жорий қилиш, шунингдек, экспорт даражаси паст бўлиб қолмоқда, рақобатдош ахборот технологиялари соҳасини шакллантиришда мамлакатимизнинг илмий-тадқиқот салоҳиятидан тўлиқ фойдаланилмаяпти. Бу, ўз навбатида, давлатимизнинг халқаро рейтингига ўз таъсирини кўрсатмоқда.

АКТнинг жадал ривожланиши янги имкониятларни очиб берар экан, давлат томонидан кенг кўламли қўллаб-қувватлашни ҳамда республиканинг халқаро АКТ бозоридаги ўрнини кучайтиришни талаб қилади.

Мамлакатимизда АКТ учун халқаро стандартларга мувофиқ дастурий маҳсулотлар ишлаб чиқаришни ривожлантириш, маҳаллий ишлаб чиқарувчилар томонидан сифатли ва рақобатдош дастурий маҳсулотларни ишлаб чиқаришни кенгайтиришни рағбатлантиришни кучайтириш, шунингдек, 2017 — 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йилида амалга оширишга оид Давлат дастурида назарда тутилган бошқа вазифаларни ҳал қилиш, АКТ маҳсулотлари экспортини кенгайтириш, маҳаллий ва хорижий инвестицияларни жалб қилишни рағбатлантириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Республикада ахборот технологиялари соҳасини ривожлантириш учун шарт-шароитларни тубдан яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони қабул қилинди.

Мазкур Фармон билан мамлакатимизда биринчи маротаба ахборот технологиялари соҳасида хўжалик юритувчи субъектларни, дастурий маҳсулотларни ишлаб чиқарувчиларни бирлаштирадиган Ахборот технологияларини ишлаб чиқиш ва жорий қилишни қўллаб-қувватлаш бўйича «Mirzo Ulugbek Innovation Center» инновация маркази тузилмоқда.

Инновация маркази мамлакатимиз ҳудуди доирасида экстерриториаллик принципи асосида ташкил қилинди, яъни АКТ соҳасидаги корхоналар республикада жойлашган ҳудудидан қатъи назар, Инновация маркази резидентлари бўлиши мумкин. Ушбу тамойил мамлакатда АКТ маҳсулотларини ишлаб чиқаришни ривожлантириш учун энг қулай шарт-шароитларни яратишга хизмат қилади.

Фармон билан Инновация маркази фаолиятининг асосий йўналишлари этиб қуйидагилар белгиланди:

- хўжалик юритувчи субъектлар ва олий таълим муассасаларининг ахборот технологиялари маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳамда ички ва ташқи бозорларда сотишга қаратилган ўзаро ҳамкорлигини кенгайтириш учун зарур ташкилий-техник ва молиявий-иқтисодий шарт-шароитлар яратиш;
- АКТ соҳасида рақобатдош лойиҳаларни ички ва ташқи бозорларда сотиш учун хорижий инвестицияларни жалб этишда Инновация маркази резидентларига кўмаклашиш;

- олий таълим муассасалари ва касб-ҳунар коллежларининг «ахборот технологиялари» мутахассислиги бўйича битирувчиларини ишга жойлаштиришда, шу жумладан, иқтидорли ёшлар томонидан «старт-ап» лойиҳаларини амалга оширишда уларни қўллаб-қувватлаш йўли билан иштирок этиш;
- қисқа ва ўрта муддатли ихтисослаштирилган курсларни ташкил этиш, шу жумладан, чет эл мутахассисларини таклиф этиш йўли билан АКТ соҳасидаги кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлашни ташкил қилиш;
- ёш тадбиркорлар томонидан ахборот технологиялари маҳсулотларини ишлаб чиқиш соҳасидаги истиқболли йўналишлар бўйича инновация лойиҳалари амалга оширилишини қўллаб-қувватлаш.

Мазкур йўналишлардан кўриниб турибдики, Инновация маркази фуқароларимиз учун энг қулай шарт-шароитлар яратиш, энг аввало, ахборот технологиялари соҳасида ҳаётга жорий этиш ва амалга ошириш мумкин бўлган аниқ лойиҳаларга эга иқтидорли ёшларни қўллаб-қувватлаш мақсадида тузилмоқда.

Инновация марказининг олий бошқарув органи сифатида Мувофиқлаштирувчи кенгаш ташкил этилди ҳамда унинг асосий функциялари сифатида қуйидагилар белгиланди:

Инновация марказини ривожлантиришга кўмаклашиш борасида давлат органлари, илмий, таълим муассасалари ва бошқа ташкилотлар фаолиятини мувофиқлаштириш;

республикада ахборот технологиялари соҳасини ривожлантиришда Инновация маркази фаолиятини тизимли мониторинг қилиш ва таҳлил этиш;

Инновация марказининг фаолиятини такомиллаштириш ва ахборот технологиялари соҳасида хўжалик юритувчи субъектлар учун шарт-шароитларни илғор хорижий тажрибани инобатга олган ҳолда яхшилаш бўйича таклифлар тайёрлаш;

юридик шахсларни Инновация маркази резидентлари сифатида рўйхатга олиш ва уларни резидент мақомидан маҳрум этиш тўғрисидаги қарорларни қабул қилиш;

Инновация маркази резидентларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш.

Фармонга мувофиқ, Инновация маркази резидентларини давлат томонидан қўллаб-қувватлашда биринчи навбатда қуйидаги имтиёз ва преференциялар кўзда тутилди:

Биринчидан, 2028 йилнинг 1 январигача бўлган муддатга:

- барча турдаги солиқлар ва давлат мақсадли жамғармаларига мажбурий ажратмаларни, шунингдек, ягона ижтимоий тўловни тўлашдан;
- белгиланган тартибда тасдиқланадиган рўйхатлар бўйича Ўзбекистон Республикасида ишлаб чиқарилмайдиган, ўз эҳтиёжлари учун олиб кирилаётган ускуналар, бутловчи қисмлар, деталлар, узеллар, технологик ҳужжатлар, дастурий таъминот воситалари учун божхона тўловлари тўлашдан (божхона йиғимларидан ташқари);
- ўзи ишлаб чиқарадиган товарлар (ишлар, хизматлар)ни экспорт қилишдан тушадиган валюта тушумининг бир қисмини мажбурий сотишдан озод этиш.

Иккинчидан, Инновация маркази резидентларига ўзи ишлаб чиқарган товарлар (ишлар, хизматлар)ни экспорт қилишдан тушган пул маблағлари доирасида ходимларга иш ҳақи ва дивидендларни халқаро тўлов карталарига ўтказиш йўли билан нақд бўлмаган шаклда Ўзбекистон Республикаси ҳудудида ҳисоб-китобларни чет эл валютасида амалга ошириш, шунингдек, экспорт контракти мавжуд бўлмаган ҳолда, Интернет тармоғидаги онлайн дўконлар орқали ишлар ва хизматлар экспортини чет эл валютасида амалга ошириш ҳуқуқи берилди.

Учинчидан, Инновация маркази резидентларининг ходимлари учун қўшимча имтиёзлар, жумладан, 2028 йилнинг 1 январига қадар олинган меҳнатга ҳақ тўлаш кўринишидаги даромадлар 7,5 фоиз миқдордаги қатъий белгиланган ставка бўйича жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғига, бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига 4,5 фоизли ставка бўйича фуқароларнинг суғурта бадалларига тортилиши кўзда тутилган. Бунда ушбу даромадлар солиқ солиш мақсадида белгиланадиган жисмоний шахсларнинг умумий йиллик даромадлари ҳажмига киритилмаслиги белгилаб қўйилди.

Ўзбекистон Республикаси Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлиги томонидан Молия вазирлиги ва Давлат солиқ қўмитаси билан биргаликда ҳар йили берилган имтиёзлар ва преференцияларнинг АКТ миллий бозорининг ривожланишига таъсири, ички

ва ташқи бозорларда дастурий маҳсулотлар ва АКТ хизматларининг рақобатдошлиги даражаси таҳлил қилиб борилади ҳамда таҳлил натижалари кейинчалик Мувофиқлаштирувчи кенгашга тақдим этилади.

Масъул идоралар томонидан республикада товарлар ва хизматларга ҳақ тўлаш учун халқаро тўлов карталарини қабул қилиш, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси резидентларининг банк ҳисоб рақамларига Интернетдаги онлайн дўконлар орқали товарлар ва хизматларни сотишдан олинган валюта тушумини ҳисобга тушириш тизимининг тўлақонли ишлашига доир зарур чоралар кўрилади.

10.3.Ахборот ва сўз эркинлигини таъминлашнинг асосий усуллари. (Очиқ мулоқот, Халқаро Пресс клуб, Ёшлар Пресс клуби) Фуқароларнинг электрон мурожаатлари ва "Халқ қабулхоналари".

Шиддат билан кечаётган ҳодиса–воқеалар оқимида катта ҳажмдаги ахборотнинг мазмунини англаш, уни тўғри талқин этиб хулосалар чиқариш ниҳоятда муҳимдир. Бу эса ахборотни танлаш, саралаш, уни тўғри идрок этиш маданиятини шакллантиришкаби инсоннинг бевосита дунёқараши, салоҳияти, тажрибаси билан боғлиқ хусусиятларни камол топтириш масалаларининг долзарблигини оширади.

Шу муносабат билан глобал тармоқдан фойдаланувчилар аудиториясининг кўпчилиги ёшлар эканлигини, уларнинг онгини ва дунёқарашини ёт мазмундаги ғоялар билан заҳарлашга қаратилган маълумотлар Интернет контентнинг катта қисмини ташкил этишини қайд этиш зарур. Турли ижтимоий тармоқлар, форумлар, танишув сайтларининг фаолият юритиши ёшларни ўзига тезда жалб қилмоқда. Ҳозирги кунда турли тилларда сўзлашаётган ёшлар учун Интернет тармоғи кенг имкониятлар яратмоқда. Айниқса, мобил Интернетдан фойдаланувчилар аудиториясининг ортиб бориши турли мазмундаги ахборотларни очиқ олиш имкониятини янада оширмоқда.

Бунинг натижасида, ҳозирда дунёдаги ахборот инқилоби шароитида вужудга келаётган глобал тармоқ жамиятлари мутасадди ва мутахассисларни жиддий ташвишга солаяпти. Бу турдаги жамиятлар ўзларини «киберинтернационал NET», «Интернет болалари», «Интернет фуқаролари (netizens)» деб номлашмоқда. Чет элларда улар Интернет орқали ёшларни бирлаштириб, давлатнинг расмий хабарларига қарши чиқувчи халқаро киберуюшма сифатида сиёсий майдонга чиқмоқда. Албатта, бундай жамиятларнинг фаоллиги ошиб борар экан, жаҳонда кечаётган жараёнларга ўзининг салбий таъсирини кўрсатиши аниқ.

Жаҳон телекоммуникация тармоқлари ва оммавий ахборот воситалари орқали амалга оширилаётган хилма хил таҳдидлар турли мамлакатларда ташвиш уйғотмоқда. Улар ўз маданияти, анъаналари ва маънавий қадриятларини ёт ахборот таъсиридан ҳимоя қилиш учун махсус чоралар кўришга мажбур бўлмоқдалар. Бу борада жаҳоннинг кўпгина мамлакатларида аҳолини ва аввало, ёшларни Интернетнинг салбий таъсиридан ҳимоялаш учун норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинаётганини қайд этиш зарур. Мисол тариқасида халқаро амалиётда ―Кибер жиноятлар тўғрисида Конвенция[137], ―Вояга етмаганлар учун хавфсиз Интернет ва онлайн ресурсларни жорий қилиш тўғрисида Европа Иттифоқи Парламенти Ассамблеясининг тавсиялари[138], ―Бола ҳуқуқлари тўғрисида БМТ Конвенцияси[139] мавжуд.

Мамлакатимизда ҳам бу соҳада тизимли равишда ташкилий-ҳуқуқий тадбирлар амалга оширилмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 28 сентябрдаги "Ўзбекистон Республикасининг жамоат таълим ахборот тармоғини ташкил этиш тўғрисида"ги

---

[137] Европейская Конвенция по киберпреступлениям от 23 ноября 2001 г. // Инт.: http://www.eos.ru/eos_delopr/eos_law/detail.php?ID=32003&SECTION_ID=671

[138] Продвижение Интернет и онлайновых ресурсов, безопасных для несовершеннолетних. Рекомендация Парламентской Ассамблеи Совета Европы 1882 (2009) // Инт. http://www.coe.int/T/r/Parliamentary_Assembly/%5bRussian_documents%5d/%5b2009%5d/%5bSepOct2009%5d/Rec1882_rus.asp

[139] Конвенция о правах ребенка (Принята резолюцией 44/25 Генеральной Ассамблеи от 20 ноября 1989 года) // Инт. http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml

қарорига[140] мувофиқ таълим ва ёшлар бўйича яратилаётган ахборот ресурслари ягона ―ZiyoNET миллий таълим тармоғига бирлаштирилди. Бу тармоқнинг ташкил этилиши ахборот хуружларига қарши туришда муҳим омил бўлмоқда.

Бугунги кунда мамлакатимиздаги олий ўқув юртлари ва уларнинг ҳудудлардаги филиаллари, барча зиё масканлари «ZiyoNET» миллий таълим тармоғи ҳамда юқори тезлик билан ишлайдиган интернетга уланганлиги бу борада амалга оширилган ишларнинг кўламидан далолат беради.[141] Портал Узнет сегментида илғор позициялардан бирини эгаллайди ва ундан фойдаланувчиларнинг сони тобора ортиб бораётгани фикримизнинг далилидир.

Айни чоғда Ўзбекистонда интернет фойдаланувчилари сони 20 млн.дан ошиб, Интернетнинг миллий сегментида фаолиятини юритаётган Kun.uz (сайтга кунлик ташриф кўрсаткичлари 100 мингдан ортган)[142] вaDaryo.uz (ҳар куни 90. 000 киши ташриф буюради)[5] каби интернет нашрларда Hi-Tech, маданият, илм-фан, ҳордиқ, спорт, бизнес, давлат бошқаруви органлари каби йўналишларда веб-сайтлар жойлаштирилгани, янги хизмат турлари жорий этилаётгани ҳам ундан фойдаланувчилар, айнан ёшлар сафи кенгайишига сабаб бўлмоқда.

Шу билан бирга миллий қонунчилигимизда ёшларни носоғлом ахборотлардан ҳимоялаш механизмлари мавжуд. Мисол учун, ―Оммавий ахборот воситалари тўғрисидаги,[143] ―Ёшларга оид давлат сиёсатининг асослари тўғрисидаги,[144] ―Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисидаги[145] қонунларда ёшлар орасида одоб-ахлоқни бузишга, шу жумладан, порнография, шафқатсизлик ва зўравонликни намойиш этувчи, ҳуқуқбузарликлар содир этилишига ташвиқот қилишга қаратилган ҳар қандай хатти-ҳаракатлар ман этилиши белгилаб қўйилган.

Шу асосда, ёшларимизнинг ахборот соҳасидаги конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини янада кенгроқ руёбга чиқариш, уларни ахборот хуружларидан ҳимоялашнинг ҳуқуқий механизмларини такомиллаштириш борасида зарур чоралар кўрилмоқда. Жумладан, бугунги кунда ―Болаларни уларнинг соғлиғи ва маънавий-ахлоқий ривожланишига салбий таъсир кўрсатадиган ахборотдан ҳимоя қилиш тўғрисидаги қонун лойиҳаси тайёрланмоқда. У болаларнинг руҳиятига зарар етказадиган, жисмоний ва маънавий ривожланишига салбий таъсир кўрсатадиган ахборотлардан ҳимоя қилиш соҳасидаги муносабатларни тартибга солиш, оммавий ахборот манбаларида зўравонлик, ахлоқсизлик ҳамда шафқатсизликни тарғиб қилишга йўл қўймасликка қаратилган амалий-ташкилий ва ҳуқуқий механизмларни назарда тутади.[146]

Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг ошкоралигини таъминлаш, кенг жамоатчилик ва аҳолини амалга оширилаётган сиёсий, иқтисодий ҳамда ижтимоий ислоҳотларнинг бориши тўғрисида мунтазам хабардор қилиб бориш мамлакатни демократик янгилаш ва модернизациялаш, очиқ фуқаролик жамияти барпо этишнинг муҳим йўналишидир. Мамлакатимизда ахборот соҳасида амалга оширилаётган давлат сиёсати, аввало, Конституциямизда мустаҳкамлаб қўйилган сўз эркинлиги принциплари ва фуқароларнинг ахборот олиш ҳуқуқини таминлашга хизмат қилмоқда

---

[140] ―Ўзбекистон Республикасининг жамоат таълим ахборот тармоғини ташкил этиш тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 28 сентябрдаги ПҚ-191-сонли қарори // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2005 й., 40-сон, 305-модда; 2013 й., 45-сон, 584-модда.

[141] Ахборот-кутубхона фаолияти ва қонунчилик // Халқ сўзи. – 2013. – 2 ноябрь.
Қаранг: На защите интересов молодежи // Правда Востока. - 2015 года. - 7 июля.

[142] https://kun.uz/info/view/alias/abo

[143] ―Оммавий ахборот воситалари тўғрисида‖ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни (янги таҳрирда) // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг ахборотномаси, 2007 й., №1, 4-модда.

[144] ―Ўзбекистон Республикасида ёшларга оид давлат сиёсатининг асослари тўғрисида‖ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1992 й., 2-сон, 80-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1998 й., 5-6-сон, 102-модда; Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 й., 25-сон, 287-модда; 51-сон, 514-модда; 2008 й., 52-сон, 513-модда.

[145] ―Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида‖ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2008 й., 1-2-сон, 1-модда, 2009 й., 52-сон, 554-модда.

[146] Қўмиталарда қонун лойиҳалари муҳокамаси бўлиб ўтмоқда // Халқ сўзи. – 2015. - 4 Март.

Шу нуқтаи назардан нодавлат ва нотижорат ташкилот ҳисобланган-**Халқаро Пресс-клуб** (ХПК) ташкил этилган бўлиб, 2017-йилнинг 7-апрель куни Адлия вазирлиги томонидан расман рўйхатга олинган.

Ташкилотнинг устувор вазифаларидан бири бу — мамлакатимизда юз бераётган янгиланишлар юзасидан давлат органлари, журналистлар ва жамоатчилик вакиллари ўртасида очиқ ва фаол мулоқот майдони яратишдир.

Халқаро Пресс-клубнинг Жамоатчилик Кенгаши сенатор ва депутатлар, давлат ва нодавлат ташкилотлари раҳбарлари, таниқли журналистлар ва сиёсатчилардан иборат. Таъсисчилари қаторида Ўзбекистон Миллий телерадиокомпанияси, ЎзА, "Жаҳон" ва "Узбекистан тодай" ахборот агентликлари, "УзРепорт" ва "Зўр ТВ" телеканаллари, "Халқ сўзи", "Народное слово" ва "Бизнес-вестник Востока" газеталари ҳамда "Дарё.уз" "Газета.уз" интернет нашрлари бор.

Халқаро Пресс-клуб раҳбари таниқли журналист ва сиёсий фанлар номзоди, доцент Шерзод Тожиддинович Қудратхўжаевдир.

- Ташкилот фаолиятининг асосий мақсади – доимий фаолият юритувчи интерактивмедиа майдонча сифатида миллий оммавий ахборот воситалари билан ҳамкорликда мамлакатимизда содир бўлаётган муҳим ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва халқаро тадбирларни ёритиш ҳамда кенг жамоатчилик эътиборига етказишдан иборат.
- Ташкилот мақсадига эришиш учун қуйидаги вазифаларни амалга оширади:
- давлат бошқарув органлари, экспертлик ҳамжамияти вакиллари, турли чет эл ва маҳаллий мутахассислар билан оммавий ахборот воситалари учун мавжуд муаммоларни муҳокама қилиш, илғор халқаро тажрибаларни татбиқ этиш ва ҳамкорликда муаммоларни ҳал қилиш йўлларини ишлаб чиқишга қаратилган муқобил мулоқот медиа майдонини шакллантириш;
- давлат, фуқаролик жамияти ва ОАВлар ўртасидаги очиқ мулоқот асосида мамлакатнинг ижобий имиджини ва брендингини қарор топтириш ва мустаҳкамлашга кўмаклашиш;
- Ўзбекистондаги қулай инвестицион иқлимни шакллантириш ва сақлаб қолиш, хорижий инвесторларни кенг жалб қилишга қаратилган ислоҳотлар мазмун-моҳиятини очиб бериш;
- мамлакат аҳолиси ва халқаро жамоатчилик орасида долзарб вазифаларни муҳокама қилиш, жамоатчилик фикри асосида учрашув ва мулоқотлар мавзусини, ҳамда қатнашчилар доирасини белгилаш асосида мақбул ахборот фонини шакллантиришда қатнашиш.

«Халқ давлат идораларига эмас, давлат идоралари халқимизга хизмат қилиши керак» деган тамойилни амалда қарор топтириш, шунингдек, жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари билан ишлашнинг сифат жиҳатидан янги тизимини жо- рий этиш мақсадида 2016 йил 28 декабрда Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари билан ишлаш тизимини тубдан такомиллаштиришга доир чора-тадбирлар тўғрисида»ги Фармони қабул қилинди. Кейинчалик эса «Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари ҳақида»ги Қонуни (2017 йил 11 сентябрь) қабул қилинди.

1. **Ўзбекистон Республикаси Президентининг Халқ қабулхонаси** (Ўзбекистон Республикаси Президенти девони ишлар бошқармасининг фуқаролар қабулхонаси негизида) тузилди. Мазкур Халқ қабулхонаси юридик шахс мақомига эга эмас
2. **Ўзбекистон Республикаси Президентининг Виртуал қабулхонаси тузилди.**

Ўзбекистон Республикаси Президентининг Халқ қабулхоналари ва Виртуал қабулхонаси давлат органлари, ташкилотлар мансабдор шахслари томонидан мурожаатларнинг самарали кўриб чиқилишини ташкил этиш мақсадида Ўзбекистон Президенти томонидан тузилади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Виртуал қабулхонаси ва халқ қабулхоналари қисқа даврдаги фаолияти давомида аҳолининг энг долзарб муаммоларини ҳал этиш имконини берувчи, давлат ҳокимияти ва бошқаруви, хўжалик бошқаруви органлари, барча даражадаги ҳокимият билан фуқаролар ўртасидаги ҳамкорликнинг самарали механизмига айланди.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, мурожаатларнинг аксарият қисми тадбиркорлик субъектларининг ривожланишига халақит бераётган тўсиқ ва ғовларни бартараф этиш, қонунчиликка зид бўлган идоравий қарорларни бекор қилиш, ишга жойлашиш, соғлиқни сақлаш, банк кредитларидан эркин фойда- ланиш, уй-жой коммунал ва йўл-транспорт хизматлари сифатини яхшилаш масалалари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, суд, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва назорат органла- рининг фаолияти юзасидан келиб тушмоқда.

.Ўзбекистон Республикаси Президенти Халқ қабулхоналари ва Виртуал қабул-хонасининг асосий вазифалари:

❖ Аҳоли билан тўғридан-тўғри мулоқотни ташкил этиш, уларнинг ҳуқуқлари, эр- кинликлари ҳамда қонуний манфаатларини тўлақонли ҳимоя қилишга қаратилган, мурожаатлар билан ишлашнинг самарали тизими фаолиятини таъминлаш;

❖ мурожаат қилишга оид конституциявий ҳуқуқнинг сўзсиз амалга оширилиши учун шароитлар яратиш;

❖ қабулхоналарга келиб тушган мурожаатларнинг тўлиқ, холисона ва ўз вақтида кўриб чиқилишини ташкил этиш;

❖ қабулхоналарга келиб тушган ҳамда тегишлилиги бўйича давлат органларига, ташкилотларга юборилган мурожаатларнинг кўриб чиқилиши устидан тизимли мониторинг ва назоратни амалга ошириш;

❖ жисмоний шахсларнинг ва юридик шахслар вакилларининг қабулларини ўтказиш, шу жумладан, видеоконференцалоқа воситасида ўтказиш;

❖ Ўзбекистон Республикаси Президентининг Халқ қабулхоналарига ва Виртуал қабулхонага келиб тушаётган мурожаатларни қайд этиш, умумлаштириш, тизим- лаштириш, уларни кўриб чиқиш устидан мониторинг ва назорат қилиш бўйича электрон ахборот тизимини жорий этиш ҳамда юритиш орқали мурожаатлар билан ишлашда замонавий ахборот-коммуникация технологияларидан кенг фойдаланиш (3.5-расм).

❖ Ўзбекистон Республикаси Президентининг Халқ қабулхоналари ҳуқуқлари:

❖ давлат органлари, ташкилотлар билан ҳамкорликни амалга ошириш, улардан ўз ваколатига кирувчи масалалар юзасидан ҳужжатларни ва ахборотни сўраш ҳамда олиш;

❖ зарур ҳолларда мурожаатларни кўриб чиқиш натижалари юзасидан қабул қилинган қарорларнинг ижросини жойларга чиқиб ўрганиш;

Хуллас, юқорида зикр этилган чора-тадбирларнинг амалга оширилиши оммавий ахборот воситаларининг фуқароликжамияти институтлари тизимидаги ўрни ва ролини янада мустаҳкамлашга, фуқароларнинг сўз эркинлигини таъминлашга қаратилган конституциявий ҳуқуқларини янада тўлиқ рўёбга чиқаришга ёрдам беради. Бу эса, ўз навбатида, мамлакатимизда ОАВ ларнинг барпо этилаётган фуқаролик жамияти тамойилларини қарор топтиришнинг муҳим омилларидан бирига айлантиради.

11-Маъруза: ФУҚАРОЛАРНИНГ ЎЗИНИ ЎЗИ БОШҚАРИШ ОРГАНЛАРИ

Режа:

1. Ўзбекистонда демократик жамият барпо этишда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг ўрни.
2. “Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамият сари” концепцияси.
3. Маҳалла фаолиятининг ташкилий асосларини янада такомиллаштириш, унинг вазифалари кўламини кенгайтириш, давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари билан ўзаро яқин муносабатларини таъминлаш.
4. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари.

Таянч конспект: *ўзини ўзи бошқариш, фуқаролар йиғини, маҳалла, маҳаллий ҳокимият, ҳоким, депутат, халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари, номарказлаштириш.*

11.1. Ўзбекистонда демократик жамият барпо этишда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг ўрни.

Фуқаролик жамияти институтлари тизимида ўзини ўзи бошқариш органлари (маҳалла)нинг ўрни беқиёсдир. Давлатимиз раҳбари таъкидлаганидек, ―...ўзини ўзи бошқариш органлари - бизнинг келажагимиз. Фуқаролик жамиятини қурмоқчи эканмиз, унинг асосларини ташкил этувчи пойдевор мана шу органлар бўлади. Биз бугун ана шу асосларни қуришни бошладик[147].Кўпчилик мамлакатлардан фарқли ўлароқ, маҳалла институти юртимизда минг йиллар давомида синалган ва чуқур илдиз отган, аҳолини бирлаштириб турадиган ижтимоий ҳодиса сифатида ривожланиб келмоқда. Айниқса, унинг ҳозирги бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида халқимизнинг урф-одатлари, анъаналари ва қадриятларини сақлаб қолиш, уларни жипслаштириш кафолати сифатида майдонга чиқаётганлигини яққол кўриб турибмиз.

Ўзбекистонда фуқаролар ўзини ўзи бошқарувини амалга оширишда маҳалла ўрнак бўлади. Маҳалла ўзбекларнинг тарихан шаклланган жамият тараққиётини юксалтириш учун ягона мақсад билан яшаб, фаолият кўрсатиш маконига айланган. У ўзбек халқининг турмуш тарзи, руҳияти, ижтимоий ҳаётининг ўзига хос хусусиятларини акс эттирувчи, миллий анъаналарини, урф-одатларини, ахлоқий-маънавий қадриятларини авлоддан-авлодга етказувчи муқаддас маскан бўлиб келган. Маҳалла инсонларнинг миллати, ёши, жинси, дини, ирқи, тили, эътиқоди, ижтимоий келиб чиқиши, шахсий ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар уларни эзгулик йўлида жипслаштирувчи ва бирлаштирувчи катта ва муқаддас оила ҳисобланади.

Маҳалла шарқона анъаналар, урф-одатлар ва маросимларни жамоада амалга ошириб, авлоддан-авлодга етказиб келмоқда. Маҳалла фаоллари анъанавий, оилавий тўйлар, байрамлар, мотам маросимларини ўтказиш билан боғлиқ ташкилий ишларни амалга оширишда бош-қош бўлишади. Уларни дабдабасиз, исрофгарчиликсиз, ортиқча харажатларсиз, ихчам қилиб ўтказиш, маҳалла оқсоқоли ва махсус мутасадди комиссияларга боғлиқ. Маҳаллада ўтаётган ҳар бир тантана ёки маросим учун маҳалла аҳлининг каттаю кичиги бирдай масъулдир. Бундай тадбирларда каттаю кичикка, бою камбағалга, мансабдору оддий фуқарога бир хил ҳурмат ва эҳтиром кўрсатилади. Чунки маҳалланинг барча аъзоси ягона, тенг ҳуқуқли ва мустаҳкам битта оила ҳисобланади.

Маҳаллада келажак авлодимиз тарбия топади. Бу ерда ўсаётган ҳар бир йигит-қизнинг ахлоқ-одоби учун бутун маҳалла аҳли масъулдир. Шунинг учун ҳам «Бир болага етти қўшни ота-она», «Бир бола тарбияси учун етти маҳалла ота-она» каби нақллар бежиз пайдо бўлмаган. Ёшларнинг ҳар бир хатти-ҳаракати барчанинг диққат-марказида бўлади. Маҳалладошларнинг ҳар бир ёш тақдирига жавобгарлиги, уларни назорат қилиши – баркамол инсонни тарбиялаб етиштиришнинг негизидир. Хулқ-одоби яхши ҳар томонлама намунали фарзанд маҳалланинг обрўсидир, ноқобил, ахлоқан номақбул фарзанд эса маҳалла учун қора доғидир. Маҳалладан юртга таниқли инсонлар етишиб чиқса, бутун маҳалла аҳли, уларнинг авлод-аждодлари ғурурланадилар.

Маҳалла тузилмаси ва функцияси вазиятга қараб ўзгариб турган, аммо у ўзини ўзи бошқариш тамойилини сақлаб қолган, ўз ҳудудида истиқомат қилувчи кишилар ўртасида ижтимоий-иқтисодий муносабатларни мувофиқлаштириб турган. Мустақиллик йилларида маҳаллалар жамиятнинг моддий-маънавий асосларини яратиш таянчига айланиб, ижтимоийиқтисодий ва маданий-сиёсий масалаларни ҳал этиб, фуқаролар йиғинида демократия тамойилларини шакллантириш, инсон омилини қадрлаш макони сифатида тикланмоқда.

Маҳалла, умуман, маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органаларининг фуқаролик жамиятидаги роли уларнинг муайян ҳудуддаги аҳолинини бирлаштириши, уни ягона жамоага айланиши ва фаолият кўрсатишига хизмат қилишидадир. Бугунги кундаги замонавий тадқиқотларда муниципал

---

[147] Каримов И.А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулдирмиз. Т. 9. Т.: ―Ўзбекистон‖. Б. 317-318.

тузилманинг аҳолиси – «ҳудудий оммавий жамоа», «ҳудудий жамоа», «маҳаллий ҳамжамият» тушунчалари билан белгиланади. В.Е. Чиркиннинг таърифича, ҳудудий оммавий жамоа – аҳолини ҳудудий мансублик белгиси бўйича ташкил этишнинг махсус шакли ва одамларнинг фуқаролиги ва ёшидан қатъи назар махсус уюшмасидир. Ҳудудий оммавий жамоа сифатида у давлатни ташкил этган жамиятлар, уларнинг ичида тузилиши мумкин бўлган ва ташкил этилаётган бошқа ҳудудий оммавий жамоалар: федерация субъектлари, сиёсий автономиялар, муниципал тузилмаларнинг аҳолиси (халқи)ни ажратади[148].

Ҳудудий жамоа аъзоларининг ўзаро алоқалари мураккаб коммуникациялар тизимидан иборат. Николас Луманнинг фикрича, коммуникация бутунлай онгга боғлиқ бўлиб, яъни коммуникациянинг ўзи эмас, балки онгнинг ахборотни қабул қилиш функциясини бажаради[149]. Ушбу ҳолат ўзини ўзи бошқаришда алоҳида инсоннинг иштироки, унинг ҳуқуқий онги ва маданиятини ошириш масалаларига ҳам алоҳида эътибор қаратишни тақозо қилади. Ўзбекистон Республикасида «Жамиятда аҳолининг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш Миллий дастури»нинг қабул қилингани мазкур масалани ҳал қилишнинг ташкилий-ҳуқуқий асосларини белгилаб берди. Фаол шахсларгина ўз манфаатларини англаб, уларни бевосита ўзлари ёки турли гуруҳларга, хусусан ҳудудий жамоаларга уюшган ҳолда амалга оширадилар.

Фуқароларнинг уюшганлик даражаси, ўзаро алоқаларининг яқинлиги, ҳудудий жамоаларнинг турли кўламда ташкил этилишига қараб фарқланиши табиий ҳолдир. Айнан ушбу ҳолат турли кўламдаги ҳудудий жамоаларнинг фаоллигига салбий таъсир кўрсатади. Энг қуйи қишлоқ, шаҳарча, маҳалла жамоалари аъзолари алоқаларининг яқинлиги, уларнинг бошқарувдаги бевосита иштироки туфайли, ҳудудий ҳамжамиятларни шакллантиради. Айнан шундай ҳамжамиятлар манфаат гуруҳларини ташкил этиб, ҳудудудий ўзин ўзи бошқарувчи субъект ҳисобланади. Бундан ҳар бир ҳудудий жамоа, унинг кўламидан қатъи назар, ривожланган коммуникациялар тизимига эга бўлиши лозим деган хулоса келиб чиқади.

Ҳудудий жамоаларнинг фаоллиги улар томонидан шакллантирилган ижтимоий-сиёсий институтлар фаолиятига бевосита боғлиқдир. Бундай институтлар, хоҳ ижтимоий, хоҳ сиёсий бўлсин, ижтимоий гуруҳларга сиёсат соҳасида ўз манфаатларини тартибли қондириш имконини беради. Улар муносабатларни барқарорлаштириб, индивидлар ва гуруҳлар юриштуришини тартибга солиб, уларнинг ҳаракатларини мувофиқлаштиради ва интеграциялашувини таъминлайди. Ижтимоий институтлар, аввало, муассасалар тизими бўлиб, уларда ижтимоий гуруҳ аъзолари томонидан тайинланган ёки сайланган муайян шахслар жамият ва индивидуал манфаатларни қондириш, шунингдек гуруҳнинг бошқа аъзолари юриштуришини тартибга солиш мақсадида умумий бошқарув функцияларини бажариш ваколатини оладилар. Фуқаролар йиғинлари бундай институт вазифасини ўтайди.

Ўзбекистонда ўзини ўзи бошқариш органларини қўлаб қувватлашда Республика ―Маҳалла хайрия жамоат фондининг роли катта. Республика ―Маҳалла хайрия жамоат фонди 1992 йилда ташкил этилган бўлиб, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларини мустаҳкамлашда, уларнинг қонунчиликда белгиланган ҳуқуқ ва ваколатларини самарали татбиқ этишда, жамоатчилик назоратини амалга оширишдаги ўрнини юксалтиришга кўмаклашадиган етакчи жамоат ташкилоти ҳисобланади. Ушбу жамоат фонди фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини мувофиқлаштириш бўйича Республика кенгаши ишчи органи мақомига эга. Ўз навбатида «Маҳалла хайрия жамоат фонди»нинг ҳудудий бўлинмалари мақомига кўра фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини мувофиқлаштириш бўйича ҳудудий кенгашлар ишчи органлари ҳисобланади.

11.2. “Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамият сари” концепцияси.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан 2013 йил 30 сентябрда ―Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини мувофиқлаштириш бўйича

---

[148] Чиркин В.Е. Публичная власть. – М.: Юристъ, 2005. С. 28.

[149] Луман Н. Общество как социальная система. Пер. с нем./ А.Антоновский. М.: Издательство «Логос», 2004. С. 110.

республика кенгашини ташкил этиш тўғрисида, 2013 йил 7 октябрда ―Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисидаги қарорлари қабул қилинди. Ушбу қарорлар билан соҳага оид 15 га яқин низомлар тасдиқланган бўлиб, улар маҳаллаларда маънавий муҳит барқарорлигини, миллатлараро дўстлик ва ҳамжиҳатликни мустаҳкамлаш, ёшларни она-ватанга ва миллий истиқлол ғоясига садоқат руҳида тарбиялаш, аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш борасидаги ишларнинг самарадорлигини янада оширишга кўмаклашиш, фуқаролар йиғинларидаги жамоатчилик тузилмалари фаолиятини самарали ташкил этишга қаратилганлиги билан эътиборлидир. Шу жумладан, фуқаролар йиғини фаолиятининг асосий йўналишлари бўйича 8 та комиссияси фаолиятига оид тасдиқланган намунавий Низомларнинг амалиётга татбиқ этилиши маҳаллалар ишига кенг жамоатчиликни жалб этишга катта туртки беради.

Айни пайтда, давлатимиз раҳбарининг ташаббуси билан 1992 йилда Республика «Маҳалла хайрия жамоат фонди»нинг ташкил этилганлиги ва ўтган йиллар мобайнида унинг фаолиятини такомиллаштиришга бўлган эътибор маҳаллаларда миллий қадриятларни эъзозлаш ва тарғиб этиш, маданий-маърифий ишларни кенг йўлга қўйиш, шунингдек, аҳолини ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан мустаҳкамлаш, ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламларни қўллаб-қувватлаш соҳасида кенг кўламли чора-тадбирларнинг амалга оширилишини таъминламоқда. Хусусан, ушбу жамоат ташкилоти томонидан фуқаролар йиғинларига услубий кўмаклашиш мақсадида 2006 — 2013 йиллар давомида 30 дан ортиқ қўлланма ва адабиётлар тайёрланиб, барча фуқаролар йиғинларига етказиб берилди.

Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг соҳага оид қонун ҳужжатлари ижросини таъминлашдаги фаолиятини ўрганиш, уларнинг илғор тажрибасини кенг оммалаштириш мақсадида «Энг намунали фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари», «Фуқаролар йиғинларининг энг намунали диний маърифат ва маънавий-ахлоқий тарбия масалалари бўйича маслаҳатчиси» каби кўрик-танловларнинг анъанавий тарзда ҳар йили ўтказилиши ва унда қарийб барча фуқаролар йиғинларининг иштироки таъминланмоқда. Шунингдек, маҳалла ёшлари ўртасида спортни, айниқса, болалар спортини ривожлантириш мақсадида ҳамкор ташкилотлар билан биргаликда «Футболимиз келажаги», «Маҳалламиз паҳлавонлари», «Отам, онам ва мен» «спортчилар оиласи» каби спорт мусобақалари мунтазам ташкил этилиб келинмоқда. Ҳар йили маҳаллалар ҳудудларини ободонлаштириш ва кўкаламзорлаштириш, муқаддас қадамжоларни тартибга келтириш мақсадида умумхалқ хайрия ҳашарлари анъанавий тарзда ташкил этилади.

Маҳаллаларда аҳоли бандлигини таъминлашга кўмаклашиш борасида кенг қамровли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Хусусан, оилавий тадбиркорлик ва ҳунармандчиликни қўллаб-қувватлаш мақсадида Фонднинг ҳудудий тузилмалари ҳамда фуқаролар йиғинлари томонидан жорий йилнинг ўтган даврида 9 мингдан ортиқ тарғибот-ташвиқот тадбирлари ўтказилди, маҳаллаларда 41 мингдан ортиқ маиший хизмат кўрсатиш шохобчаларини ташкил этиш, ҳудудларда 112 мингдан зиёд янги иш ўринларини яратишга кўмаклашилди. Айни пайтда, фуқаролар йиғинлари ҳудудида тадбиркорлик фаолиятини, жумладан, оилавий тадбиркорлик ва ҳунармандчилик фаолиятини ривожлантиришга кўмаклашиш мақсадида маслаҳат марказлари ташкил этилмоқда. Бу борада манфаатдор вазирлик ва идоралар томонидан 2013 йилнинг 24 июнида ушбу марказларнинг намунавий Низоми қабул қилиниб, амалиётга татбиқ этилди[150].

Сўнгги беш йилда янги таҳрирдаги «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида»ги ҳамда «Фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) ва унинг маслаҳатчилари сайлови тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикасининг қонунлари, маҳаллалар ҳамда улардаги жамоатчилик тузилмалари фаолиятига оид 20 га яқин низом қабул қилиниб, ижтимоий ҳаётга татбиқ этилди.

Шунингдек, тизимда фаолият кўрсатаётган ходимларнинг малакасини ошириш бўйича ўқув курслари ҳамда «Маҳалла» маърифий телерадиоканали ташкил этилди.

Ҳозирги кунда юртимизда 10 мингга яқин фуқаролар йиғинлари томонидан илгари маҳаллий давлат ҳокимияти органларига тааллуқли бўлган 30 дан зиёд ижтимоий-иқтисодий аҳамиятга молик вазифалар муваффақиятли бажариб келинмоқда.

---

[150] http://www.mahallafond.uz/uz/articles/814/

Амалга оширилган кенг кўламли ташкилий-ҳуқуқий чора-тадбирлар натижасида маҳалла ноёб, дунёда ўхшаши бўлмаган тузилмага айланди, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг ижтимоий-сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш жараёнида фаол иштирок этиши учун мустаҳкам замин яратилди.

11.3. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари.

Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг мустақиллиги уларнинг маҳаллий ҳокимият органлари билан муносабатларида акс этади. Ўзбекистон Республикасининг «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида»ги Қонунининг[151] 3-моддасига мувофиқ фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариши фуқароларнинг маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни ўз манфаатларидан, ривожланишнинг тарихий хусусиятларидан, шунингдек миллий ва маънавий қадриятлардан, маҳаллий урф-одатлар ва анъаналардан келиб чиққан ҳолда ҳал қилиш борасидаги Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунлари билан кафолатланадиган мустақил фаолиятидир. Мазкур Қонун 8-моддасининг иккинчи қисмида эса фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари давлат ҳокимияти органлари тизимига кирмайди ва қонун билан берилган ўз ваколатларини тегишли ҳудуд доирасида амалга ошириши мустаҳкамланган.

«Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида»ги Қонуннинг[152] 4-моддасида маҳаллий давлат ҳокимияти ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг ўзаро муносабатлари белгиланган. Мазкур моддага мувофиқ халқ депутатлари вилоят, туман, шаҳар Кенгаши ва вилоят, туман, шаҳар ҳокими тегишли ҳудудда ўзини ўзи бошқаришни ривожлантиришга кўмаклашишлари, ўзини ўзи бошқариш органларининг фаолиятини йўналтириб туришлари белгиланган. Ушбу Қонуннинг 1-моддасида эса Халқ депутатлари Кенгаши ва ҳоким давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари билан фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ўртасидаги алоқаларни, аҳолини вилоят, туман ва шаҳарни бошқаришга жалб этишни таъминлаши белгиланган.

Маҳаллий давлат ҳокимияти ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари турли масалалар юзасидан ўзаро муносабатларга киришадилар. Ушбу муносабатлар фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларини қўллабқувватлаш, маҳаллий бошқарувдаги иштирокини таъминлаш, шунингдек маҳаллий ҳокимият органларини ўзини ўзи бошқаришни йўналтиришдан иборатлиги аён бўлди.

«Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида»ги Қонуннинг 7-моддасига мувофиқ давлат органлари фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини амалга ошириши учун зарур шароит яратади, қонун ҳужжатлари билан берилган ваколатларни амалга оширишда уларга кўмаклашади. Ушбу моддага биноан давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари, хусусан ҳукумат ва парламент бошқа давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятига аралашмаслигини таъминлайдилар. Бундай фаолият қонунлар ва бошқа қонун ҳужжатларида, дастурларда тегишли меъёрларни ҳамда чораларни белгилаш, уларнинг ижросини таъминлашдан иборат.

Маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг ўзини ўзи бошқаришни ривожлантиришга кўмаклашишини ташкил этиш барча давлатларда долзарб масалардан бири ҳисобланади. Масалан, Италия Республикаси Конституциянинг 5-моддасида маҳаллий автономияни тан олиши ва унинг ривожланишига кўмаклашиши конституциявий тузум тамойили сифатида белгиланган[153]. Ўзбекистонда ўзини ўзи бошқаришни ўрганиш кўплаб муаммоларнинг мавжудлиги, уларни ҳал қилиш борасида методик кўрсатмалар, маҳалла раислари (оқсақоллари), уларнинг маслаҳатчилари ва

---

[151] Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2013 й., 17-сон, 219-модда.

[152] Ўзбекистон Республикасининг 1993 йил 2 сентябрда қабул қилинган "Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида"ги 913-XII-сонли Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1993 йил, N 9, 320-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1997 йил, № 9, 241модда.

[153] Конституция Итальянской Республики // http://www.italia-ru.it/node/4657 [1] Каримов И.А. Ҳаётимизнинг, тараққиётимизнинг ҳуқуқий асоси // Халқ сўзи 2002 йил 6 декабрь сони. [2] Қаранг: Маликова Г.Р., Исмоилова Г.С. ―Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида‖ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига шарҳ. – Т.: Ўзбекистон, 2009. Б. 27.

фаоллари малакаларини ошириш ва бошқа масалаларда кўмаклашишга муҳтожлиги аён бўлади. Ушбу ва бошқа масалаларни ҳал қилишда маҳаллий ҳокимият органлари томонидан кўмаклашишнинг шакл ва услубларини такомиллаштириш эҳтиёжи намоён бўлмоқда.

2013 йилнинг октябрида Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ходимларининг малакасини ошириш бўйича ўқув курсини ташкил этиш тўғрисида»ги қарори амалий чоралардан бири бўлди. Ушбу қарорга мувофиқ ҳар бир ҳудудда ташкил қилинган фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари ходимларининг малакасини ошириш бўйича ўқув курслари ўзини ўзи бошқаришни ривожлантириш, бу борада мавжуд муаммоларни ҳал этишга катта кўмак бўлди.

Ўзбекистонда ҳам демократик давлатлар каби фуқаролар йиғинларининг ижтимоий-сиёсий функциялари эътиборга олиниб, уларнинг давлат ва маҳаллий бошқарувдаги иштироки, бу борада маҳаллий ҳокимият органларининг вазифалари алоҳида эътироф этилади[2]. Масалан, «Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида»ги Қонуннинг 1-моддасида халқ депутатлари Кенгаши ва ҳоким Ўзбекистон Республикаси давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари билан фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ўртасидаги алоқаларни, аҳолини вилоят, туман ва шаҳарни бошқаришга жалб этишни таъминлаши белгиланган.

«Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида»ги Қонуннинг 11-моддасида эса йилнинг ҳар чорагида Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, Тошкент шаҳар, туманлар ва шаҳарлар ижро этувчи ҳокимият органлари раҳбарларининг фуқаролар йиғинлари фаолияти соҳасига кирувчи масалалар юзасидан ҳисоботларини эшитиши мустаҳкамланган. Шунингдек, халқ таълими, соғлиқни сақлаш, бандликка кўмаклашиш, коммунал хизматлар кўрсатиш соҳасидаги ваколатли давлат органлари раҳбарларининг фуқаролар йиғинлари фаолияти соҳасига кирувчи масалалар бўйича ҳисоботлари ҳам тизимли равишда эшитилиб борилмоқда[154].

Барча давлатларда, фуқарорлар ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан уларга ўтказилган давлат органлари ваколатлари ижроси устидан назорат амалга оширилади ҳамда уларнинг қонунга зид қарорларининг суд органлари томонидан бекор қилинади. Бундай назоратга эҳтиёж Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Амалдаги қонун ҳужжатлари мониторинги институти томонидан ўтказилган ―Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисидаги Қонуни мониторинги натижаларидан[155] ҳам кўриш мумкин. Мониторинг давомида Ўзбекистон Республикаси Олий судининг фуқаролик ишлари бўйича судларда кўрилган фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг қарорларини ҳақиқий эмас, деб топиш ҳақидаги фуқаролик ишлари юзасидан умумлашмаси таҳлилига кўра, судлар иш юритувига келиб тушган жами 14 та фуқаролик ишларидан 12 таси ёки қарийб 86 фоизи қаноатлантирилган.

Мустақилликка эришилиши билан Ўзбекистонда маҳалла институтига мустаҳкам ҳуқуқий пойдевор яратишнинг фаол жараёни бошланди. Биринчи ҳуқуқий ҳужжат Ўзбекистон Республикаси Конституцияси бўлди, унинг 105-моддасида қуйидагича белгилаб қўйилган: "Шаҳарча, қишлоқ ва овулларда, шунингдек улар таркибидаги маҳаллаларда ҳамда шаҳарлардаги маҳаллаларда фуқароларнинг йиғинлари ўзини ўзи бошқариш органлари бўлиб, улар уч йил муддатга раисни (оқсоқолни) ва унинг маслаҳатчиларини сайлайди".

Конституциянинг ушбу қоидаси маҳалланинг ҳуқуқий асосларини янада ривожлантириш учун дастуруламал бўлиб хизмат қилди. Шундай қилиб, 1993 йил 2 сентябрь куни "Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисидаги қонун қабул қилинди. Ушбу қонун илк марта қонунчилик даражасида маҳалла фаолиятини тартибга солди, яъни унинг ҳуқуқий мақомини белгилаб берди.

Фуқароларнинг моддий мустақиллиги ва сиёсий-ҳуқуқий онги ошишига сабаб бўлаётган демократик ислоҳотлар чуқурлашиб, бозор муносабатлари ривожланиб боргани сари маҳалла институтининг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш зарурати туғилди. Натижада 1999 йил 14 апрель куни "Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида"ги қонун янги таҳрирда

---

[154] http://www.mahallafond.uz/uz/articles/814/

[155] Ўзбекистон Республикасининг ―Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида‖ги Қонуни мониторинги / Масъул муҳаррир Ф.Ҳ. Отахонов. – Т., 2006. – Б. 32.

қабул қилинди. Унда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш ҳуқуқи бевосита мустаҳкамлаб қўйилди, маҳалла фаолиятининг асосий тамойиллари, унинг фаолиятини қўллаб-қувватлашга давлат кафолати белгилаб берилди, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ваколатлари кенгайтирилди.

2004 йил 29 апрель куни «Фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) ва унинг маслаҳатчилари сайлови тўғрисида"ги қонун маҳалла фаолиятини демократлаштириш йўлидаги улкан қадам бўлди. Ушбу қонунда, биринчидан, фуқаролар йиғини органларига сайловнинг демократик тамойиллари белгилаб берилди ва маҳалла органларига сайлов тизими барпо этилди, иккинчидан, сайлов жараёнининг барча босқичлари батафсил тартибга солинди, учинчидан, қонун даражасида мустаҳкам ҳуқуқий кафолат яратилди.

Маҳалла ўз фаолиятини молиялаштириш бўйича ҳам давлат кўмагини ола бошлади. Шундай қилиб, раис, масъул котиб, "Маҳалла посбони" жамоатчилик тузилмаси раҳбари ва фуқаролар йиғинларининг диний маърифат ва маънавий-ахлоқий тарбия масалалари бўйича маслаҳатчисидан иборат тўрт нафар масъул шахс иши, шунингдек, маҳалланинг қўшимча харажатлари давлат ҳокимиятининг маҳаллий органлари бюджетидан молиялаштирилмокда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 9 июлдаги «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ходимлари меҳнатини рағбатлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Фармони фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини қўллабқувватлашда алоҳида аҳамият касб этмоқда. Намунали, фуқаролик жамиятига хос лойиҳаларни амалга ошираётган фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва бошқа нодавлат нотижорат ташкилотларини қўллабқувватлаш уларга зарур ёрдам кўрсатиш масалалари мамлакатимизда муваффаққиятли амалга оширилаётган бир қатор ижтимоий дастурларда ўз аксини топганлигини алоҳида қайд этиш лозим.

Биринчи Президентимиз Ислом Каримов 2012 йил 12 ноябрь куни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисида илгари сурган "Демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси"да "Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида"ги қонунга ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш зарурлигини таъкидлаган эди. Бунда маҳаллани аниқ йўналтирилган асосда аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш, хусусий тадбиркорлик ва оилавий бизнесни ривожлантириш марказига айлантириш, шунингдек, унинг давлат бошқарув органлари фаолияти устидан жамоатчилик назорати олиб бориш тизимидаги вазифаларини янада кенгайтиришга жиддий эътибор қаратиш лозимлигини алоҳида таъкидлаб ўтди.

Шу билан бирга, мамлакатимизда фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг замонавий талаблари фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари зиммасига юклатилган вазифаларнинг самарали ижросини таъминлаш тизимини янада такомиллаштиришни тақозо этмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Маҳалла институтини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни самарали ҳал қилишдаги ролини ошириш, фуқаролар йиғинларининг муштарак манфаатларини ифода этадиган уюшмага бирлашиш ҳуқуқини рўёбга чиқариш, уларнинг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш ҳамда давлат органлари ва фуқаролик жамияти институтлари билан ўзаро ҳамкорлигини янада ривожлантиришга қаратилган ташкилий-ҳуқуқий чора-тадбирларни белгилаб берди.

Хусусан, Фармонда маҳалла институтини янада такомиллаштиришнинг устувор йўналишлари этиб қуйидагилар белгиланди:

фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг жамиятдаги ўрни ва ролини янада кучайтириш, уларни жойларда халқнинг чинакам маслакдоши ва кўмакдошига айлантириш;

жамиятимизда ўзаро ҳурмат, меҳр-оқибат ва ҳамжиҳатлик муҳитини шакллантиришда, миллий ва умуминсоний қадриятларни асраб-авайлаш ҳамда ривожлантиришда маҳаллаларнинг аҳамияти ва нуфузини янада ошириш;

ёшларни маънавий бой ва жисмонан соғлом этиб тарбиялаш, уларнинг бандлигини таъминлаш, ёш авлодни мафкуравий таҳдидлардан ҳимоя қилиш, аҳолининг эҳтиёжманд

қатламларини, кекса авлод вакилларини ижтимоий қўллаб-қувватлаш борасида фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг давлат ва нодавлат ташкилотлари билан ўзаро ҳамкорлигини мустаҳкамлаш;

жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлашда, ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олишда, фуқароларда қонунга ҳурмат ҳиссини кучайтиришда маҳаллаларнинг бевосита иштирокини кенгайтириш;

фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишнинг ҳамда улар фаолиятини мувофиқлаштиришнинг самарали механизмларини жорий этиш, маҳалла тизимида ягона ҳуқуқни қўллаш амалиётини таъминлаш.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини мувофиқлаштириш бўйича республика кенгашига юридик шахс мақомини берган ҳолда уни фуқаролар йиғинларининг уюшмаси шаклида ташкил этиш назарда тутилмоқда.

Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар, туманлар ва шаҳарларда тузилган кенгашларни эса Республика кенгашининг таркибий тузилмалари сифатида ташкил этиш белгиланди.

Кенгашларнинг нуфузи ва мақомини ошириш, жойларда аҳоли томонидан кўтарилаётган масалаларни ижро ҳокимияти органларининг раҳбарлари эътиборига етказиш ва мазкур масалаларни ҳал этиш бўйича уларнинг бевосита иштирокини янада кенгайтириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Бош вазири, Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси раиси, вилоятлар, Тошкент шаҳар ҳамда туманлар ва шаҳарлар ҳокимлари зиммасига тегишинча Республика кенгаши, ҳудудий кенгашларга жамоатчилик асосида раислик қилиш вазифаси юклатилди.

Кенгашлар зиммасига юклатилган вазифалар ижросини самарали таъминлаш, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятининг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш, соҳада амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий дастурларни молиялаштириш бўйича ишларнинг самарадорлигини ошириш мақсадида Республика кенгаши ва ҳудудий кенгашлар раисларининг биринчи ўринбосарлари бир вақтнинг ўзида «Маҳалла» фондининг тегишинча республика бошқаруви ҳамда ҳудудий бўлим ва бўлинмаларига раислик қилишлари ҳақидаги ташаббус қўллаб-қувватланди.

Шунингдек, Фармонда ёшларни она Ватанга муҳаббат, халқимизнинг кўп асрлик анъаналарига ҳурмат руҳида тарбиялаш, маҳаллаларда тинчлик ва осойишталикни таъминлаш, кекса авлод вакилларининг ижтимоий фаоллигини қўллаб-қувватлаш борасида жойларда амалга оширилаётган чора-тадбирларнинг самарадорлигини янада ошириш мақсадида Республика кенгашида ташкилий ишлар ва услубий масалалар бўйича раис ўринбосари, шунингдек Республика кенгаши ҳамда ҳудудий кенгашларда ёшлар ишлари, диний-маърифий масалалар, кексалар ва фахрийлар ишлари бўйича раис ўринбосарлари лавозимларини, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларида эса жамоатчилик асосида фаолият юритадиган маҳалла фуқаролар йиғини раисининг ўринбосари – ёшлар масалалари бўйича маслаҳатчи лавозимини жорий этиш назарда тутилди.

11.4.Маҳалла фаолиятининг ташкилий асосларини янада такомиллаштириш, унинг вазифалари кўламини кенгайтириш, давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари билан ўзаро яқин муносабатларини таъминлаш.

Ижтимоий муҳим масалаларни ҳал этишда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ҳамда давлат ва жамоат ташкилотлари ўртасида ўзаро ҳамкорликни кучайтириш мақсадида кенгашлар коллегиал органлари таркибига тегишинча давлат ҳокимияти вакиллик органлари вакиллари, молия, ички ишлар, меҳнат, халқ таълими, соғлиқни сақлаш вазирликлари, «Камолот» ёшлар ижтимоий ҳаракати, «Нуроний» жамғармаси, Хотин-қизлар қўмитаси, бошқа давлат ва нодавлат ташкилотлар ҳамда уларнинг ҳудудий тузилмалари раҳбар ходимларини киритиш мўлжалланмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг ***«Маҳалла институтини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» 2017 йил 3 февралдаги ПФ-4944-сон Фармони*** қабул қилинди. Қайд этилган асосий вазифалар ва янги нормаларни ҳаётга татбиқ этиш учун Фармон

билан кенгашлар фаолиятини янада такомиллаштириш ҳамда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини қўллаб-қувватлаш борасида 37 та аниқ тадбирларни амалга оширишни назарда тутадиган **Комплекс чора-тадбирлар дастури** ҳам тасдиқланди.

Фармонни ижро этиш доирасида «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида»ги, «Фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) ва унинг маслаҳатчилари сайлови тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикасининг қонунлари ва бир қатор бошқа қонун ҳужжатларига зарур ўзгартиш ва қўшимчалар киритилади.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари зиммасига юклатилган вазифаларнинг самарали ижросини таъминлаш мақсадида маҳалла фуқаролар йиғини Кенгаши таркибига фуқаролар йиғини раисининг ўринбосарларини (фуқаролар йиғини раисининг кексалар ва фахрийлар ишлари ҳамда ёшлар масалалари бўйича маслаҳатчиларини), ҳудуддаги профилактика инспекторларини, таълим муассасалари ва қишлоқ врачлик пунктлари (оилавий поликлиникалар) раҳбарларини киритиш ва уларнинг ўз фаолияти юзасидан йилнинг ҳар чорагида фуқаролар йиғини (фуқаролар вакилларининг йиғилиши)га ҳисобот тақдим қилишлари амалиётини жорий этиш белгилаб қўйилди.

Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари ходимлари ҳақида
МАЪЛУМОТ

Т/Р	Ҳудуд номи	Жами фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари сони	Фуқаролар йиғини раисининг ўринбосари – ёшлар масалалари бўйича маслаҳатчилари		Фуқаролар йиғини раисининг ўринбосари – кексалар ва фахрийлар ишлари бўйича маслаҳатчилари		Фуқаролар йиғинининг масъул котиблари		Диний маърифат ва маънавий-маънавий тарбия масалалари бўйича маслаҳатчилар		«Маҳалла посбони» жамоатчилик тузилмасининг раҳбарлари	
			жами	вакант сони	жами	вакант сони	штат бўйича	вакант сони	штат бўйича	вакант сони	штат бўйича	вакант сони
1	ҚҚР	**405**	405	0	405	0	405	5	397	3	400	3
2	Андижон	**876**	876	0	876	0	876	7	876	3	876	9
3	Бухоро	**540**	540	2	540	0	540	5	540	11	540	10
4	Жиззах	**285**	285	0	285	0	285	1	255	0	193	0
5	Наманган	**770**	770	5	770	9	767	9	767	14	767	9
6	Навоий	**303**	303	0	303	0	303	0	303	0	303	0
7	Самарқанд	**1 089**	1 089	8	1089	5	1080	19	1080	8	1080	24
8	Сирдарё	**221**	221	7	221	3	221	11	220	7	220	7
9	Сурхондарё	**717**	717	3	717	4	695	17	688	8	689	5
10	Тошкент в.	**1 007**	1 007	8	1007	5	997	9	999	29	997	20
11	Фарғона	**1028**	1028	22	1028	3	1028	12	1027	10	1028	15
12	Хоразм	**497**	497	13	497	15	497	4	497	3	497	3
13	Қашқадарё	**730**	730	4	730	4	726	4	726	3	726	2
14	Тошкент ш.	**505**	505	0	505	0	505	7	505	16	505	39
	ЖАМИ:	**8 973**	**8 973**	**72**	**8 973**	**48**	**8925**	**110**	**8880**	**115**	**8821**	**146**

Шунингдек, мутасадди вазирлик, идора ва ташкилотлар зиммасига фуқаролар йиғинларининг бандликка кўмаклашувчи туман (шаҳар) марказлари, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, таълим муассасалари ҳамда молия ва соғлиқни сақлаш органлари билан ўзаро ҳамкорлигини назарда тутадиган тегишли норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини ишлаб чиқиш вазифаси юкланди.

Бундан ташқари, маҳалла фуқаролар йиғинларининг маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни ҳал этиш бўйича мустақиллигини таъминлаш, ўзини ўзи бошқариш тизимида ортиқча бўғинлардан воз кечиш мақсадида таркибида маҳаллалар тузилган шаҳарча, қишлоқ ва овул фуқаролар йиғинларини маҳалла фуқаролар йиғинларига бирлаштириш ва бўлиш йўли билан қайта ташкил этишга қаратилган чора-тадбирлар амалга оширилади.

Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш, болалар спорт майдончалари, маиший хизмат кўрсатиш объектларини ташкил этиш мақсадида 2017-2021 йилларга мўлжалланган ҳудудий дастурлар ишлаб чиқилди. Шунингдек, 2018 йилнинг 1 декабрига қадар туманлар ва шаҳарлар марказларида «Маҳалла маркази» мажмуалари биноларини намунавий лойиҳалар асосида барпо этишга қаратилган чора-тадбирлар амалга оширилди.

Шу билан бирга, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг зиммасига юклатилган вазифаларнинг амалга оширилишига муносиб ҳисса қўшган ташаббускор фуқаролар ва жамоатчилик тузилмалари вакилларига тақдим этиладиган «Маҳалла ифтихори» кўкрак нишонини таъсис этилди.

Фармонда ҳамда у билан тасдиқланган Комплекс чора-тадбирлар дастурида назарда тутилган тадбирларнинг амалга оширилиши фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари зиммасидаги

вазифаларни самарали бажариш, уларнинг фаолиятини мувофиқлаштириш, давлат органлари ва фуқаролик жамияти институтлари билан ўзаро ҳамкорлигини янада мустаҳкамлаш имконини беради.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Маҳалла институтини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» 2017 йил 3 февралдаги ПФ-4944-сон Фармони билан тасдиқланган Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини янада такомиллаштиришга доир комплекс чора-тадбирлар дастурини бажариш юзасидан Вазирлар Маҳкамаси қарор қилди:

1. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларида меҳнат муносабатларини тартибга солиш тўғрисидаги низом иловага мувофиқ тасдиқланди.

2. Вазирликлар ва идоралар ўзлари қабул қилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни икки ҳафта муддатда ушбу қарорга мувофиқлаштирадилар.

3. Мазкур қарорнинг бажарилишини назорат қилиш Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Таълим, илм-фан ва ёшлар сиёсати масалалари ахборот-таҳлил департаментига юкланди.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларида меҳнат муносабатларини тартибга солиш тўғрисидаги низомга кўра, фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) ва ходимлари («Маҳалла посбони» жамоат тузилмаси раҳбари, диний маърифат ва маънавий-ахлоқий тарбия масалалари бўйича маслаҳатчи, масъул котиб ва бошқалар) ўз фаолиятини қонун ҳужжатларига мувофиқ амалга оширадилар.

Фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) ва ходимларининг меҳнат мажбуриятлари ва ҳуқуқлари, шунингдек, улар ўртасидаги ўзаро муносабат масалалари меҳнат муносабатларини тартибга соладиган норматив ҳужжатларни ҳисобга олган ҳолда, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан қабул қилинадиган ва фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) тасдиқлайдиган ички ҳужжатларда аниқлаштирилади.

Фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) фуқаролар йиғини ваколатларини амалга ошириш мақсадида Фуқаролар йиғини кенгашининг қарорига кўра, фуқаролар йиғини аҳолисини хизматлар кўрсатиш бўйича фуқаролик-ҳуқуқий шартнома асосида айрим ишларни бажаришга жалб қилиш ҳуқуқига эга.

Фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) маҳаллалар ҳудудида яшайдиган ишсиз шахсларни жамоат ишларига жалб қилиш учун улар билан меҳнат шартномалари тузиш ҳуқуқига эга ва уларнинг меҳнатига Ўзбекистон Республикаси Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги ҳузуридаги Жамоат ишлари жамғармаси маблағлари ҳисобидан ҳақ тўланади.

Фуқаролар йиғини штатига кирадиган фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) ва ходимлари меҳнатига меҳнатга ҳақ тўлаш бўйича Ягона тариф сеткаси асосида лавозим маоши шаклида ҳақ тўланади. Ушбу тоифадаги ходимлар меҳнатига ҳақ тўлаш разрядлари Вазирлар Маҳкамасининг «Фуқаролар йиғинлари ходимлари меҳнатига Ягона тариф сеткаси бўйича ҳақ тўлашнинг разрядларини белгилаш тўғрисида» 2017 йил 17 июлдаги 500-сон қарори билан белгиланади.

Фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) ва ходимларига қўшимча ҳақ ва устамалар меҳнат шартномалари, шунингдек, иш берувчи томонидан касаба уюшмаси қўмитаси ёки ходимларнинг бошқа ваколатли органи билан келишган ҳолда қабул қилинадиган бошқа маҳаллий ҳужжатларга мувофиқ белгиланади.

Бюджетдан ташқари манбалар ҳисобидан мукофотлар ва қўшимча ҳақ:

фуқаролар йиғини раисларига (оқсоқолларига) — тегишли туманлар (шаҳарлар) ҳокимлари — Туман (шаҳар) фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини мувофиқлаштириш бўйича кенгаш раиси қарори билан;

фуқаролар йиғинининг бошқа ходимларига — фуқаролар йиғини раисининг (оқсоқоли) тақдимномаси асосида тегишли туманлар (шаҳарлар) ҳокимлари қарори билан тўланади.

Фуқаролар йиғини ходимлари ҳисобланмаган фуқаролар меҳнатига ҳақ тўлаш шартлари ва миқдори Фуқаролар йиғини кенгаши томонидан белгиланади.

Фуқаролар йиғини ваколатларини амалга ошириш учун жалб қилинадиган фуқароларга пул мукофоти қонун ҳужжатларида назарда тутилган бюджетдан ташқари манбалар ҳисобидан тўланади.

Фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) ва ходимларининг иш тартиби қирқ соатлик ва олти кунлик иш ҳафтасидан келиб чиққан ҳолда Фуқаролар йиғини кенгаши томонидан тасдиқланадиган ички тартиб қоидаларига кўра белгиланади.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органида қонун ҳужжатларида белгиланган ваколатларни амалга ошириш бўйича фуқаролар йиғини фаолиятини ташкил этишнинг ўзига хос хусусиятлари инобатга олиниб, иш вақтининг жамланган ҳисоби юритилади ва иш куни соат 7-00 дан 22-00 гача тақсимланади.

Фуқаролар йиғини ходимларининг мослаштирилган иш вақти шароитидаги иш жадвали ходимларнинг лавозим мажбуриятларини бажаришини оптималлаштиришни ҳисобга олган ҳолда фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) томонидан, фуқаролар йиғини раисининг (оқсоқоли) иш вақти жадвали — Фуқаролар йиғини кенгаши томонидан белгиланади.

Фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) ва ходимларининг иш жадвали уларнинг бевосита фуқаролар йиғини биносида бўлиш вақти кўрсатилган ҳолда умумий кўринадиган жойда осиб қўйилади.

Фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) ва ходимларига ҳар йили 24 кунлик ҳақ тўланадиган меҳнат таътили берилади.

Фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) ва ходимларининг ваколатлари «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида»ги Қонун ва фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) ҳамда ходимларининг меҳнат муносабатларини тартибга соладиган норматив ҳужжатларда назарда тутилган тартибда тугатилади.

Фуқаролар йигини раиси (оқсоқоли) ва ходимларининг меҳнат муносабатларини тартибга солиш соҳасидаги низолар қонун ҳужжатларида назарда тутилган тартибда ҳал этилади[156].

2018 йил 15 октябр куни Президентимиз томонидан имзоланган "Фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) сайлови такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартишлар киритиш тўғрисида"ги ҳамда **"Фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) сайлови тўғрисида"**ги Ўзбекистон Республикаси қонунлари бевосита маҳалла ҳаётига дахлдор бўлиб, келгуси фаолият мезонларини белгилаб берди.

Мазкур қонунлар фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари раислари сайлови тизимини маҳалла оқсоқолларига қўйилаётган янгича талаблар асосида амалга оширишга қулай шароит яратиш, сайлов жараёнининг очиқлиги ва шаффофлигини таъминлаш мақсадида ишлаб чиқилган.

Унгача фуқаролар йиғини раисининг ваколат муддати 2,5 йил қилиб белгиланганди. Тўғриси, ваколат муддати масаласида яхлит рақамнинг йўқлиги халқаро тажрибага мос келмас ва бу муддат сайловларни ҳар доим аниқ бир вақтда ўтказиш имконини бермасди. Қолаверса, ушбу муддат раисларнинг ўз билим ва бошқарув қобилиятларини тўлиқ намоён этиши учун ҳам етарли эмас эди. Эндиликда янги қонун билан *фуқаролар йиғини раисининг ваколат муддати уч йилга* узайтирилгани уларга ўз маҳоратини тўлиқ намоён этиши учун кўпроқ имконият яратади.

Эндиликда уч йилга сайланадиган маҳалла раислари ҳудудни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш, аҳоли турмуш фаровонлигини юксалтириш билан бирга, маҳалладаги ҳар бир оила, ҳар бир инсон тақдири учун масъулиятни зиммасига олишга қодир фидойилар бўлиши, маҳалла аҳлининг фикр-ўйлари, мақсад-муддаоларини иш фаолияти орқали ифода этиши талаб қилинади.

Фуқаролар йиғини сайловларини ташкил этиш ва ўтказиш билан республика даражасида Олий Мажлис Сенати Кенгашининг комиссияси эмас, балки алоҳида тузиладиган фуқаролар йиғинлари раислари сайловини ташкил этиш ҳамда ўтказишга кўмаклашувчи республика комиссияси шуғулланади. 2013 йилда қабул қилинган "Фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) ва унинг маслаҳатчилари сайлови тўғрисида"ги қонунда фуқаролар йиғини раиси сайловини ташкил этиш ва ўтказиш Олий Мажлис Сенати Кенгашининг кўмаклашувчи комиссиясига юклатилган эди. Мазкур комиссия фақат сайловни ташкил этиш ҳамда ўтказиш даврига (2-3 ойга) тузилиб, амалиётда бўшаб қоладиган ўринларга ўтказиладиган сайловлар ягона мувофиқлаштирувчи органсиз қолар, бу эса фуқароларнинг сайлаш ва сайланиш ҳуқуқининг тўла рўёбга чиқишини таъминлашга салбий таъсир қиларди.

Эндиликда фуқаролар йиғинлари раислари (оқсоқоллари) сайловини ташкил этиш ҳамда ўтказишга кўмаклашувчи республика комиссияси таркибига парламент қуйи палатаси депутатлари, Сенат аъзолари, тегишли давлат органлари, нодавлат нотижорат ташкилотлари, илмий муассасалар ва бошқа ташкилотлар вакиллари киритилади.

Шунингдек, бундан кейин сайловларда бевосита фуқароларнинг ўзлари кўпроқ иштирок этишини таъминлаш мақсадида сайлов ўтказилаётган ҳудуд – ҳовлилар, уйлар, кўчалардан фуқаролар вакиллигининг минимал нормаси белгилаб берилди. Олдинги амалиётда маҳалла раиси фуқаролар йиғини томонидан эмас, балки фуқаролар вакилларининг йиғилиши томонидан сайланарди. Бунда фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) ва унинг маслаҳатчилари сайловини ташкил этиш ва ўтказиш бўйича туман (шаҳар) кўмаклашувчи комиссияси томонидан вакиллар миқдори белгилаб берилар ва улар овоз берарди, холос.

---

[156] Lex.uz

Янги тартибга кўра, фуқаролар вакиллигининг минимал нормасини белгилашда ҳар бир ҳудуд аҳолисининг сони инобатга олинади. Жумладан, ушбу норма сайловда иштирок этиш ҳуқуқига эга бўлган фуқароларнинг 12 фоизидан кам бўлмаслиги лозим. Бундай ҳолатда фуқаролар йиғинида яшовчи ўртача 2 минг нафар сайловчи номидан 240 нафар вакилнинг сайловда иштирок этиши таъминланади.

Кейинги ўзгаришлардан яна бири сайловда фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) сайланади, холос. Олдинги амалиётда фуқаролар йиғини раиси ва маслаҳатчиси бир вақтда сайланарди.

Бу жараён сайлов ўтказишда кўплаб қийинчиликларни юзага келтиради. Хусусан, ҳар бир фуқаролар йиғинида 8 та маслаҳатчи сайланиши керак. Муқобиллик принципига кўра, ҳар бир ўринга 2 тадан номзод кўрсатилиши лозим. Бу раис ва унинг маслаҳатчилигига камида 18 та номзод ўрганиб чиқилишини тақозо этади. Битта туманда ўртача 55 та фуқаролар йиғини борлигини ҳисобга олсак, ҳар бир туман сайлов комиссияси 1000 га яқин номзодни кўриб чиқиши керак эди.

Шулардан келиб чиқиб, янги қонунга, аввало, фуқаролар йиғини раиси сайловини, сайловдан кейин бир ой ичида маслаҳатчиларни сайлаш ҳамда комиссияларни шакллантириш нормаси киритилди.

Шу муносабат билан Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 105-моддасининг биринчи қисмидаги "икки ярим йил муддатга раисни (оқсоқолни) ва унинг маслаҳатчиларини" деган сўзлар "раисни (оқсоқолни)" деган сўзлар билан алмаштирилиб, "Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси қонунининг 21-моддаси бешинчи қисмидаги "ва уларнинг маслаҳатчилари" деган сўзлар чиқариб ташланди.

Олдинги амалиётда маҳалла раиси сайлови тизимида бир қанча камчиликлар кўзга ташланарди. Биринчи навбатда, бу жиҳатни сайловнинг очиқ овоз бериш йўли билан ўтказилишида кўриш мумкин эди. Бу одамларнинг ўз хоҳиш-иродаларини эркин билдиришларига салбий таъсир кўрсатарди.

Эндиликда фуқароларнинг таклиф ва истаклари инобатга олиниб, маҳалла раиси сайловларида яширин овоз бериш тизими ўрнатилгани айни муддао бўлди. Қонунга ушбу қоиданинг киритилиши юртдошларимиз характерида шаклланган андиша, бир-бировга ҳурмат каби фазилатларнинг жараён-га салбий таъсир қилишининг олдини олиб, йиғин раислигига ҳар томонлама муносиб номзоднинг сайланишини кафолатлайди.

12-Маъруза. ЖАМОАТЧИЛИК НАЗОРАТИ ВА ДАВЛАТ ОРГАНЛАРИ ФАОЛИЯТИНИНГ ОЧИҚЛИГИ

Режа:

1. Жамоатчилик назорати тушунчаси.
2. Жамоатчилик назорати тизими, субъектлари, шакллари ва турли кўринишлари.
3. Ваколатли фуқаролик жамияти институтларининг давлат ҳокимияти органлари устидан жамоатчилик назорати.
4. Давлат органлари фаолиятининг очиқлигини таъминлаш механизмлари.
5. Жамоатчилик назорати тўғрисидаги қонуннинг қабул қилиниши ва унинг аҳамияти.

Таянч конспект: *жамоатчилик, жамоатчилик назорати, фуқаролик назорати, санкциялар.*

12.1. Жамоатчилик назорати тушунчаси. Ўзбекистон Республикаси Конституциясида, халқ ҳокимиятчилиги, кенг жамоатчиликнинг, ҳар бир фуқаронинг давлат бошқарувида иштирокини ҳуқуқий асослаб «давлатнинг бирдан-бир ва ягона манбаи халқдир», деб алоҳида таъкидланган. Асосий қонуннинг ана шу талабларидан келиб чиқиб, Ҳаракатлар стратегиясида демократик ислоҳотларни чуқурлаштириш ва мамлакатни модернизация қилишда Олий Мажлис ва **жамоатчилик назорати**нинг ролини янада кучайтириш масалалари жиддий равишда кўтарилган. Мурожаатномада бу фикрлар амалий жиҳатдан янада ривожлантирилди.

Давлат органлари ва мансабдор махслар фаолиятига баҳо беришда қонунийликни таъминлаш, фуқаролар- нинг ҳуқуқ ва эркинликлари қандай ҳимоя қилинаётгани, уларга давлат хизматлари курсатишнинг сифати ва очиқлиги биз учун энг асосий мезон бўлиши шарт. Шу борада бир фикрни яна такрорлаб айтмоқчиман: халқ давлат органларига эмас, балки давлат органлари ҳалқимизга хизмат қилиши керак.

Шавкат Мирзиёев

Эркин фуқаролик жамиятини барпо этиш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш борасида амалга ошираётган ислоҳотларимизда нодавлат нотижорат ташкилот- ларининг ўрни ва роли беқиёс эканини алоҳида қайд этиш жоиз.

Ҳозирги кунда юртимизда 9,5 мингдан ортиқ нодавлат нотижорат ташкилоти мавжуд, 29 та халқаро ва хорижий ноҳукумат ташкилотларининг филиал ва ваколатхоналари фаолият юритмоқда. 2017 йилда «Нуроний» жамғармаси, Ёшлар иттифоқи, Ўзбекистон фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгалари кенгаши, Савдо-саноат палатаси, ўзини-ўзи бошқариш органлари фаолиятини мувофиқлаштириш бўйича Республика кенгаши каби нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятини такомиллаштириш, уларни қўллаб-қувватлашга қаратилган алоҳида фармон ва қарорлар қабул қилинди.

Аммо ана шундай муҳим саъй-ҳаракатларга қарамасдан, аҳолининг муаммоларини тизимли ўрганиш, уларни аниқ ҳал этиш, айниқса, ижтимоий шароити оғир аёлларни қўллаб-қувватлаш, ёшлар ва хотин-қизлар ўртасида ҳуқуқбузарлик ва жиноятчилик- нинг олдини олиш, уларни иш билан таъминлаш масалаларида бу ташкилотларнинг иштироки етарли даражада сезилмаяпти. Улар фақат номига йиғилишлар ўтказиш билан машғул бўлиб қолмоқда.

Мурожаатномада нодавлат нотижорат ташкилотлари айтилган танқидий гаплардан хулоса чиқариб, ўз фаолиятида бурилиш ясайди, деб ишонч билдирилди.

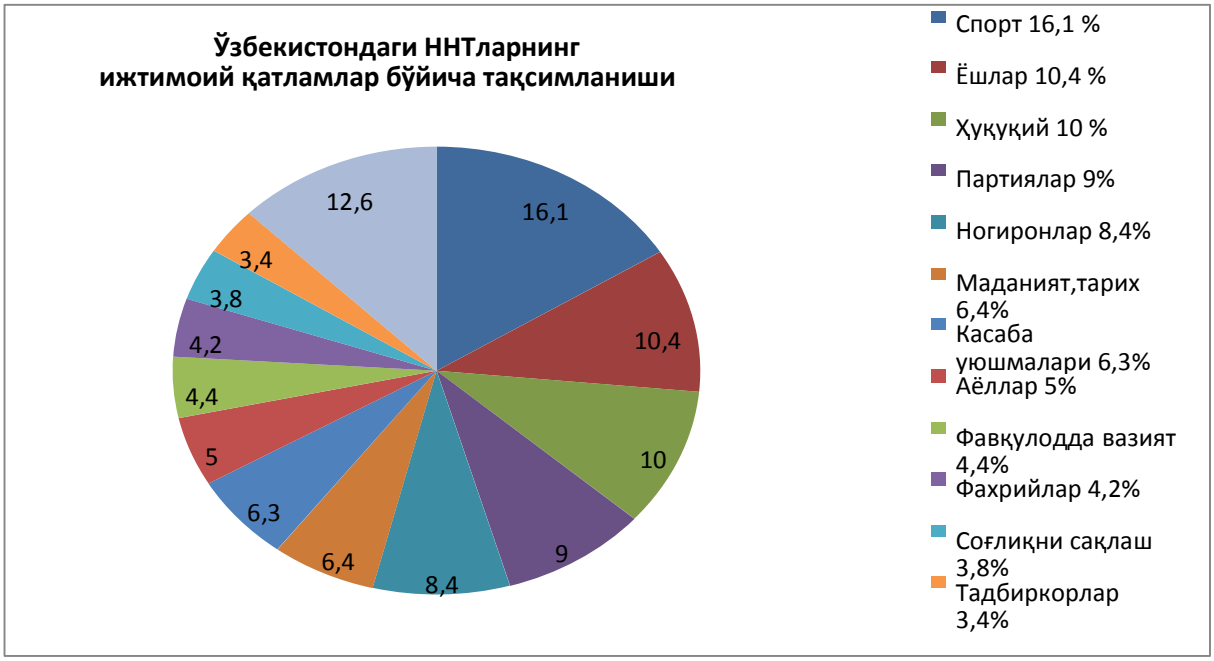

Мазкур жамоатчилик кенгашлари давлат органлари фаолиятининг очиқлигини таъминлайдиган, уларни аҳоли билан бевосита боғлайдиган кўприк вазифасини бажариши лозим.

Ўзбекистонда ҳуқуқий давлат, очиқ фуқаролик жамияти барпо этилмоқда. Бунда фуқароларнинг жамоат уюшмаларига бирлашиши, давлат ва жамият бошқарувида иштирок этиши каби конституциявий ҳуқуқлари таъминланган. Ушбу ҳуқуқни амалга ошириш учун нодавлат нотижорат ташкилотларининг турли шакллари — жамоат фонд- лари, жамоат ташкилотлари, сиёсий партиялар, касаба уюшмалари, хайрия ташки- лотлари кабиларни тузиш имкониятини берадиган қонунчилик базаси барпо этилган. Ўтган давр мобайнида нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамияти институтларининг ҳуқуқий мақомини, роли ва аҳамиятини кучайтиришга қаратилган 200 дан ортиқ қонун ҳужжатлари қабул қилинган бўлиб, уларнинг сони йилдан-йилга ошиб бормоқда.

Маълумки, ННТнинг жамият ичига чуқур кириб бориши ва самарали фаолият кўрсатишида

2007 йилда қабул қилинган «Нодавлат нотижорат ташкилотлар фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида»ги Қонун муҳим аҳамият касб этди. Шу билан бирга, бу соҳанинг институционал базаси ҳам шакллантирилди. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Демократик институтлар, нодавлат ташкилотлар ва

Жамоатчилик назоратини ташкил қилиш масалаларини таҳлил қилишдан аввал «жамоатчилик назорати» тушунчасининг турдош тушунчалар билан умумий жиҳатлари ва тафовутларини аниқлаб олиш лозим. Ҳозирги кунда «жамоатчилик назорати», «ижтимоий назорат», «фуқаролик назорати каби атамалар ишлатилмоқда. Таҳлил шуни кўрсатмоқдаки, мазкур атамалар кўпинча синоним сифатида ва баъзан ноўрин қўлланилмоқда.

«*Жамоатчилик назорати» ва «фуқаролик назорати*» тушунчалари бир-бирига жуда яқиндай туюлади. Аслида улар ўртасида умумийликлар билан бир қаторда жиддий тафовутлар ҳам мавжуд. Улар ўртасидаги тафовутлар аввало шундан иборатки, ҳарбий юристларнинг фикрига кўра, фуқаролик назорати армия фаолияти устидан жамоат ташкилотлари олиб бораётган назоратни англатади. Масалан, мамлакатимизда Мудофаа вазирлиги қошида тузилган Жамоатчилик кенгаши ана шундай назоратни амалга оширади. Шу маънода фуқаролик назорати ноҳарбий ташкилотлар томонидан Қуролли кучлар фаолиятининг мамлакатимиз қонунларига мослиги ва мақсадга мувофиқлигини назорат қилишни билдиради. Иккинчидан, фуқаролик назорати алоҳида шахслар томонидан Қуролли кучлар фаолиятининг Конституцияга, халқаро шартномаларга мослиги, шунингдек, Қуролли кучлар тизимидаги ижтимоий масалаларнинг ҳуқуқий меъёрларга мослиги устидан ўтказиладиган назоратни ҳам билдиради. «Жамоатчилик назорати» ва «фуқаролик назорати» тушунчалари ўртасидаги тафовут худди мана шу ўринда кўринади. Фуқаролик назоратини ҳеч бир жамоат бирлашмасига аъзо бўлмаган фуқаро ҳам амалга ошириши мумкин. Жамоатчилик назоратини эса алоҳида фуқаролар эмас, жамоат бирлашмалари ва уларнинг вакиллари амалга оширади.

«Жамоатчилик назорати» ва «ижтимоий назорат» тушунчалари ўртасидаги тафовут аввало, шундаки, «ижтимоий назорат» тушунчаси мазмун доирасига кўра «жамоатчилик назорати» тушунчасидан кенгроқ. Бу тушунча таркибига «жамоатчилик назорати» тушунчасидан ташқари давлат назорати ва фуқаролик назорати ҳам киради. Чунки улар ҳам моҳиятан ижтимоий назоратнинг кўринишларидир.

Жамоатчилик назоратига турли-туман таърифлар берилган. Жамоатчилик назоратининг асосий хусусиятларини қамраб оладиган қуйидагича таърифдан фойдаланиш ўринлироқ бўлади: Жамоатчилик назорати — жамоат бирлашмалари томонидан давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг амалдаги қонунларга мослигини аниқлаш ва баҳолаш бўйича юритадиган фаолият.

Жамоатчилик назоратининг мақсадлари қуйидагилардан иборат:

– фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларига риоя этилишини таъминлаш;

– давлат органлари ва уларнинг мансабдор шахслари фаолиятида қонунийликни таъминлаш;

– жамият манфаатларини ҳимоя қилиш.

Қонун лойиҳасида жамоатчилик назоратинингвазифалари қуйидагича тавсифланади: —Жамоатчилик назоратининг вазифалари қуйидагилардан иборат:

– давлат органлари ва жамиятнинг ўзаро тийиб туриш ва манфаатлар мувозанати тизимини таъминлаш;

– давлат органлари ва уларнинг мансабдор шахслари томонидан қонунларга, фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларига риоя этилиши ва уларнинг таъминланиши аҳволи тўғрисида фуқароларни хабардор қилиш;

– давлат органлари ва уларнинг мансабдор шахслари томонидан қонунга риоя қилмаслик ҳолатларини аниқлаш ва кенг жамоатчиликни хабардор қилиш, уларни жамоатчилик ёрдамида бартараф этиш, жамиятда ижтимоий адолат принципини қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш;

– фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини таъминлаш соҳасида фуқаролик жамияти институтлари ва давлат органларининг ҳамкорлиги.

Фуқаролик жамияти институтлари ўз ташаббуслари билан шаклланадиган ва ўзини ўзи бошқарадиган институтлар ҳисобланади. Лекин ана шуўзини ўзи бошқарадиган институтлар ўзига ўхшаш бошқаинститутлар билан мутаносиб равишда фаолият юритишлари учун улар муайян даражада ривожланган бўлишлари керак. Шунинг учун ҳам, фуқаролик жамияти институтлари ўша муайян даражага етгунларича уларга давлатнинг мадади зарур бўлади.

2014 йилда Конституциямизга киритилган ўзгаришлар жамоатчилик назоратига конституциявий мақом берди. Конституциямизнинг 32-моддаси энди қуйидаги таҳрирда баён қилинди: «Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари жамият ва давлат ишларини бошқаришда бевосита ҳамда ўз вакиллари орқали иштирок этиш ҳуқуқига эгадирлар. Бундай иштирок этиш ўзини ўзи бошқариш, референдумлар ўтказиш ва давлат органларини демократик тарзда ташкил этиш, шунингдек давлат органларининг фаолияти устидан жамоатчилик назоратини ривожлантириш ва такомиллаштириш йўли билан амалга оширилади»[157]. Фуқароларимизнинг жамият ва давлат ишларини бошқаришда иштирок этишлари давлат органларининг фаолияти устидан жамоатчилик назоратини ривожлантириш ва такомиллаштириш йўли билан амалга оширилишининг Конституцияда мустаҳкамлаб қўйилиши жамоатчилик назоратига мамлакатимизда қанчалик катта аҳамият берилаётганининг белгисидир.

Жамоат ташкилотлари давлат ҳокимияти органлари билан бирга назорат ишларини олиб боришлари ва зарур ҳолларда давлат ҳокимияти органлари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини олиб боришлари ҳам мумкин. Бу икки вазият бир-бирини инкор қилмайди.

Мамлакатимизда фуқаролик жамиятини ривожлантириш икки йўналишда олиб борилмоқда. **Биринчидан**, давлат ўзининг бош бошқарув субъекти мақомини сақлаган ҳолда жамоат ташкилотлари билан алоқаларни янги асосга ўтказмоқда. Давлат ўзининг муайян функцияларини жамоат ташкилотларига ўтказмоқда. Шу йўл билан давлат жамоат ташкилотларининг ўзини ўзи бошқариш имкониятларини кенгайтирмоқда. **Иккинчидан**, жамият жамоат ташкилотларини ривожлантириш орқали уларнингулкан салоҳиятларини мамлакатни бошқариш йўналишида фаоллаштирмоқда.

Жамоатчилик назоратини амалга оширишда ҳуқуқий меъёрлар пойдевор вазифасини бажаради. Ҳуқуқий меъёрларнинг асос вазифасини бажариши жамоатчилик назоратининг ҳар бир қадами мавжуд қонунлар асосида қўйилишини тақозо этади.

Жамоатчилик назоратининг моҳият жиҳатидан ҳуқуқий назорат экани фуқаролик жамиятининг таркибий қисми бўлган ҳуқуқий давлатнинг моҳиятига тўла мос келади. Айни пайтда фуқаролик жамиятини ривожлантириш, ҳуқуқий давлатни яратиш йўлида амалга оширилаётган жамоатчилик назоратининг ўзи ҳам мавжуд қонуний меъёрларга асосланиши лозим.

Давлат органи ўзининг назорат функцияларини амалга оширишда жамоатчилик назорати субъектларидан келиб тушадиган ахборотдан фойдаланади, жамоатчилик назорати эса, ўзининг функцияларини кўпинча тегишли давлат органларига мурожаат қилиш орқали амалга оширади. Ана шундай ўзаро боғлиқлик мамлакатимизда «Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлигини таъминлаш тўғрисида»ги қонун[158] лойиҳасини муҳокама қилиш жараёнида ҳамда мазкур қонун лойиҳасини ҳаётга тадбиқ қилиш бўйича Бухоро ва Самарқанд вилоятларида ўтказилган эксперимент давомида ўзининг ёрқин ифодасини топди.

Жамоатчилик назорати қуйидаги ўзига хос хусусиятларга эга:

- у жамият ва унинг алоҳида институтларини бошқариш, жамиятнинг барча аъзолари эҳтиёжлари ва манфаатларини уйғунлаштириш шакли сифатида намоён бўлади;
- мамлакатдаги турли ижтимоий гуруҳларнинг манфаатларини уйғунлаштиришда ва бу манфаатлар ўртасида низолар келиб чиқишининг олдини олишда муҳим восита ҳисобланади.
- жамиятдаги тезкор ҳал қилиниши лозим бўлган вазифаларни бажаришда жамиятнинг куч-ғайратини бирлаштириш ва мувофиқлаштириш вазифасини бажаради.

---

[157] Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. –Т.: «Ўзбекистон», 2014 йил.
[158] **Эслатма** Ушбу қонун 2014 йил 5 майдан кучга кирган.

- жамиятда мавжуд бўлган ижтимоий меъёрларнинг бажарилишини кафолатлайдиган восита ҳисобланади.

Давлат ҳокимияти органлари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини олиб борувчи институтлар жумласига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- мамлакатдаги турли ижтимоий-маданий ҳамда касбий гуруҳларнинг манфаатларини ҳимоя қилувчи сиёсий партиялар. Сайловчилар сайлов жараёнида у ёки бу партияга овоз берар экан,ижроия ҳокимияти органлари фаолиятини бавосита назорат қилади. Айни пайтда, улар овоз бермаган партияларнинг фаолиятига ишончсизлик билдирган ҳисобланади;

- меҳнаткашларнинг манфаатларини тақдим ва ҳимоя қилиш мақсадида тузилган касаба уюшмалари;

- нотижорат характерга эга бўлган жамоат ташкилотлари ва уюшмаларининг турли-туманлиги. Мазкур уюшма ва ташкилотлар давлат ҳокимияти органлари олдида фуқароларнингҳуқуқ ва манфаатларини тақдим қилиш ва ҳимоя қилиш мақсадида тузилади;

- мамлакатда жамоат-давлат тузилмаларининг мавжудлиги. Бундай тузилмалар қаторига турли вазирликлар ва идоралар қошида ташкил этилган жамоатчилик кенгашлари ва уюшмаларини киритиш мумкин;

- мамлакат ҳудудида жамоатчилик ҳокимиятининг қуйи бўғини ҳисобланадиган ўзини ўзи бошқариш органларининг мавжудлиги. Ўзбекистонда ана шундай органлардан ҳисобланадиган маҳалла институтининг фаолияти аҳолини ўзининг эҳтиёж ва манфаатларини қондириш ва ҳимоя қилиш мақсадида уюштиришга йўналтирилган бўлади.

Ижтимоий тараққиётнинг умумий қонуниятларидан бири шундаки, жамият ўсиб ва ривожланиб бориши жараёнида оддий халқ ва ҳокимият ўртасидаги бевосита алоқалар мураккаблашиб боради. Масалан, қишлоқ жойларда ҳар бир фуқаро қишлоқ оқсоқоли билан бевосита мулоқот қилиш имкониятига эга. Шаҳарларда, айниқса, катта шаҳарларда истиқомат қилувчи фуқаролар бундай имкониятга эга эмас. Бундай шаҳарларда ҳар доим воситачилар пайдо бўладики, улар бир томондан, халқнинг эҳтиёж ва кайфиятини юқори идораларга етказиб турса, иккинчи томондан, ҳокимият фаолияти тўғрисида аҳолига ахборот етказиб туради. Ана шундай воситачилар жумласига оммавий ахборот воситалари, реклама ва пиар агентликларини киритиш мумкин.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, халқ ва ҳокимият ўртасидаги ўзаро муносабатлар икки турли бўлиши мумкин: 1. Унчалик катта бўлмаган ижтимоий тизимлар учун хос бўлган бевосита ўзаро таъсир; 2. Шаҳарлар ва умуман, катта ижтимоий тизимларда ҳокимият ва аҳоли ўртасида бавосита ўзаро таъсир вужудга келади. Бунда воситачилик вазифасини оммавий ахборот воситалари, ПИАР ва реклама агентликлари кабилар бажаришади.

Жамоатчилик назорати жуда қадим замонлардан буён мавжуд. Масалан, ибтидоий жамоада шахс хулқини жамоа назорат қилган. Агар шахс хулқатворида жамоа томонидан қабул қилинган меъёрлардан оғиш бўлса, жамоа аъзолари турли санкциялар ёрдамида унинг хулқини тегишли томонга ўзгартирган.

Ўзбекистонда қадимдан ўзини ўзи бошқариш органи бўлган маҳалла назоратчилик функцияларини ҳам бажарган. Бундай функцияни маҳалла жамоаси юқоридан туширилган фармонлар, буйруқлар ва бошқа ҳуқуқий меъёрларга муносабат билдириш шаклида ифодалаган.

Жамоатчилик назорати узоқ тарихга эга бўлса ҳам, уни илмий тушунча сифатида фанга ижтимоий психологиянинг асосчиларидан бўлган Т.Тард олиб кирди. Унинг талқинида мазкур тушунча жиноятчининг хулқ-атворини меъёрий қоидалар доирасига қайтариш учун қўлланиладиган усуллар мажмуини ифодалаган. Кейинроқ, бу тушунчанинг мазмуни анча кенгайди. Бундай кенгайиш америкалик социологлар Э.Росс ва Р.Парк тадқиқотлари туфайли юз берди. Уларнинг талқинида жамоатчилик назорати индивидга унинг хулқ-атворини ижтимоий меъёрларга мос келтириш мақсадида ўтказиладиган таъсирни англатади.

Америкалик социолог Т.Парсонс тавсифида жамоатчилик назорати санкциялар ёрдамида девиант хулқ-атворга таъсир ўтказиш орқали уни меъёрий ҳолатга келтиради ва ижтимоий барқарорликни таъминлашга хизмат қилади.

Юқоридагилардан хулоса қилиб айтиш мумкинки, жамоатчилик назорати ижтимоий тизимнинг ўзини ўзи тартибга солиш усулидир. Мазкур усул ҳуқуқий меъёрлар ёрдамида ҳамда мазкур тизимнинг таркибий қисмлари орқали тартиб ва барқарорликни таъминлаш мақсадида ўтказилади. Жамоатчилик назоратининг характери, мазмуни, йўналтирилганлиги мазкур ижтимоий тизимнинг характери, моҳияти ва типи билан белгиланади. Жамоатчилик назорати ибтидоий, архаик жамиятларда ҳозирги ривожланган индустриал жамиятлардагига нисбатан мутлақо ўзгача хусусиятга эга бўлади. Архаик жамиятларда у содда тузилмага эга бўлса, индустриал жамиятларда мураккаб тизим сифатида намоён бўлади.

Санкциялар — жамоатчилик назоратининг элементи. Алоҳида шахслар ва ижтимоий гуруҳларнинг хатти-ҳаракатига тезкор муносабат билдириш мақсадида жамият ижтимоий санкциялар тизимини яратган. Санкциялар ўз моҳиятига кўра, алоҳида шахс ва ижтимоий гуруҳлар, муассаса ва ташкилотларнинг хатти-ҳаракатига муносабатдир. Ижтимоий санкциялар тизимининг вужудга келиши тасодифий ҳол эмас. Меъёрлар жамият қадриятларини ҳимоя қилиш мақсадида яратилган бўлса, санкциялар ижтимоий меъёрлар тизимини ҳимоя қилиш ва мустаҳкамлаш учун хизмат қилади. Меъёр санкция ёрдамида ҳимоя қилинмаса, унга одамлар амал қилмай қўяди.

Санкциялар моддий ва маънавий бўлиши мумкин. Моддий санкциялар вазифасини жарима, мол-мулкни мусодара қилиш кабилар бажаради. Маънавий санкциялар эса танқидий фикр, хайфсан, кесатиқ, пичинг, изза қилиш каби шаклларда бўлиши мумкин. Фуқаролик жамияти институтлари маъмурий ва ҳуқуқий санкцияларни қўллаш ваколатига эга эмас. Улар фақат маънавий санкцияларни қўллаши мумкин. Лекин ўринли ва тўғри қўлланган маънавий санкцияларнинг кучи ҳуқуқий санкциялар кучидан кам бўлмаслиги мумкин.

Нодавлат нотижорат ташкилотларнинг давлат ҳокимияти органлари фаолияти қонунларга мослигини назорат қилиш ҳуқуқи уларнинг давлат бошқарувидаги фақат якуний-назорат босқичида иштирок этиши билангина чекланмайди. Улар ўзларининг мазкур ҳуқуқини давлат бошқарувининг аввалги босқичлари, яъни режалаштириш ва ташкиллаштириш босқичларида ҳам намоён қилишлари мумкин.Шунинг учун нодавлат нотижорат ташкилотлари давлат ҳокимияти органлари фаолиятининг қонунларга мослигини назорат қилиш ҳуқуқини фақат назорат босқичига боғлаб қўйиш унчалик тўғри бўлмайди.

Мазкур ташкилотлар давлат бошқарувининг режалаштириш босқичларидаёқ иштирок этиш ҳуқуқи улар давлат ҳокимияти органлари, жумладан, маҳаллий давлат бошқаруви органларининг ижтимоий аҳамиятга молик тадбирлар ва дастурларини режалаштириш босқичидаёқ назоратқилишида намоён бўлади. Бундан ташқари, ҳар қандай назорат, жумладан, жамоатчилик назоратининг самарадорлиги давлат ҳокимияти органлари, жумладан,маҳаллий давлат ҳокимияти органлари муайян тадбир ва дастурларни амалга ошириб бўлгандан кейин уларнинг қонунларга мос ёки мос эмаслигини назорат қилиши мумкин ва баъзи ҳолларда зарур бўлади. Лекин бундай йўл тутиш самарали эмас. Чунки тадбир ёки дастур амалга оширилиб, унга давлатнинг, яъни солиқ тўловчиларнинг маблағлари сарфланиб бўлгандан кейин бу тадбир ёки дастур ўринсиз экани аниқланса, бу тадбир ёки дастур учун маблағлар ноўрин сарфланган,деб топиш эҳтимол тўғридир. Лекин энди ноўрин сарфланган маблағларни қайтариб бўлмайди. Шунинг учун ҳам ННТлар ўзларининг назорат қилиш ҳуқуқини ўша тадбир ёки дастур режалаштириш босқичида эканидаёқ амалга оширишлари керак. Бунинг учун муайян шарт-шароит зарур.

Маълумки, ННТлар ҳокимият функциялари ва ваколатларига эга эмас. Лекин улар давлат ҳокимият органлари фаолиятини назорат қилиш ҳуқуқига эга. Ана шу ҳуқуқ самарали ишлаши учун давлат ҳокимияти органлари фаолиятининг шаффофлигини таъминлаш зарур. Шунинг учун мамлакатимизда давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг очиқлигини таъминлаш бўйича махсус қонун қабул қилинган.

Бу қонуннинг 5-моддасида, жумладан, шундай дейилади: «Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг фаолияти тўғрисидаги ахборот жумласига қуйидагилар киради: давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари томонидан ишлаб чиқилаётган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг, норматив ва бошқа ҳужжатларнинг лойиҳалари тўғрисидаги маълумотлар». Ўзбекистон Республикасининг

«Жамоат бирлашмалари тўғрисида»ги Қонунида ҳам фуқароларнинг бирлашмалар тузиш ҳуқуқи кафолатланган: «Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги Умумий декларация»га, Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига асосланиб, ушбу Қонунда фуқароларнинг жамоат бирлашмаларини тузиш эркинлиги уларнинг ажралмас ҳуқуқи сифатида мустаҳкамлаб қўйилади. Мазкур қонунда —жамоат бирлашмаси тушунчасига таъриф ҳам берилган: «Ўз ҳуқуқлари, эркинликларини хамда сиёсат, иқтисодиёт, ижтимоий ривожланиш, фан, маданият, экология ва ҳаётнинг бошқа соҳаларидаги қонуний манфаатларини биргаликда рўёбга чиқариш учун бирлашган фуқароларнинг хоҳиширодаларини эркин билдиришлари натижасида вужудга келган ихтиёрий тузилма жамоат бирлашмасидир».

Конституциямизда давлатимиз ижтимоий давлат экани мустаҳкамлаб қўйилган. Жамоатчилик назорати давлатнинг ижтимоийлигини таъминлайдиган муҳим омилдир. Жамоатчилик назорати бўлмаган давлатни ижтимоий давлат деб бўлмайди. Жамоатчилик назорати қанчалик кучли бўлса, давлатнинг ижтимоийлик даражаси шунчалик юқори бўлади.Давлат ижтимоий ҳаётида халқ қўллаб-қувватлаган нарсаларгина яшаши керак.

Жамоатчилик экспертизаси якунларига кўра аҳоли қўллаб-қувватламайдиган нарса ва ҳодисаларга барҳам бериш зарур. Жамоатчилик назоратининг шаклларидан бири бўлган жамоатчилик экспертизаси мамлакатда юз бераётган сиёсий, иқтисодий ва маънавий жараёнларга аҳолининг муносабатини аниқлайди ва мазкур жараёнларнинг қай бири яшаши ва қай биридан воз кечилиши кераклиги тўғрсида халқнинг ҳукмини ифодалайди.

Фуқаролик жамияти институтлари жумласига жамоат бирлашмалари, сиёсий партиялар, ёшлар, хотин-қизлар ҳаракатлари, экологик ҳаракат, турли жамғармалар, уюшмалар киради. Бу институтлар том маънода жамоат бирлашмаларидир. Конституциямизнинг XIII бобида жамоат бирлашмаларига қуйидагича таъриф берилади: «Ўзбекистон Республикасида қонунда белгиланган тартибда рўйҳатдан ўтказилган касаба уюшмалари, сиёсий партиялар, олимларнинг жамиятлари, хотин-қизлар, фахрийлар ва ёшлар ташкилотлари, ижодий уюшмалар, оммавий ҳаракатлар ва фуқароларнинг бошқа уюшмалари жамоат бирлашмалари сифатида эътироф этилади.

Жамоатчилик назоратининг моҳияти давлат ҳокимияти органлари фаолиятига танқидий муносабатда бўлишдагина эмас, ана шу танқидий муносабат орқали давлатни қўллаб-қувватлашда ҳам намоён бўлади.

Фуқаролик жамияти шаклланишида фуқаролик жамияти барча институтларининг ўзаро алоқадорликда ишлаши муҳим аҳамият касб этади. Жамоатчилик назоратининг мақсади давлат ҳокимияти органларининг аҳоли олдидаги барча мажбуриятларини қандай бажараётганликларини назорат қилишдан иборат. Мамлакатни модернизациялаш, коррупцияга қарши кураш кучайтирилаётган ҳозирги шароитдажамоатчилик назоратининг роли беқиёс даражада ортади. Жамоатчилик назоратини кучайтириш мамлакатда қонунчиликни таъминлашнинг кафолати вазифасини бажаради. Давлат ҳокимияти органлари фаолияти устидан жамоатчилик назорати турли кўриниш, шакл ва усуллар ёрдамида ўтказилади. Жамоатчилик назорати турлари ва шаклларини тўла ва чуқур англаш учун қуйидаги ҳолат ва ҳодисалар ҳақида аниқ тасаввурлар ҳосил қилиш лозим:

- давлат ҳокимият органлари фаолияти устидан жамоатчилик назорати тушунчасининг мазмун ва моҳиятини таҳлил қилиш:
- жамоатчилик назоратини тартибга солиб турувчи ҳужжатларни таҳлил қилиш:
- фуқаролик жамияти институтларининг жамоатчилик назорати олиб боришдаги амалий фаолиятларини таҳлил қилиш.

Жамоатчилик назорати муайян шаклларда олиб борилади. Жамоатчилик назорати шакллари хилма хил бўлиб уларнинг асосийлари қуйидагилар:

- жамоатчилик экспертизаси; - жамоатчилик мониторинги;
- жамоатчилик тинглови;
- жамоатчилик суриштируви;
- жамоатчилик муҳокамаси;

- жамоатчилик кузатуви.

Жамоатчилик назоратининг ҳозирги шароитда бизнинг мамлакатимизда энг кўп қўлланаётган шаклларидан бири жамоатчилик тингловидир. Мазкур шакл ижтимоий аҳамиятга молик бўлган у ёки бу муаммони ҳал қилишда турли ижтимоий гуруҳларнинг манфаатларини ўзаро келиштиришга хизмат қилади. Жамоатчилик тинглови қуйидаги мақсадларни кўзлаб ўтказилади:

- ижтимоий аҳамиятга молик бўлган муаммоларни аниқлаш ва муҳокама қилиш;

- мазкур муаммони ҳал қилишдан манфаатдор бўлган томонларни аниқлаш;

- манфаатдор томонларнинг мазкур муаммо бўйича мавқеини қайд қилиш ва барча томонлар учун мақбул бўладиган қарор вариантини ишлаб чиқиш.

Жамоатчилик тинглови иштирок этаётган барча томонларнинг ўз фикр ва далилларини баён қилишини кўзда тутади. Бунда улар муҳокама қилинаётган масалага алоқадор бўлган ҳужжатлар билан танишиб чиқади.

Жамоатчилик тингловининг иштирокчилари қуйидагилар бўлиши мумкин:

- мазкур муаммони кун тартибига қўйишда ташаббус кўрсатган томон (инвестор, тайёрланган лойиҳа муаллифлари);

- маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг, маъмурият, давлат назорат идораларининг вакиллари;

- муҳокама қилинаётган масаладан манфаатдор бўлган жамоатчилик, шу жумладан, жамоат ташкилотларининг вакиллари.

Жамоатчилик тингловини ташкил этиш ва ўтказишга маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, жамоат ташкилотлари ва бирлашмаларининг вакиллари жалб этилиши лозим.

Жамоатчилик тингловининг объекти жамиятда вужудга келган муаммони ҳал қилиш бўйича тайёрланган лойиҳа бўлиши мумкин. Мабодо, лойиҳа таркибида ёпиқ маълумотлар мавжуд бўлса, лойиҳа муаллифлари жамоат тинглови учун алоҳида маъруза тайёрлашади. Шу билан бирга, муаммони ҳал қилиш бўйича тайёрланган ҳужжатнинг қисқача мазмуни кўпчилик учун тушунарли бўлган содда тилда тайёрланган бўлиши зарур.

Мамлакатимизда жамоатчилик назоратининг энг кўп тарқалган кўринишларидан бири туман ва шаҳарларда маҳаллий ҳокимият органлари раҳбарлари, хусусан ҳокимларнинг ҳудуд аҳолиси олдида муайян давр (чорак, ярим йил ёки йил) давомида режаларнинг қандай бажарилаётгани тўғрисида ахборот беришидир. Бунда ҳокимдан ташқари ҳудуддаги аҳолига хизмат кўрсатадиган барча ташкилот ва муассасаларнинг раҳбарлари ҳозир бўлишади. Тинглов давомида эришилган ютуқлар билан бир қаторда йўл қўйилган камчиликлар, режадан орқада қолиш, кўрсатилаётган хизматларнинг тўлалиги ва сифати сингари масалалар ҳам муҳокама қилинади. Бундай тингловлар мамлакатимиздаги барча ҳудудларда анъана тусини олди.

Жамоатчилик тинглови якунлари бўйича ташкилотчи қуйидаги вазифаларни бажариши зарур:

- қарор лойиҳаси бўйича тайёрланган ҳужжатга тинглов жараёнида билдирилган таклиф ва мулоҳазалар асосида тегишли ўзгаришлар киритиш;

- жамоатчилик тинглови натижаларини ҳужжатлаштириш.

Жамоатчилик экспертизаси. “Экспертиза” тушунчаси муайян масалани мутахассислар томонидан ўрганиш ва у ҳақда хулосалар беришни англатади. Ижтимоий соҳада шундай масала ва муаммолар мавжудки, уларни ўрганиш ва тадқиқ қилиш муайян қийинчиликлар билан боғлиқ. Бу қийинчиликлар ўрганилаётган масала ва муаммонинг мураккаблиги туфайли вужудга келади. Шунинг учун ҳам, жамиятда экспертиза қилишга катта эҳтиёж мавжуд.

Экспертиза қилиш, кўпинча, бирор бир ҳужжат, лойиҳа, бажарилган иш натижалари ҳақида хулоса беришни англатади. Ижтимоий экспертиза мутахассис (эксперт)лар томонидан объектнинг ҳолатини ташхислаш, унинг ҳақидаги ахборот тўғрилиги ва ишончлилигини аниқлаш, унинг кейинги тадрижини, шунингдек, бошқа объектларга таъсирини прогнозлаш ҳамда қарор қабул қилиш учун

тавсиялар ишлаб чиқишни қамраб оладиган тадқиқотдир. Экспертиза, жумладан, жамоатчилик экспертизаси тўрт функцияни бажаради:

1. Диагностик функция. Мазкур функция ўрганилаётган объектнинг ҳолатини аниқлашни ифодалайди.

2. Ахборот-назорат функцияси. Мазкур функция объект ва унинг атрофидаги муҳит ҳақидаги ахборотни ўрганиш, унинг тўғрилигива ишончлилигини аниқлаш. Агар ахборотда ноаниқлик ва нотўғри маълумотлар бўлса, уларга тегишли тузатишлар киритишни билдиради.

3. Прогностик функция. Мазкур функция ўрганилаётган объектнинг яқин, ўрта ва узоқ истиқболда қандай ҳолатга ўтиш эҳтимолини аниқлашни билдиради.

4. Лойиҳалаш функцияси. Мазкур функция ўрганилаётган объектни экспертиза қилиш натижаларииижтимоий лойиҳалаш ва қарорлар қабул қилишда қўллашни назарда тутади.

Жамоатчилик экспертизасининг объектлари давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг фаолияти, ижтимоий институт ва жараёнлар, концепциялар, меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар бўлиши мумкин. Жамоатчилик экспертизасидан ўтказиш лозим бўлган объектларнинг барчасини санаб ўтиш жуда кўп вақт талаб қилади. Умумлаштириб айтганда, жамоатчилик экспертизасининг объекти давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг қонунларга мослиги ёки мос эмаслигидан ташқари, ижтимоий, сиёсий аҳамиятга молик барча фаолият ва жараёнлар бўлиши мумкин. Лекин жаҳондаги мамлакатлар ўз тараққиётининг турли босқичларидаги эҳтиёжларидан келиб чиқиб жамоатчилик назоратининг турли қирралари ёки объектларига оид қонунлар қабул қилиши мумкин. Жамият, ижтимоий гуруҳ ёки алоҳида шахслар ҳаёти ва фаолиятига ижобий ёки салбий таъсир ўтказиши мумкин бўлган ҳар қандай ҳужжат ва қарорлар экспертизадан ўтказилиши мумкин.

Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари қабул қилган ёки қабул қилмоқчи бўлган қарорлар қуйидаги ҳолларда экспертизадан ўтказилиши тавсия этилади:

- қабул қилинган ёки қилинаётган қарорларнинг аҳоли ҳаёт фаолиятига ва турмуш даражасига ўтказадиган таъсири миқёсини аниқлаш зарур бўлганда;
- қабул қилинган қарорни амалга оширишнинг оқибатлари турли ижтимоий гуруҳлар, турли ҳудудлар ҳаётида вужудга келтирадиган оқибатлари қай даражада турли-туман бўлиши мумкинлигини аниқлаш зарур бўлганда;
- қабул қилинган қарор ва ҳужжатлар тўғрисида турли-туман, бирбирига зид фикрлар мавжуд бўлганда;
- қабул қилинган ёки тайёрланган қарор етарли асосланмаганда. Унинг ижобий ва салбий оқибатлари қандай бўлиши аниқ бўлмаганда;
- қарор қабул қилаётган орган мазкур қарорнинг оқибатларини башорат қилишга эҳтиёж сезганда;
- бир-бирига зид бўлган қарор вариантлари мавжуд бўлганда.

Бизнинг мамлакатимизда жамоатчилик назорати бўйича тайёрланган қонун лойиҳаси бўйича ўтказиладиган жамоатчилик экспертизасининг мақсади давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг амалдаги қонунларга мослигини, шунингдек, мазкур қарорлар фуқаролар манфаатларига ҳамда жамоатчилик фикрига қай даражада мослигини аниқлашдан иборат.

Жамоатчилик экспертизаси мураккаб жараён бўлганлиги туфайли, унинг объективлиги ва холислигига эришишнинг асосий йўли экспертларнинг ҳамкорликда иш олиб боришидир.

Жамоатчилик назоратининг мониторинг шакли. Жамоатчилик назоратининг мониторинг шакли дастлаб атроф-муҳитдаги ўзгаришларни ўрганишда қўлланган. Масалан, Ўзбекистонда назоратнинг мониторинг шакли Оролбўйи минтақасида бир қатор ҳолат ва кўрсаткичларни кузатиш мақсадида ўтказилган. Жамоатчилик назоратига экология соҳасидан кириб келган мазкур усул, кейинчалик, жамият ҳаётининг бошқа соҳаларида ҳам қўллана бошлади.

Жамоатчилик мониторингининг бошқа тадқиқот усулларидан афзаллиги шундаки, унинг ёрдамида ижтимоий кўрсаткичларнинг кенг доираси бўйича олинадиган маълумотларни мунтазам тўлдириб ва уйғунлаштириб бориш имкони пайдо бўлади. Ахборотларни ана шундай тўлдириш ва уйғунлаштириш асосида мунтазам янгиланиб турувчи ахборот банки яратилади. Айни мана шу афзаллиги жамоатчилик мониторингининг кенг тарқалиши учун асос яратмоқда.

Жамоатчилик мониторинги жамоатчилик фаоллигининг янги шакли бўлиб, муайян тизимлар тўғрисида мунтазам ва илгарилаб борувчи ахборот олиш имконини беради. Олинган ахборотларда тизимнинг ҳолати мониторинг кўрсаткичлари ёрдамида ифодаланади. Мониторинг кўрсаткичлари комплекслик ва интегративлик мезонлари асосида шаклланади. Комплекслик тушунчаси тизимнинг турли таркибий қисмлари тўғрисида ахборот олишни англатса, интегративлик мезони олинаётган ахборотнинг ўша таркибий қисмлари ўзаро таъсирини ифодалашни таъминлайди. Мазкур ахборотлар тизимдаги миқдорий ва сифат ўзгаришларни ўзаро алоқадорликда ифодалайди.

«Мониторинг» тушунчаси муайян объектларнинг ҳолати тўғрисида махсус ташкил этилган тизимли кузатишни англатади. Масалан, атрофмуҳитни мониторинг қилиш табиатдаги объектларнинг ҳолати ва улардаги ўзгаришларни кузатишни англатади.

Жамоатчилик мониторинги нодавлат нотижорат ташкилотлар ва умуман, фуқаролик жамияти институтлари томонидан давлат ҳокимияти органлари фаолиятининг амалдаги қонунчиликка мос ёки мос эмаслигини назорат қилиш мақсадида амалга оширилади. Жамоатчилик мониторинги давлат ҳокимияти органлари фаолиятига баҳо бериш билан бирга, зарур бўлган ҳолларда уларни коррекция қилиш имконини ҳам яратади.

Жамоатчилик мониторинги қуйидаги тамойилларга асосланиб ўтказилади:

- тизимлилик ва холислик;
- қонунийлик ва очиқлик;
- олинаётган маълумотларнинг ишончлилиги.

Ижтимоий аҳамиятга молик дастурларни жамоатчилик мониторингидан ўтказишнинг мақсади мазкур дастурларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишни такомиллаштириш бўйича тавсиялар ишлаб чиқишдир. Бундай тавсиялар мониторинг натижаларини жамоатчилик муҳокамасидан ўтказиш асосида қабул қилинади.

Жамоатчилик мониторинги бир неча усуллардан фойдаланиб ўтказилади. Бундай усуллар жумласига қуйидагиларни киритиш мумкин: статистик таҳлил; бюджет таҳлили; ҳуқуқий таҳлил; сўровномалар; интервью.

Жамоатчилик муҳокамаси. Жамоатчилик муҳокамаси ижтимоий аҳамиятга молик бўлган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар, меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларнинг лойиҳалари, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг қарор, буйруқ ва фармойишлари, шунингдек, ижтимоий аҳамиятга молик бўлган бошқа ҳужжат ва материалларни таҳлил қилишга бағишланади. Амалдаги меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар бўйича жамоатчилик муҳокамаси уларга ўзгаришлар киритиш, ёки уларни янги таҳрирда қабул қилиш зарур бўлган ҳолларда жамоатчилик фикри ҳисобга олинишини таъминлаш мақсадида ўтказилади.

Жамоатчилик муҳокамаси ўз моҳиятига кўра, ижтимоий-сиёсий жараён бўлиб, давлат бошқарувида сиёсий қадриятларни, яъни фуқароларнинг сиёсатни ишлаб чиқишдаги иштирокини таъминлашга қаратилган бўлади. Давлат бошқаруви учун сиёсий қадриятлардан ташқари, ҳуқуқий қадриятлар ҳам хос бўлиб, улар сиёсий қарорлар қабул қилиш чегараларини белгилаб беради, алоҳида фуқароларнинг ва хўжалик юритувчи субъектларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилади. Қарорлар қабул қилишда сиёсий ва ҳуқуқий қадриятлардан ташқари, бошқарув қадриятлари ҳам мавжуд бўлиб, улар қонунларни амалга тадбиқ қилиш жараёнида намоён бўлади. Ҳуқуқий қадриятлар жумласига ҳуқуқнинг устуворлиги, тенглик кабилар кирса, бошқарув қадриятларига бошқарув органлари фаолиятининг самарадорлиги, оптималлиги кабиларни киритиш мумкин.

Жамоатчилик суриштируви. Жамоатчилик суриштируви кенг жамоатчиликка маълум бўлмаган ва кам ўрганилган, айни пайтда, жамоатчилик қизиқишини уйғотган муаммони атрофлича ва батафсил тадқиқ этиш мақсадида ўтказилади. Жамоатчиликнинг қизиқишини уйғотадиган масалалар жумласига жиноятчиликни фош этиш ёки олдини олиш, жамоат тартибини бузиш, коррупция ва адолатсизликни фош этиш, одамларнинг саломатлиги ва хавфсизлигини ҳимоя қилиш, ижтимоий муҳим масалалар бўйича етарли маълумот асосида қарорлар қабул қилиниши учун зарур бўлган ахборотни оммалаштириш кабиларни киритиш мумкин.

13.3.Ваколатли фуқаролик жамияти институтларининг давлат ҳокимияти органлари устидан жамоатчилик назорати.

Жамоатчилик назорати: давлат органлари ходимларининг қонунга риоя этиши, вазифасига масъулият билан ёндашишини таъминлайди Давлат органлари самарали фаолият юритишида жамоатчилик назорати муҳим ўрин тутади. Мазкур институтнинг давлат органлари ходимлари қонунга риоя этиб, вазифа ва мажбуриятларини масъулият билан адо этишида таъсир доираси юқори. Зеро, халқ ҳокимиятчилиги принципи Конституциямизнинг асосий принципларидан биридир. Жумладан, фуқаролар жамият ва давлат ишларини бошқаришда иштирок этиш ҳуқуқига эга. Бу каби иштирок этиш йўлларидан бири – давлат органлари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини амалга оширишдир. Ҳаётимизда назоратнинг жуда кўп турлари учрайди. Булар прокурор назорати, маъмурий ва молиявий назорат, божхона, солиқ назорати ва ҳоказо. Савол туғилади, жамоатчилик назоратининг булардан нима фарқи бор? Жамоатчилик назоратининг бошқа назорат турларидан асосий фарқи шундаки, жамоатчилик назоратининг объекти – давлат органлари фаолиятидир. Бу жиҳатлар 2018 йил 13 апрелда кучга кирган “Жамоатчилик назорати тўғрисида”ги қонунда тўлиқ очиб берилди. Қонуннинг мақсади давлат органлари ва муассасалари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини ташкил этиш ҳамда амалга ошириш соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборат. Жамоатчилик назорати одатда профессионал, тизимли, махсус малака талаб қиладиган, ихтисослашган назорат ҳисобланмайди.

Мазкур назорат ижтимоий-сиёсий аҳамият касб этади. Жамоатчилик назорати бошқа назорат турларидан ўзининг субъектлари билан фарқланади. Бошқа назорат турларида давлат органи мансабдор шахс бўлиб, махсус маълумотга эга шахслар муайян тартибга солинган тартиб-таомилларга риоя қилган ҳолда назоратни ўтказади ҳамда бу назоратни ўтказиш мажбурий. Жамоатчилик назоратида эса фуқаролар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, нодавлат нотижорат ташкилотлари, оммавий ахборот воситалари қатнашишлари мумкин. Улар ихтиёрий равишда, очиқ, ошкора жамоатчилик назоратини амалга оширади. Яна бир ҳолатни кўздан қочирмаслигимиз лозимки, айримлар «Фуқаро сифатида қонун менга имкон берди, энди бемалол хоҳлаган давлат органини бориб назорат қиламан», деган тушунчага бормаслиги лозим. Қонуннинг 5- моддасида белгиланган асосий принципларда бундай ҳолатларнинг олдини олиш учун назорат қонун ҳужжатлари талабларига риоя қилган ҳолда, оммавий ва очиқ, холис ва беғараз, давлат органлари, уларнинг мансабдор шахслари фаолиятига асоссиз аралашувга ва уларга ғайриқонуний таъсир кўрсатишига йўл қўймасдан ўтказилиши зарурлиги белгилаб қўйилди.

Ушбу талабларга риоя қилмаслик жамоатчилик назорати тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш, деб ҳисобланиши мумкин. Мазкур назорат ўз натижалари билан бошқа назорат турларидан фарқланади. Жамоатчилик назоратининг натижаларига кўра баённома, хулоса, маълумотнома шаклида ёхуд қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа шаклда якуний ҳужжат тайёрланиши мумкин. Яъни давлат назоратидан фарқли ўлароқ якуний ҳужжат тайёрлаш мажбурий эмас. Якуний ҳужжат ахборот ва тавсия хусусиятига эга бўлади. Унда баён этилган ахборот, тавсия ва таклифлар давлат органлари томонидан мажбурий тартибда кўриб чиқилади ҳамда улар юзасидан қонуний қарорлар қабул қилинади. Бунда давлат органи жамоатчилик назорати натижасида тайёрланган ҳужжатни бажаришга эмас, балки кўриб чиқишга мажбур ҳисобланади. Қонуннинг 6-моддасида жамоатчилик назоратининг 8 та шакли аниқ равшан белгилаб қўйилди. Бу шаклларга давлат органларига мурожаатлар ва сўровлар, давлат органларининг очиқ ҳайъат мажлисларида иштирок этиши кабилар киради. Жамоатчилик муҳокамаси, жамоатчилик эшитуви, жамоатчилик мониторинги, жамоатчилик экспертизаси, жамоатчилик фикрини ўрганиш ҳам шулар жумласидандир. Қонунда назорат шаклларини амалга оширишда жамоатчиликка алоҳида урғу берилмоқда. Бу эса коллегиалликни, ташкилий уюшганликни талаб этади. Қолаверса, бу масала моҳиятини тушунмаган одамлар томонидан турли хил суиистеъмолликларга йўл қўймасликнинг олдини олишга қаратилган. Лекин, бу жиҳат, фуқаро жамоатчилик назоратида иштирок этмайди, дегани эмас. Ушбу назорат шакллари очиқ, ошкора ўтказилади. Унда муҳокама этилаётган масала ўз ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига дахлдор бўлган ёки дахлдор бўлиши мумкин бўлган шахслар

иштирок этиши, ўз фикрини эркин билдириш ва таклифлар киритишга ҳақли. Қонуннинг энг муҳим қисмини жамоатчилик назорати субъектлари ва давлат органларининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари ташкил этади.

Чунки ҳар қандай муносабатда ҳуқуқ ва мажбурият муносабатнинг асосини ташкил қилиб, ундан жавобгарлик келиб чиқади. Қонунда жамоатчилик назорати субъектларининг тадбирлар ўтказиш ташаббуси билан чиқиш, зарур бўлган ахборотни давлат органларидан сўраб олиш, назорат натижаларига кўра таклифлар ва тавсиялар тайёрлаш ҳамда уларни тегишли органларга кўриб чиқиш учун юбориш, тегишли материалларни ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга юбориш, судга шикоят қилиш, жамоатчилик назорати натижаларини эълон қилиш каби ҳуқуқлари мустаҳкамланган. Экспертлар фикрича, жамоатчилик назорати давлат назоратидан фарқли равишда асосий мақсади, кимнидир жазолаш эмас, балки қабул қилинаётган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда, дастурларда жамоатчилик манфаатлари, фикрини ҳисобга олдириш, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари, жамият манфаатларининг ҳимоясини, ижтимоий ва жамоатчилик манфаатларига дахлдор бўлган вазифалар ва функцияларни, давлат хизматларини самарали кўрсатилишини таъминлаш ҳисобланади. Жамоатчилик назорати натижаларини эълон қилиш чораси ҳам ривожланган демократик давлатлар тажрибасида қўлланиладиган ижтимоий-сиёсий таъсир воситаси ҳисобланиб, тегишли мансабдор шахслар фаолияти жамоатчилик орасида кенг муҳокамаларга, танбеҳларга сабаб бўлади.

Маълумки, ҳуқуқ бўлган жойда мажбурият ҳам бўлади. Шу маънода жамоатчилик назорати субъектларининг қонун ҳужжатлари талабларига, қонунда белгиланган, давлат органларининг фаолияти билан боғлиқ бўлган чекловларга риоя этиш, давлат органларининг, улар мансабдор шахсларининг ўз ваколатлари доирасида амалга оширадиган фаолиятига аралашмаслик, давлат органларининг фаолият кўрсатиши, шунингдек, мансабдор шахсларнинг фаолияти учун тўсиқлар яратмаслик, фуқароларнинг шаъни ва қадр-қиммати камситилишига, уларнинг шахсий ҳаётига аралашишга йўл қўймаслик каби мажбуриятлари ўз ифодасини топган. Қонунни қабул қилиш ишнинг бир қисми, қолгани унинг ижросини таъминлашдир. Қонунда кўрсатиб ўтилган жамоатчилик назорати шакллари, томонларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини амалга оширишнинг ташкилийҳуқуқий механизмларини ишлаб чиқиш зарур- Жамоатчилик назорати: давлат органлари ходимларининг қонунга риоя этиши, вазифасига масъулият билан ёндаши…

Шу маънода, жамоатчилик назорати самарали фаолият кўрсатиши учун фуқаролик жамиятининг асоси бўлган ўрта синф – мулкдорлар қатлами уюшиши, давлат ҳокимияти органлари фаолиятида очиқлик ва шаффофлик кенг таъминланиши, фуқаролар ва давлат хизматчиларида сиёсий-ҳуқуқий онг ва маданияти талаб даражасида бўлмоғи зарур. Бунда бугунги кунда 9 минг 200 дан зиёдни ташкил этаётган нодавлат нотижорат ташкилотлари қонунда ифодаланган ҳуқуқларини амалга ошириш учун ўз "йўл хариталари"ни ишлаб чиқиши мақсадга мувофиқдир. Қонун ижросини самарали таъминлашда 2018 йил 4 майда тузилган Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Фуқаролик жамиятини ривожлантириш бўйича маслаҳат кенгашининг ўрни ва роли жуда муҳим. Маслаҳат кенгашининг асосий вазифалари фуқаролик жамиятини ва кенг жамоатчиликни ташвишлантираётган долзарб масалаларни муҳокама қилиш, шунингдек, мазкур секторнинг ҳолати ва ривожланиш тенденцияси ҳақида Президентни мунтазам хабардор қилиш, жамоатчилик назоратини амалга ошириш, масъул институтларнинг жамият бошқарувидаги иштирокини кенгайтириш учун қулай шароитлар яратиш масалалари бўйича Ўзбекистон Республикаси Президентига таклифлар киритиш белгиланган. Хулоса қилиб айтганда, жамоатчилик назоратининг қонуний асослари яратилгани жамиятнинг давлат билан ўзаро самарали алоқасини таъминлашда муҳим асос бўлди. Бу одамларнинг кайфияти, мамлакатда кечаётган ўзгаришларга муносабатини аниқлаш, жамиятда манфаатлар мувозанатини таъминлаш ғоясини изчил амалга оширишга хизмат қилади.

13.4.Давлат органлари фаолиятининг очиқлигини таъминлаш механизмлари.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясида, юқорида айтилганидек, халқ ҳокимиятчилиги, кенг жамоатчиликнинг, ҳар бир фуқаронинг давлат бошқарувида иштирокини ҳуқуқий асослаб «давлатнинг бирдан-бир ва ягона манбаи халқдир», деб алоҳида таъкидланган. Асосий қонуннинг ана шу талабларидан келиб чиқиб, Ҳаракатлар стра- тегиясида демократик ислоҳотларни чуқурлаштириш ва мамлакатни модернизация қилишда Олий Мажлис ва **жамоатчилик**

назоратининг ролини янада кучайтириш масалалари жиддий равишда кўтарилган. Мурожаатномада бу фикрлар амалий жиҳатдан янада ривожлантирилди.

Эркин фуқаролик жамиятини барпо этиш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш борасида амалга ошираётган ислоҳотларимизда нодавлат нотижорат ташкилот- ларининг ўрни ва роли беқиёс эканини алоҳида қайд этиш жоиз.

Аммо ана шундай муҳим саъй-ҳаракатларга қарамасдан, аҳолининг муаммоларини тизимли ўрганиш, уларни аниқ ҳал этиш, айниқса, ижтимоий шароити оғир аёлларни қўллаб-қувватлаш, ёшлар ва хотин-қизлар ўртасида ҳуқуқбузарлик ва жиноятчилик- нинг олдини олиш, уларни иш билан таъминлаш масалаларида бу ташкилотларнинг иштироки етарли даражада сезилмаяпти. Улар фақат номига йиғилишлар ўтказиш билан машғул бўлиб қолмоқда.

Мурожаатномада нодавлат нотижорат ташкилотлари айтилган танқидий гаплардан хулоса чиқариб, ўз фаолиятида бурилиш ясайди, деб ишонч билдирилди.

Мазкур жамоатчилик кенгашлари давлат органлари фаолиятининг очиқлигини таъминлайдиган, уларни аҳоли билан бевосита боғлайдиган кўприк вазифасини ба- жариши лозим.

Ўзбекистонда ҳуқуқий давлат, очиқ фуқаролик жамияти барпо этилмоқда. Бунда фуқароларнинг жамоат уюшмаларига бирлашиши, давлат ва жамият бошқарувида иштирок этиши каби конституциявий ҳуқуқлари таъминланган. Ушбу ҳуқуқни амалга ошириш учун нодавлат нотижорат ташкилотларининг турли шакллари — жамоат фонд- лари, жамоат ташкилотлари, сиёсий партиялар, касаба уюшмалари, хайрия ташки- лотлари кабиларни тузиш имкониятини берадиган қонунчилик базаси барпо этилган. Ўтган давр мобайнида нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамияти институтларининг ҳуқуқий мақомини, роли ва аҳамиятини кучайтиришга қаратилган 200 дан ортиқ қонун ҳужжатлари қабул қилинган бўлиб, уларнинг сони йилдан-йилга ошиб бормоқда.

Маълумки, ННТнинг жамият ичига чуқур кириб бориши ва самарали фаолият кўрсатишида 2007 йилда қабул қилинган «Нодавлат нотижорат ташкилотлар фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида»ги Қонун муҳим аҳамият касб этди. Шу билан бирга, бу соҳанинг институционал базаси ҳам шакллантирилди.

Давлат ташкилотлари фаолиятини жамоатчилик томонидан назорат қилишдан мақсад фуқароларни давлат ташкилотлари, ўз фаолияти жараёнидаги қонуний ҳуқуқи, эркинлиги ва манфаатларига риоя қилдиришгина эмас, балки жамоатчиликнинг эҳтиёж ва иродаси давлат миқёсидаги ваколатлари амалга оширишнинг меъёрий механизмини қўллаб-қувватлашдан иборатдир. Лекин бунда масъулият ва жавобгарлик тамойиллари- гина эмас, балки ҳуқуқий муносабатлар субъектининг зиммасидаги назорат масъулияти ва назорат тарзида юкланган фуқаролик мажбуриятларини психологик қабул қилиш ҳам ҳисобга олиниши шарт.

Жамоатчилик назоратидан кўзланган мақсадларга эришиш учун назорат ташкилот- лари олдида турган вазифаларни аниқ ойдинлаштириб олиш муҳим аҳамият касб этади. Давлат ташкилотларини назорат қилишда асосий вазифалар қуйидагилардан иборат:

биринчидан, давлат ташкилотлари томонидан меъёрий талабларга риоя қилинишини назорат қилиш;

иккинчидан, давлат ташкилотлари томонидан қабул қилинаётган ҳуқуқий ҳужжатларнинг қонунга мувофиқлигини назорат қилиш;

учинчидан, давлат ташкилотлари фаолиятининг ташкил этилиши ва амалга ошири- лиши бўйича бошқарувга оид қарорларининг жамият манфаатларига мувофиқлигини назорат қилиш;

тўртинчидан, давлат ташкилотлари учун белгиланган бурч, масъулият, хизмат интизоми, ҳамда уларнинг зиммасига юкланган мажбуриятларнинг ўз вақтида тўлиқ бажарилишини назорат қилиш;

*бешинчидан,*давлат ташкилотларининг кадрлар таркибини танлаш, жойлаштириш, малакасини ошириш бўйича назорат;

олтинчидан, фуқароларнинг қонун томонидан ҳимояланадиган ҳуқуқ ва эркин- ликлари ҳамда манфаатлари ҳимоя қилинишини назорат қилиш;

еттинчидан, моддий, молиявий ва бошқа захираларнинг оқилона тақсимланиши ва ишлатилишини ҳамда тежамкорликка амал қилишни назорат қилишдир.

Қонунчиликнинг ҳозирги тизимига мувофиқ, давлат ташкилотларининг фа- олиятини ижтимоий-ҳуқуқий назорат қиладиган субъектлар сифатида.

1) Давлат ҳудудида белгиланган қонуний тартибда рўйхатга олинган жамоатчилик ташкилотлари (сиёсий партиялар, ижтимоий барлашмалар, касаба уюшмалари, ҳуқуқий ҳимоя ҳаракатлари);

2) ижтимоий кенгашлар (палаталар);

3) оммавий ахборот воситалари;

4)давлат фуқаролари амалга оширади

Жамоатчилик назорати субъектлари бир пайтнинг ўзида ҳам ҳуқуқий, ҳам иж- тимоий назорат механизмларидан фойдаланишлари мумкин. Ҳуқуқий механизмлар қўлланилганда, жамоатчилик назорати субъектлари давлат ташкилотлари ёки фуқаролар хизматида бўлган масъул шахслар томонидан қонун бузилишлари аниқланган ҳолатларда зарур чора-тадбирларни қабул қилиш мақсадида турли давлат ҳокимияти ташкилотла- рига нисбатан конституциявий ҳуқуқни ишга туширишади. Хизматчи фуқаролар фао- лиятида камчиликлар аниқланган ҳолатларда эса назорат таъсири жамоатчилик фикри институти (референдум, сайловлар, давлат муаммоларини ҳал қилишда жамоатчилик иштироки, сўровлар, анкеталар ва бошқа тадбирлар) орқали амалга оширилади.

Ахлоқий меъёрларга асосланган мазкур ижтимоий институтдан фойдаланган ҳолда, жамоатчилик назорати субъектлари тартиббузарлик ҳолатларини аҳолига ошкора қилишади ва уларга нисбатан салбий муносабат шакллантиришади, яъни сиёсий объек- тивлик вазиятини юзага келтиришади. Кўп ҳолларда давлат томонидан мажбурлашдан кўра жамоатчилик танбеҳи ва айблови таъсирчан бўлади.

Ана шу тарзда фуқаролик жамиятини шакллантиришда давлат сиёсатининг устувор йўналишлари ва тамойилларини рўёбга чиқариши ва такомиллаштириш, шунингдек, нодавлат нотижорат ташкилотларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига риоя этилишини таъминлашга, уларга ижтимоий ҳаётда иштирок этиш учун тенг ҳуқуқий имкониятлар яратиб беришга муҳим аҳамият берилмоқда.

Давлатимиз раҳбари томонидан ишлаб чиқилган Концепция доирасида бир қатор муҳим қонунлар, жумладан, «Ижтимоий шериклик тўғрисида»ги, «Экологик назорат тўғрисида»ги, «Парламент назорати тўғрисида»ги, «Давлат бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлиги тўғрисида»ги қонун ҳужжатлари қабул қилинди. Улар ННТ фаолиятини кучайтириш билан бирга, учинчи секторнинг давлат органлари билан ижтимоий шериклик асосида ҳамкорлик қилиши, табиатни муҳофаза қилиш устидан жамоатчилик назоратини ўрнатиши, давлат органлари фаолиятининг очиқлигини таъ- минлаш масалалари бўйича ҳуқуқ ва имкониятларини кенгайтирди. Нодавлат нотижорат ташкилотларнинг самарали ва эркин фаолият кўрсатиши учун бир қанча имтиёзлар берилди. Жумладан, юридик шахслардан олинадиган фойда солиғи, сув ресурсларидан фойдаланганлик учун, мол-мулкига солинадиган солиқ, ер солиғи ва бошқа солиқлардан, шунингдек, нодавлат нотижорат ташкилотлари ўз ҳуқуқлари ва қонуний манфаатла- рини бузадиган давлат органларининг ғайриқонуний қарорлари, уларнинг мансабдор шахсларининг амалдаги қонунларга зид ҳаракатлари ёхуд бефарқлиги, сансалорлиги ва ўзибўларчилик иллатлари устидан судга шикоят қилганда давлат божи тўлашдан озод этилди.

Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни чуқурлаштириш ва фуқаролик жа- миятини ривожлантириш концепциясида белгиланган ислоҳотлар натижасида ННТ тизимини кенг ривожлантириш, энг муҳими, уларни ташкил этиш ҳамда фаолиятини йўлга қўйиш борасида ортиқча тўсиқлар олиб ташланди, бюрократик иллатларга, ортиқча қоғозбозликка барҳам берилди. Шунингдек, ННТ учун қонунчиликдаги ай- рим ташкилий-ҳуқуқий механизмлар ҳамда тартиб-таомилларни такомиллаштириш ва соддалаштириш мақсадида 2013 йил 12 декабрда Ўзбекистон Республикаси Пре- зидентининг «Фуқаролик жамияти институтларини ривожлантиришга кўмаклашиш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Қарори қабул қилинди. Қарорга

Фуқаролик жамиятини барпо этиш даврида жамоат бирлашмаларининг фаолияти асосан қуйидаги мақсадларни амалга оширишга қаратилади.

- жамоат ташкилотлари фаолиятининг Конституция ва мавжуд қонунлар доирасида бўлишини таъминлаш;
- жамоат ташкилотларининг Ўзбекистон Республикаси Президентининг жамиятимизда сиёсий ва ижтимоий барқарорликни сақлаш, жамиятни ҳар томонлама ислоҳ қилиш ғояларини ҳаётга татбиқ қилишда фаол иштирок этиши;
- ўз фаолиятининг устувор йўналишларини бозор муносабатларига ўтиш, жамияти- миздаги боқимандалик, лоқайдлик, ижтимоий пассивлик, мутелик руҳиятини барҳам топтириш, халқимизда миллий ғурур ва ифтихор, ватанпарварлик, янги комил инсонни шакллантириш, ишбилармонлик ва тадбиркорлик фазилатлари ва хислатларини шакл- лантиришга сафарбар этиш;
- жамоат бирлашмалари аъзоларининг ўз низомларидаги ҳуқуқларини ҳимоя қи- лиш ва уларнинг манфаатларини қондиришга имкониятлар яратиш;
- жамоат ташкилотларининг давлат ҳокимияти ва бошқарув идоралари қарорла- рини

тайёрлашда кенг иштирок этиши;

- жамоат бирлашмалари билан давлатнинг ҳамкорлигини ривожлантириш, уларни илғор мамлакатлар тажрибаси асосида фаолият кўрсатиши учун ўзи ўзини мустақил бошқариш, демократик меъёрларга амал қилган ҳолда фаолият кўрсатиш бўйича таж риба ва анъаналарни эгаллаш.

Шуни таъкидлаш керакки, энди ННТ давлат органлари учун фақат назорат объекти эмас, балки, энг фаол ҳамкорларга, хусусан, Адлия вазирлиги ўзининг барча асосий фаолият йўналишлари бўйича ННТ билан ҳамкорлик қиладиган масъул расмий-ҳуқуқий органга айланди. Жумладан, ҳуқуқий тарғибот, инсон ҳуқуқларини, тадбиркорлар, хорижий инвесторлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, қонун ҳужжатлари лойиҳаларини тайёрлаш, уларни экспертиза қилиш йўналишларидаги ННТ масъулияти оширилди. Натижада вазирлик қатор йирик ННТлар билан ҳамкорлик тўғрисида меморандумлар имзолади.

«Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни лойиҳаси 2017 йилнинг 25 апрелида парламент томонидан қабул қилинди. Шуни таъкидлаш керакки, энди ННТ давлат органлари учун фақат назорат объекти эмас, балки, энг фаол ҳамкорларга, хусусан, Адлия вазирлиги ўзининг барча асосий фаолият йўналишлари бўйича ННТ билан ҳамкорлик қиладиган масъул расмий-ҳуқуқий органга айланди. Жумладан, ҳуқуқий тарғибот, инсон ҳуқуқларини, тадбиркорлар, хорижий инвесторлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, қонун ҳужжатлари лойиҳаларини тайёрлаш, уларни экспертиза қилиш йўна- лишларидаги ННТ масъулияти оширилди. Натижада вазирлик қатор йирик ННТлар билан ҳамкорлик тўғрисида меморандумлар имзолади.

Шу тариқа Ҳаракатлар стратегияси асосида даелат бошқарувмни ислоҳ қилиш еа жамоатчилик бошқаруви катта эътибор берилмоқда. Бу бевосита Ўзбекистон Республикаси белгиланганидек, халқ ҳокимиятчилиги бўйича энг муҳим талабдир. Зотан, жамоатчилик бошқаруви - давлат бошқарувини ва демократлаштиришнинг асосий шарти. Аҳолининг давлат фаол таъминлаш уни эркинлаштиришнинг асосидир.

Президент Шавкат Мирзиёев ташаббуси билан халқ қабулхоналарининг ташкил этилиши эса давлат бошқарувида янги босқични бошлаб берди.

13.5.Жамоатчилик назорати тўғрисидаги қонуннинг қабул қилиниши ва унинг аҳамияти.

Жамият ҳаётидаги энг долзарб, аҳолини, уларнинг муайян қатламини ташвишга солаётган муаммоларни ҳал этиш учун жамоатчилик назорати муҳим. Қолаверса, жамоатчилик назоратининг мавжудлиги демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти тараққиётининг муҳим шартидир.

Айнан жамоатчилик назорати орқали фуқаролар ва жамоат тузилмалари жамият ҳаётидаги муаммоларнинг ечимини топишга эришадилар. Демак, жамоатчилик назорати институтини эркин фуқаролик жамияти барпо этишнинг, шунингдек, давлат ва жамоат ташкилотлари ўртасидаги самарали ҳамкорликни ташкил этишнинг муҳим воситаси дейиш мумкин.

Шу маънода, мамлакатимизда ниҳоят **“Жамоатчилик назорати тўғрисида”**ги қонуни қабул қилинди ва 2018 йил 13 апрель куни матбуотда эълон қилинди.

Ўзбекистонда жамоатчилик назоратини амалга оширишнинг ташкилий-ҳуқуқий механизмларини мустаҳкамлашга қаратилган ислоҳотлар босқичма-босқич ўтказилмоқда. Аввало, Конституциямизда давлатнинг жамият олдидаги масъуллиги мустаҳкамлаб қўйилди. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 2-моддасига мувофиқ давлат органлари ва мансабдор шахслар жамият ва фуқаролар олдида масъулдирлар. Шунингдек, 2014 йил 16 апрелда қабул қилинган қонунга асосан, Конституциямизнинг 32-моддаси жамоатчилик назоратини амалга оширишга оид янги норма билан тўлдирилди. Асосий қонунда бундай нормаларнинг акс этиши, жамоатчилик назорати институтига конституциявий-ҳуқуқий мақом берди. Шу билан бирга, жамоатчилик назоратини амалга оширишга оид қонунчилик тизимининг шаклланишига замин яратди.

Юқоридаги ислоҳотларнинг мантиқий давоми сифатида Ўзбекистон Республикасининг “Жамоатчилик назорати тўғрисида”ги қонуни қабул қилинди.

Мазкур Қонун билан жамоатчилик назоратининг субъектлари, уни амалга ошириш шакллари ва ҳуқуқий механизмлари аниқ белгилаб берилди.

Қонунда жамоатчилик назорати субъектлари сифатида Ўзбекистон Республикаси, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, оммавий ахборот воситалари, шунингдек, жамоатчилик кенгашлари, комиссиялар белгиланган. Улар бир сўз билан айтганда, фуқаролик жамияти институтлари ҳисобланади.

Қонуннинг 6-моддасида жамоатчилик назоратининг қуйидаги саккизта шакллари белгиланган:

- давлат органларига мурожаатлар ва сўровлар;
- давлат органларининг очиқ ҳайъат мажлисларида иштирок этиш;
- жамоатчилик муҳокамаси;
- жамоатчилик эшитуви;
- жамоатчилик мониторинги;
- жамоатчилик экспертизаси;
- жамоатчилик фикрини ўрганиш;
- фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан ижро этувчи ҳокимият органларининг, бошқа ташкилотлар ва муассасаларнинг ҳисоботларини эшитиш.

Айнан ушбу шакллар орқали давлат ва нодавлат ташкилотлари ҳамкорлигини ўрнатиш, бу орқали таъсирчан жамоатчилик назоратини ўрнатиш мумкин. Масалан, жамоатчилик назорати субъектлари давлат органларига аризалар, шикоятлар ва таклифлар билан мурожаат қилишга, шунингдек, қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда уларга сўровлар юборишга ҳақли. Фуқаролик жамияти институтлари муайян ҳудудда аҳолини ташвишга солаётган масала юзасидан мурожаат ёки сўров юбориш орқали мазкур муаммони ҳал этишга кўмак бериши мумкин.

Дарҳақиқат, “Жамоатчилик назорати тўғрисида”ги қонунда яна бир муҳим қоида мустаҳкамландики, уни тўғри ва самарали қўлланиши келгусида давлат ва фуқаролик жамияти институтлари ҳамкорлигини янада ривожлантиришга хизмат қилади. Айнан сиз айтган жиҳатларни назарда тутмоқдаман. Агар, мазкур норма амалда тўғри ва мақсадли қўлланса, муайян давлат органи раҳбари ўз фаолиятини яхшилаш, унга четдан баҳо бериш мақсадида фуқаролик жамияти институтларига жамоатчилик назоратини амалга ошириш юзасидан ташаббус билан чиқади. Натижада ўз ишидаги айрим камчиликлар, қонуний фаолияти давомида эътибор қаратилиши лозим бўлган масалалар ҳамда фойдаланилмаган имкониятлари ҳақида қўшимча маълумотлар олиб, ўз фаолиятини яхшилашга эришади.

Бу ҳуқуқий норма ўз аҳамиятига кўра, муайян давлат органлари фаолиятини қонуний асосда ташкил этишга, ўз ваколатларидан самарали фойдаланиш ва мажбуриятларни тўлиқ бажариш йўлида янги имкониятдир. Шу билан бирга, моҳиятан давлат органлари ва фуқаролик жамияти институтларининг ўзаро ҳамкорлигини янада кучайтиришга хизмат қилади.

«Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида»ги Қонуннинг 19-моддасида мавжуд эди. Унга кўра, норматив-ҳуқуқий ҳужжат лойиҳасини тайёрлаш учун лойиҳани ишлаб чиқаётган ташкилот томонидан ишчи гуруҳ (комиссия) тузилиши мумкинлиги унинг таркибига нодавлат ташкилотлар вакиллари ва фуқароларнинг ўз розилиги билан кириши мумкинлиги белгиланган. Мазкур қоидаларнинг амалий ижроси сифатида, сўнги вақтларда парламент фаолиятида, унинг қўмиталари ва комиссиялари ишига нодавлат нотижорат ташкилотлар вакилларини кенг жалб этиш кузатилмоқда. Хусусан, Олий Мажлис Қонунчилик палатаси қўмиталари қонун лойиҳаларини кўриб чиқиш бўйича ишчи гуруҳлари таркибига давлат органлари, илмий муассасалар вакиллари билан бир қаторда, нодавлат нотижорат ташкилотлар вакиллари ҳам киритилмоқда.

Мазкур жараённинг ҳуқуқий механизмларини “Жамоатчилик назорати тўғрисида”ги қонуннинг 9-моддасида янада тўлиқ шаклда қуйидагича баён этилди: “Ижтимоий аҳамиятга молик масалаларни, шунингдек, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини, давлат органларининг бошқа қарорларини оммавий муҳокама қилиш жамоатчилик муҳокамасидир.

Жамоатчилик муҳокамасини нодавлат нотижорат ташкилотлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва оммавий ахборот воситалари ўтказиши мумкин. Жамоатчилик муҳокамаси

турли ижтимоий гуруҳларнинг вакиллари, шу жумладан, муҳокама этилаётган масала ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига дахлдор бўлган ёки дахлдор бўлиши мумкин бўлган шахсларнинг иштирокида ўтказилиши мумкин".

Бу нормалар давлат ва нодавлат ташкилотлари ўртасидаги ўзаро ҳамкорликни таъминлашда алоҳида аҳамиятга эга. Масалан, 2017 йилнинг январь ойида Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармони лойиҳаси ишлаб чиқилиб, у билан бирга қуйидаги иккита ҳужжат – 2017 – 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси ҳамда Ҳаракатлар стратегиясини «Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили»да амалга оширишга оид Давлат дастури кенг жамоатчилик муҳокамасига тақдим этилди. Лойиҳаларни тайёрлаш давомидаги муҳокамаларда фуқаролар, нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари сиёсий-ҳуқуқий жиҳатдан юксак фаоллик кўрсатиб, олиб борилаётган ислоҳотларга алоҳида қизиқиш ва дахлдорликни намоён қилдилар. Хусусан, лойиҳаларнинг «Қонун ҳужжатлари таъсирини баҳолаш тизими» порталида йўлга қўйилган жамоатчилик муҳокамаси натижалари бўйича 1 310 та таклиф ва мулоҳазалар келиб тушиб, улар асосида Давлат дастурининг 41 та банди қайта кўриб чиқилди.

Юқоридаги жамоатчилик муҳокамаларига қўйилган давлат дастурида фақат давлат ёки, давлат органларининг манфаатлари эмас, балки оддий халқнинг, аҳолининг турли қатламларининг хоҳиш-иродаларини ҳам акс этишига эришилмоқда. Ёки, ушбу муҳокамалар сабаб, бир қатор давлат органлари билан турли нодавлат ташкилотлари ўртасидаги ҳамкорлик ўрнатилди. Бу давлат аҳамиятига молик энг муҳим қарорларни қабул қилишда фуқаролик жамияти институтларини давлат органлари билан ҳамкорлигининг ҳуқуқий асосларини амалга татбиқ этилишининг ёрқин намунасидир.

Дарҳақиқат, жамият ҳаётидаги энг долзарб, аҳолини, уларнинг муайян қатламини ташвишга солаётган муаммоларни ҳал этиш учун жамоатчилик назоратини амалга ошириш муҳим. Масалан, коррупцияга қарши кураш, аҳоли бандлигини таъминлаш, маҳаллий давлат ҳокимияти раҳбарларининг қонун ҳужжатларига зид равишда айрим соҳа (таълим, тиббиёт ва ҳ.к.) вакилларини мажбурий ишларга жалб этиш каби аҳолини ташвишга солаётган, мамлакатимиз иқтисодий тараққиётига, аҳолининг кайфиятига салбий таъсир кўрсатаётган соҳалар устидан жамоатчилик назоратини амалга ошириш зарур.

Айниқса, коррупцияга қарши курашда давлат ва нодавлат ташкилотлари ҳамкорлиги кучайтирилиши лозим. 2017 йилдан бошлаб Ўзбекистонда «Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида»ги Қонуни кучга кирди. Коррупциоген кўринишларнинг ўсишига йўл қўймаслик мақсадида Ўзбекистон Республикасининг "Терроризмга қарши кураш тўғрисида", "Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ва терроризмни молиялаштиришга қарши курашиш тўғрисида" қонунлари ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 2 февралдаги Қарори билан "2017-2018 йилларга мўлжалланган коррупцияга қарши курашиш бўйича Давлат дастури" қабул қилинди.

Амалиётда фуқаролик жамияти институтларининг давлат, шу жумладан, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари, билан коррупцияга қарши кураш соҳасидаги ҳамкорлик турли кўринишларда амалга оширилмоқда.

Лекин, бугунги кунда мазкур соҳадаги икки сектор ҳамкорлиги талаб даражасида эмас. Фикримизча, аввало давлат томонидан коррупцияга қарши кураш фақатгина норматив ҳужжатларни қабул қилиш ёки тарғибот ишлари билан эмас, балки замонавий ва таъсирчан чораларни кенг қўллаш билан амалга оширилиши лозим. Шунингдек, тегишли давлат органлари томонидан нодавлат секторининг мазкур соҳадаги ҳамкорлигига кенгроқ йўл очиш, коррупциоген вазиятларни аниқлаган, улар ҳақида огоҳлантирган фуқаролик жамияти институтларини рағбатлантиришнинг ҳуқуқий механизмлари ишлаб чиқилиб, амалга татбиқ этилиши зарур.

Қонуннинг 4-моддасида жамоатчилик назоратининг объектлари сифатида "Давлат органларининг, шу жумладан, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва назорат қилувчи тузилмаларнинг ва

улар мансабдор шахсларининг” фаолияти назарда тутилган. Лекин аҳолининг ижтимоий-иқтисодий ҳуқуқларини таъминлашга хизмат қиладиган хўжалик бошқаруви органларининг фаолияти объект доирасига киритилмаган. Ваҳоланки, “Ўзбекистон ҳаво йўллари” миллий авиакомпанияси, “Ўзтрансгаз”, “Ўзбекэнерго” ва “Ўзбекистон темир йўллари” акциядорлик жамияти каби хўжалик бошқаруви органлари ва уларнинг мансабдор шахсларининг фаолияти устидан ҳам жамоатчилик назоратини амалга ошириши бугунги куннинг энг муҳим масалаларидан. Аҳолининг ижтимоий-иқтисодий ҳуқуқларини таъминлашга хизмат қиладиган хўжалик бошқаруви органларининг фаолияти қонунда нега объект доирасига киритилмади?

Эҳтимол хўжалик бошқаруви органларининг фаолияти объект доирасига киритилмагани назарий-ҳуқуқий жиҳатдан тўғри бўлиши мумкин. Бироқ, саволингиз ўринли. Кўплаб фуқароларнинг ижтимоий-иқтисодий ҳуқуқларини таъминлашга хизмат қиладиган хўжалик бошқаруви органларининг фаолияти объект доирасига киритилиши керак эди. Мамлакатимиздаги бугунги реал вазиятдан келиб чиқсак, хўжалик бошқаруви органларининг фаолияти ҳам объект доирасига кириши мақсадга мувофиқ. Жамоатчилик назоратининг субъекти бўлган оддий фуқаро ўзи ҳаёти давомида “Ўзбекистон ҳаво йўллари” миллий авиакомпанияси, “Ўзтрансгаз”, “Ўзбекэнерго” ва “Ўзбекистон темир йўллари” акциядорлик жамияти каби хўжалик бошқаруви органлари фаолияти билан кўп тўқнашади. Шу нуқтаи назардан, хўжалик бошқаруви органлари ва уларнинг мансабдор шахсларининг фаолияти устидан ҳам жамоатчилик назоратини амалга ошириши мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. Чунки фуқароларнинг, юридик шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини, жамият манфаатларини ҳимоя қилиш соҳасидаги қонун ҳужжатлари талабларининг ижро этилишини таъминлаш бўйича; ўз зиммасига юклатилган социал ва ижтимоий манфаатларга дахлдор бўлган вазифалар ва функцияларни самарали бажариш бўйича; самарали ва сифатли хизматларни кўрсатиш бўйича; ижтимоий шериклик доирасида амалга ошириладиган битимлар, шартномалар, лойиҳалар ва дастурларни бажариш бўйича уларнинг фаолияти ҳам жамоатчилик назорати объекти бўла олади. Келгусида амалиётдаги эҳтиёждан келиб чиқиб, бу масалани ҳам қонунчиликка киритиш лозим.

Шу ўринда, Президент Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йил 12 июлдаги Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги маърузасини ёдга олайлик. Давлатимиз раҳбари “Бугун ҳаётнинг ўзи парламент назорати объектлари доирасини кенгайтиришни ҳам талаб этмоқда. Амалдаги қонунга кўра, парламент фақат давлат органлари фаолияти устидан назорат олиб бориши мумкин. Бироқ хўжалик бошқаруви органлари, хусусан, “Ўзбекнефтгаз”, “Ўзбекэнерго” ва бошқа компания ва бирлашмалар бундан четда қолмоқда. Шу мақсадда “Парламент назорати тўғрисида”ги Қонунга тегишли ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш лозим, деб ҳисоблайман” дея фикр билдирган эдилар.

Бундан сўнг, 2018 йил қабул қилинган қонунга асосан, парламент назорати объектлари доираси кенгайтирилиб, жамоатчилик назорати объектлари доирасига хўжалик бошқаруви органлари ҳам киритилди.

Ушбу тажрибадан келиб чиқиб, келгусида Ўзбекистон Республикасининг “Жамоатчилик назорати тўғрисида”ги қонунининг 4-моддасидаги, жамоатчилик назорати объекти доирасига хўжалик бошқаруви органлари ва улар мансабдор шахсларининг фаолияти ҳам киритилса, халқимиз учун фойдали бўлар эди.

Шуни ҳам алоҳида таъкидлаш жоизки, мазкур қонун ҳуқуқий амалиётимизда янги ҳужжат, назорат-синов десак ҳам тўғри бўлади. Агар қонун нормалари ҳаётга изчил татбиқ этилиб, кейинчалик камчиликлари намоён бўлса, келажакда янада такомиллаштирилади, албатта.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистонда фуқаролик жамияти институтлари томонидан жамоатчилик назоратини амалга ошириш учун ҳуқуқий асослар яратилган. Таъсирчан жамоатчилик назоратини амалга ошириш орқали давлат органларининг фуқаролик жамияти институтлари билан ҳамкорлигига шароит яратилади. Ушбу Қонун жамиятга жуда зарур ҳуқуқий ҳужжат ҳисобланади. Агар хўжалик бошқаруви органларининг фаолияти ҳам объект доирасига киритилганида, балки ушбу Қонунни мукаммал ҳуқуқий ҳужжат дейишимизга тўла асос бўлар эди.

13-мавзу: ИЖТИМОИЙ ШЕРИКЛИК

Режа:

1. Ижтимоий шериклик тушунчаси ва унинг талқинлари.
2. Ижтимоий шерикликнинг ривожланишининг назарий-ҳуқуқий асослари.
3. Ижтимоий шерикликнинг турлари, мақсад ва вазифалари, субъектлари, ташкилий, ҳуқуқий механизмлари.
4. Ижтимоий шериклик тўғрисидаги қонуннинг қабул қилиниши ва аҳамияти.

Таянч тушунчалар: *фуқаролик жамияти, ижтимоий ҳамкорлик, ижтимоий шерикчилик, ижтимоий шериклик тўғрисидаги қонун, ижтимоий шерикчиликнинг турлари, давлат, тадбиркорлик, фуқаролик институтлари.*

Республикамиз биринчи Биринчи Президенти Ислом Каримов ўзининг 2010 йил 12 ноябрида Олий Мажлис Сенати ва Қонунчилик Палатасининг қўшма мажлисида баён қилган «Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш Концепцияси»да давлат ҳокимият органлари ва нодавлат нотижорат ташкилотлари ўртасида ижтимоий шериклик муносабатларини ўрнатиш зарурлигини кўрсатиб ўтди. Бу кўрсатма мазмун эътибори билан жуда долзарб ва сермазмундир.

Ижтимоий шериклик ғояси ижтимоий ва сиёсий соҳада инсоният кашф қилган энг буюк ихтиролардан биридир. Инсоният ижтимоий шерикликнинг зурурлигини англаб етиши учун кўп асрлар керак бўлди. Бу жараёнда узоқ давом этган конфронтацияни, муросасиз курашларни, кескин ижтимоий низоларни бошдан кечиришга тўғри келди.

«Ижтимоий шериклик» тушунчаси ижтимоий фанларга кириб келганига кўп вақт бўлгани йўқ. Бу тушунча даставвал меҳнат муносабатлари доирасида ва уларни тартибга солиш мақсадида яратилди. Капитал билан меҳнат, иш берувчилар билан ёлланма ишчилар ўртасидаги муносабатлар асрлар давомида ривожланиб келаётган бўлса ҳам, уларни тартибга соладиган ижтимоий шерикликнинг зарурлиги ва мумкинлигини XIX асрнинг охирлари- XX аср бошларига келибгина англай бошланди. Бу давргача ижтимоий меҳнат жараёнларидаги зиддиятлар гоҳ пасайиб, гоҳ кучайиб давом этаверди. Бу зиддиятлар ижтимоий муносабатларнинг негизини ташкил этувчи муносабатлар, яъни иш берувчилар билан ёлланма ишчилар манфаатларининг мос келмаслиги натижасида вужудга келган эди. Ижтимоий шериклик ижтимоий ва сиёсий соҳада инсоният кашф қилган энг буюк ихтиро сифатида XX асрда майдонга келди. Унгача ҳам одамлар орасида шериклик муносабатлари мавжуд бўлган. Бундай муносабатлар минглаб йиллардан буён давом этиб келади.

Ижтимоий шерикликнинг XX асргача жамиятда мавжуд бўлган шерикликдан асосий фарқи шундаки, аввалари шериклик алоҳида шахслар, нари борса, кичик гуруҳлар ўртасидаги шерикликдан иборат эди. Масалан, бир жамоада меҳнат қилаётганлар, бир касб эгалари, қўни-қўшнилар, қариндош-уруғлар, таниш-билишлар бирор юмушни бажаришда бир-бирлари билан шериклик қилар эди. Шерикликнинг бу кўриниши ҳозир ҳам давом этиб келмоқда.

Ижтимоий шериклик шерикликнинг ривожланишидаги янги юксак босқични ифодалайди. Ижтимоий шериклик алоҳида шахслар ёки кичик гуруҳлар эмас, катта ижтимоий гуруҳлар ўртасидаги шерикликни билдиради.

Ибтидоий жамоа тузуми даврида ҳали катта ижтимоий гуруҳлар вужудга келмаган эди. Жамият кичик гуруҳлар (оила ва ибтидоий гала)дан ташкил топган бўлиб уларнинг орасида тез-тез зиддиятлар пайдо бўлар эди. Бу зиддиятлар асосан ҳудуд ва тирикчилик манбаларини талашиш оқибатида юз берар эди.

Жамиятнинг манфаатлари бир-бирига зид бўлган катта ижтимоий гуруҳлар: қуллар ва қулдорлар синфига бўлиниши манфаатлар зидлигини кескинлаштириб юборди. Манфаатлар ўртасидаги зиддиятнинг кескинлашуви манфаатлари поймол этилаётган синф-қулларнинг стихияли чиқишлари исён ва қўзолонларга олиб келди. Бундай исёнларни бостириш учун қулдорлар миршаблар ва армия сингари тузилмаларни ташкил қилди. Қулдорлар мафкураси қулдорларнинг олий табақа эканини асослашга, одамлар ўртасидаги мулкий ва ҳуқуқий тенгсизликни илоҳий кучлар иродаси билан ифодалашга ҳаракат қилар эди.

Феодализмга ўтиш билан боғлиқ янги ижтимоий гуруҳлар: феодаллар ва деҳқонлар синфининг вужудга келиши улар ўртасидаги зиддиятни шаклан бироз юмшатди. Заминдорлар деҳқонларга анчагина ён босишди: уларга оила қуриш, ҳосилнинг муайян улушини олиш ҳуқуқи берилди. Бироқ заминдорлар мафкураси феодаллар, улар ичидаги табақалар: дворянлар, граф, маркиз, герцог ва ҳоказоларнинг асилзодалиги, улар олий ирқ вакиллари экани маъбудлар иродаси билан белгиланганини асослашга хизмат қилар эди. Деҳқонларнинг тўла тизим шаклига келмаган мафкурасида эса адолатли подшо, меҳрибон заминдор тўғрисидаги орзу-умидлар ифодаланар эди. Айни пайтда бу мафкура бешафқат хўжайинларни қоралар эди. Кўриниб турганидек, қулдорлар мафкураси фақат қулдорлар манфаатини, заминдорлар мафкураси феодаллар манфаатини ифода ва ҳимоя қилар эди. Бу мафкуралар эзилаётган муқобил синфлар: қуллар ва деҳқонлар манфаатини мутлақо ўйламас эди.

Капитализм даврида ишчилар капиталистлар билан шаклан тенг ҳуқуқларга эга бўлишди.Уларнинг ҳуқуқий ҳолати ва маиший турмуши деҳқонларникига қараганда шаклан анча юқори эди. Лекин улар ҳам тирикчилик қилиш учун ўзларининг куч ва қобилиятларини сармоядорларга сотишга мажбур эдилар. Капиталистик тузумнинг дастлабки босқичларида ишчилар жуда чекланган миқдордаги шахсий мулкка эга эдилар, уларнинг асосий кўпчилиги қашшоқ турмуш кечирар эди. Бундай ҳолат жамиятдаги ижтимоий ларзаларга барҳам бера олмасди.

Ишчилар ва деҳқонларнинг исёнлари янги даврда ҳам давом этаверди. Капиталистлар мафкураси сармоядорларнинг манфаатини қулдорлар ва феодаллар мафкураси сингари ниқобсиз ифодаламас эди. Бу мафкура энди ҳукмрон синф манфаатини пардали тарзда ҳимоя қила бошлади. Яъни энди капиталистларнинг бойлиги уларнинг ақли заковати, ҳаракатчанлиги, ишчанлиги, топқирлиги каби сифатлари билан изоҳлана бошланди. Ишчилар ҳам ақл-заковатини ишга солса, ишчан ва топқир бўлса бемалол бойиб кетиши мумкинлиги тарғиб қилинди.

Капитализмнинг дастлабки босқичларида шаклланиб улгурмаган ишчилар мафкураси кейинчалик тизим ҳолига кела бошлади. Ана шундай тизимлардан бири социалистик революция назарияси эди. Бу мафкура гўё ишчилар манфаатини акс эттирса ҳам, муқобил синф – капиталистларни фақатгина қоралаб қолмай, уларни бутунлай, таг-томири билан йўқ қилишга чақирар эди.

Кўриниб турибдики, ижтимоий синфларнинг мафкуралари фақат шу синф манфаатларини кўзлаб яратилган. Мафкураларнинг синфий хусусиятга эга бўлиши синфлар ўртасидаги зиддиятларни юмшатмаган, балки бу зиддиятларнинг кескинлашувига хизмат қилган. Синфий манфаатлар ўртасидаги зиддиятларнинг кескинлашуви ижтимоий ларзаларга олиб келган. Бирорта ҳам синфий мафкура муқобил синф манфаатлари тўғрисида бироз бўлса ҳам бош қотирмаган. Социалистик революция назарияси ишчилар манфаатини ифодаловчи ягона ҳақиқий назарияликка даъво қилса ҳам, аслида ишчиларнинг ҳақиқий манфаатлари капиталистларни йўқ қилишда эмас, улар билан келишувга эришишда эди. Лекин у пайтда тараққиётнинг мана шундай йўли ҳам мавжудлиги ҳали англанмаган эди.

Фан-техника ютуқларини ишлаб чиқаришга жорий этиш натижасида меҳнат унумдорлигининг ўсиши ва исёнлар капиталистларни бироз ён босишга ундади. Улар ишчи аристократияси, деб аталган қатламга бироз имтиёзлар бердилар. Лекин бу ҳолат ҳам исёнларга барҳам бера олмади. Исён ва қўзғолонлар давом этаверди. Ана шундай исёнларнинг юқори чўққиларидан бири Октябрь тўнтариши бўлди. Бу тўнтариш доҳийлари эксплуатация йўқ қилинган янги социалистик тузум қурилгани тўғрисида бонг уришса ҳам аслида эксплуатация тугатилмади. Капитализм даврида ишчиларни эксплуатация қилиш натижасида вужудга келган қўшимча қийматни капиталистлар ўзлаштирган бўлса, энди ишчилар меҳнати туфайли яратилган қўшимча қийматни марказ, давлат ва унинг амалдорлари ўзлаштира бошлади.

Социалистик тузум, деб аталган тузум аслида капиталистик муносабатларнинг янги шакли-давлат капитализми бўлиб чиқди. Бу тузум даврида ишчиларни эксплуатация қилишдан ташқари, чекка ўлкаларни хомашё базасига айлантирилди ва шу шаклда миллий эксплуатация ҳам давом этаверди. Эксплуатацияга қарши норозиликларни бостириш учун кучли репрессия аппарати ташкил

этилди. Бунинг оқибатида нафақат алоҳида шахслар, балки бутун халқлар қатағонга учради. Бир қатор халқларнинг ўз ватанларидан депортация қилиниши бунга мисол бўлади. Лекин бу депортация қилинмаган халқлар эмин-эркин яшаганини англатмайди. Уларнинг депортация қилинмагани давлатнинг уларга нисбатан бағрикенглиги ва ён босиши эмас, уларнинг ўз юртларида давлатга кўпроқ манфаат келтириши мумкинлиги туфайли эди. Эксплуатацияга нисбатан норозиликлар ўтган асрнинг 80-йилларига келиб саноат ривожланган ҳудудларда забастовка ва стачкалар шаклида намоён бўлди. Саноати унчалик ривожланмаган чекка ҳудудларда эса аҳолининг норозилиги стихияли тарзда миллатлараро тўқнашувлар тарзида юз берди. Бизнинг юртимизда ана шундай зиддиятларнинг тадрижи Президент Ислом Каримовнинг «Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида» китобида жуда ишончли ва таъсирчан тарзда очиб берилган.

Иш берувчи сармоядорлар билан ёлланма ишчилар ўртасида XX аср бошларигача том маънодаги шериклик мавжуд бўлмаган. Уларнинг манфаатлари ўртасидаги зиддиятлар кўпинча забастовкалар, стачкаларга ва исёнларга айланиб кетган.

XX асргача мавжуд бўлган шериклик алоҳида шахслар ва кичик гуруҳлар ўртасидаги муносабатларни тартибга солиб келган бўлса, ижтимоий шериклик катта ижтимоий гуруҳлар ўртасидаги муносабатларни тартибга сола бошлади. Масалан, иш берувчи сармоядорлар билан ёланма ишчиларнинг манфаатлари ўртасидаги асосий зиддият шундан иборат эдики, сармоядорлар ёлланма ишчиларни кўпроқ ишлатиб камроқ ҳақ тўлашдан, ёлланма ишчилар эса камроқ ишлаб кўпроқ ҳақ олишдан манфаатдор эдилар. Бу зиддиятни таҳлил қилган Маркс уни ҳал қилишнинг йўли фақат биттасоциалистик революцияни амалга ошириш, деган хулосага келган эди. Шу хулоса асосида у социалистик революция тўғрисидаги назарияни яратди. Бу назарияга кўра ёлланма ишчилар комфирқа атрофига бирлашиб революция қилишлари, сармоядорларнинг барчасини қириб битиришлари ва мамлакатда пролетар диктатурасини ўрнатишлари керак эди. Марксниг яна бир хулосаси социалистик революция барча мамлакатларда ғалаба қозониши ва коммунистик жамият қурилиши тўғрисидаги назария эди.

Ана шу назария асосида Россияда 1917 йил октябр ойида давлат тўнтариши амалга оширилди ва пролетар диктатураси ўрнатилди. Бу ҳодиса гўё Марксниг социалистик революция назарияси тўғрилигини тасдиқлаётгандай туюлар эди. Аслида бу ҳол Маркс назариясининг тўғрилиги туфайли эмас, инсоният ҳали тараққиётнинг бошқа йўлиижтимоий шериклик йўли ҳам мавжудлигини кашф этиб улгурмагани туфайли вужудга келган эди.

Ўтган асрнинг 20- ва 30-йилларидаги қатағонлар, миллионлаб одамларнинг ёстиғи қуритилиши ана шу социалистик революция назариясининг меваси эди. Иккинчи жаҳон урушидан кейин собиқ иттифоқда амалга оширилган империалистик сиёсат, якка партия ва якка миллатнинг ҳукмронлиги, миллий республикаларнинг кўпчилиги марказга хомашё етказиб берадиган ўлкаларга айлантириб қўйилиши ҳам октябрдаги давлат тўнтаришининг мудҳиш акс- садоси эди.

Ижтимоий шериклик ғояси марксизмнинг муқобили сифатида майдонга чиқди. Унинг вужудга келишига кучли туртки берган ҳодисалардан бири Октябрь тўнтариши бўлди. Ўтган асрнинг 20- йиллари охири ва 30- йилларида собиқ иттифоқда юз берган қатағонлар пролетариат диктатураси қандай даҳшатли оқибатларга олиб келишини кўрсатди. Кейинчалик пролетариат диктатурасининг қандай оқибатларга олиб келиши мумкинлиги бошқа бир қатор мамлакатларда ҳам намоён бўлди. Энди Ғарб мамлакатларидаги сиёсатчилар ва жамиятшунос олимлар социалистик реолюция ва пролетариат диктатурасига муқобил бўлган ғояларни зудлик билан излашга тушди. Ана шундай ғояни топиш учун уларга мулкдорлар ва давлат ҳокимияти органлари буюртма беришди.Бу йўналишда Ғарб социалдемократлари бир қатор муваффақиятларга эришди.

XX асрнинг ўрталарида Т.Парсонс ва Ю.Хабермаслар томонидан яратилган консенсус назарияси ижтимоий шерикликнинг кенг миқёсда ёйилишига катта туртки берди. Бу назария ижтимоий шартнома назарияси ўрнига келиб, ижтимоий шерикликнинг назарий методологик асоси вазифасини бажара бошлади.

Ижтимоий шериклик бозор муносабатларига ўтиш ва демократик институтларни ривожлантиришнинг муҳим шарти эканини жаҳон амалиёти тасдиқлади. Бизнинг мамлакатимизда

ҳам бозор ислоҳотларини чуқурлаштириш учун ижтимоий шериклик тамойилларини кенгроқ ва тўлароқ тадбиқ қилиш зарур бўлди. Ана шу зарурат Президент Ислом Каримовнинг ―Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепциясида аниқ ва яққол кўрсатиб берилди. Президент Концепциясида белгиланган вазифаларни амалга ошира бориб 2014 йилда мамлакатимизда «Ижтимоий шериклик тўғрисида»ги Қонун қабул қилинди ва у 2015 йил 1 январидан кучга кирди.. Бу Қонуннинг қабул қилиниши мамлакатимизда ижтимоий шерикликни ҳаётга тадбиқ қилишда муҳим босқич бўлди. Шуни ҳам таъкидлаш жоизки, «Ижтимоий шериклик тўғрисида»ги Қонуннинг қабул қилиниши ижтимоий шериклик соҳасидаги ишларнинг якунланганини эмас, янги масъулиятли босқич бошланганини англатади.

XX асрнинг ўрталаридан бошлаб жаҳондаги кўпчилик мамлакатларда ижтимоий шерикликнинг турли жиҳатларини тадқиқ қилишга киришилганда собиқ шўролар иттифоқида бу масалага умуман эътибор берилмади. Бунинг сабаби шундаки, собиқ шўролар тузумида ҳукмрон бўлган синфий кураш назарияси ижтимоий шерикликни инкор қилар эди. Ижтимоий шерикликнинг меҳнат муносабатларинини тартибга солиш имкониятлари ҳам инкор қилиниб, бундай муаммолар фақат капиталистик ижтимоий муносабатларга хос, деб эълон қилинган эди.

Ижтимоий шерикликка қизиқишнинг ўсишини таъминлаган ижтимоий муаммолар XX аср охирларидан бошлаб социалистик лагер, деб аталган тизимнинг парчаланиши, кўпчилик мамлакатларда трансформация жараёнларининг бошланиши ҳамда кучайиши эди. Собиқ социалистик тузумнинг емирилиши ишлаб чиқариш воситаларига хусусий мулкчиликнинг тикланиши, мулкдор ва сармоядорлар синфи ҳамда «учинчи сектор» нодавлат нотижорат ташкилотларнинг пайдо бўлиши ва ривожланишига олиб келди.

Ижтимоий шериклик ҳозирги кунда жаҳондаги кўпчилик мамлакатларнинг Меҳнат кодексларида, мамлакатларни стратегик ривожлантиришга алоқадор ҳужжатларда, турли соҳаларга оид услубий тавсиялар ва меъёрий ҳужжатларда мустаҳкам ўрин эгалламоқда.

Ижтимоий шериклик XX аср охири ва XXI аср бошларида сиёсий барқарорликни таъминлашда, жамиятда янгича инсоний муносабатларни шакллантиришда борган сари кўпроқ ва муҳимроқ рол ўйнамоқда. Шуларнинг бари ижтимоий шерикликни фанлараро ёндашув асосида чуқур, атрофлича ва жиддий таҳлил қилиш заруратини вужудга келтирди. Бу муаммони тадқиқ қилишда социология, фалсафа, иқтисодиёт, ижтимоий психология, ва сиёсатшунослик сингари қатор фанларнинг тадқиқот методологиялари ва категорияларидан фойдаланилмоқда.

Ижтимоий шериклик даставвал меҳнат муносабатларини тартибга солиш мақсадида вужудга келган бўлса ҳам, ҳозиги кунда унинг фаолият юритиш соҳалари меҳнат муносабатлари доирасидан анча четга чиқади.

XX аср охири ва XXI аср бошларида ―секторлараро ижтимоий шериклик концепцияси кўп мамлакатларда, шу жумладан МДҲга аъзо мамлакатларда кенг тарқала бошлади. Мазкур концепцияга кўра, ижтимоий шериклик субъектлари ҳокимият, бизнес ва нодавлат нотижорат ташкилотлар вакилларидан иборат. Секторлараро ижтимоий шериклик икки ёки уч сектор: давлат, бизнес, нотижорат сектор ижтимоий муаммоларини ҳал қилишда ўзаро келишилган конструктив ҳаракатларни амалга оширишни ифодалайди. Республикамизнинг «Ижтимоий шериклик тўғрисида» Қонунида ижтимоий шериклик субъектлари ҳақидаги 3-бобида шундай дейилади: «Ижтимоий шериклик давлат органларининг нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурларини, шу жумладан тармоқ, ҳудудий дастурларни, шунингдек норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ҳамда фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига дахлдор бўлган бошқа қарорларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш борасидаги ҳамкорлигидир»[159].

Шуни унутмаслик керакки, Республикамизнинг «Ижтимоий шериклик тўғрисида»ги Қонунида ижтимоий шериклик субъектлари давлат органларининг нодавлат нотижорат

[159] Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2014 й., 39-сон, 488-модда

ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари деб кўрсатилиши мамлакатимизда меҳнат муносабатларида ҳам ижтимоий шериклик мавжудлигини инкор қилмайди.Меҳнат муносабатлари соҳасидаги ижтимоий шериклик масалаларини Ўзбекистон Республикасининг «Меҳнат Кодекси» ва ўттиздан ортиқ қонунлари ва бошқа меъёрий- ҳуқуқий ҳужжатлари тартибга солади. Бу ҳақда «Меҳнат Кодексининг 1-моддасида шундай дейилади: ―Ўзбекистон Республикасида меҳнатга оид муносабатлар меҳнат тўғрисида»ги қонун ҳужжатлари, жамоа келишувлари,,шунингдек жамоа шартномалари ва бошқа локал норматив ҳужжатлар билан тартибга солинади[160].

Меҳнат соҳасидаги ижтимоий шериклик муносабатлари мамлакатимизда дунёниг кўп мамлакатларида бўлгани сингари бипартизм (икки томонлама) шаклида, масалан, жамоа шартномалари ҳамда трипартизм (уч томонлама) масалан, иш берувчилар, ёлланма ишчи ва хизматчилар ҳамда давлат ҳокимияти органлари ёки уларнинг вакиллари иштирокида олиб борилмоқда. Мамлакатимизда 2011 ва 2014 йилларда ижроия ҳокимияти (Вазирлар Маҳкамаси), бизнес вакиллари (Савдо-саноат палатаси) ҳамда ёлланма ишчи ва хизматчилар (Касаба уюшмалари Федерацияси) тонидан имзолаган ―Бош келишувлар ҳам меҳнат муносабатлари соҳасидаги ижтимоий шериклик ҳам мустаҳкам меъёрий-ҳуқуқий асосда олиб борилаётганидан далолат беради.

Ижтимоий низоларни тизимли таҳлил қилиш бўйича дастлабки уринишларни италиялик давлат арбоби ва назариётчи Никколо Макиавелли амалга оширган эди. У биринчилардан бўлиб низоларнинг фақат вайронкор эмас, балки яратувчилик функциялари ҳам мавжудлигига эътибор қаратди. Бунда у низоларга тўғри таъсир ўтказиш зарурлигини таъкидлади. Унинг фикрига кўра бундай вазифани давлат бажариши лозим эди.

Ижтимоий меҳнат муносабатлари тизимини биринчилардан бўлиб англиялик Фрэнсис Бэкон назарий таҳлил қилди. У ижтимоий табақаларнинг фикрларини менсимаслик, бошқарув жараёнидаги хатоликлар, миш-мишлар ва ғийбатларнинг тарқалиши жамиятдаги низоларнинг пайдо бўлишига олиб келишини далиллар билан кўрсатиб берди.

Одамлар ўртасида ижтимоий шартнома тузиш зарурлиги ғояси Томас Гоббснинг асарларида баён қилинди. Мазкур шартнома жамиятнинг ўзини ўзи ҳимоя қилиши ҳамда хусусий мулкнинг абадий бўлишига хизмат қилади. Унинг ―Левиафан, ―Фуқаролар ҳақидаги таълимотнинг фалсафий элементлари асарларида ижтимоий шартномага эришиш зарурлиги асослаб берилган. Бундай шартнома умумий келишув ҳамда хусусий мулкнинг хавфсизлигини таъминлашга хизмат қилади.

Янги даврга келиб маърифатпарвар файласуф Жан-Жак Руссонинг ижтимоий шартнома тўғрисидаги ғоялари кенг тарқалди. Унинг асарларида ижтимоий шартнома одамлар ўртасида йўқотилган ижтимоий муносабатларнинг уйғунлигини, ўзаро келишув ва тинчликка интилишни қайта тиклайди.

Ёлланма ишчи ва иш берувчи капиталист ўртасидаги ўзаро муносабатлар Адам Смит асарларида илк бор таҳлил қилинди. Хўжалик юритишнинг асосий мақсади фойда олиш эканини эътироф этар экан, у эркин рақобат, хусусий мулк ҳумронлиги, савдо-сотиқ эркинлиги, давлатнинг иқтисодиётга аралашмаслиги иқтисодий ҳаётнинг ―табиий тартиби деган хулосага келди. Унинг фикрига кўра, ёлланма ишчилар ва кпиталистлар ўртасидаги ўзаро кураш жамиятнинг ривожланиб бориши манбаи, рақобат эса инсоният учун фаровонлик келтирувчи ҳодисадир.

Немис файласуфлари Лейбниц ва Иммануил Кант фикрига кўра одамлар ўртасидаги муроса ва тинчлик ижтимоий-иқтисодий ҳаётда шартнома ва компромиссга эришиш асосида таъминланиши лозим. Товар ишлаб чиқарувчилар ўртасидаги ўзаро маҳсулот алмашиш ғояси ҳамда турли ижтимоий кучлар ўртасидаги кураш муаммоларини Пьер Жозеф Прудон томонидан тадқиқ қилинди.

Франциялик олим Луи Огюст Бланки капиталистик жамиятни танқид қилар экан тарихий тараққиётни маърифатнинг тарқалиши ва шу асосда маданий-ижтимоий муносабатларнинг шаклланиши сифатида талқин қилди. Ижтимоий шерикликнинг назарий концептуал асослари

[160] Ўзбекистон Республикасининг ―Меҳнат Кодекси‖, Тошкент, ―Адолат‖ нашриёти, 2008 йил,4-бет.

ижтимоий ҳаракат назарияси, ижтимоий бирдамлик, ижтимоий келишув, ижтимоий жипслик тўғрисидаги ғоялар асосида шаклланди.

М.Вебер фикрига кўра анъанавий ҳаракат таҳлил қилиш ҳамда оқилона танқид қилиш мумкин бўлмаган маданий анъаналарда мустаҳкамланган хулқ-атвор намунасидир. Ҳаракатнинг мазкур типи аҳамияти одамларнинг кундалик хулқ-атвори кўпинча ана шу тарзда юз бериши билан белгиланади. Бундай ҳаракатларда ҳал қилувчи ролни урф-одатлар, турли даражада англанган одатларга садоқат ўйнайди.

Ижтимоий ҳаракат назарияси америкалик социолог Парсонс томонидан тадқиқ этилди. У субъектларнинг ўзаро таъсири механизмларини тадқиқ қилди. Бунда у кўпчилик томонидан эътироф этилган меъёрлар, хулқ-атвор андозалари фаолиятнинг ички мотивларига айланиши жараёнига алоҳида аҳамият берди. Мувозанат, консенсус, ижтимоий тизимнинг меъёрий ҳолатидаги энг муҳим белгилар эканига эътибор қаратар экан Т.Парсонс ана шу ҳолатни назорат қилиш ва тартибга солиш жараёнларига катта эътибор берди. Унинг фикрича, айнан ана шу жарёнлар жамиятни кўнгилсиз низолардан ҳимоя қилади. Унинг тадқиқотларида консенсус муаммоси ўзаро келишилган ҳаракат йўлларини излаш билан бевосита боғлиқ тарзда тадқиқ этилади. Бундай ўзаро таъсир шерикларнинг ўзаро экспектацияларига, яъни бир-бирларидан кутаётган ҳаракатлар ва натижаларга асосланади.

Ижтимоий шерикликнинг назарий ва ташкилий асосларидан бири бўлган консенсусни немис социологи Ю.Хабермас демократиянинг муқобили сифатида талқин қилади. Унинг талқинида демократик усул жамоа ва жамиятни иккига: кўпчилик ва озчиликка бўлиб қўяди. Консенсус эса бўлинган жамоа ва жамиятни бирлаштиради. Бунга у ҳал қилинаёган муаммога нисбатан кўпчиликнинг фикрини аниқлаш йўли билан эмас, барча томонлар қарши бўлмаган ечимни топиш йўли билан эришади. Консенсусга эришиш учун манфаатлари ва ёндашувлари бир-бирига унчалик мос келмаётган томонлар ҳеч бир томон қарши бўлмаган ечимни топишга ҳаракат қилишлари ва топишлари керак.

Консенсус моҳиятан келишувни билдиради. Лекин унинг XX асргача мавжуд бўлган келишувлардан фарқи шундаки, у келишувга эришишнинг янги самарали амалиётини яратди. Унга кўра манфаатлари бир-бирига мос келмайдиган томонлар ўзаро муносабат ва музокарага киришар экан, улар аввало бир-бирларига ён босишлари керак. Қолаверса, улар барчани қониқтирадиган, ҳеч бўлмаганда ҳеч қайси томонда қаршилик уйғотмайдиган ечимни топишга ҳаракат қилишлари ва топишлари лозим. Бундай ечимнинг топилиши консенсусга эришганликни билдиради.

Ижтимоий шериклик тарихи ва тадрижини қисқача кўриб ўтиш шундан гувоҳлик берадики, унгача мавжуд бўлган барча назария ва мафкуралар фақат у ёки бу синф, ижтимоий гуруҳ манфаатларини ифодалаган. Ижтимоий шериклик назарияси муносабатга киришувчи барча ижтимоий гуруҳлар манфаатини уйғунлаштирилгандагина жамиятда тотувлик ва ижтимоий барқарорлик вужудга келиши мумкинлигини асослайди. Шунинг учун бу назария у ёки бу синф назарияси эмас, ўзаро муносабатларга киришаётган барча ижтимоий гуруҳлар манфаатларини уйғунлаштириш орқали ифодалайдиган назария ҳисобланади. Ижтимоий гуруҳлар манфаатларини уйғунлаштириш фуқаролик жамиятини шакллантириш ва ривожлантиришнинг муҳим шарти ва асоси ҳисобланади.

Ижтимоий шериклик жараёнида ўзаро таъсирнинг энг муҳим белгиларидан бири консенсусга йўналтирилганликдир. Бу белги ижтимоий субъектларнинг мақсадлари ва манфаатларини мавқеларни ўзаро яқинлаштириш орқали рўёбга чиқаришни назарда тутади. Бу жараён томонларнинг босим ўтказишга мойиллигини инкор қилади. Томонлардан бирининг босим ўтказишга интилиши бир зумда ижтимоий шерикликни йўқ қилиб уни ўзаро курашга айлантиради.

Ижтимоий шерикликнинг жуда муҳим белгиларидан бири эркин фикр алмашишнинг кафолатланганлиги, томонлар ўзининг меъёрий қадриятли тизимларини эркин тақдим қила олиши ҳисобланади.

Ижтимоий шериклик назарияси низолар муаммоси билан чамбарчас боғлиқ ҳолда вужудга келади. Чунки ижтимоий шериклик низоларни ҳал қилиш жараёнида вужудга келади ва низоларни ҳал қилиш учун хизмат қилади. Ижтимоий шериклик низолар туфайли юзага келади, низолардан

ўсиб чиқади. Бу жараён низоларни бошқариш ҳамда манфаатларни келиштириш асосида ҳал қилишга интилиш босқичида, шунингдек, компромиссга, консенсусга интилиш босқичида юз беради.

Ижтимоий шерикликнинг жамият ҳаётига кенг тадбиқ этилиши ўзўзидан автоматик тарзда юз берадиган ҳодиса бўлмай, атрофлича ва пухта ўйлаб амалга ошириладиган сиёсат натижасидир. Мамлакатимизда бундай сиёсатни Президент Ислом Каримов ишлаб чиқди. Мамлакатимизда амалга оширилаётган туб ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-маънавий ислоҳотларнинг негизида ётган беш тамойил ижтимоий шерикликнинг жамият ҳаётида илдиз отиши учун шароит яратди.

Ижтимоий шериклик турли ижтимоий гуруҳлар ва қатламларнинг манфаатларини максимал даражада ҳисобга олиш, мувофиқлаштириш ва имкон борича тўлароқ рўёбга чиқаришни назарда тутади.

Ижтимоий шериклик моҳият эътибори билан жамиятда консенсус ва осойишталик ўрнатилишига, шунингдек, турли ижтимоий гуруҳлар ва қатламлар ўртасидаги тарангликларни юмшатишга, турли даражадаги ҳокимият органлари ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари ўртасида сиёсий бирдамликни шакллантиришга йўналтирилган бўлади.

Ҳар қандай мамлакат ҳудудида аҳолининг кўпчилиги манфаатларини кўзлайдиган адолатли ижтимоий тартиботларни жорий этиш фақатгина давлат органларининг иши эмас. Жаҳон тарихи гувоҳлик беришича, ижтимоий низоларни алоҳида ҳолда давлат ҳам, оила ҳам, бозор муносабатлари ҳам ҳал этолмайди. Фақатгина ижтимоий шериклик, яъни ижтимоий-сиёсий майдондаги турли кучларнинг конструктив мулоқотигина инсонларга хос турмуш кечириш имкониятларини бериши мумкин. Ҳозирги кунда Ўзбекистонда ижтимоий шериклик муносабатларини ҳаётга тадбиқ этишнинг асосий мақсади давлат ва фуқаролик жамиятлари ўртасида катта ижтимоий аҳамиятга молик дастурларни амалга оширишда ўзаро ҳамкорликни таъминлашдир.

Ўзаро ҳамкорлик жамиятда мавжуд бўлган қашшоқлик, жиноятчилик, атроф-муҳитнинг ифлосланиши, етимлик сингари ижтимоий муаммоларни ҳал қилиш учун зарур. Бу жараёнда иштирок этаётган барча томонлар ана шу муаммоларни ҳал этишда ўзларининг масъулиятларини ҳис этишлари лозим. Айни пайтда улар бу муаммоларни ҳал этиш учун турлича имкониятлар ва турлича тасаввурларга эга. Ана шу турличалик, ўзаро тафовутлар, баъзи зиддиятларга қарамай ўзаро шериклик муносабатларини ўрнатиш мумкин ва зарур.

Ижтимоий шерикликнинг муҳим қирраларидан бири ижтимоий муаммоларни ҳал қилиш йўллари ва усулларини биргаликда топиш, бу муаммоларни ечишга кенг жамоатчиликни жалб этиш ҳамдир.

Ижтимоий шерикликнинг тадбиқ этилиши давлатнинг кучли, барқарор ва самарадор бўлишига олиб келади, чунки у ҳокимиятнинг мақсадлари ва ҳаракатларини кенг жамоатчилик томонидан маъқулланиши, қўллабқувватланишини таъминлайди. Ижтимоий шериклик ғоялари кенг халқ оммаси мақсадлари ва манфаатларига яқин бўлиб, тегишли тушунтириш ишлари олиб борилганда, у кўпчилик аҳоли томонидан қўллаб-қувватланади. Бу тамойил халқни ҳокимият билан яқинлаштиради, адолатли, самарали жамият шаклланишига кўмаклашади.

Демократик тамойилларга амал қиладиган давлатнинг мақсади ҳуқуқий давлатни шакллантиришдир. Ҳуқуқий давлат фуқаролик жамияти қуришнинг муҳим шарти ҳисобланади. Кўнгилли жамоат бирлашмаларида, касаба уюшмаларида, хайрия жамғармалари ва бошқаларда иштирок этиш ҳар бир фуқаронинг шахсий иши бўлса ҳам, аслида у жамият ва шахснинг муносабатлари даражасини кўрсатадиган индикатор ҳисобланади. Бундай бирлашмаларда иштирок этиш бир томондан шахсий иш бўлса, иккинчи томондан, улкан сиёсий аҳамиятга эга бўлган ижтимоий ҳодисадир. Фуқаролар ўз эркинликлари ва ҳуқуқларидан фойдаланиб, жамоат бирлашмаларига аъзо бўлар экан, ўз зиммаларига муайян масъулият ва мажбуриятни оладилар. Жамоат бирлашмаларига аъзо бўлишдан аввал фуқаролар ўша бирлашмаларнинг мақсадлари, тамойиллари, стратегия ва тактикаларидан хабардор бўлишлари зарур.

Жамиятда мавжуд муаммоларни аниқлаш, ифодалаш ва тегишли ташкилотларга етказишда жамоат бирлашмалари муҳим роль ўйнайди. Уларнинг масъулияти ҳам худди мана шунда, яъни муаммони аниқлаш ва давлат ёки бизнес вакилларига етказишда кўринади. Ана шу бирлашмалар

фаолиятида иштирок этар экан, фуқаролар муайян муаммолар тўғрисида атрофлича маълумотга эга бўлади ва бу маълумот уларнинг зиммасига муаммони ечиш йўлларини излаш, ундан давлат ҳокимияти органлари ва бизнес вакилларини тегишли тарзда хабардор қилиш масъулиятини юклайди. Фуқароларнинг мана шу жараёнда фаол иштирок этиши ижтимоий шерикликнинг ҳаракатга келтирувчи кучи ҳисобланади.

Ижтимоий шериклик субъектларидан бири бўлган давлатнинг функциялари ана шу шерикликни ривожлантириш учун ҳуқуқий ва иқтисодий стимулларни яратишдан иборат. Ўзбекистонда давлатнинг энг муҳим функцияларидан бири жамиятдаги турли ижтимоий гуруҳлар ва қатламлар ўртасидаги мувозанатни ва диалогни сақлаб туришдир. Давлат томонидан ўтказилаётган кучли ижтимоий сиёсат аҳолининг муайян гуруҳлари ҳаддан ташқари бойиб кетиши, бошқа гуруҳлар эса қашшоқлашиб кетишининг олдини олиб туради. Бундай сиёсатнинг мақбуллиги шундаки, жуда бой ва жуда қашшоқ гуруҳлар ўртасида нафақат иқтисодий, балки ижтимоий ва маданий тафовутлар келиб чиқади. Бундай тафовутларнинг кучайиши эса, зиддиятларга, ижтимоий ларзаларга олиб келиши мумкин.

Ижтимоий шериклик турли мамлакатларда умумий хусусиятлар билан бир қаторда миллий ўзига хосликларга ҳам эга бўлади. Кўпинча ижтимоий шериклик тушунчаси ижтимоий онгда адекват тарзда акс этмайди. Чунки, ижтимоий шерикликни тўла ва чуқур тушуниш учун ижтимоий фанлар, хусусан, социология, ижтимоий фалсафа, ҳуқуқшунослик фанлари бўйича муайян билимларга эга бўлиш тақозо этилади. Баъзан ташкилотлар ичидаги ёки ташкилотлар ўртасидаги ҳар қандай ҳамкорликни ижтимоий шерикликнинг кўриниши сифатида қабул қилинади. Аслида бу ҳақиқатга унчалик тўғри келмайди. Бундай ҳамкорлик оддий шерикликнинг кўринишидир. Ижтимоий шериклик, юқорида таъкидланганидай, катта ижтимоий гуруҳлар ўртасидаги шерикликни англатади.

Ҳозирги кунда ижтимоий шерикликнинг моҳияти ижтимоий-сиёсий майдондаги кучлар: давлат тузилмалари, тижорат корхоналари ва нотижорат ташкилотлари ўртасидаги конструктив алоқадорлик сифатида англашилади. Ижтимоий фанларда бу кучлар 1-, 2- ва 3-сектор номлари билан юритилади. Ижтимоий шериклик ҳар уч сектор вакиллари ўртасида ҳамкорлик пайдо бўлганда ва бу ҳамкорлик ҳар уч гуруҳ ва жамият учун манфаатли экани англашилганда вужудга келади.

Ижтимоий шерикликнинг қуйидаги муҳим элементларини кўрсатиш мумкин: ижтимоий муаммо; шерикларнинг манфаатлари ва шерикликнинг ҳуқуқий асосланиши; ўзаро таъсир ва ўзаро назоратнинг қоидалари ишлаб чиқилгани; ижтимоий шериклик жараёнларини ёритадиган ахборот майдони мавжудлиги; томонларнинг ўзаро жипслашиши учун лойиҳаларнинг мавжудлиги; ижтимоий шериклик жараёнининг барқарорлиги ва доимийлиги; ижтимоий муаммоларни ечишнинг инновацион усулларини излаш ва топиш; ижтимоий муаммонинг барча томонлар учун муҳимлиги; шерикларнинг манфаатларини аниқлаш ва ҳисобга олиш; фаолият мақсади ва вазифаларини биргаликда белгилаш; ҳамкорлик жараёнида амал қилиши зарур бўлган аниқ қоидаларни ишлаб чиқиш; ҳамкорлик алоҳида-алоҳида ҳаракат қилишга нисбатан бир неча баробар самарали бўлиши мумкинлигини барча томонлар тўла англаб етиши.

Ҳар қандай кооперация ҳам ижтимоий шерикликка мисол бўла олмайди. Чунки, кооперацияга томонлар ўзларининг мақсадларига эришиш учун бирлашадилар. Масалан икки ёки ундан ортиқ хусусий корхонанинг муайян фаолият турларини биргаликда амалга ошириш тўғрисида тузган битими ижтимоий шериклик эмас. Бу иқтисодий шерикликдир. Ижтимоий шериклик кўпқиррали ҳодиса бўлиб сиёсий жиҳатлардан ташқари маънавий, аҳлоқий, фалсафий жиҳатларга ҳам эга. Уни ижтимоий амалиётга тадбиқ қилиш учун жамиятда бағрикенглик кенг тарқалган бўлиши тақозо этилади. Бағрикенгликнинг амалий аҳамияти қай даража катта эканини шундан ҳам билиш мумкинки, бир қатор шахслараро муносабатларгина эмас, гуруҳлараро муносабатларни ҳам унинг ёрдамисиз йўлга қўйиб бўлмайди. Масалан, ижтимоий шериклик муносабатларига киришаётган гуруҳлар ва шахсларда бағрикенглик сингари маънавий-аҳлоқий сифат бўлмаса, унинг қарор топиши бениҳоя қийинлашади.

Ижтимоий тараққиёт интенсивлашаётган ва давлатлараро муносабатлар мураккаблашиб кетаётган ҳозирги даврда бағрикенглик гуруҳлар ва давлатлараро муносабатларни тартибга солишда, жамиятда

миллатлараро, ижтимоий гуруҳлараро, динлараро тинч-тотувликни таъминлашда борган сари улканроқ аҳамият касб этмоқда.

Бағрикенглик аҳамиятининг ортиб бориши унинг умуминсоний қадриятлар билан узвий боғлиқлиги туфайли ҳам юз бермоқда. Мазкур қадриятлар асносида бағрикенглик шахслараро ва гуруҳлараро муносабатларнинг кўпчилик томонидан энг мақбул, деб ҳисобланадиган йўли сифатида намоён бўлмоқда. Шунинг учун ҳам катта ижтимоий гуруҳлар ўртасидаги муносабатларни тартибга солиш механизми бўлган ижтимоий шерикликнинг ижтимоий ҳаётда қарор топиши кўп жиҳатдан бағрикенгликнинг ижтимоий гуруҳлар фаолияти тамойили сифатида қандай ўрин эгалланига боғлиқ бўлмоқда.

Ривожланган мамлакатлар тажрибаси инқилобий йўл эмас, ижтимоий шериклик мамлакатларни фаровон ҳаётга олиб келиши мумкинлигини кўрсатди. Биз ана шу шериклик йўлини танладик. Лекин бу Ғарб мамлакатлари тажрибасини механик тарзда Ўзбекистонга кўчиришни англатмайди. Мамлакатимизнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиб ислоҳотлар ўтказиш Президент Ислом Каримов томонидан ишлаб чиқилган ва ҳозир дунёда ўзбек модели номи билан машҳур бўлган моделда ўз ифодасини топган.

Инсоният тарихида буюк роль ўйнаган ижтимоий шериклик назарияси Мустақил Ўзбекистонда ҳаётга кенг тадбиқ этила бошлади. У ҳаётга нафақат тадбиқ этилди, балки унинг назарий асослари бойитилди ва амалий жиҳатлари ривожлантирилди.

Ўзбекистонда мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб Президент Ислом Каримов томонидан «Кучли давлатдан кучли жамият сари» шиори ўртага ташланди. Кучли жамият эса фуқаролик жамиятидир. Баъзан, «Нима учун бира тўла Кучли давлатдан фуқаролик жамияти сари шиори олға сурилмади? деган савол ўртага ташланади. Даставвал «Кучли давлатдан кучли жамият сари» шиори ўртага ташланишининг сабаби шундаки, собиқ шўролар тузуми даврида «фуқаролик жамияти тушунчаси» умуман ишлатилмасди. Шунинг учун мустақилликнинг дастлабки йилларида бу тушунча мамлакатдаги кўпчиликка таниш эмасди. Агар ўша даврда «Кучли давлатдан фуқаролик жамияти сари» шиори ўртага ташланса, у кўпчилик учун тушунарли бўлмай қоларди.

Президент Ислом Каримовнинг «Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш Концепцияси»да ижтимоий шериклик тўғрисидаги қонунни қабул қилиш зарурати тўғрисида сўз юритилар экан, жумладан шундай дейилади: «Фуқаролик жамияти институтларининг янада ривожланишига эришиш, амалга оширилаётган ислоҳотларимизнинг очиқ-ошкоралиги ва самарадорлигини таъминлашда, уларнинг ролини кучайтиришда «Ижтимоий шериклик тўғрисида»ги Қонуннинг қабул қилиниши муҳим аҳамият касб этади. Ушбу қонунда ижтимоий-иқтисодий ривожланиш дастурларини амалга ошириш, гуманитар муаммоларни ҳал этиш, мамлакатимиз аҳолиси турли қатламларининг ҳуқуқ ва эркинликлари, манфаатларини ҳимоя қилишда нодавлат нотижорат ташкилотларининг давлат тузилмалари билан ўзаро муносабатларидаги аниқ чегараларни белгилаш ва ташкилий-ҳуқуқий механизмларни такомиллаштириш каби масалалар бўйича ҳуқуқий нормалар кўзда тутилиши даркор.[1]

Ижтимоий шерикликнинг назарий масалалари Президент Ислом Каримовнинг қатор асарлари, нутқ ва мақолалари, хусусан, унинг зикр этилган Концепциясида чуқурлаштирилган бўлса, амалиётнинг ривожлантирилиши уни мамлакатимизда Президент раҳбарлигида амалга ошириш жараёнида юз берди. Президент Концепциясидан юқорида келтирилан иқтибосда ижтимоий шерикликнинг моҳияти, мақсадлари, вазифалари очиб берилган.

Тарихга қилинган қисқа экскурс асрлар давомида катта ижтимоий гуруҳлар ўртасида доимо зиддиятлар мавжуд бўлгани, бу зиддиятлар кўплаб марта қон тўкилишларни келтириб чиқаргани, исёнлар ҳукмрон синфлар томонидан аёвсиз бостирилганидан гувоҳлик беради. Тарихда ҳукмрон синфларнинг эзилувчи синфларга ён босишлари ҳам кузатилган. Лекин бу ён босишлар эпизодик характерга эга бўлиб тактик мақсадларда вақтдан ютиш ёки иложсизлик туфайли юз берган.

Тарихда синфларнинг манфаатларини уйғунлаштиришга чақириқлар ҳам бўлган, лекин ана шундай уйғунликни таъминлашга қаратилган мафкуралар бўлмаган. Ижтимоий шериклик синфий

зиддиятларни юмшатиш, манфаатларнинг уйғунлигини таъминлашга қаратилган мафкура эди. Бу мафкуранинг келиб чиқишига асосий сабаб меҳнат соҳасидаги муносабатлар эди ва бу мафкура биринчи навбатда меҳнат муносабатларини тартибга солиш мақсадида яратилди. Кейинчалик бу мафкура ривожланди ва бойитилди. Мустақил Ўзбекистон мисолида ижтимоий шериклик нафақат меҳнат муносабатларини, балки жамиятдаги мавжуд муносабатларнинг катта қисмини тартибга солиш вазифасини бажара бошлади.

Биринчи Президентимиз Ислом Каримов Концепциясида меҳнат муносабатларига урғу берилмаганининг сабаби ҳозирги кунда меҳнат муносабатларидаги антагонистик зиддият кўпчилик мамлакатларда, жумладан, Ўзбекистонда ҳам бартараф этилганида. Бундан ташқари, меҳнат муносабатларини тартибга солишга йўналтирилган қонунлар ва бошқа ҳуқуқий меъёрлар дунёнинг кўпчилик мамлакатларида мавжуд. Бундай ҳужжатлар орасида марказий ўринни «Меҳнат кодекси» эгаллайди. Ўзбекистонда бундай Кодекс 1995 йилда қабул қилинган эди. «Меҳнат Кодекси»дан ташқари яна кўплаб ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларда меҳнат муносабатларини тартибга солиш масалалари кўриб чиқилган. Бундан чиқадиган хулоса шундаки, асосан тартибга солинган меҳнат муносабатларини яна бир марта тартибга соладиган ҳужжат ёки институт яратишга зарурат йўқ. Ижтимоий шериклик энди жамият олдида турган бошқа муаммоларни ҳал қилишга йўналтирилиши лозим. Ислом Каримов Концепциясида ана шу муаммолар кўрсатиб берилган.

Президент Концепциясида «Ижтимоий шериклик тўғрисида»ги Қонунни қабул қилиш зарурати ҳақида гапирилар экан, асосий эътибор фуқаролик жамиятини ривожлантиришга қаратилади. Фуқаролик жамиятини шакллантириш ва ривожлантириш масалаларига бағишланган фалсафа, социология, сиёсатшунослик ва бошқа фанларга оид адабиётларда асосий эътибор фуқаролик жамияти институтларининг моҳияти, миқдори, функциялари каби масалаларга қаратилган. Бундай институтлар фуқаролик жамиятининг негизини ташкил қилади. Бироқ негизнинг ўзи фуқаролик жамияти, дегани эмас. Бундай институтларнинг сони ўн минглаб ва юз минглаб бўлса ҳам фуқаролик жамияти қурилиб қолмайди. Фуқаролик жамияти вужудга келиши учун ана шу институтлар, давлат ҳокимияти органлари ва бизнес вакиллари ўртасида шериклик муносабатлари бўлиши шарт. Шу маънода айтиш мумкинки, ижтимоий шериклик фуқаролик жамиятига олиб борадиган асосий йўлдир.

Президент Концепциясида ижтимоий шерикликнинг ҳозирги кундаги асосий функцияси кўрсатиб берилди. Президентнинг кўрсатмалари Ўзбекистон Республикасининг «Ижтимоий шериклик тўғрисида»ги Қонунида ўзининг тўла ифодасини топди. Ижтимоий шериклик назариясига биринчи Президентимиз Ислом Каримов Концепциясида аниқлик ва янгиликлар киритилиши билан бир қаторда амалий соҳада ҳам мазкур назария ривожлантирилди. Бундай ривожлантириш ижтимоий шериклик субъектлари доирасини кенгайтириш ва уларнинг ўзаро муносабатларини ривожлантириш шаклида амалга оширилди. Холислик тақозосига кўра қайд этиш лозимки, XX аср охири ва XXI аср бошларида ижтимоий шерикликка нисбатан ―секторларо ўзаро таъсир назарияси ҳам вужудга келди. Бу назария тарафдорлари ижтимоий шерикликни меҳнат муносабатлари доирасидан ташқарига олиб чиқишди. Унга кўра ижтимоий шериклик субъектлари бўлган давлат, фуқаролик жамияти институтлари ва бизнес вакиллари ижтимоий масалаларни ҳал қилишда ҳамкорлик қилишлари лозим. Мазкур назария тарафдорлари ҳар уч сектор вакилларининг ижтимоий масалаларни ҳал қилишда ўзаро тортишув ва мунозаралар жараёнида консенсусга келиб фаолият юритишларини назарда тутади. Ўзбекистонда ижтимоий шериклик субъектлари ўзаро муносабатларининг янгича шакли вужудга келди. Бу шакл томонларнинг ўзаро рақобатига эмас, ўзаро ёрдам ва ҳамкорлигига асосланади. Томонларнинг мана шундай муносабати ижтимоий шерикликнинг синергия эффектини вужудга келтиришига олиб келди.

Президент И.А.Каримов томонидан ишлаб чиқилган ва ҳаётга тадбиқ қилинган ижтимоий-иқтисодий ислоҳотлар ўзбек моделининг асосий тамойилларидан бири-давлатнинг бош ислоҳотчи экани ижтимоий шериклик соҳасида ҳам ўзининг ижобий натижаларини кўрсатди.

Мустақилликнинг дастлабки йилларида шўролар тузуми даврида ижтимоий ташаббуслари бўғилган ва шундай вазиятга кўникиб қолган аҳолининг тафаккур тарзини ўзгартириш зарур эди.

Мустабид тузум даврида одамлар ижтимоий шериклик тўғрисида билим олиш ва кўникмалар ҳосил қилиш имконига эга эмас эдилар. Чунки у даврларда ижтимоий фанлар бўйича чоп этилган адабиётларда бу мавзу умуман тилга олинмас, олинган пайтларда эса фақат танқидий нуқтаи назардан ёритилар эди.

Шўролар даври ижтимоий-гуманитар фанларида ижтимоий шериклик ғайри илмий назария сифатида баҳоланар эди. Ана шундай кайфиятда тарбияланган одамлар ижтимоий шериклик муносабатларига мустақиллик қўлга киритилгандан кейин ҳам киришиб кетишлари қийин кечди. Шуни ҳисобга олиб давлат томонидан нодавлат нотижорат ташкилотлари қўллабқувватлана бошлади. Давлат даставвал фуқаролик жамияти институтлари эркин ҳаракат қилишлари учун меъёрий-ҳуқуқий базани тайёрлади. Бу ҳақда Президент Концепциясида шундай дейилади: ―Айтиш керакки, фуқаролик жамияти институтлари тизимида нодавлат нотижорат ташкилотларни тобора ривожлантириш, уларнинг мустақил иш юритиши ва чинакам мустақиллигини таъминлаш, ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, фаолиятини ташкилий-ҳуқуқий, моддий-техникавий жиҳатдан қўллабқувватлашни кучайтиришга қаратилган «Нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятининг кафолатлари тўғрисида»ги Қонуннинг қабул қилиниши муҳим аҳамият касб этди.

Сўнгги йилларда «Жамоат фондлари тўғрисида»ги, «Ҳомийлик тўғрисида»ги қонунлар, Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистонда фуқаролик жамияти институтлари ривожланишига кўмаклашиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори ва бошқа қатор ҳужжатлар қабул қилинди ва улар фуқаролик жамияти институтлари ижтимоий фаоллигини кучайтиришда муҳим омил вазифасини бажармоқда[161]. Давлат фуқаролик жамияти институтлари эркин ҳаракат қилишлари учун меъёрий-ҳуқуқий базани тайёрлаш билан бир қаторда уларга иқтисодий жиҳатдан кўмак беришни ҳам кучайтириб борди. ННТларга кўрсатилаётган кўмак давлатнинг иқтисодий салоҳияти ошиши билан бирга кучайиб борди. Бу кўмак кейинги бирнеча йил давомида айниқса салобатли бўлди. 2010 йилда Президент ―бундай кўмакнинг миқдори кейинги уч йилда ўн бир миллиард сўмдан ортиқн ташкил қилди, деб айтган бўлса, 2015 йилнинг ўзида бу кўмак ҳажми сўмни ташкил қилди.

Давлатнинг ННТларга ҳар томонлама кўмак кўрсатаётганининг сабабларидан бири шундаки, ННТларнинг асосий мақсади-аҳолига ижтимоий хизматлар кўрсатиш. Аҳолига ижтимоий хизматни давлат идоралари ҳам кўрсатади. Лекин ННТлар таркиби ихчамлиги ва бевосита аҳоли ташаббуси билан тузилгани сабабли уларнинг хизмати тезкор ва аниқ манзилга қаратилган бўлади. Бундан ташқари, ННТлар ижтимоий хизматлар кўрсатишга давлат бюджети маблағларидан ташқари хусусий сектор маблағларини ҳам грантлар, хайрия ишлари, бадаллар, волонтёрлар фаолияти шаклида жалб этиш имкониятига эга. Ўзбекистонда давлат ННТларнинг мана шу хусусият ва имкониятларини ҳисобга олиб ҳар томонлама ёрдам кўрсатмоқда. Давлатнинг кўмаги грантлар, ижтимоий буюртмалар, субсидиялар тарзида амалга оширилмоқда.

Ўзбекистонда ижтимоий шерикликнинг ўзига хос хусусиятлари, мақсадлари ва субъектлари «Ижтимоий шериклик тўғрисида»ги Қонунда мустаҳкамлаб қўйилган. Мазкур Қонуннинг 3-бандида бу ҳақда шундай дейилади: «Ижтимоий шериклик давлат органларининг нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурларини, шу жумладан тармоқ, ҳудудий дастурларни, шунингдек норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ҳамда фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига дахлдор бўлган бошқа қарорларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш борасидаги ҳамкорлигидир»[162]

Давлатнинг ННТларга кўрсатадиган кўмаги барқарор ва салмоқли бўлишини таъминлашда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенати Кенгашларининг «Нодавлат нотижорат ташкилотларини, фуқаролик жамиятининг бошқа институтларини

---

[161] Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси. Т.2010, 40-бет.

[162] Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2014 й., 39-сон, 488-модда

қўллабқувватлашни кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қўшма қарори ҳам алоҳида аҳамиятга эга бўлди. Шу қарор асосида ННТларга мўлжалланган грантлар миқдори ва ажратилаётган маблағ ҳажмининг ортиб бориши фуқаролик жамияти институтларининг тезроқ оёққа туриб олишлари ва фаоллигининг ортишида сезиларли роль ўйнамоқда.

Мамлакатимизда ижтимоий шерикликни қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш соҳасида олиб борилаётган ишларга қисқача кўз югуртириб чиқишнинг ўзи ҳам бу масалада жаҳон фани яратган назария янги ёндашув билан бойитилгани, унинг бир қатор жиҳатлари аниқлаштирилгани, мазкур соҳа амалиёти эса жиддий бойитилганидан гувоҳлик бермоқда.

14-Маъруза: ФАОЛ ФУҚАРОЛИК ПОЗИЦИЯСИГА ЭГА БЎЛГАН ЁШ АВЛОДНИ ТАРБИЯЛАШНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Режа:

1. Фуқаролик позицияси тушунчаси ва уни шакллантирадиган асосий омиллар.
2. Ёшларда фуқаролик позициясини шакллантиришнинг ижтимоий-маънавий ва ахлоқий жиҳатлари.
3. Фуқаролик жамиятини ривожлантиришда фуқаролик маданияти ва масъулиятининг ўрни.
4. Ўзбекистонда ёшларга оида давлат сиёсати ва ёшлар фаоллигини оширишда Ўзбекистон Ёшалар иттифоқининг ўрни.

Таянч конспект: *Фуқаролик позицияси, фуқаролик маданияти, фуқаролик бурчи, фуқаролик масъулияти, ёшлар, ёшларга оид давлат сиёсати, комил инсон, баркамол авлод.*

14.1.Фуқаролик позицияси тушунчаси ва уни шакллантирадиган асосий омиллар.

Ўзбекистон Республикасида мамлакатни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамиятини барпо этишга қаратилган ислоҳотларнинг туб моҳияти аҳоли турмуш тарзининг фаровонлигини ошириш, фуқароларнинг сиёсий ва ҳуқуқий маданияти ва савиясини юқори даражага кўтариш, уларда аниқ фуқаролик позициясини шакллантиришда ўз ифодасини топади. Давлатнинг тараққий этишида ва ундаги иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий муносабатларнинг янги босқичга ўтишида мамлакат олдида турган вазифаларни турли йўналишларга тақсимлаган ҳолда, фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг муҳим шарти, – бу жамият ҳаётида нодавлат ва жамоат ташкилотларининг ўрни ва аҳамиятини кескин кучайтиришдан иборатдир. Ёки бошқача қилиб айтганда, бу – «Кучли давлатдан – кучли жамият сари» деган тамойилни амалда ҳаётга жорий этиш демакдир. Ҳаммамизга аёнки, бу йўналиш ижтимоий-иқтисодий жараёнлар билан боғлиқ кўп масалаларни ҳал қилишда давлат тузилмаларининг ролини камайтириш ва бу вазифаларни босқичма-босқич жамоат ташкилотларига ўтказа боришни тақозо этади. Демак, фуқаролик жамиятини қарор топтириш учун давлат ўзининг айрим вазифаларини бўйнидан соқит қилиб, аста-секин жамиятнинг бошқа институтларига топширмоғи лозим. Бунинг учун эса давлат томонидан муайян шарт-шароитлар, имкониятлар яратилиб, жамиятнинг ўз-ўзини ташкил этувчи ва бошқарувчи идораларининг фаолияти тўғри йўлга қўйилишини талаб этувчи механизмларни вужудга келтириш зарур.

Ўзбекистон фуқаролари миллати, ирқи, жинси, касб-кори, ижтимоий келиб чиқишидан қатъий назар фуқаро сифатида қонун олдида ҳуқуқан тенг ва бирдек масъулиятлидирлар. Шунинг учун ҳам мавжуд муаммоларни бартараф этишда фуқароларнинг ўз фуқаролик ҳуқуқларини билиб олишлари ва улар ҳимоя қилишлари ҳамда бурчларини чуқур англаб етишлари учун уларни ҳуқуқий жиҳатдан тарбиялаб бориш долзарб вазифалардан бири сифатида қаралмоқда. Бу жараён фуқаролар учун маънавий камолот манбаи бўлиши билан бирга, уларнинг бу борадаги масъулиятини янада оширишда ҳам муҳим аҳамият касб этади. Ана шунинг учун ҳам, Ўзбекистонда демократик жамият қуриш кучли давлатдан, кучли фуқаролик жамиятга ўтиш концепцияси замирида инсон эркинликларини фуқаро, ҳалқ манфаатларига мос ҳолда босқичма-босқич юзага чиқариш асосий вазифа сифатида белгиланган. Маълумки, қонунларнинг ҳар бир моддасида инсоннинг муайян

йўналишдаги эркинликлари берилади. Лекин ёдда тутмоқ керак-ки, бундай тартиб, йўл-йўриқ ёки имконият фақат битта фуқаронинг эркинлигини юзага чиқариш учунгина жорий этилган эмас. Балки бу ҳуқуқий меъёр барча учун тенг асосга эга. Ҳамонки шундай экан, барча яъни бутун жамият аъзолари ана шу меъёр асосида ўз эркинликларини бир хил даражада амалга ошириши шарт[163].

Шунингдек, бугун биз қураётган ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамиятининг маънавий биноси мустаҳкам бўлиши лозим. Бу эса, энг аввало, фуқароларни, айниқса, ёшларни чуқур билимли, теран фикрли, ўз ўтмиши дурдоналаридан ва маънавий қадриятларидан хабардор, ватанпарвар, ҳақиқатпарвар, фидойи қилиб тарбиялашни тақазо этади. Комил инсон шахсини тарбиялаш эса энг мураккаб ва қийин жараёндир. Бу жараённи амалга ошириш улар онгига миллий қадриятларни сингдириш мақсадга мувофиқдир. Демак, бугунги ёш авлод ўз тарихини, маданиятини, миллий қадриятларини, тилини, динини ва урф-одатларини мукаммал билсагина, мустақилликнинг асл моҳиятини чуқурроқ англаб етадилар. Фуқаролик жамияти ҳам ана шу миллий қадриятларимизга асосланиб ривожлантирилиши бежиз эмас. Зеро, «Мадомики биз ҳуқуқий демократик давлат, эркин фуқаролик жамияти қураётган эканмиз, маънавият соҳасидаги XXI асрга мўлжалланган ҳаракат дастуримиз шундан келиб чиқмоғи даркор, яъни эркин фуқаро – онгли яшайдиган, мустақил фикрга эга бўлган шахс маънавиятини камол топтириш бизнинг бош миллий ғоямиз бўлиши зарур»[164].

Инсонга ёшлигидан сингдирилган маданий-маънавий қарашлар, ахлоқий қадриятлар, анъаналар, диний-руҳий туйғулардан иборат. Бу бўғинда у оиласи, қариндош-уруғлари, маҳалласи, миллати, юрти билан бирлигини, унинг таркибий қисми эканлигини ҳис этади. Натижада, унинг онги ва қалбида миллий ғурур, ватанпарварлик туйғуси шаклланади. Бу жараёнда шахсда ҳақиқий фуқаролик позицияси шаклланади. Зотан, биринчи Президентимиз И.А.Каримов айтганларидек, ҳар қандай ислоҳотнинг энг муҳим самараси, аввало, халқнинг маънавий-руҳий қарашларидаги янгиланиш жараёнлари, унинг онгу тафаккурининг юксалиши, мамлакатда юз бераётган ўзгаришлар унинг ҳаётига, тақдирига дахлдор бўлганлигини чуқур ҳис қилиши ва шундан хулоса чиқариши билан белгиланади. Ушбу сўзлардан кўриниб турибдики, ёшларнинг ижтимоий сиёсий фаолигини ошириш бугунги кундаги энг долзарб вазифалардан биридир. Шу мақсадда ҳар биримиз ушбу вазифаларни амалга оширилишида фаол фуқаролик позициямизни кўрсатишимиз ҳамда юртбошимизни биз ёшларга қарата айтган «Фарзандларимиз, ёшларимиз бизнинг нафақат ишончимиз ва келажагимиз, ёшларимиз бугунги ва эртанги кунимизнинг хал килувчи кучидир» сўзларини доимо ёдимизда сақлашимиз зарурдир.

Фуқаролик туйғуси эса шахснинг «авлоддан-авлодга ўтиб келаётган маданий жараёнлар аҳлоқий қадриятларнинг ўтмиш билан келажакни узвий алоқадорлигини таъминлаб, тарихий мероснинг нодир неъматларини ўзгартириш асосида шаклланади». Фуқаролик жамиятининг асосий мезонларидан бири бу фуқароларнинг юксак даражада онг ва маданиятга эга бўлишликлари ҳисобланади. Шу нуқтаи-назардан қараганда, фуқаролик жамиятида фаол, ташаббускор, ғайратли, фақат яратувчанлик, ижодкорлик руҳи ва кайфияти билан яшовчи шахсларга эътибор ва эҳтиёж катта бўлади. Бундай юксак интеллектуал салоҳият тафаккур эркинлигининг қай даражада шаклланиши билан узвий боғлиқ. Жамиятнинг инсон учун яратган реал иқтисодий қулайликлари ва имкониятлари, юридик ҳақ-ҳуқуқлари, қарор топган ахлоқий ва маънавий муҳит унинг тафаккури эркин, илғор ва юксак идеалларни кўзлаши билан уйғунлашмоғи лозим. Олимларимизнинг кузатишича, фуқароларнинг ижтимоий воқеликка янгича, мустақил ва эркин тафаккур асосида ёндашиши юқори кўрсаткичга эга. Айни пайтда, психолог ва социологларнинг нуқтаи назарича, янги шаклланаётган фуқаролик жамияти ривожи кўп жиҳатдан шахс онги, характери ва дунёқарашини коррекциялаб боришни талаб этмоқда.

14.2.Ёшларда фуқаролик позициясини шакллантиришнинг ижтимоий-маънавий ва ахлоқий жиҳатлари.

---

[163] Қаранг: Мусаев Ф. Эркинликнинг ҳуқуқий асоси // Тафаккур журнали. –Тошкент: 2002. - № 2. – 84 б.

[164] Каримов И.А. Ўз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурмоқдамиз. Биз ўз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурамиз. 7-том.-Т.: «Ўзбекистон», 1999. 303-б.

Ҳозирга келиб, мамлакатимизда фуқаролик жамияти, унга монанд давлат бошқаруви тизимини – демократияни қарор топтириш зарурати ва масъулияти ҳар бир фуқаронинг юксак маънавий салоҳиятининг, фалсафий тафаккур тарзини янада шакллантириш вазифасини кўндаланг қилиб қўйди. Дарҳақиқат, одамзот ўз олдида турган вазифаларни ҳал этишдан олдин ҳамма нарсани ақл тарозисига қўймоғи, ўзи ташлайдиган амалий қадамларнинг эҳтимолий натижаларини аввалдан тахмин қилмоғи, назарда тутмоғи лозим. Фуқаролик маданиятини юксалтиришда таълим беқиёс ўрин тутади. Бугунги кунда ҳам олдимизга қўйган асосий мақсад - фуқаролик жамиятини барпо этиш ва уни такомиллаштириш учун Миллий дастурда кўзда тутилган билимли, онгли, тафаккури озод, замонавий дунёқарашли, миллий ва умуминсоний қадриятларга содиқ инсонларни тарбиялашга янада муҳим эътибор қаратиш ва бу масалалар таълим ислоҳотларининг бош вазифаси деб қабул қилиб, уни амалга оширишдан иборат. ―Таълим тўғрисидаги Қонун ва Кадрлар тайёрлаш миллий дастури асосида яратилган ва амалга оширилаётган янги таълим модели айнан ана шу мақсадга эришиш йўлида ўзининг янгича таълим ва тарбиявий жараёнини шакллантириб бормоқда. Фарзандларимиз тўққиз йиллик ўрта таълимни тамомлаб, ўз хоҳиш иродаси ва интилишига қараб икки турдаги уч йиллик ўқув юртларида-академик лицейлар ва касб-ҳунар коллежларида таълимни мажбурий – ихтиёрий давом эттириш имкониятларига, буларни тугатганлар эса олий ўқув муассасаларига киришда бир хил ҳуқуқларга эга бўлдилар. Унутмаслигимиз керакки, маърифат халқимиз, миллатимиз қонидадир. Бизда қадимдан маърифатли инсон тушунчаси анча кенг маънони англатади. Анъанавий шарқона қарашга кўра, маърифатлилик–фақат билим ва малака эмас, айни пайтда чуқур маънавият ва гўзал аҳлоқ дегани ҳамдир. Халқимиз билимли, камолотли инсон деганида айнан шундай одамларни кўз олдига келтиради. Шунинг учун хам Кадрлар тайёрлаш миллий моделимизнинг бутун моҳияти миллий тарихимиз ва ҳаётимиз билан боғланиб кетган. Шу тариқа Ўзбекистонда бевосита ўзимизга хос, ўзимизга мос бўлган такрорланмас, буюк тарихимиз, анъаналаримизга асосланган ва, шу билан бирга, ҳозирги давр талабларига жавоб бера оладиган Кадрлар тайёрлаш миллий модели яратилди. Дастуримизнинг, моделимизнинг миллийлиги ҳам айнан шулардан иборатдир.

Фуқаролик жамият асослари шаклланаётган республикамизда, ёшларимизнинг фаолликни юксалтириш, уларда миллат, халқ ва жамият олдидаги бурч ҳамда масъулиятини юракдан ҳис қилиш туйғуларини камол топтириш ҳамда уларнинг онгу шуурида мустахкам ҳаётий позицияни, эътиқод ҳамда маслакни шакллантириш бугунги куннинг муҳим вазифаларидан биридир. Шунинг учун ҳам бугунги кунда таълим тизимининг барча босқичларида ёшларнинг интеллектуал салоҳиятини юксалтиришга қаратилган дарс соатлари, ўқув курслари йўлга қўйилган. Мазкур саъй-ҳаракатларни амалга ошириш, эгаллаган билимларини амалиётда қўллаш кўникмаларини мустаҳкамлаш, қолаверса, бу борада фаол фуқаролик позициясига эга бўлган ёшларни қўллаб-қувватлаш келажакда натижалар келтиради. Зеро, замонавий таълимнинг мақсади ҳар бир кишига ўз фаолияти учун зарур бўлган янги билимларни олиш ва уларни жамият ҳаётига тадбиқ этиш имкониятини яратишдан иборатдир. Шу боис тарбиявий ва ўқув ишлари шахснинг интеллектуал онг ва маданият даражасини инсон, жамият, давлат манфаатларига жавоб берадиган энг муҳим принципларни англаб етишга қадар оширишга йўналтирилиши лозим. Айниқса фуқаролик жамиятини барпо қилишда фуқаро онги, маданияти, даҳлдорлик ҳисси ва масъулиятини юксалтириш ҳамда такомиллаштиришни ҳозирги талаб даражасида йўлга қўйиш муҳим аҳамиятга эгадир. Албатта, ёшлар фаолиятида ушбу зарурий масала ўзининг долзарб жиҳатлари билан ажралиб туради ва самарали тарзда амалга оширишни йўлга қўйишимиз лозимлигини яна бир бор қайд қиламиз.

Мамлакатимизда фуқаролик жамиятини барпо этиш мақсад этиб белгиланган даврда демократик тамойилларни шакллантириш, фуқаролар ижтимоий –сиёсий фаоллигини ошириш, шахс эркинлигини амалда жорий этиш, сиёсий жараёнларни эркинлаштириш, демократик меъёрлар асосида кўппартиявийлик тизимини такомиллаштириш, жамият ҳаётида жамоат ва нодавлат ташкилотлар фаоллигини ошириш каби вазифалар умуминсоний қадриятларни ўзида ифода этган ҳолда фуқаролик маданияти билан туташади. Агар фуқаролик жамиятини юксак фуқаролик маданиятини ошкор этиш имконияти сифатида эътироф этадиган бўлсак, фуқароларнинг маънавий

етуклиги бундай жамиятдаги демократик тамойилларни тўлиқ англаш омили эканлигини тушунамиз. Чунки фуқаролик жамиятида инсонни олий қадрият даражада тушуниш бевосита ҳар бир фуқаронинг ўз маданият даражасини қанчалик англаши ва унга содиқлиги билан характерланади.

Фуқаролик жамиятини ривожлантириш ўзининг бир қатор мезонларига эга бўлиб, уларнинг асосийларидан бири – ҳар бир инсонда масъулият туйғуси билан яшаш хусусиятини шакллантиришдир. Масъулият одамнинг хар бир амали, фаолияти маҳсулини тўлиқ тасаввур қилган ҳолда унинг ўзи ва ўзгалар учун нима наф келтиришини англай олиш қобилиятидир. Масъулиятни ҳис қилган инсон ўз ишини доимо пухта режалаштириб, унинг оқибатларини олдиндан тасаввур қила олади ва зарур натижага эришиш учун бутун кучи ва салоҳиятини сафарбар этишга қодир бўлади. Шахсий масъулиятни фуқаролик масъулиятидан фарқлаш лозим. Биринчиси шахснинг кундалик фаолиятидан келадиган шахсий манфаатни, иккинчиси эса жамият манфаатларини назарда тутади. Фуқаролик масъулиятини ҳис этган инсон, энг аввало, ўзи мехнат қилаётган жамоа ёки таълим олаётган ўқув даргоҳи, ўз маҳалласи ва юрти равнақини ўйлайди. Мустақил Ўзбекистон фуқаролари учун ягона мақсад Ватан равнақи, юрт тинчлиги ва халқ фаровонлиги учун хизмат қилиш бўлса, демак ҳар бир инсон фуқаролик масъулиятининг маъно-мазмунини ана шу ғояларни амалга оширишда, деб билиши даркор.

Ёшлар барча даврларда жамиятнинг фаол қатлами сифатида эътироф этиб келин- ган. Мунтазам шаклланиб борувчи бу қатлам доимий йўналтириб ва қўллаб-қувватлаб туришни талаб этади. Мазкур вазифалар қонунлар ижросининг кафолати саналмиш давлат томонидан амалга оширилади.

Давлат томонидан ёшларнинг мамлакат манфаатлари йўлида эркин ижтимоий- лашуви ва ўзини самарали намоён этиши учун мақбул шароит ва имконият яратиш борасида амалга оширилаётган чора-тадбирлар тизими ёшларга оид давлат сиёсати- ни англатади. Моҳиятан давлатни ижтимоий-иқтисодий, маданий ривожлантириш, рақобатбардошлигини таъминлаш, миллий хавфсизлигини мустаҳкамлашни кўзда тутувчи бу сиёсат дастурий, ташкилий, сиёсий ва иқтисодий механизмларга таянади.

14.4.Фуқаролик жамиятини ривожлантиришда фуқаролик маданияти ва масъулиятининг ўрни.

2016 йил 15 сентябрда «Соғлом она ва бола йили» Давлат дастурининг 1-бан- ди ижроси юзасидан ишлаб чиқилиб, қабул қилинган «Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни матбуотда эълон қилинди. Бу қонун «Соғлом она ва бола йили» Давлат дастурининг 1 -банди ижроси юзасидан ишлаб чиқилиб, қабул қилинди.

Мазкур қонун 4 боб, 33 моддадан иборат бўлиб, давлат томонидан амалга ошири- ладиган ҳамда ёшларни ижтимоий жиҳатдан шакллантириш, уларнинг интеллектуал, ижодий ва бошқа салоҳиятларини камол топтириш учун шарт-шароитлар яратилишини назарда тутадиган ижтимоий-иқтисодий, ташкилий ва ҳуқуқий чора-тадбирлар тизи- мини ўзида мужассам этган. Унда белгиланган нормалар шу вақтгача қабул қилинган қонун ҳужжатларининг ёшларга оид нормалари билан ўзаро боғланган ва улар ўрта- сидаги уйғунлик таъминланган.

Эътиборли жиҳати, республикамизнинг 650 дан ортиқ қонуни бўлгани ҳолда, фақатгина ёшларга оид қонуннинг номидагина «давлат сиёсати» деган сўзларни ўрин олган. Давлат суверенитетининг дастлабки давридаёқ, яъни 1991 йилнинг 20 ноябрида «Ўзбекистон Республикасида ёшларга оид давлат сиёсатининг асослари тўғрисида»ги Қонуннинг қабул қилингани, мамлакат раҳбари томонидан 1993 йил 4 мартда таъсис этилган дастлабки орден «Соғлом авлод учун» деб номланиши, 1992 йилда ёшлар- нинг ҳуқуқлари бўйича халқаро ҳуқуқнинг инсонпарвар нормаларини ўзида жамлаган «Бола ҳуқуқлари тўғрисида»ги Конвенциянинг парламентимиз томонидан ратифи- кация қилингани ҳам республикада ёшлар масаласига бўлган эътибор даражасини кўрсатади.

Ёшлар тарбияси, уларнинг маънавиятини юксалтириш соҳасидаги ислоҳотларни тизимли, босқичма-босқич амалга ошириш стратегияси белгилаб олинди. Дастлабки босқичда собиқ тузумдан мерос бўлиб қолган ёшларни ягона мафкура асосида тарби- ялашга хизмат қилувчи маъмурий-буйруқбозлик тизими ва унинг ҳуқуқий асослари тугатилиб, уларни тарбиялашнинг, ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишнинг демок- ратик асосларига пойдевор қўйилди. Вояга етмаганлар ва ёшлар ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг қонуний асослари яратилиб, зарур институционал тузилмалар шаклланди- тирилди.

Кейинги босқичда ёшлар муаммоларини ҳал этишга қаратилган дастурларни амалга татбиқ

қилиш, биринчи навбатда, қишлоқ йигит-қизларини иш билан таъминлаш, жис- моний тарбия ва спорт билан шуғулланиши учун имконият яратиш, ҳуқуқий онги ва маданиятини юксалтириш масалаларига эътибор кучайтирилди.

Энди, республикамизда ёшларга оид давлат сиёсатини белгилаб берувчи янги қонуннинг аввалгисидан фарқли жиҳатларига эътибор қаратадиган бўлсак, улар қуйидагилардан иборат:

Аввало, ушбу қонун аввалгисидан ўзининг мазмун-моҳияти, ҳажми билан ҳам фарқ қилади: Аввалги қонуннинг номи «Узбекистон Республикасида ёшларга оид дав- лат сиёсатининг асослари тўғрисида» деб номланган бўлса, мазкур қонуннинг номи «Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида» деб номланди. Деярли барча моддаларнинг номи аввалгисидан фарқ қилади.

Иккинчидан, қонунда ёшлар билан боглиқ: «ёшларга оид давлат сиёсати», «ёшлар (ёш фуқаролар)», «ёш оила», «ёш мутахассис», «ёшлар тадбиркорлиги» тушунчалари- нинг мазмуни очиб берилган.

Учинчидан, мазкур тушунчаларнинг қонун билан белгилаб қўйилгани ёшларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашда муҳим аҳамият касб этади. Масалан, аввалги қонундаги «30 ёшгача бўлган» деган ёш чегарасини аниқ белгилаб, 3-моддада «ёшлар (ёш фуқаролар) - ўн тўрт ёшга тўлган ва ўттиз ёшдан ошмаган шахслар» деб белгилаб қўйилганини қонуннинг энг катта ютуқларидан бири сифатида кўрсатиш мумкин.

Тўртинчидан, қонуннинг яна бир янгилиги «ёш оила» деган тушунчага бирин- чи марта қонун орқали таъриф берилганидир. Тўғри, аввал ҳам турли қонуности ҳужжатларда мазкур тушунчага таърифлар берилган эди. Бироқ шу вақтгача олий юри- дик кучга эга бўлган қонун орқали унинг тушунчаси белгиланмаган эди. Қонуннинг 3-моддасига кўра «ёш оила - эр-хотиннинг иккиси ҳам ўттиз ёшдан ошмаган оила ёхуд фарзанд (бола) тарбиялаб вояга етказаётган ўттиз ёшдан ошмаган ёлғиз отадан ёки ёлғиз онадан иборат бўлган оила, шу жумладан, никоҳдан ажралган, бева эркак (бева аёл)» - деб белгиланди. «Биринчи марта расмий никоҳдан ўтган ёшлар» деган сўзлар ишлатилмади.

Бешинчидан, қонун давлат сиёсатини амалга ошириш учун ўзига хос инфратузил- мани мустаҳкамлаб қўйди. Яъни ёшларга оид давлат сиёсати соҳасидаги давлат дастур- лари, ҳудудий ва бошқа дастурлар, ёшларга оид давлат сиёсатини рўёбга чиқаришнн амалга оширувчи ҳамда унда иштирок этувчи органлар ва муассасалар, фуқаролик жамияти институтлари, ёшлар ижтимоий хизматлари, ёшларга оид давлат сиёсатинн молиявий жиҳатдан таъминлашнинг қонунчилик асослари қайд этилди.

Фуқаролик масъулияти, Ўзбекистонда яшаётган ҳар бир онгли фуқаронинг қайси миллат вакили бўлишидан қатъий назар Республика Конституциясида кафолатланган хуқуқларидан фойдаланиш баробарида, унга жавобан фуқаролик масъулиятини ҳам хис этиб яшашидир. Бу шундай деганики, ҳар бир фуқаро мамлакат Конституциясига, Олий Мажлис қабул қилган барча қонунларга, Вазирлар Махкамаси чиқарган қарорларга риоя этиши ва ҳурмат қилиши, уларни амалга ошириши учун масъулият сезиши лозим. Бинобарин, давлат ўз фуқаросига хуқуқ ва кафолат берар экан, шунга яраша унинг зиммасига масъулият ҳам юклайди[165]. Шуни унутмаслик керакки, ижтимоий тараққиётнинг демократик ривожланиш жараёни шахснинг ўзини ўзи англаши, қадр-қимматини қай даражада эъзозлай олиши, жамият учун хизмат қилиш имконияти ва ҳаракат меъёрига кўп жихатдан боғлиқдир. Буларнинг ҳаммаси кишиларнинг ўзи яшаб турган кўча, махалласидан тортиб, то яхлит мамлакатнинг барқарорлигини сақлаб қолиш, хавфсизликни таъминлашда юксак масъулиятни ўз фаолиятида онгли равишда амалга ошириш демакдир[166]. Бир хил мақомга эга бўлган шахсларда талаб ҳам тенг бўлади. Ана шу жиҳатнинг ўзи ҳам фуқаролик масъулиятини англатувчи далиллардан биридир. Фуқаролик масъулияти билан миллий масъулият орасида ўзига хос муштараклик мавжуд. Сир эмас ҳар бир миллатнинг балоғатга етган онгли аъзоси ўша ўзи мансуб миллатнинг олдида масъулияти бўлади. Миллатнинг миқдорий, иқтисодий, маданий, аҳлоқий, маърифий, манавий тараққий эта бориши, ер юзидаги бошқа халқлардан орқада қолиб кетмаслиги учун биринчи шу халққа мансуб кишилар жавобгарлик туйғусини туйиш лозим. Оила ва жамиятдаги ҳар бир ҳаракатида, босган ҳар қадамида шу миллатнинг умумий манфаатини унутмаслик миллий масъулият ҳиссининг муҳим томони ҳисобланади. Кишиларнинг муайян миллат равнақи йўлидаги сиёсий

---

[165] Қаранг: Иброхимов А. Бизким Ўзбеклар. -Тошкент: Шарқ нашриёт -матбаа концерни бош тахририяти, 1999. - 177 б.

[166] Қаранг: Саидқосимов А. Сиёсий фаоллик ва фуқаролик маънавияти // Жамият ва бошқарув. –Тошкент: 2007. - №2, -Б. 50 -51.

онглилиги ва маънавий етуклиги даражаси миллий масъулиятни англатувчи иккинчи муҳим томонидир. Шуни алоҳида қайд этиш зарурки, миллий масъулият бу юртимизда яшовчи барча миллат ва элатнинг масъулиятидир.

Шу ўринда ривожланган давлатлар тажрибасига алоҳида эътибор қаратишни мақсадга мувофиқ деб биламиз. Масалан, жаҳоннинг етакчи давлати саналмиш АҚШда фуқаролик маданиятини юксалтириш қандай йўлга қўйилган? Америкаликларга қандай ғоя ва қадриятлар сингдирилмоқда? Бу саволларга жавоб топиш учун фуқаролик маданияти қандай ғоявий устунларга таянишини аниқлаш кифоя. АҚШ фуқаролари Конституцияни, америка давлатчилигининг асосчилари ва демократик тамойилларни муқаддас деб биладилар ва бу туйғуни ёшларга сингдириш ҳақида тинимсиз қайғурадилар. Ёшларда эркин яшашга иштиёқ, мустақилликни қадрлаш туйғуси шакллантирилади.

АҚШ ниманинг эвазига фан ва технологиялар соҳасида бошқалардан ўзиб кетди? Бу саволнинг ҳам жавоби бор: Америкада эркин фикр ва ижодий тафаккур қадрланади ҳамда ўзгача фикрлайдиганларга нисбатан бағрикенглик қарор топтирилган. Лекин америкалик фуқарони тарбиялашнинг энг асосий жиҳати бошқа бир ғояда яширин. У ҳам бўлса, ҳар бир инсонни ноёб истеъдод эгаси деб билиш, ҳар бир шахсга ҳазрати инсон сифатида мурожаат қилишдир. Инсонга бундай муносабат, сўзсиз, унинг салоҳиятини юзага чиқаришга имкон беради. Айнан шу ғоя таъсирида америкаликлар орасида ўзини «ўртамиёна одам» деб биладиган ёхуд «мен бир оддий одам» деб гапирадиган кишилар ниҳоятда кам учрайди.

Америка фуқаролари адолатни ҳам ўзига хос тарзда тушунадилар: шахс нимагаки эришса, қандай мақомни эгалласа, бунга фақат ўз ақли ва истеъдоди билангина етишади. Шундай қилиб, ҳар бир америкалик болалигиданоқ кимгадир ва нимагадир орқа қилишга эмас, балки ўз кучига таянишга ўргатилади. Лекин, энг асосийси, ҳар бир америкаликда келажакка ишонч уйғотилади. Худди ана шу «америка орзуси» кишиларни янги мақсадлар сари рағбатлантиради, янги ғояларни амалга оширишга шавқ уйғотади. Хулоса ясайдиган бўлсак, демократия қоидалари ва эркинлик Америка мафкурасининг пойдеворини ташкил этади. Бундай тарбия натижасида фақат ўз кучига ишониш, руҳий озодлик ва мустақил фикрлаш каби хислатлар америкаликларнинг қон-қонига сингиб кетган. Албатта, юқорида келтирилган фикрлар «АҚШда бу борада муаммо йўқ экан» деган хулоса учун асос бўлмайди. Охирги пайтларда эркинликка ҳадеб урғу бераверіш оқибатида америкаликлар эркинликни жамият олдидаги мажбуриятлардан ҳам озодлик сифатида идрок эта бошладилар. Шу боис ҳозирги кунда АҚШнинг зиёлилари томонидан янги мафкура - «либералнационализм» мафкурасини яратиш зарурлиги ҳақидаги фикр ўртага ташланмоқда. Бу мафкура миллий ва ирқий жиҳатдан бўлиниб кетган кўп сонли ижтимоий гуруҳларни «АҚШ - миллатлар ҳамжамиятидир» ғояси атрофида бирлаштиришни назарда тутади. Эътибор берадиган бўлсак, янги мафкурада миллий омилнинг устуворлиги ўрнатилмоқда. Демак, гап АҚШ да аста-секинлик билан ягона миллий вужудни шакллантириш, халқнинг бирдамлигини кучайтиришга хизмат қилувчи мафкурани яратиш ҳақида бораётир.

Энди мисол тариқасида Шарққа мурожаат қилайлик. Шарқнинг энг илғор мамлакатларидан бири - Японияда фуқарони тарбиялашнинг энг самарали ва таъсирчан усулидан фойдаланилади. Бундай тарбиянинг асосий маскани сифатида мактаб танланган. Чунки мактабда бола билим олишдан ташқари шахс сифатида ҳам шаклланади. Кунчиқар мамлакатда фуқаро тарбияси «ахлоқий тарбия» тизими доирасида амалга оширилади. Расмий ҳужжатларда «ахлоқий тарбия» тизими қуйидагича номланади: «характерни шакллантиришга йўналтирилган таълим», «давлат учун мақбул ахлоқий сифатларни тарбиялашга қаратилган фаолият», «фуқаролик ахлоқи асосларини тарбиялаш». Аслида бу тизим миллатни тарбиялаш тизими вазифасини ўтайди. Ундан қудратли мафкуравий таъсир воситаси сифатида ҳам фойдаланилади. Кўпчилик олимларнинг фикрича, айнан «ахлоқий тарбия» тизими мамлакат иқтисодий равнақининг ғоявий асосини ташкил қилади. Чунки бу тизим ишлаб чиқаришда маънавий салоҳиятдан унумли фойдаланишга йўналтирилган. Иккинчи жаҳон урушидан хароба бўлиб чиққан мамлакатнинг 30-40 йилда ишлаб чиқариш ҳажми бўйича дунёда иккинчи ўринга чиқиб олгани кўпчиликнинг хайратини уйғотади. «Кичик бир оролнинг бундай қисқа вақтда

ҳунармандчилик устахоналаридан автоматлашган саноатгача бўлган йўлни босиб ўтганлигини қандай тушунтириш мумкин?». Мазкур саволга жавобан японлар қуйидагича жавоб берадилар: «Салоҳият инсонларда яширин». Япония менежментининг олтин қоидасига кўра, инсондан қимматроқ бойлик йўқ.

Хўш, давлат япон кишисида қандай қадрият ва сифатларни қарор топтиришга ҳаракат қилади? Аслида меҳнатсеварлик, интизомлилик ва жамоавийлик япон миллий характерига хос хусусиятлар саналади. Бироқ давлат бу билан қаноатланмай, ўз фуқароларида ушбу сифатларни мустаҳкамлаш ва кучайтириш вазифасини маорифга юклайди. Натижада, мактабларда гуруҳий бирдамликни тарбиялашга алоҳида эътибор қаратилади. Бунда коллективнинг ютуғи ҳам, мағлубияти ҳам гуруҳнинг ҳар битта аъзосига боғлиқ эканлиги ҳақидаги ғоя сингдирилади. Муҳими, боладан умумий ишда ўз ролини аниқ билиш ва шунга яраша масъулиятни ҳис қилиш талаб этилади. Бундай тарбия кўрган фуқаро жамоа муаммоларини ўзининг шахсий муаммолари сифатида қабул қилади. Олимларнинг фикрича, айнан шундай гуруҳий бирдамлик (япончада «айдагарасюги») туфайли мамлакат мисли кўрилмаган иқтисодий ютуқларга эришди. Меҳнат япон кишиси учун ахлоқий қадрият саналади. Унинг қадрият даражасига кўтарилишида "ахлоқий тарбия" тизимининг роли беқиёс. Гап шундаки, япон кишисига мактабдаёқ қуйидаги ғоялар сингдирилади: "Фақат тиришқоқлик ва меҳнат билан муваффақиятга эришиш мумкин", "Ўз устингда тинимсиз ишла - шунда бировдан кам бўлмайсан". Бу каби ғоялар таъсирида улғайган япон кишиси ўзининг барча ҳаракатларини қуйидаги мантиққа бўйсундиради: "Бор имкониятларингни ишга сол!".

Шундай қилиб, давлат ўз фуқароларида тиришқоқлик ва ҳафсала, қунт ва ғайратни мақсадли равишда қарор топтиради. Интизомдан жамият манфаатларида фойдаланиш борасида эса японларнинг айниқса бошқаларга ўрнак бўла олади. "Ахлоқий тарбия" натижасида Японияда фуқаролар меҳнат интизомининг бузилишини шунчаки салбий иллат деб ҳисобламай, балки уни Ватанга хиёнат деб қабул қиладилар. Японияда фуқаро тарбияси замон эҳтиёжлари ва жамият манфаатларига мослаштириб борилади. Айнан шу туфайли япон фуқаролари жамият тараққиётини ҳаракатлантирувчи қудратли куч саналадилар. Кўриниб турибдики, миллат келажагини ўйлайдиган ҳеч бир давлат фуқаро тарбияси масаласини эътиборсиз қолдира олмайди. Ана шу маънода жамиятимиз ёшларни моддий-маънавий ва бошқа эҳтиёжларини қондириш, айниқса, глобаллашув туфайли ахлоқимизга, турмуш тарзимизга катта куч билан кириб келаётган бузғунчи ғоялардан, уларни сақлаб қолиш учун мафкуравий бўшлиққа йўл қўймаслик, замонавий ёшларни барча ҳаётий эҳтиёжларини рўёбга чиқариш бугунги куннинг энг муҳим вазифаси бўлиши керак. Чунки эҳтиёж том маънода эркин фаолият ҳамда фуқаролик масъулиятини белгиловчи мезон ҳисобланади. Биз ўз фаолиятимизга қай даражада ва қай мазмунда баҳо бермайлик, фаолиятимиз мотивлари муайян эҳтиёжлар туфайли шаклланади. Эҳтиёжлар ва манфаатлар уйғунли ҳисобга олинмаган жойда масъулиятсизлик, бефарқлик ва хатто жиноятлар содир бўлади.

Ҳозирги фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий давлат қуришга доир ислоҳотларни чуқурлаштириш жараёнида ёшларни шу юртга, шу Ватанга муносиб фарзанд сифатида тарбиялаш долзарб вазифалардан бирига айланди. Шунинг учун давлатимиз ва халқимиз таълим-тарбия ташкилотлари ҳамда жамоат бирлашмаларидан ёшларни етук инсон бўлишларига муносиб ҳисса қўшишига катта умид билан қарайди. Халқимиз мазкур демократик институтларга, уларнинг ташкилотчилик, ташаббускорлик ҳаракатларига катта ишонч боғламокда. Ўйлаймизки, «КАМОЛОТ» ёшлар ижтимоий ҳаракати ва сиёсий партиялар фаолиятини давлат ҳамда ҳукумат томонидан молиялаштиришнинг жорий қилиниши уларнинг ёшлар ўртасида кенг қамровли ижтимоий-сиёсий, маънавий-маърифий фаолият олиб боришини таъминлайди. Ёшлар жамиятни эркинлаштириш ва бошқариш билан боғлиқ ислоҳотларга кўпроқ жалб этилади.

Ўзбекистонда амалга оширилаётган демократлашув жараёни инсонлар, турли хил ижтимоий қатламлар, сиёсий институтлар, давлат ва нодавлат ташкилотларнинг фаолияти ва ўзаро муносабати билан боғлиқ. Жамият ҳаётининг демакратлашуви ҳамда мамлакатни модернизациялаш жараёнлари аҳолининг энг катта ижтимоий қатламини ташкил этадиган ёшларнинг ижтимоийлашишига ҳамда уларнинг тарбиясига катта таъсир кўрсатади. Ёшлар — жамиятнинг туб негизи, аҳолининг илғор

қатлами, келажакнинг ишончли эгалари ҳисобланади. Шу нуқтаи-назардан қараганда, ҳар бир давр ёшларининг билим даражаси, дунёқараши, ўй-фикри, маънавий қиёфасига қараб ўша жамиятнинг эртанги кунини аниқ тасаввур этиш мумкин. Шу боисдан ҳам мустақилликка эришилгач, аниқроғи, 1991 йилнинг 20 ноябрида "Ўзбекистон Республикасида ёшларга оид давлат сиёсатининг асослари тўғрисида"ги Қонуннинг қабул қилиниши билан мамлакатимизда ёшларга эътибор масаласи давлат сиёсати даражасига кўтарилган эди. Ушбу Қонуннинг 1-моддасида: "Ёшларга оид сиёсат Ўзбекистон Республикаси давлат фаолиятининг устувор йўналиши бўлиб, унинг мақсади ёшларнинг ижтимоий шаклланиши ва камол топиши, ижодий иқтидори жамият манфаатлари йўлида имкони борича тўла-тўкис рўёбга чиқиши учун ижтимоий-иқтисодий, ҳуқуқий, ташкилий жиҳатдан шарт-шароит яратиш ҳамда уларни кафолатлашдан иборатдир", – дея мустаҳкамлаб қўйилган. Ўзўзидан, давлатнинг бу жараёндаги асосий вазифаси — ёшларнинг жамиятга турли хил салбий оқибатларсиз кириб келишини таъминлаш, уларнинг ўз ҳуқуқ ва эркинликларини тўла амалга оширишларини кафолатлашдан иборат. Бу эса, давлатнинг ёшларга оид сиёсатини амалга оширишида ўз ифодасини топади.

Шунингдек, «Оила кодекси», «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури», «Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»ги, «Таълим тўғрисида»ги, «Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида»ги, «Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида»ги, «Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида»ги, «Васийлик ва ҳомийлик тўғрисида»ги қонунлар ёшлар тарбиясида, уларни соғлом турмуш тарзига ўргатишда, иш билан банд қилишда, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишда муҳим ҳуқуқий база вазифасини ўтамоқда. Шунингдек, давлатимиз раҳбарининг 2014 йил 6 февралдаги **«Ўзбекистон Республикасида ёшларга оид давлат сиёсатини амалга оширишга қаратилган қўшимча чоратадбирлар тўғрисида»**ги Қарори мустақиллик йилларида олиб борилган босқичма-босқич, тадрижий ислоҳотларнинг мантиқий ва қонуний давоми бўлиб, бу борадаги ишларнинг янги босқичини бошлаб берди. Республикамизда мазкур қарор ижросини таъминлаш, шунингдек, мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг кўламли ислоҳотларда ёшларнинг фаол иштирокини таъминлаш, юксак маънавиятли, мустақил ва эркин фикрлайдиган, замонавий илм-фан ютуқларини пухта ўзлаштирган ҳар томонлама соғлом ва баркамол авлодни вояга етказишга қаратилган ёшларга оид давлат сиёсатини изчил амалга ошириб келинмоқда.

Қарорнинг айнан бугунги кунда қабул қилиниши фикримизча, қуйидагилар билан изоҳланади: ***Биринчидан,*** мустақиллик йилларида ёшлар сиёсати бўйича амалга оширган ишларимизни сарҳисоб қилар эканмиз, уларни ҳаққоний баҳолаш ва ислоҳотлар дастурига маълум ўзгартишлар киритиш билан бирга, биринчи навбатда, эртанги кун талабларидан келиб чиққан ҳолда мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш йўлидаги изчил ҳаракатларимизда ёшларнинг фаол иштирокини кучайтиришимизга эҳтиёж туғилгани, ***иккинчидан,*** ҳозирги пайтда мамлакатимиз ёшларининг сиёсийҳуқуқий маданияти ва ижтимоий онг даражасининг ўсиб бориши, жамиятни демократлаштириш ва либераллаштириш жараёнларининг жадал ривожланиши, ёш авлоднинг илм-фан, спорт соҳасида эришаётган ютуқлари бу соҳадаги ислоҳотларни янги, янада юқори босқичга кўтаришимиз учун зарур шарт-шароитларни юзага келтираётгани, ***учинчидан,*** жаҳон миқёсида глобаллашув ва ахборот технологиялари тобора кучайиб бораётган бугунги замонда биз дунёда юз бераётган туб ўзгаришларни холисона ва танқидий баҳолаган ҳолда фарзандларимиз келажагини кўзлаб, ёшлар сиёсатини амалга оширишда қўшимча чора-тадбирларни белгилаб олиш заруряти, ***тўртинчидан,*** ҳар томонлама чуқур ўйланган, аниқ мақсад ва устувор йўналишларни ўз ичига олган ёшларга оид дастур ва уни амалга ошириш стратегиясига эга бўлган мамлакат ва халқ пировард натижада муваффақиятга эришиши шулар жумласидандир. Қарорга биноан мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг кўламли ислоҳотларда ёшларнинг фаол иштирокини таъминлаш, юксак маънавиятли, мустақил ва эркин фикрлайдиган, замонавий илм-фан ютуқларини пухта ўзлаштирган ҳар томонлама соғлом ва баркамол авлодни вояга етказишга қаратилган ёшларга оид давлат сиёсатини изчил амалга ошириш мақсадида, давлат ва жамоат ташкилотларининг таклифларини

инобатга олиб, «Ўзбекистон Республикасида 2014 йилда ёшларга оид давлат сиёсатини амалга оширишга қаратилган қўшимча чора-тадбирлар Дастури» маъқулланди.

Мамлакатимизда вояга етиб келаётган ёш авлодни ҳар томонлама соғлом ва мустаҳкам руҳда тарбиялаш, уларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, қонуний манфаатларини муҳофаза этиш давлат сиёсати даражасига кўтарилганлиги барчамизга маълум. Давлатимиз раҳбарининг ташаббуси ва раҳнамолигида ёшлар тарбиясининг устувор йўналишлари белгилаб олинди ва бу борада туб ислоҳотлар амалга оширилди. «Юксак маънавият - енгилмас куч» асарида таъкидланганидек: «Айни пайтда юртимизда миллий тикланиш жараёни қарийб бир ярим аср давом этган ижтимоий-сиёсий қарамликдан кейин дастлабки пайтларда мутлақ табиий равишда ўзига хос «инкорни инкор» конунияти асосида кечганини айтиш лозим. Лекин биз собиқ тузумнинг мафкуравий карашларини умуман инкор этишнинг ўзи ҳеч кандай бунёдкорлик дастурига эга бўлмаган сиёсий ва маданий экстремизм хавфини туғдириши эҳтимолини яхши англар эдик. Шу билан бирга, тарихий қадриятлар, урф-одат ва анъаналар, турмуш тарзига орқа-олдини уйламасдан, ёппасига бетартиб қайтиш бошқа бир кескинлик, дейлик бугунги давр ҳаётини қабул қилмаслик, жамиятни янгилаш заруратини инкор этиш каби номақбул ҳолатларга олиб келиши мумкинлигини унутмаслик зарур эди. Барчамизга маълумки, миллат ва халқнинг руҳи, дунёқараши ва турмуш тарзини ифода этадиган миллий маънавиятга муносабат, уни замон талаблари асосида ривожлантириш, одамларнинг дунёқараши ва тафаккурини ўзгартириш масаласи ҳар томонлама чуқур ва пухта уйлаб иш юритишни талаб килади».[167]

Ёшларга оид давлат сиёсатининг ташкилий-ҳуқуқий асосларини ёшлар билан ишловчи ташкилотлар фаолиятида кўриш мумкин. Ёшлар ҳар бир давлатнинг келажагини белгиловчи куч эканини эътиборга олсак, дунёнинг деярли барча давлатларида бежиз ёшлар сиёсатини амалга ошириш бўйича миллий концепциялар ишлаб чиқилиб, самарали фаолият олиб бормаётганининг гувоҳи бўламиз. Масалан, Европа давлатларидан Германия, Франция, Буюк Британия ва Швецияда бу борада эришилган натажалар диққатга сазовор. Бугунги кунда дунёнинг тараққий этган давлатларида ёшларга оид давлат сиёсатини амалга оширишнинг икки хил стратегияси амал қилмоқда. Булар: ёшлар сиёсати соҳасида давлатнинг етакчи ролига асосланган стратегия ҳамда ёшлар сиёсати соҳасида давлат ва фуқаролик жамияти тузилмалари тенглигига асосланган стратегия. Ҳозирги даврда Германия ва Францияни биринчи йўналишдаги сиёсатни олиб борадиган давлатлар сирасига киритиш мумкин. Ушбу давлатлар ўз фаолиятини ёшлар сиёсатини умуммиллий, минтақавий ва ҳудудий даражаларга қараб ихтисослаштириш асосида олиб боради. Бунда ёшлар сиёсати оила, қариялар, аёллар ва ёшлар ишлари бўйича вазирлик томонидан Конституция ва федерал қонунлар асосида амалга оширилади. Хусусан, Францияда ёшлар сиёсати Ёшлар ишлари, спорт ва жамоат бирлашмалари бўйича вазирлик томонидан ишлаб чиқилади.

Ёшлар сиёсати соҳасида давлат ҳамда фуқаролик жамияти тузилмалари тенглигига асосланган стратегия Буюк Британия ва Швецияга хос бўлиб, бунда ёшлар сиёсатининг умумий кўриниши, мақсад ва етакчи вазифалари давлат томонидан белгилаб берилса, бу вазифаларнинг ижроси маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари ҳамда жамоат бирлашмалари томонидан амалга оширилади. Ушбу давлатларга хос бўлган хусусият эса ёшлар сиёсати ва ёшлар ишлари бўйича махсус давлат органларининг мавжуд эмаслигида намоён бўлади. Шу билан бирга, дунёнинг кўплаб давлатларида ёшлар ҳуқуқ ва манфаатларини халқаро ва миллий даражада қўллаб-қувватлашни ўз олдига мақсад қилган ёшлар парламентлари ҳамда миллий ёшлар кенгашлари фаолият юритмоқда. Жумладан, халқаро даражада ёшлар манфаатларини қўллаб-қувватловчи Европа ёшлар парламенти, Буюк Британия Бирлашган Қироллиги ёшлар парламенти, Шимолий Ирландия ёшлар форуми, Шотландия ёшлар парламенти каби ёшлар парламентлари ҳамда Австриядаги Австрия халқаро ёшлар ҳамкорлиги қўмитаси, Бельгиядаги Фламан ёшлар кенгаши, Буюк Британияда Британ ёшлар кенгаши, Германияда халқаро ёшлар ишлари бўйича Германия миллий қўмитаси (бундай кенгашлар Исландия, Испания, Италия, Кипр, Латвия, Литва каби яна 25 га яқин давлатда мавжуд) фаолият

[167] Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008. 81-бет.

юритмоқда. Буларни келтиришдан мақсад, ёшлар ҳуқуқ ва манфаатларини қўллаб-қувватловчи механизм мамлакатимизда қай даражада амал қилаётганига эътибор қаратишдир.

Мамлакатимизда ёш авлоднинг юксак маънавий мезонлар асосида ўсиб-улғайиши учун барча шарт-шароитлар яратилмоқда. Бугунги кунда юртимиз ҳаётининг қайси соҳасини олманг – соғлиқни сақлаш ёки таълим дейсизми, иқтисодиёт ёки кичик бизнес соҳаси дейсизми, раҳбарлик, маданият ва спорт жабҳалари дейсизми – уларнинг барчасида ёшларнинг ҳуқуқ ва манфаатлари алоҳида эътиборга олинаётганини кўрамиз. Ҳеч қачон маънавиятсиз етук инсонни тарбиялаб бўлмайди. Чунки, одамзот учун ҳаёт йўлларида ҳар қадамда зарур бўладиган аждодлар ёди, миллий ғурур ва ифтихор, жонажон Ватанга муҳаббат, ота-онага ҳурмат, истиқлолга садоқат, фарзандлик ҳисси, инсоний фазилатлар айнан маънавият орқали унинг онгу тафаккурига сингиб боради, ҳаётининг маъно-мазмунига айланади. Маълумки, ёшликда инсон қизиқувчан ва интилувчан бўлади. Унинг ана шу интилишларини маънавий комиллик сари йўналтириш нафақат ана шу йигитқизларнинг, балки бутун жамиятнинг ёруғ келажагини таъминлашда ҳал қилувчи ва долзарб масаладир. Зеро, маънавият азал-азалдан инсонни комилликка етаклайдиган беқиёс неъмат бўлиб келган. Шу маънода, ҳозирги кунда ҳам маънавият – нажоткор куч, маънавият – илоҳий ёғду десак, хато қилмаган бўламиз. Айниқса, ҳаётга катта орзу-умидлар билан қадам қўяётган, унга фақат пок ва беғубор нигоҳ билан қараб, олдинга интилаётган ёшларга нисбатан олганда, бу ҳақиқат янада теранроқ маъно-мазмун касб этади.

2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси демократик давлат қуриш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш борасидаги ислоҳотларда ёшлар фаоллигини ошириш билан боғлиқ бир қатор янги ва муҳим вазифаларни белгилаб берганини алоҳида қайд этиш жоиз. Ёшларга оид давлат сиёсатини изчил ва самарали амалга ошириш, ёшларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш тизимини тубдан ислоҳ этиш мақсадида ҳамда бу борада кенг жамоатчилик, аввало, ёшлар вакилларининг таклиф ва мулоҳазаларини эътиборга олган ҳолда:

. Ўзбекистон “Камолот” ёшлар ижтимоий ҳаракатининг 2017 йил 30 июнь куни бўлиб ўтган IV қурултойи қарорига мувофиқ, Ўзбекистон ёшлар иттифоқи ташкил этилди.

Ўзбекистон ёшлар иттифоқи ташкил топган кун – 30 июнь санаси мамлакатимизда **“Ёшлар куни”**, деб эълон қилинди.

Мамлакатимизда мустақиллик йилларида ёшларни маънавий етук ва жисмонан соғлом, ватанпарвар ва фидойи этиб тарбиялаш, уларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш борасида кенг кўламли ишлар амалга оширилди.

Шунга қарамасдан, ёшлар ҳаётидаги энг долзарб масалалар, айниқса, уюшмаган ёшларнинг ҳаётда ўз ўрнини топиши учун шароит ва имконият яратиш, уларни касбга йўналтириш ва бандлигини таъминлаш, ташаббусларини рағбатлантириш бўйича олиб борилган ишлар талаб даражасида эмаслигини ҳаётнинг ўзи тасдиқламоқда.

Жойларда, аввалambор чекка ҳудудларда истиқомат қилаётган кўп сонли ёшларнинг ўз иқтидор ва истеъдодини рўёбга чиқариши, тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиши учун кенг шароитлар яратиш, уларни турли зарарли иллат ва ёт ғоялар таъсиридан ҳимоя қилиш, ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олиш каби муҳим вазифаларни ҳал этишда “Камолот” ёшлар ижтимоий ҳаракати Ўзбекистон ёшларини буюк мақсадлар сари бирлаштирадиган ва сафарбар этадиган оммавий ҳаракатга айлана олмаганини ҳаётнинг ўзи кўрсатмоқда.

Мазкур соҳадаги фаолиятни тубдан такомиллаштириш ва янги юксак сифат босқичига кўтариш мақсадида 2017 йил 5 июлда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ёшларга оид давлат сиёсати самарадорлигини ошириш ва Ўзбекистон ёшлар иттифоқи фаолиятини қўллаб-қувватлаш тўғрисида”ги фармони қабул қилинди.

Фармонга мувофиқ, ёшларга оид давлат сиёсатини изчил ва самарали амалга ошириш, ёшларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш тизимини тубдан ислоҳ этиш мақсадида Ўзбекистон “Камолот” ёшлар ижтимоий ҳаракати негизида Ўзбекистон ёшлар иттифоқи ташкил этилди.

Ўзбекистон ёшлар иттифоқи ташкил топган кун – 30 июнь санаси мамлакатимизда “Ёшлар куни” сифатида нишонланади.

Ўзбекистон ёшлар иттифоқига 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси доирасидаги ислоҳотларда ёшлар фаоллигини ошириш билан боғлиқ бир қатор янги ва муҳим вазифалар қўйилди.

Ўзбекистон ёшлар иттифоқи республикамизда ёшларга оид давлат сиёсатининг амалга оширилишида давлат органлари, нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан самарали ҳамкорликни таъминловчи, “Ёшлар – келажак бунёдкори” шиори остида профессионал фаолиятни амалга оширувчи тузилмага айланади.

Ёшларга оид давлат сиёсатини амалга оширишда иштирок этувчи ваколатли идоралар фаолияти устидан самарали жамоатчилик назоратини ташкил этиш, натижаси бўйича таъсирчан чоралар кўриш мақсадида Ўзбекистон ёшлар иттифоқининг ҳуқуқий ва амалий ваколатлари кенгайтирилди, тегишли имконият ва имтиёзлар берилди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти девонида Ёшлар сиёсати масалалари хизмати ташкил этилиб, унга Ўзбекистон Республикаси Президентининг ёшлар сиёсати масалалари бўйича Давлат маслаҳатчиси – Ўзбекистон ёшлар иттифоқи Марказий Кенгаши раиси раҳбарлик қилиши белгиланди.

Ёшлар сиёсати масалалари хизмати Ўзбекистон ёшлар иттифоқи Марказий Кенгаши фаолиятини самарали ташкил этиш, Ўзбекистон Республикасининг “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги қонунида белгиланган вазифаларнинг тўлақонли ижросини ташкил этиш ва назорат қилиш, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари, нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамияти бошқа институтларининг бу борадаги фаолиятини мониторинг қилиш ва мувофиқлаштириш, уларга ғоявий-услубий ёрдам кўрсатишни ташкил этиш, соҳага оид қонун ҳужжатлари ва ҳуқуқни қўллаш амалиётини такомиллаштириш юзасидан таклифлар ишлаб чиқиш каби вазифаларни амалга оширади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг ёшлар сиёсати масалалари бўйича Давлат маслаҳатчиси – Ўзбекистон ёшлар иттифоқи Марказий Кенгаши раиси ўз лавозимига кўра Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан тайинланадиган Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг аъзоси ҳисобланади.

Фармонда Ўзбекистон ёшлар иттифоқи фаолиятини такомиллаштиришга доир комплекс чора-тадбирлар дастурини ишлаб чиқиш вазифаси белгиланди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида Ўзбекистон ёшлар иттифоқи Марказий Кенгашига юклатилган вазифаларни амалга оширишда яқиндан кўмаклашиш, ёшларга оид давлат сиёсатини амалга оширишда иштирок этувчи ваколатли идоралар фаолиятини мувофиқлаштириш, Ўзбекистон Республикасининг “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги қонуни талабларини ҳаётга тўлақонли жорий этиш ва назорат ўрнатиш мақсадида Ёшлар масалалари бўйича республика идоралараро кенгаши ташкил этилди.

Айни пайтда Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси раиси, вилоятлар, Тошкент шаҳри, туманлар ва шаҳарлар ҳокимлари раислигида Ёшлар масалалари бўйича ҳудудий идоралараро кенгашлар фаолият юритади.

Буюк давлат арбоби Соҳибқирон Амир Темурнинг Ватанга садоқат, эл-юртни ардоқлаш, мардлик, фидойилик ва адолатпарварлик каби юксак фазилатлари ёш авлод учун ўрнак бўлиб хизмат қилишини инобатга олиб, республиканинг барча ҳарбий академик лицейларига “Темурбеклар мактаби” номи берилади.

Ёшларнинг илмий ва ижодий фаолият натижаларини, илм-фан ва адабиётга бўлган қизиқишларини ҳамда ёшлар сиёсатига оид муҳим янгиликларни кенг ёритиш мақсадида Ўзбекистон ёшлар иттифоқининг нашрларини чоп этишга ихтисослашган “Ёшлар нашриёти уйи” ташкил этилади. Қизларимизнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш, истеъдод ва қобилиятини юзага чиқариш, улар орасида ҳақиқий етакчиларни тарбиялаш ишларини янада кучайтириш мақсадида “Қизларжон” журнали таъсис этилади.

Фармонга кўра, ёшларда китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини оширишга қаратилган “Мен севиб ўқиган китоб” ва “Энг яхши китобхон” республика танловлари, “Китоб байрами” ва “Болалар китоблари” анъанавий республика фестиваллари, Ватанга муҳаббат ва унинг тақдирига дахлдорлик ҳиссини қарор топтиришга қаратилган акциялар, ёзувчилар, шоирлар, санъаткорлар, адабиётшунос олимлар билан ижодий учрашувлар ва мастер-класслар тизимли ташкил этилиши белгиланди.

Шу билан бирга, 2017-2018 ўқув йилидан бошлаб умумий ўрта таълим муассасаларида “катта етакчи” ва “тўгарак раҳбари” штат бирликларини тугатиш ҳисобига лавозим маоши юқори синф ўқитувчисига тенглаштирилган “ёшлар етакчиси” штат бирлиги жорий этилди.

Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасаларида “ёшлар етакчиси” вазифаси юклатилган ходимга ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасасининг директор жамғармаси маблағлари ҳисобидан олий маълумотли ўқитувчи базавий тариф ставкасининг 50 фоизи миқдорида ҳар ойлик устама белгиланади.

Ўзбекистон ёшлар иттифоқи Марказий Кенгаши қошида ёшларнинг хоҳиш ва интилишларидан келиб чиқиб, ёшлар уюшмалари ҳамда ёшларга ижтимоий-психологик ёрдам кўрсатиш марказлари, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси қошида Ёшлар муаммоларини ўрганиш ва истиқболли кадрларни тайёрлаш институти ташкил этилиши Фармонда белгилаб берилган.

Юртимизда турли соҳа ва тармоқларда юксак натижа ва ютуқларга эришаётган йигитларни тақдирлаш мақсадида “Мард ўғлон” давлат мукофоти, шунингдек, ёшларга оид давлат сиёсатини амалга ошириш, ўқиш, меҳнат ва жамоат ишларида ҳар томонлама фаол иштирок этаётган ёшларни тақдирлаш мақсадида “Келажак бунёдкори” медали таъсис этилади.

Фармонда 2018 йилнинг 1 январидан бошлаб кичик бизнес корхоналари томонидан тўланадиган ягона солиқ тўлови учун ҳисобланган сумманинг 8 фоизи Ўзбекистон ёшлар иттифоқининг ривожлантириш жамғармасига ўтказилиши белгиланди.

Ўзбекистон ёшлар иттифоқи қошида турли фанлар, жумладан, чет тилларни ўргатиш, компьютер дастурларини тузиш ва тадбиркорлик асосларини ўқитиш мақсадида ташкил этиладиган шўъба корхоналарини 2027 йил 1 августга қадар барча солиқлардан озод этиш, бунда корхона ихтиёрида қоладиган сумманинг 20 фоизини Ўзбекистон ёшлар иттифоқининг ривожлантириш жамғармасига ўтказиш амалиёти жорий этилади.

Ўзбекистон ёшлар иттифоқининг Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, Тошкент шаҳри, туманлар ва шаҳарлар кенгашлари раислари тегишлилиги бўйича Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши раиси, вилоятлар, Тошкент шаҳри, туманлар ва шаҳарлар ҳокимларининг ёшлар сиёсати масалалари бўйича маслаҳатчиси ҳисобланади ва мақоми бўйича уларнинг биринчи ўринбосарларига тенглаштирилди.

Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши раиси, вилоятлар, Тошкент шаҳри, туманлар ва шаҳарлар ҳокимларининг ёшлар сиёсати, ижтимоий ривожлантириш ва маънавий-маърифий ишлар бўйича ўринбосари, туман (шаҳар) ички ишлар бошқармалари (бўлимлари) бошлиғининг ёшлар масалалари бўйича ўринбосари – ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлими (бўлинмаси) бошлиғи Ўзбекистон ёшлар иттифоқи Марказий Кенгаши раиси тавсияси асосида белгиланган тартибда лавозимга тайинланади.

Ўзбекистон ёшлар иттифоқи тизимида 3 йил ва ундан кўп муддат давомида фаол ишлаб келаётган ходимларга уй-жой сотиб олиш учун ипотека кредитининг бошланғич тўлови, шунингдек, ташкилотнинг фаол аъзоси бўлган олий таълим муассасаларининг бакалавриат ва магистратура босқичлари талабаларига ўртача ўзлаштириш кўрсаткичи 86 фоиз ва ундан юқори бўлган тақдирда таълим бўйича тўлов контракти миқдорининг 35 фоизи Ўзбекистон ёшлар иттифоқининг ривожлантириш жамғармаси маблағлари ҳисобидан тўланади.

Муҳим жиҳати шундаки, мамлакатимизнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётида фаол иштирок этаётган ёш оилаларни янада қўллаб-қувватлаш, уларнинг уй-жой ва маиший шароитларини яхшилаш мақсадида 2018-2021 йилларга мўлжалланган Ёшлар уйларини барпо этиш дастури ишлаб чиқилади.

Мазкур дастурда барча йирик шаҳарларда – кўп қаватли, қишлоқ туманларида – 1-2 қаватли намунавий лойиҳалар асосида арзон уйлар ёшларнинг уй-жойга бўлган эҳтиёжларидан келиб чиқиб қурилиши назарда тутилади.

Ўзбекистон ёшлар иттифоқининг вилоят, шаҳар ва туман кенгашлари раисларини рағбатлантириш мақсадида уларга “Матиз” ва “Дамас” автомашиналарини харид қилиш учун 10 йил муддатгача мўлжалланган, бошланғич тўлови 15 фоизлик имтиёзли кредитлар ажратилади.

Республикамизнинг туман марказлари ва шаҳарларда Ёшлар тадбиркорлик кластерлари ташкил этилади.

Фойдаланилмаётган давлат объектларини, шунингдек, эркин иқтисодий ва кичик саноат зоналаридаги объектларни Ўзбекистон ёшлар иттифоқининг аъзоси бўлган ёш тадбиркорларга тўловсиз ижарага бериш тартиби жорий этилади.

“Yoshlar” телерадиоканали” АЖ фаолиятини кучайтириш мақсадида унинг 50 фоиз акциялари Ўзбекистон ёшлар иттифоқига берилади.

Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари раҳбарлари ҳар ойда камида бир марта ёшлар билан очиқ мулоқотларни ўтказиб бориш амалиёти жорий этилади.Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, ёш авлодда ватанга садоқат туйғусини шакллантириш, уларни хар томонлама етук баркамол қилиб вояга етказиш учун оила, маҳалла, таълим муассасалари ва турли ижтимоий институтларнинг биргаликдаги фаолиятини таъминлаш олий мақсадимиз ҳисобланган озод ва обод эркин ва фаровон хаёт барпо этиш учун асос бўлади.

Дарҳақиқат, ёш авлодни ҳар томонлама соғлом ва баркамол этиб тарбиялаш – янги ривожланиш босқичида устивор вазифа ҳисобланади. Шу мақсадда Ўзбекистонда олиб борилаётган ислоҳотларнинг бир қисми ёшларга қаратилган. Давлатимиз томонидан ёшларни ижтимоий қўллаб-қувватлаш, ёшларнинг шахсий, сиёсий, иқтисодий ҳамда ижтимоий ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш ва рўёбга чиқаришни таъминлайдиган зарур шарт-шароитларни яратиш, жамият ҳаётида уларнинг ўрни ва фаоллигини ошириш мақсадида 2017 йилда «Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида»ги қонун янги таҳрири қабул қилинди. 2017 йил 30 июнда Ўзбекистон ёшлар иттифоқи тузилди.

Мазкур қонунда «Ўзбекистон ёшлари халқаро ассоциациясини тузиш ва унинг самарали фаолият юритиши учун тегишли шароит яратиб бериш, шу асосда ёшлар хориждаги тенгдошлари билан илм-фан, маданият, тадбиркорлик, спорт ва бошқа соҳаларда фаол мулоқотда бўлишлари мумкинлиги кўрсатилди. Ёшларнинг дунё миқёсида ўз салоҳиятларини намоён этишлари учун 2018 йил Самарқанд шаҳрида Ўрта Осиё ёшлари форуми ўтказилди. Уюшмаган ёшларнинг бандлигини таъминлаш масалалари кўриб чиқилмоқда, уларни бунёдкорлик ишларига жалб қилиш, ижтимоий фаоллаштириш борасида дастурлар қабул қилинмоқда. Ушбу ислоҳотлар шахс маъна- виятининг шаклланиши учун яна бир асос бўла олади.

Сўнгги йилларда ёшларнинг интеллектуал ва ижодий салоҳиятини намоён қилиш, уларнинг фуқаролик жавобгарлигини ва олиб борилаётган ислоҳотларга дахлдорлиги- ни ошириш борасида улкан ишлар амалга оширилмоқда. шу билан бирга, жойларда ёшларнинг ижтимоий-иқтисодий фаоллигини оширишга, уларни тадбиркорлик фаоли- ятига кенг жалб қилишга, ёш тадбиркорларнинг истиқболли ғоялари ва лойиҳаларини рўёбга чиқаришга, шунингдек, шу асосда ёшлар бандлигини таъминлашга тўсқинлик қилаётган тизимли муаммолар ҳанузгача сақланиб қолмоқда. Хусусан, ёшлар тадбиркорлигини комплекс ривожлантириш ва ёшларни тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланишга фаол жалб қилиш бўйича жойларда мақсадли дастурлар амалга оширилмаяпти ҳамда зарур инфратузилма яратилмаган, бу эса янги иш ўринлари яра- тишнинг энг муҳим шарти ҳисобланади. Айнан ушбу вазифаларни амалга ошириш мақсадида 2018 йил 27 июнь куни «Yoshlar – kelajagimiz» Давлат дастури тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони қабул қилинди. Ушбу фармон жойларда ёшлар тадбиркорлигини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, уларни бизнес билан шуғулланишга фаол жалб қилиш, иш ўринлари яратиш ва ёшлар бандлигини таъминлашда муҳим дастуриламал бўлиб хизмат қилди.

Давлат дастурига кўра, 2018 йил 1 июлдан бошлаб, мамлакатимизнинг барча туман ва шаҳарларида амалга ошириладиган Давлат дастури доирасида Ўзбекистон ёшлар иттифоқи ҳузурида «Yoshlar – kelajagimiz» жамғармаси, унинг ҳудудий филиаллари таш- кил этилди. Ёшларнинг бизнес ташаббуслари, стартаплари, ғоялари ва лойиҳаларини амалга ошириш учун

тижорат банклари орқали йиллик 7 (ҳозир 8) фоиз ставка билан имтиёзли кредит ва мол-мулк лизингга берилмоқда.

Бундан ташқари, ёшларнинг касб бўйича қайта тайёрланиши ва малака оширишини ташкил этиш, меҳнат бозорида талаб юқори бўлган касбларга ўқитиш ҳам эътибордан четда қолмаган. Малакали мутахассислар томонидан ёшларга тадбиркорлик фаолиятига оид ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларни расмийлаштириш, ёшлар тадбиркорлигини моли- ялаштириш ва кичик бизнесни кредитлаш, солиқ сиёсати, имтиёз ва преференциялар, техника-технологиялар, хомашё олиб келиш ва экспорт-импорт амалиётини ривожлан- тириш каби масалалар бўйича маълумот берилиб, тажрибалари оширилади.

Ҳозирги кунда тараққиёт йўлидан изчил ривожланиб боришимизда, эзгу мақсад- ларимизни рўёбга чиқаришда ҳал қилувчи роль ўйнайдиган муҳим бир мезон борки, у ҳам бўлса, инсон капитали, яъни инсон омили, замонавий билим ва касб-ҳунарларни эгаллаган, мамлакатимиз истиқболи учун масъулиятни ўз зиммасига олишга қодир бўлган, ҳаётга дадил қадамлар билан кириб келаётган ёшларимиздир. Шу билан биргаликда бугунги кунда ёшларимизга муносиб таълим бериш, уларнинг илм-фанга бўлган интилишларини рўёбга чиқариш мақсадида, мактабгача таълим тизимини ривожлантириш, ўрта ва олий ўқув юртларининг моддий-техник базасини, илмий ва ўқув жараёнлари сифатини тубдан яхшилаш масалалари ҳам долзарб ҳисобланади.

Шавкат Мирзиёев Олий Мажлисга Мурожаатномасида ҳар доим ҳар бир мамлакат учун етук кадрлар тайёрлаш муҳим вазифалардан бири эканлиги, олий таълим тизимида таҳсил олиш учун тенг имконият яратиш, педагог кадрларга эътибор бериш, мутахассислар тайёрлашни кучайтириш кераклиги ҳам таъкидлаб ўтди.[168]

Ўзбекистонда битирувчиларни олий таълим билан қамраб олиш даражаси ўтган даврда 9–10 фоиз эди. Лекин дунёдаги ривожланган давлатлар тажрибасига қарайдиган бўлсак, бу кўрсаткич уларда 60–70 фоизни ташкил этади. шунинг учун 2019 йилда мамлакатимизда бу рақамни 20 фоизга етказилди, келгуси йилларда бу борадаги ишларни янада изчил амалга ошириш муҳим вазифа эканлиги белгилаб берилди.

Ёшларимизга бир вақтнинг ўзида бир нечта олий ўқув юртига ҳужжат топшириш имкониятининг берилиши уларнинг таълим олиш ҳуқуқларини кенгайтиришга хизмат қилади.[169] Бакалавриат йўналишида таҳсил олаётган талабаларга хорижда ўқишни давом эттириш имкониятлари янада кенгайтирилади. шу мақсадда 2019 йил 4 январдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори асосида 2019–2021 йилларда «Эл- юрт умиди» жамғарма стипендиялари ҳисобидан кадрларни тайёрлаш, малакасини ошириш ва стажировкадан ўтказиш дастурлари бўйича 4000 мутахассисни тайёрлаш режалаштирилмоқда. Уларнинг 20 фоизи магистратура ва докторантурада ўқишади.[170]

Мустақиллик ва Ватан тараққиёти ғояларига содиқ бўлган янги инсонни тарбиялаш ва вояга етказиш шу куннинг муҳим вазифасидир. Чунки мустақил, озод ва обод ўл- камизнинг келажагини кўп жиҳатдан юксак маънавиятли комил инсонлар ҳал қилади. шундай экан, юксак маънавий фазилатлар, эзгу ғояларни ёшлар онгига сингдирмасдан, маънавий ва ахлоқий қадриятларни ривожлантирмасдан туриб баркамол инсонларни тарбиялашдек юксак вазифанинг истиқболини тасаввур эта олмаймиз.

Хулоса қилиб айтганда, ёшларни давлат томонидан ижтимоий қўллаб-қувватлаш, уни янада кучайтириш борасида амалга оширилаётган ислоҳотлар ва ўзгаришлар мамлакатимизда тинчлик ҳамда хавфсизлик, барқарор ривожланиш ва инсон манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилган бўлиб, бу борадаги норматив- ҳуқуқий ҳужжатлар эса мустаҳкам пойдевор сифатида хизмат қилмоқда. Ҳозирнинг ўзида соҳада амалга оширилаётган ислоҳотлар ўзининг самарасини бермоқда. Айтиш керакки, бугунги кунда жамиятда янгидан-янги муносабатлар шаклланаётган экан, ёшлар жамиятимиздаги барча соҳалардаги ривожланиш жараёнида фаол иштирок этмоқда ва улар давр билан ҳамнафас бормоқда.

---

[168] Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2019 йил учун мўлжалланган энг муҳим устувор вазифалар ҳақидаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси. http://uza.uz-28-12-2018.

[169] Ўша манба.

[170] Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2019 йил 4 январдаги «Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Мутахассисларни хорижда тайёрлаш ва ватандошлар билан мулоқат қилиш бўйича «Эл-юрт умиди» жамғармасининг дастурлари бўйича кадрларни ўқитишни ташкил этишни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» ПҚ-4091 сонли қарори.